

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI BİLİM DALI

**TÜRK DÜNYASI DESTANLARINDA KARDEŞ
VE KARDEŞLİK**

HAKTAN KAPLAN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN:
YRD. DOÇ. DR. AZİZ AYVA

KONYA-2016

 KONYA	<p style="text-align: center;">T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü</p>	 SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
--	---	---

BİLİMSEL ETİK SAYFASI

Öğrencinin	Adı Soyadı	Haktan KAPLAN		
	Numarası	138107011003		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Türk Dili ve Edebiyatı/Türk Dili ve Edebiyatı		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
	Tez Danışmanı	Yrd. Doç. Dr. Aziz AYVA		
Tezin Adı	Türk Dünyası Destanlarında Kardeş ve Kardeşlik			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Haktan KAPLAN

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU

Öğrencinin	Adı Soyadı	Haktan KAPLAN
	Numarası	138107011003
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Türk Dili ve Edebiyatı / Türk Dili ve Edebiyatı
	Programı	Yüksek Lisans
	Tez Danışmanı	Yrd. Doç. Dr. Aziz AYVA
	Tezin Adı	Türk Dönüşümü Destanlarında Kardeş ve Kardeşlik

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan başlıklı bu çalışma 23/12/2016 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Sıra No	Danışman ve Üyeler		
	Unvanı	Adı ve Soyadı	İmza
1	Yrd. Doç. Dr.	Aziz AYVA (Danışman)	
2	Prof. Dr.	Abdurrahman İZKAN	
3	Doç. Dr.	Sinan GÖNEN	

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ KONYA SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
--	---	---

Öğrencinin	Adı Soyadı	Haktan KAPLAN		
	Numarası	138107011003		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Türk Dili ve Edebiyatı/Türk Dili ve Edebiyatı		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
	Tez Danışmanı	Yrd. Doç. Dr. Aziz AYVA		
Tezin Adı	Türk Dünyası Destanlarında Kardeş ve Kardeşlik			

ÖZET

Türk dünyası destanlarında kardeş ve kardeşlik kavramlarını incelediğimiz bu çalışmada, kardeşlik kavramlarının önemini ele aldık. Çalışmada, kardeşlerin kendi arasında yaptığı mücadeleleri, dayanışmaları, ihanetleri ana hatlarıyla inceledik. İncelememiz neticesinde birtakım hükümlerde bulunduk.

Türk dünyasındaki on dokuz boy üzerinde yaptığımız bu çalışmada kardeşlik konusunun taşıdığı anlamı ve bu anlamların destanlara nasıl yansıdığını irdelemeye çalıştık. Bu bağlamda “kardeş-kardeşlik” kavramlarının destanlarda yarattığı etkiyi ve bu etki neticesinde kahramanların kardeşlerine karşı davranışlarını ahlaki, hukuki boyutta da değerlendirdik.

Destanlarda karşılaştığımız kardeşlik kavramlarını yirmi dokuz farklı başlık altında topladık. Bu farklılıkların temel sebebini, kardeşlerin birbirine karşı davranışları, hissiyatları ve kardeşlik anlayışlarının farklı olmasıyla açıklamak mümkündür.

Kardeşlik, hemen hemen bütün destanlarda var olan ortak bir olgudur. Bu olgu, destanlarda genellikle “kan, din ve ant” olarak işlenmiştir. Biz de destanlarda geçen kardeşlik kavramlarını ortaya çıkarıp bu olgular hakkında birtakım değerlendirmelerde bulunduk.

Sonuç olarak kardeşlik, destanlarda çok önemli bir yer tutmaktadır. Destanlarda geçen kardeşlik kavramları, bugün somut olarak hayatımıza yansımaktadır. Bu kavramlarda birtakım aksiyoner farklılıklar olsa da kökeni aynıdır.

Anahtar Kelimeler: Türk Dünyası, Destan, Kardeş, Kardeşlik, Kardeşlik Kavramı, Mitoloji, Aile Bağları.

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
---	--	---

Öğrencinin	Adı Soyadı	Haktan KAPLAN		
	Numarası	138107011003		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Türk Dili ve Edebiyatı/Türk Dili ve Edebiyatı		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
	Tez Danışmanı	Yrd. Doç. Dr. Aziz AYVA		
	Tezin Adı	Türk Dünyası Destanlarında Kardeş ve Kardeşlik		

ABSTRACT

In this study which deals with the concepts of brother and brotherhood in Turkish World epics, we have discussed the importance of brother and brotherhood concepts. In the study, we've out lined the fights, solidarities and betrayals that happen among brothers. As a result of our examination we've come to a set of decisions.

In this study we have done on nineteen tribes in Turkish world, we've tried to examine the meanings of brotherhood issue and how these meanings reflected in the epics. In this context, we've also evaluated the concepts of "brother-brotherhood" and the effects they created in the epics, and the actions of the heroes against their brothers as a result of this effect on moral and legal dimension.

We've gat hered the concepts of brotherhood ween countered in epic sunder twenty nine different titles. It is possible to explain the main reason for these differences with the brothers behaviors towards each other, their feelings and the differences in their understanding of brotherhood.

Brotherhood is a common phenomenon that exists in almost all epics. This phenomenon is often described as "blood, religionandoath" in epics. We've found out the concepts of brotherhood in the epics and made some evaluations about these phenomenons.

As a result, brotherhood has a very important place in the epics. The concepts of brotherhood in the epics are perceptibly reflected in our lives today. Although there are a number of actionary differences in these concepts, their origins are the same.

Keywords: Turkish World, Epic, Brother, Brotherhood, Brotherhood Concept, Mythology, Family Ties.

İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL ETİK SAYFASI	II
YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU	III
ÖZET	IV
ABSTRACT	V
İÇİNDEKİLER	VI
KISALTMALAR	XXI
ÖN SÖZ	XXII
GİRİŞ	1
I. ARAŞTIRMANIN KONUSU AMACI, METODU VE MATERYALLERİ	3
A. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE AMACI	3
B. ARAŞTIRMANIN METODU VE MATERYALLERİ	4
II. KAVRAMSAL ÇERÇEVE	5
A. ÖZ KARDEŞ KAVRAMI.....	5
B. ÜVEY KARDEŞ KAVRAMI.....	6
C. SÜT KARDEŞİ KAVRAMI.....	6
Ç. KAN KARDEŞ KAVRAMI	8
III. KARDEŞLİĞİN DİNÎ, AHLAKİ VE HUKUKİ BOYUTU	15
A. KARDEŞLİĞİN DİNÎ BOYUTU	15
B. KARDEŞLİĞİN AHLAKİ BOYUTU	17
C. KARDEŞLİĞİN HUKUKİ BOYUTU	18
IV. DESTAN	20
A. DESTAN TERİMİ VE TANIMI	20
B. TÜRK DESTANLARININ OLUŞUMU	22
C. TÜRK DESTANLARININ SINIFLANDIRILMASI.....	24
Ç. TÜRK DESTANLARINDA DİL, ÜSLUP VE YAPISAL ÖZELLİKLER	25
D. TÜRK DESTANLARI ÜZERİNE YAPILAN ÇALIŞMALAR	27
E. ÇALIŞMADA KULLANILAN DESTANLAR VE YAYINLARI	28

BİRİNCİ BÖLÜM

TÜRK DÜNYASI VE TÜRK DÜNYASI DESTANCILIK GELENEĞİ

1.1. TÜRK DÜNYASI COĞRAFYASI	34
1.2. TÜRK DÜNYASI'NIN DİLİ, SANATI VE EDEBİYATI.....	36
1.2.1. <i>Dil</i>	36
1.2.2. <i>Sanat</i>	37
1.2.3. <i>Edebiyat</i>	39
1.3. TÜRK DÜNYASI DESTANCILIK GELENEĞİ.....	40
1.3.1 <i>Altay Destancılık Geleneği</i>	40
1.3.2. <i>Anadolu Sahası Destancılık Geleneği</i>	44
1.3.3. <i>Azerbaycan Destancılık Geleneği</i>	44
1.3.4. <i>Başkurt Destancılık Geleneği</i>	49
1.3.5. <i>Bulgaristan Türklerinin Destancılık Geleneği</i>	51
1.3.6. <i>Çuvaş Destancılık Geleneği</i>	51
1.3.7. <i>Gagavuz Destancılık Geleneği</i>	52
1.3.8. <i>Hakas Destancılık Geleneği</i>	53
1.3.9. <i>Karaçay-Malkar Destancılık Geleneği</i>	56
1.3.10. <i>Karakalpak Destancılık Geleneği</i>	58
1.3.11. <i>Kazak Destancılık Geleneği</i>	59
1.3.12. <i>Kazan Tatarları Destancılık Geleneği</i>	67
1.3.13. <i>Kırgız Destancılık Geleneği</i>	69
1.3.14. <i>Kırım Tatarları Destancılık Geleneği</i>	74
1.3.15. <i>Kumuk Destancılık Geleneği</i>	76
1.3.16. <i>Nogay Destancılık Geleneği</i>	77
1.3.17. <i>Özbek Destancılık Geleneği</i>	78
1.3.18. <i>Saha (Yakut) Destancılık Geleneği</i>	81
1.3.19. <i>Şor Destancılık Geleneği</i>	84
1.3.20. <i>Türkmen Destancılık Geleneği</i>	86
1.3.21. <i>Tıva Destancılık Geleneği</i>	89
1.3.22. <i>Uygur Destancılık Geleneği</i>	91

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRK DÜNYASI DESTANLARINDA KARDEŞLİK

2.1. ALTAY DESTANLARINDA KARDEŞLİK	93
2.1.1. <i>Oçı-Bala Destanı</i>	93
2.1.1.1. Küçük Kardeş.....	93
2.1.2. <i>Ay Sologoy Lo Kün Kologoy/Ay Sologoy ile Kün Kologoy Destanı</i>	95
2.1.2.1. Kardeşsizlik	95
2.1.3. <i>Kan-Kapçıkay Destanı</i>	95
2.1.3.1. Beddua Eden Kardeş	95
2.1.4. <i>Temene-Koo Destanı</i>	97
2.1.4.1. Ant İçerek Kardeş Olma	97
2.1.5. <i>Kögüdey-Kökşin Le Boodoy Koo/Kögüdey-Kökşin ile Boodoy Koo Destanı</i>	98
2.1.5.1. Ağabeyinin Sözüünü Dinlemeyen Kardeş.....	98
2.1.5.2. Fedakâr Kardeş	99
2.1.5.3. İntikam Alan Kardeş	99
2.1.6. <i>Katan-Kökşin Le Katan-Mergen/Katan-Kökşin ile Katan-Mergen Destanı</i>	99
2.1.6.1. İntikam Alan Kardeş	99
2.1.6.2. Küçük Kardeş.....	100
2.1.6.3. Vefakâr Kardeş	101
2.1.6.4. Birleştirici, Bütünleştirici Kardeş	102
2.1.7. <i>Üç Kulaktı Ay Kara At Destanı</i>	102
2.1.7.1. Küçük Kardeş.....	102
2.1.7.2. Kardeşler Arası Dayanışma	103
2.2. ANADOLU SAHASI TÜRK DESTANLARINDA KARDEŞLİK	104
2.2.1. <i>Battal Gazi Destanı</i>	104
2.2.1.1. Din Değiştirerek Kardeş Olma	105
2.2.1.2. Kız Kardeşi İçin Savaşan Kardeş	105
2.2.1.3. Yoldaş	106
2.2.2. <i>Koroğlu Destanı</i>	106
2.2.2.1. Yoldaş	107
2.2.2.3. Vefakâr Kardeş	109

2.2.3. <i>Dânişmend Gazi Destanı</i>	109
2.2.3.1. Din Değiştirerek Kardeş Olma	110
2.2.3.2. Yoldaş	111
2.2.4. <i>Saltık Gazi Destanı</i>	111
2.2.4.1. Din Değiştirerek Kardeş Olma	112
2.2.5. <i>Dede Korkut Kitabı</i>	113
2.2.5. <i>Salur Kazanın İvi Yağmalandığı Boy/Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy</i>	113
2.2.5.1. İntikam Alan Kardeş	113
2.2.5.2. Kardeşler Arası Dayanışma.....	114
2.2.6. <i>Kam Pürenin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu/Kam Pürenin Oğlu Bamsı Beyrek</i>	115
2.2.6.1. Kardeşsizlik	115
2.2.6.2. Hasret Çeken Kardeş	115
2.2.7. <i>Basat Depegözi Öldürdüğü Boy/Basat'ın Depegöz'ü Öldürdüğü Boy</i>	116
2.2.7.1. İntikam Alan Kardeş Kavramı	116
2.2.8. <i>Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu/Uşun Koca Oğlu Segrek'in Boyu</i>	117
2.2.8.1. Fedakâr Kardeş	117
2.3. AZERBAJCAN DESTANLARINDA KARDEŞLİK.....	117
2.3.1. <i>Şikâri Destanı</i>	118
2.3.1.1. Küçük Kardeş	118
2.3.1.2. Kıskanç Kardeş	118
2.3.1.3. İhanet Eden Kardeş	119
2.3.1.4. Yalancı Kardeş	119
2.3.1.5. Din Değiştirerek Kardeş Olma	120
2.3.1.6. Birleştirici, Bütünleştirici Kardeş	121
2.3.2. <i>Aşığ Gerib Destanı</i>	121
2.3.2.1. Hasret Çeken Kardeş	121
2.4. BAŞKURT DESTANLARINDA KARDEŞLİK	122
2.4.1. <i>Bikyen Mergen (Batır) Destanı</i>	123
2.4.1.1. Cimri Kardeş	123
2.4.2. <i>El- Kissa Buzyeget/El Kissa Bozyiğit Destanı</i>	123
2.4.2.1. Süt kardeşi	123
2.4.3. <i>İlevkey, Keyle, Yayık Batırzalar/İlevkey, Keyle ve Yayık Batırlar</i>	124

2.4.3.1.Hileci Kardeş	124
2.4.3.2.Küçük Kardeş	124
2.4.4. <i>İzevkey Menen Morazım/İdige ile Muradım Destanı</i>	124
2.4.4.1. İntikam Alan Kardeş	124
2.4.4.2.Küçük Kardeş	126
2.4.5. <i>Karagölömbet menen Akkölömbet/Karagülömbet ile Akkülümet Destanı</i>	126
2.4.5.1.İhanet Eden Kardeş.....	126
2.4.5.2.İntikam Alan Kardeş.....	127
2.4.5.3.Küçük Kardeş	127
2.4.6. <i>Kıssayı Yosof/Kıssa-yı Yusuf</i>	127
2.4.6.1.Kıskanç Kardeş.....	127
2.4.6.2.Üvey Kardeş	127
2.4.6.3.İhanet Eden Kardeş.....	128
2.4.6.4.Yalancı Kardeş	128
2.4.6.5.Birleştirici, Bütünleştirici Kardeş	128
2.4.6.6.Küçük Kardeş	128
2.4.7. <i>Kunır Buga/Konur Boğa Destanı</i>	129
2.4.7.1.Yoldaş	129
2.4.8. <i>Maktumhılv Destanı</i>	129
2.4.8.1.Fedakâr Kardeş	129
2.4.9. <i>Seyfelmölok/Seyf-ül-Mülûk Destanı</i>	130
2.4.9.1.Süt kardeşi.....	130
2.4.10. <i>Singızname/Cengizname</i>	131
2.4.10.1.Vefakâr Kardeş	131
2.4.10.2.Kıskanç Kardeş.....	131
2.4.10.3.Küçük Kardeş	132
2.4.11. <i>Ural Batır Destanı</i>	132
2.4.11.1.Aldatan Kardeş	132
2.4.11.2.Kıskanç Kardeş.....	133
2.4.11.3.İhanet Eden Kardeş.....	133
2.4.11.4.Küçük Kardeş	134
2.4.12. <i>Zayatülek Menen Hıvhılv/Zayatülek ile Hıvhılv Destanı</i>	134

2.4.12.1.Kıskanç Kardeş	134
2.4.12.2.İhanet Eden Kardeş	135
2.4.12.3.Üvey Kardeş	135
2.4.12.4.Küçük Kardeş	135
2.4.13. <i>Zöhre Menen Aldar/Zöhre ile Aldar Destanı</i>	136
2.4.13.1.Yoldaş	136
2.4.13.2.Kan Kardeş	136
2.5. ÇUVAŞ DESTANLARINDA KARDEŞLİK.....	136
2.5.1. <i>Çuvaş Alp Hikâyeleri</i>	137
2.5.1.1.Kardeşler Arası Dayanışma.....	137
2.5.1.2.Vefakâr Kardeş	137
2.6. GAGAVUZ DESTANLARINDA KARDEŞLİK	138
2.6.1. <i>Köroğlu/Köroğlu Destanı</i>	138
2.6.1.1. Yoldaş	138
2.6.2. <i>Tepegöz Destanı</i>	139
2.6.2.1. Aç Gözlü Kardeş	139
2.6.2.2. İntikam Alan Kardeş	140
2.6.3. <i>Şah İsmail Destanı</i>	140
2.6.3.1. Kız Kardeşi İçin Savaşan Kardeş	140
2.7. HAKAS DESTANLARINDA KARDEŞLİK	140
2.7.1. <i>Altın Çüs Destanı</i>	141
2.7.1.1.Kardeşsizlik	141
2.7.1.2.Ant İçerek Kardeş Olma ve Ad Verme.....	142
2.7.2. <i>Altın Taycı Destanı</i>	143
2.7.2.1.Küçük Kardeş	143
2.7.2.2.Vefakâr Kardeş	144
2.7.2.3.Birleştirici, Bütünleştirici Kardeş	145
2.7.3. <i>Ay Xuucın /Ay Huucın Destanı</i>	145
2.7.3.1.Abla.....	145
2.7.3.2.Hayvandan Doğan (At) Kızı, Kardeş Mahiyetinde Görme.....	146
2.7.3.3.Birleştirici, Bütünleştirici Kardeş	147
2.7.4. <i>Ax Çibek Arıĝ/Ak Çibek Arıĝ Destanı</i>	148

2.7.4.1.Abla.....	148
2.7.5. <i>Han Orba Destanı</i>	149
2.7.5.1.Vefakâr Kardeş	149
2.7.5.2.İntikam Alan Kardeş	149
2.7.5.3.Fedakâr Kardeş	150
2.7.5.4.Küçük Kardeş	151
2.7.6. <i>Xara Xusxun /Kara Kuzgun Destanı</i>	151
2.7.6.1.Abla.....	151
2.7.7. <i>Altın Arığ Destanı</i>	152
2.7.7.1.Kardeşler Arası Dayanışma.....	152
2.8. KARAÇAY-MALKAR DESTANLARINDA KARDEŞLİK.....	152
2.8.1. <i>Şirdan ile Cönger Destanı</i>	153
2.8.1.1.Süt kardeşi.....	153
2.8.2. <i>Nart Süsümek Destanı</i>	153
2.8.2.1.Küçük Kardeş	153
2.8.3. <i>Debet Oğulları ile Dev Kadının Kızları</i>	154
2.8.3.1.Fedakâr Kardeş	154
2.9. KARAKALPAK DESTANLARINDA KARDEŞLİK.....	155
2.9.1. <i>Kırk Kız Destanı (1. Bölüm)</i>	155
2.9.1.1.Yoldaş	155
2.9.1.2.Abla.....	156
2.9.1.3.Kardeşler Arası Dayanışma.....	157
2.9.2. <i>Kırk Kız Destanı (2. Bölüm)</i>	157
2.9.2.1. Küçük Kardeş	157
2.9.2.2.Kardeşler Arası Dayanışma.....	158
2.9.2.3.İntikam Alan Kardeş	159
2.10. KAZAK DESTANLARINDA KARDEŞLİK.....	160
2.10.1. <i>Dotan Batır Destanı</i>	161
2.10.1.1.Fedakâr Kardeş	161
2.10.1.2.Yoldaş	161
2.10.1.3.Küçük Kardeş	162
2.10.1.4.Birleştirici, Bütünleştirici Kardeş	162

2.10.2. <i>Anşıbay Batır</i>	162
2.10.2.1. Kardeşsizlik	162
2.10.3. <i>Nuradın Destanı</i>	164
2.10.3.1. Kardeşsizlik	164
2.10.4. <i>Karasay, Kazı Destanı</i>	164
2.10.4.1. Fedakâr Kardeş	164
2.10.4.2. Kardeşler Arası Dayanışma	165
2.10.5. <i>Jubanış Destanı</i>	166
2.10.5.1. Kardeşsizlik	166
2.10.6. <i>Kadırbay Oğlu Kobılandı Destanı</i>	167
2.10.6.1. Kardeşsizlik	167
2.10.7. <i>Mırka Batır Destanı</i>	167
2.10.7.1. Hasret Çeken Kardeş	167
2.10.7.2. Kardeşsizlik	169
2.10.8. <i>Mırka Batır Destanı</i>	169
2.10.8.1. Ant İçerek Kardeş Olma	169
2.10.9. <i>Nurgayşa Destanı</i>	170
2.10.9.1. İhanet Eden Kardeş	170
2.10.10. <i>Alankay Batır Destanı</i>	171
2.10.10.1. Kardeşsizlik	171
2.10.10.2. Ant İçerek Kardeş Olma	171
2.10.10.3. İhanet Eden Kardeş	172
2.10.11. <i>Alpamus Batır</i>	173
2.10.11.1. Kardeşsizlik	173
2.10.12. <i>Kambar Batır Destanı</i>	173
2.10.12.1. Kardeşsizlik	173
2.10.13. <i>Dürligüv Destanı</i>	174
2.10.13.1. Kardeşsizlik	174
2.11. KIRGIZ DESTANLARINDA KARDEŞLİK	175
2.11.1. <i>Manas Destanı</i>	176
2.11.1.1. Yoldaş	176
2.11.1.2. Ant İçerek Kardeş Olma	177

2.11.1.3.Süt kardeşi.....	178
2.11.1.4.Kardeşsizlik.....	179
2.11.2. <i>Er Eşim Tögöldün Baylığı/Er Eşim Tögöl'ün Zenginliği</i>	181
2.11.2.1.Ant İçerek Kardeş Olma.....	181
2.11.3. <i>Kocacaş Destanı</i>	182
2.11.3.1.Kardeşsizlik.....	182
2.11.4. <i>Mendirman Destanı</i>	183
2.11.4.1.Üvey Kardeş.....	183
2.11.4.2.Hileci Kardeş.....	184
2.11.4.3.Süt kardeşi.....	185
2.11.5. <i>Eşimkul Menen Zuura/Eşimkul ile Zuura</i>	185
2.11.5.1.Beddua Eden Kardeş.....	185
2.11.6. <i>Boston Destanı</i>	186
2.11.6.1.Aldatan Kardeş.....	186
2.11.6.2.İhanet Eden Kardeş.....	189
2.11.7. <i>Er Soltonoy Destanı</i>	189
2.11.7.1.Küçük Kardeş.....	189
2.11.7.2.Kardeşler Arası Dayanışma.....	189
2.11.8. <i>Kurmanbek Destanı</i>	190
2.11.8.1.Ant İçerek Kardeş Olma.....	190
2.11.8.2.Kardeşsizlik.....	192
2.11.9. <i>Canış-Bayış Destanı</i>	193
2.11.9.1.Kardeşler Arası Dayanışma.....	193
2.11.9.2.Ağabeyin Sözüünü Dinlemeyen Kardeş.....	194
2.11.9.3.Fedakâr Kardeş.....	196
2.11.9.4.Hasret Çeken Kardeş.....	196
2.12. NOGAY DESTANLARINDA KARDEŞLİK.....	197
2.12.1. <i>Aysıldın Ulı Ahmet/Aysin Oğlu Ahmet (Aysıldın Ulı Ahmet) Destanı</i>	197
2.12.1.1.Kan Kardeş.....	197
2.12.2. <i>Azavnur Destanı</i>	198
2.12.2.1.Küçük Kardeş.....	198
2.12.3. <i>Bozyiğit Destanı</i>	200

2.12.3.1.Süt kardeşi.....	200
2.12.4. <i>Edige Destanı</i>	201
2.12.4.1.Süt kardeşi.....	201
2.12.5. <i>Edil Soltan/İdil Sultan Destanı</i>	201
2.12.5.1.Kardeşler Arası Dayanışma.....	201
2.12.6. <i>Er Şoban/Er Çoban Destanı</i>	202
2.12.6.1.Yoldaş	202
2.12.7. <i>Koplanlı Betir/Koplanlı Batır Destanı</i>	202
2.12.7.1.Kardeşsizlik	202
2.12.8. <i>Mamay Destanı</i>	203
2.12.8.1.Birleştirici, Bütünleştirici Kardeş	203
2.12.8.2.Üvey Kardeş	204
2.12.8.3.Hileci Kardeş	204
2.12.9. <i>Tölegen Men Kız-Yibek/Tölegen İle Kız-Yibek Destanı</i>	204
2.12.9.1.İntikam Alan Kardeş	204
2.13. ÖZBEK DESTANLARINDA KARDEŞLİK	205
2.13.1. <i>Erali ve Şirali Destanı</i>	205
2.13.1.1.Fedakâr Kardeş	205
2.13.1.2.Kardeşler Arası Dayanışma.....	206
2.13.1.3.Hasret Çeken Kardeş.....	207
2.13.2. <i>Huşkeldi Destanı</i>	208
2.13.2.1.Kardeşsizlik	208
2.14. ŞOR DESTANLARINDA KARDEŞLİK.....	209
2.14.1. <i>Ak Kan/Ak Kağan Destanı</i>	210
2.14.1.1.Abla.....	210
2.14.1.2.Kan Kardeş	211
2.14.1.3.Kurtarıcı Kardeş.....	211
2.14.1.4.İntikam Alan Kardeş	211
2.14.2. <i>Ak Ölen me Kır Ölen/Ak Ölen ile Kır Ölen Destanı</i>	212
2.14.2.1.Kıskanç Kardeş	212
2.14.3. <i>Altın Sırık Destanı</i>	212
2.14.3.1.Kardeşsizlik	212

2.14.4. <i>Aran Taycı Destanı</i>	213
2.14.4.1. Kız Kardeş İçin Savaşan Kardeş	213
2.14.5. <i>Ay Mögö Destanı</i>	213
2.14.5.1. Kan Kardeş	213
2.14.6. <i>Kan Argo Peçelig Kan Mergen/Kaçan Argo Ablalı Kağan Mergen Destanı</i>	213
2.14.6.1. Abla.....	213
2.14.7. <i>Kan Pergen/Kaçan Pergen Destanı</i>	215
2.14.7.1. Hileci Kardeş	215
2.14.8. <i>Karattı Pergen Destanı</i>	216
2.14.8.1. İhanet Eden Kardeş	216
2.14.9. <i>Oğlak/Delikanlı Destanı</i>	216
2.14.9.1. Fedakâr Kardeş	216
2.15. TATAR DESTANLARINDA KARDEŞLİK	217
2.15.1. <i>Alp memşen Destanı</i>	217
2.15.1.1. Küçük Kardeş	217
2.15.2. <i>Alpamşa Destanı</i>	218
2.15.2.1. Küçük Kardeş	218
2.15.3. <i>Büz Yiğit Destanı</i>	218
2.15.3.1. Süt kardeşi.....	218
2.15.4. <i>Hurluga Hem Hemra/Hurluga ve Hemra Destanı</i>	220
2.15.4.1. Küçük Kardeş	220
2.15.4.2. Üvey Kardeş	220
2.15.4.3. Kıskanç Kardeş	220
2.15.4.4. Hileci Kardeş	221
2.15.4.5. Yalancı Kardeş	221
2.15.5. <i>Kadış Mergen Destanı</i>	221
2.15.5.1. Küçük Kardeş	221
2.15.5.2. Kıskanç Kardeş	222
2.15.5.3. Hileci Kardeş	222
2.15.6. <i>Yirtöşlik Destanı</i>	223
2.15.6.1. Küçük Kardeş	223
2.15.6.2. Fedakâr Kardeş	224

2.15.7. <i>Yosıf Kitabı/Yusuf Kitabı</i>	224
2.15.7.1. Kıskanç Kardeş	224
2.15.7.2. Üvey Kardeş	224
2.15.7.3. İhanet Eden Kardeş	225
2.15.7.4. Yalancı Kardeş	225
2.15.7.5. Birleştirici, Bütünleştirici Kardeş	225
2.15.7.6. Küçük Kardeş	225
2.15.8. <i>Zayatülek Birle Susılı/Zayatülek ile Susılı Destanı</i>	226
2.15.8.1. Kıskanç Kardeş	226
2.15.8.2. İhanet Eden Kardeş	226
2.15.8.3. Üvey Kardeş	227
2.15.8.4. Küçük Kardeş	227
2.16. TIVA DESTANLARINDA KARDEŞLİK.....	227
2.16.1. <i>Alday-Bıuçu Destanı</i>	228
2.16.1.1. Kardeşsizlik	228
2.16.1.2. Süt kardeşi	228
2.16.1.3. Ant İçerek Kardeş Olma.....	229
2.16.2. <i>Boktu-Kiriş, Bora-Şeeley</i>	230
2.16.2.1. Küçük Kardeş	230
2.16.2.2. Kıskanç Kardeş	231
2.16.2.3. İhanet Eden Kardeş	232
2.16.2.4. İntikam Alan Kardeş	233
2.16.2.5. Fedakâr Kardeş	234
2.16.3. <i>Aldın-Çaagay</i>	234
2.16.3.1. Abla	234
2.16.4. <i>Erelzey-Mergen, Horagalzey Mergen Alışkılar</i>	235
2.16.4.1. Merhametsiz Kardeş	235
2.16.5. <i>Han-Şilgi Attıg Han-Hülük</i>	235
2.16.5.1. Kardeşler Arası Dayanışma	235
2.16.5.2. İntikam Alan Kardeş	236
2.16.5.3. Ant İçerek Kardeş Olma.....	237
2.16.5.4. Fedakâr Kardeş	238

2.16.6. <i>Arzılan Kara Attığı Çeçen Kara Möge</i>	238
2.16.6.1. Ant İçerek Kardeş Olma.....	238
2.17. TÜRKMEN DESTANLARINDA KARDEŞLİK	239
2.17.1. <i>Tulum Hoca Destanı</i>	240
2.17.1.1. İntikam Alan Kardeş	240
2.17.2. <i>Ali Bey-Balı Bey Destanı</i>	241
2.17.2.1. Yoldaş	241
2.18. UYGUR DESTANLARINDA KARDEŞLİK.....	242
2.18.1. <i>Boz Körpeş Kara Göz Ayım Destanı</i>	242
2.18.1.1. Üvey Kardeş	242
2.18.1.2. Hileci Kardeş	242
2.18.2. <i>Çın Tömür Batur/Çın Tömür Batur Destanı</i>	243
2.18.2.1. Kardeşler Arası Dayanışma.....	243
2.18.3. <i>Emir Göroğlı Destanı</i>	244
2.18.3.1. Hileci Kardeş	244
2.18.4. <i>Gerip-Senem/Garip ile Senem Destanı</i>	245
2.18.4.1. Kardeşler Arası Dayanışma.....	245
2.18.5. <i>Hurilika-Hemracan/Hurilika-Hemrecan Destanı</i>	246
2.18.5.1. Birleştirici, Bütünleştirici Kardeş	246
2.18.6. <i>Nuzugum/Nozugum Destanı</i>	247
2.18.6.1. Kardeşler Arası Dayanışma.....	247
2.18.7. <i>Seyit Noçi Destanı</i>	248
2.18.7.1. Hasret Çeken Kardeş.....	248
2.19. YAKUT DESTANLARINDA KARDEŞLİK	249
2.19.1. <i>Er Sogotoh Destanı</i>	249
2.19.1.1. Ant İçerek Kardeş Olma.....	249

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRK DESTANLARINDA GÖRÜLEN KARDEŞ TIPLERİ VE TASNİF DENEMESİ

3.1. TÜRK DESTANLARINDA GÖRÜLEN KARDEŞ TIPLERİ	252
3.1.1. <i>Küçük Kardeş</i>	252
3.1.2. <i>Kardeşsizlik</i>	254
3.1.3. <i>Kardeşler Arası Dayanışma</i>	255
3.1.4. <i>İntikam Alan Kardeş</i>	256
3.1.5. <i>Fedakâr Kardeş</i>	257
3.1.6. <i>İhanet Eden Kardeş</i>	258
3.1.7. <i>Ant İçerek Kardeş Olma</i>	258
3.1.8. <i>Kıskanç Kardeş</i>	259
3.1.9. <i>Birleştirici, Bütünleştirici Kardeş</i>	260
3.1.10. <i>Süt kardeşi</i>	260
3.1.11. <i>Üvey Kardeş</i>	261
3.1.12. <i>Hileci Kardeş</i>	262
3.1.13. <i>Abla</i>	262
3.1.14. <i>Vefakâr Kardeş</i>	263
3.1.15. <i>Din Değiştirerek Kardeş Olma</i>	263
3.1.16. <i>Kan Kardeş</i>	264
3.1.17. <i>Yalancı Kardeş</i>	264
3.1.18. <i>Kız Kardeşi İçin Savaşan Kardeş</i>	265
3.1.19. <i>Aldatan Kardeş</i>	265
3.1.20. <i>Beddua Eden Kardeş</i>	265
3.1.21. <i>Açgözlü Kardeş</i>	266
3.1.22. <i>Cimri Kardeş</i>	266
3.1.23. <i>Kurtarıcı Kardeş</i>	266
3.1.24. <i>Merhametsiz Kardeş</i>	266
3.2. KARDEŞ TIPLERİNİN TASNİFİ	268
3.2.1. <i>Güney-Batı (Oğuz) Grubu Türk Destanlarındaki Kardeş Tipleri</i>	268

3.2.2.	<i>Güney Doğu (Karluk-Uygur) Grubu Türk Destanlarındaki Kardeş Tipleri</i>	269
3.2.3.	<i>Kuzey-Batı (Kıpçak) Grubu Türk Destanlarındaki Kardeş Tipleri</i>	270
3.2.4.	<i>Kuzey-Doğu (Sibirya) Grubu Türk Destanlarındaki Kardeş Tipleri.....</i>	271
SONUÇ.....		272
DESTAN ADLARI DİZİNİ.....		277
BOY ADLARI DİZİNİ.....		281
KAYNAKÇA		282
ÖZ GEÇMİŞ.....		293

KISALTMALAR

Bk.	: Bakınız
Çev.	: Çeviren
DLT	: Dîvânü Lûgati't Türk
G	: Güney
Hız.	: Hazreti
K	: Kuzey
Müt.	: Mütercim
s.	: Sayfa
S	: Sayı
TDK	: Türk Dil Kurumu
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
vb.	: Ve Benzeri
vd.	: Ve Diğerleri
vs.	: Vesaire
yay.	: Yayınları

ÖN SÖZ

Destanlar, bir milletin tarihini, yaşadığı sosyo-ekonomik bunalımları, savaşları, yangınları, isyanları vs. konu edinen ve bir milletin tekrardan dirilişini konu alan manzum-mensur karışık anlatmalardır. Bu anlatmalarda, destanın ait olduğu milletin kültürü, gelenek ve görenekleri, ananeleri işlendiği gibi kardeşlik ve kardeşler arası ilişkiler de detaylı bir şekilde işlenmekte ve milletlerin kültüründeki kardeşlik kavramlarını, milletlerin kardeşliğe bakış açılarını ortaya koymaktadır.

Kardeşlik, en az iki birey arasında ortaya çıkan ve somut örnekleri olan bir hissiyat veya bir kavramdır. Bu kavramın insanda ortaya çıkması, insanın ilişkilerine psikolojik ve sosyolojik açıdan yön vermesine olanak vermiştir. Bu durum kardeşliğin sosyolojik ve psikolojik açıdan da incelenmesine zemin hazırlamıştır. Bu sebeple kardeşlik her insanda ve her toplumda farklı şekillerde yorumlanabilmektedir.

Kardeşler arası mücadeleler ve dayanışmalar insanlığın ilk ortaya çıktığı tarihten itibaren görülmektedir. Bu bakımdan kardeşliğin tarihini ilk insan olan Hz. Adem'in oğullarına yani Habil ve Kabil'e dayandırmak doğru olacaktır.

Türk destanlarındaki kardeşlik, hemen hemen bütün toplumlarda karşımıza çıkan ve benzer özellikler taşıyan kardeşlik anlayışlarıdır. Ancak Türk destanlarında görülen kardeşlik anlayışı, Türk toplumunun gelenek ve göreneklerini, ritüellerini de içerisinde barındırmaktadır. Bu duruma en güzel örnek; “ant içerek kardeş olma” ve “kan kardeş” ritüelleridir. Bu iki kardeşlik anlayışında kardeşliğin temeli hem kutsal bir anlayışa dayandırılmış hem de Türk milletinin âdetleri de kardeşlik anlayışına yansımıştır.

Çalışmamızda on dokuz boy üzerinden yirmi dokuz kardeşlik kavramını inceledik. Çalışmamızdaki kardeşlik kavramları, kimi zaman kardeşler arasındaki birlik ve beraberliği ele alırken kimi zaman da kardeşler arasındaki kıskançlığı, ihaneti ve işgüzarlığı göstermektedir.

Tezimiz giriş hariç üç bölümden ve iki adet dizinden oluşmaktadır. Girişte; araştırmanın konusunu, metodunu, materyallerini, kardeşliğin kavramsal çerçevesini, kardeşliğini dinî, ahlaki ve hukuki boyutlarını, “destan” teriminin tanımını, özelliklerini, destan üzerine çalışma yapanların isimlerini ayrıca tezimizde kullandığımız destanları ve bu destanların yayınlarını verdik.

Birinci bölümde, *Türk Dünyası ve Türk Dünyası Destancılık Geleneği* başlığı altında Türk dünyasının dilini, sanatını, edebiyatını ve Türk dünyasındaki destancılık geleneklerini anlattık.

İkinci bölüm, *Türk Dünyası Destanlarında Kardeşlik* adını taşımaktadır. Bu bölümde ele aldığımız destanlardaki kardeşlik kavramlarını inceledik. Ayrıca destanlardaki kardeşler hakkında birtakım hükümlerde bulunduk.

Tezimizin en önemli bölümü olarak gördüğümüz üçüncü bölüm, *Türk Destanlarında Kardeş Tipleri ve Tasnif Denemesi* adını taşımaktadır. Bu bölümde Türk destanlarında karşılaştığımız kardeş tiplerinin özelliklerini verdik. Ayrıca bir de tasnif denemesi yaparak bu alanda bulunan boşluğu doldurmaya çalıştık. Tezimizin devamında iki adet dizin bulunmaktadır. Birinci dizinde; tezimizde kullandığımız destanları alfabetik sıraya uygun olarak sayfa numaralarıyla beraber gösterdik. İkinci dizinde ise tezimizde ele aldığımız boyları yine alfabetik sıraya uygun olarak verdik.

Bu tez çalışmamızın hazırlanma sürecinde bilgisiyle ve tecrübesiyle değerli katkılarını eksik etmeyen danışman hocam Yrd. Doç. Dr. Aziz AYVA'ya ve Türk Dili ve Edebiyatı eğitimi ana bilim dalı başkanı Prof. Dr. Ali Berat ALPTEKİN'e, maddi ve manevi desteklerini esirgemeyen aileme saygı ve şükranlarımı sunarım.

Haktan KAPLAN
KONYA- 2016

GİRİŞ

Kardeşlik düşüncesi, yeryüzünde var olmuş bütün dinlerde temel insani değerler arasında yer aldığından dolayı, evrensel bir özellik taşımaktadır. Bu düşünceye sahip olmayan hemen hemen hiçbir din yok gibidir. En ilkel kabilelerden en gelişmiş ilerlemiş topluma kadar her toplumda insanları bir arada tutan temel duygu kardeşliktir (Yeşilyurt 2012: 1).

Türk kültürünün temeli Türk boylarının ortak bir hayat yaşadığı dönemde atılmıştır. Bu bakımdan Türk kültürünün dinamiklerini meydana getiren unsurlara dikkatli bakıldığında bu ortak hayat döneminin kökleri üzerinde çiçeklenen ve boyların tarihi, coğrafi, sosyolojik, ekonomik vb. ihtiyaçlarına göre şekillenen bir yapı ile karşılaşılır.

Bozkır kültürünün geliştirip şekillendirdiği toplum yapısı, aile anlayışı ve bunlara dayalı ilişkiler manzumesi, yaşanan hayatın ihtiyaçları doğrultusunda kalıplar içinde karşımıza çıkmaktadır. Sürekli savaşlar ve mücadeleler içinde geçen bozkır hayatında mutlu ve müreffeh yaşamak fiziki olarak güçlü olmaya bağlıdır. Güçlü olmanın temel şartlarından biri ise çok “köp” olmaktır. Köp olmayan milletlerin, boyların, insanların kaderi tâbi olmak veya yok “cok” olmaktır. Türk dilinin başeseri, yazılı ilk büyük eseri “Orhun Abideleri” yok olmakla çok olmak arasındaki kader çizgisine yazılmıştır.

Aç milleti tok etmek, az milleti çok etmek, çoğalmaya bağlıdır. Çoğalmanın temeli de ailedir. Ailede anne ve babanın evlat sevgisi evrensel olmanın da ötesinde canlılara has fitrî bir özelliktir. Bu özellik bazı toplumlarda çok daha güçlüyken bazı toplumlarda nispeten daha az olabilir, ama her toplumda mutlaka vardır. Çocukların da anne ve babalarına duydukları, temeli ihtiyaca ve sevgiye dayanan bağlılıkları da hemen hemen her kültürde vardır. Ancak kardeşler arasındaki ilişkiler, çok daha ayrı sebep ve şartlarla doğup gelişmekte, kültürlerin değer yargılarına göre şekillenmektedir. Çok olmak esasına dayanan bozkır kültüründe kardeşler arası ilişkilerin anne-baba-evlat ilişkileri kadar güçlü ve sağ temellere oturduğu rahatlıkla gözlenmektedir.

Türk destanlarında, destan kahramanları genellikle ailenin yaşadığı çocuksuzluk sorunu sonucunda dünyaya gelmektedir. Çocuksuz babaların kara otağa oturtularak

dışlandığı bir algılayış içinde, çocuk sahibi olmamak; özellikle de soyun devamını üstlenecek, babanın tahtını devralacak bir erkek evladının olmaması aile için büyük bir üzüntü kaynağıdır. Çeşitli şekillerde bu soruna çare arayan ve sonunda çocuk sahibi olan aile toy (şölen) düzenleyerek bu kutlu olayı ilan eder. Çocuksuzluk sorunu içerisinde *kardeşlik kavramı* da vurgulanmaktadır. Destan kahramanının tek olması kardeş veya kardeşlerinin olmaması engeller noktasında karşısına bir problem olarak çıkacaktır. Tek çocuk olan kahramanlar kardeşsizlikten yakınacak; kardeşi olan kahraman ise kardeşinin desteğiyle engellerin, sıkıntıların üstesinden gelecek, yurdunu, otağını düşmana karşı savunacaktır. Nitekim çalışmamızda en çok bu konu üzerinde duracağız. Kardeşi olan kahraman engelleri aşmada kardeşsiz olan kahraman karşı bir adım önde olacaktır.

I. ARAŞTIRMANIN KONUSU AMACI, METODU VE MATERYALLERİ

A. Araştırmanın Konusu ve Amacı

Türk kültür hayatı şekillenmeye başladığı zaman birtakım aile unsurları (kardeşlik, anne, baba) yazılı ve sözlü kaynaklarda yer edinmeye başlamıştır. Bu unsurların başında da *Kardeş* ve *Kardeşlik* gelmektedir.

Kardeş kelimesine köken itibariyle baktığımız zaman “karındaş” tan geldiği anlaşılacaktır. Yani aynı karından doğan iki insana *kardeş* denilmiştir. Ancak, halk arasında dört türlü kardeş anlayışı mevcuttur; “öz kardeş, üvey kardeş, süt kardeşi ve kan kardeş” bu kardeşlik anlayışları halk anlatılarına da yansımış ayrı bir motif oluşturmuştur. Halk anlatılarında hemen hemen her kahramanın bir kardeşi, bir yoldaşı vardır. Bunlar bazen kahramanlara yardım eder, bazen de kahramanın kuyusunu kazar. İlk Türk destanlarından başlayarak halk anlatılarında (masal, efsane, fıkra, halk hikâyesi vb.) kardeşler arası rekabet, kıskançlık, aşk vb. birçok anlatı bulunmaktadır. Örnek vermek gerekirse; masallarda küçük kardeş daima zoru başarır veya en güzel kızı alan olarak görülür. Bu anlatılar bazen öz kardeşler arasında, bazen üvey, bazen süt, bazen de kan kardeşler arasında geçmektedir.

Öz kardeşler arasındaki anlatılar genellikle, rekabete dayanan anlatımlar olarak karşımıza çıkar. Kardeşlerden en akıllısı genellikle en küçük kardeş olmakta, evin, ocağın, tahtın sahibi en küçük erkek kardeş olmaktadır. Günümüzde bile aileler arasında en küçük erkek kardeş genellikle çok kıymetli olmaktadır. Bu anlayış neredeyse en eski çağlardan beri süregelen bir gelenek olmuştur.

Üvey kardeşler arasındaki anlatımlar ise, rekabete, kıskançlığa dayanmaktadır. Bu anlatılarda kardeşler birbirlerinin ayağını kaydırmaya ve babalarının gözüne girmeye çalışırlar. Ancak birkaç anlatımda istisna yer alır.

Süt kardeşiler arasındaki anlatımlarda, saygı sevgi ön plana çıkmakta birbirlerine yardımcı olmaktadır. Bunun sebebini ise, farklı annelere ve babalara sahip olmalarında ve genellikle aynı yaşta olmalarına bağlayabiliriz.

Bu çalışmamızda; Türk destanlarında “kardeş” kavramının nasıl geçtiği, bu kavram üzerine nasıl anlatıların oluştuğu ve bunlar arasındaki farkların neler olduğu,

kardeşler arasındaki ilişkiler, gelenek ve göreneklerin kardeş ilişkilerine etkisi, zaman geçtikçe kardeş ilişkilerinin terimleri, yaşayış tarzının kardeş ilişkilerine etkisi, dinin kardeş ilişkilerine etkisi, kardeş anlayışının sözlü ve yazılı edebiyata nasıl aksettiği, öz kardeş, üvey kardeş, süt kardeşii, kan kardeşi gibi kavramların nasıl geliştiği, nasıl ortaya çıktığı ve bunların edebiyata, halk anlatılarına nasıl geçtiği ve karşımıza nasıl çıktığı? Türk destanları ele alınarak, bunların anlatılardaki etkilerinin gösterilmesi amaçlanmaktadır.

B. Araştırmanın Metodu ve Materyalleri

Bu çalışmamızda kardeşlik kavramını ele alırken “kardeşlik nedir, Türk destanlarındaki etkileri nasıldır?” sorusuna cevap aramaya çalışarak kardeşlik kavramının üzerinde durduk. Kardeşlik üzerine yazılmış eserleri, Türk destanlarını inceledik. Kavramsal çerçevede öz kardeşlik, üvey kardeşlik, süt kardeşliği ve kan kardeşliğini ele aldık. Kardeşliğin dini, ahlaki ve hukuki boyutlarını inceledik. Kur’an-ı Kerim’deki hadis kitaplarındaki ve diğer kutsal kitaplardaki kardeşlik kavramlarına başvurduk. Buralardaki açıklamalar, araştırmamızda kullandığımız temel materyalleri oluşturdu. Ayrıca sözlükler, ansiklopediler, Türk dünyası üzerine yazılmış; tezler makaleler, destanlar, kitap vb. eserler, ilgili internet kaynakları araştırmamızda kullandığımız diğer materyallerdir.

Araştırmamızda metot olarak, karşılaştırma metodunu kullandık. Kaynaklardan alıntılar yaparken, bazen orijinal metni aynen aktardık, bazen de özet şeklinde yer verdik, yeri geldikçe de kendi yorumlarımızı eksik etmedik.

Bu çalışma; motifler başlığı altında yer alarak Türk destanlarındaki “kardeş” kavramı ve bu kavramın Türk destanlarına nasıl aksettiğini, bilimsel bir incelemeye tabi tutarak özgün bir sonuç ortaya koyacaktır.

II. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

A. Öz Kardeş Kavramı

Kardeş, (<kardaş<karındaş) aynne anne babadan doğmuş veya anne babalarından biri aynı olan çocukların birbirine göre adıdır (TDK 2011: 1325). Kardeşler erkek veya kız olabilirler. Birçok toplumda kardeşler anne ve babalarıyla aynı ortamda oynayarak ve eğlenerek çocukluklarını birlikte geçirirler. Bu kalıtsal ve fiziksel yakınlık birbirlerine karşı sevgi ya da düşmanlık gibi duygusal hisler beslemelerine neden olur. Doğum sırasına göre; büyük kardeş erkek olduğu zaman **ağabey**, kız olduğu zaman ise **abla** olarak adlandırılır. Anadolu ağızlarında *kardaş* >*gardaş* kelimesi etimolojik olarak karın kelimesine *-daş* isimden isim yapım eki getirilerek oluşturulan karındaş kelimesinden gelen bir kaynaşma örneğidir. Orta Türkçe dönemine ait Dîvânü Lûgati't Türk'te "*karındaş*" (كَرِنْدَاشْ) biçiminde geçer ve Kaşgarlı Mahmud *-daş* ekini belirterek "Bir karında beraber bulunmuş." olarak açıklar. Eski Kıpçakça'da da *karındaş* biçiminde geçer. Çağdaş Türk dillerinde de en yaygın biçimde kullanılır; Azerice *qardaş* (гардаш), Türkmence *gardaş* (гардаш), Özbekçe *qarindoş* (қариндош), Tatarca *kardeş* (кардэш), Kırgızca *karındaş* (карындаш), Nogayca *karındaş* (къарындас), Kazakça *karındaş* (карындас), Karakalpakça *karındaş* (карындас), Hakasça *harındaş* (харындас) şeklinde karşımıza çıkmaktadır (Ergin 2007: 216-217).

Öz kardeş kavramı hemen hemen bütün destanlarda karşımıza çıkar. Öz kardeş ağabey veya küçük kardeş olabilir ve destan kahramanını genellikle zorluklardan ve sıkıntılardan kurtarır. Kimi zamanda kahramana köstek olmakta hatta onun başarısızlığı için çalışmaktadır. Bunun sebebi olarak kahramanı kıskanması gösterilebilir. Kardeşin kardeşi kıskanması olayı ilk insan olarak kabul edilen Hz. Adem'in oğulları Habil ile Kabilin hikâyesi, kutsal kitapta insanı en çok etkileyen hikâyelerden biridir. Dünyada ilk insan ölümünü anlatıyor. Aynı zamanda ilk cinayettir. Bu olay şu şekildedir: "*Her şey Tanrının Adem ile Havva'yı cennetten kovması ve onların iki çocuk yapmasıyla başlar. İlk doğan çocukları Kabil, çiftçi oluyor. Genç kardeşi ise bir çoban. İki kardeşte şükrediyor. İki kardeşte adaklarını sunuyorlar. Kabil kendi ekinleriyle tanrıya ulaşmaya çalışıyor, Habil ise, Tanrı adına kendi sürüsünden ilk doğan kuzuyu kurban ediyor. Tanrı Habil'in adağını kabul ediyor. Görünür bir sebebi olmadan Kabil'in adağını reddediyor Kabil daha başarılı olan kardeşini kıskanıyor. Bunun üzerine Kabil*

kardeşine kızıyor ve saldırıyor, sonra öldürüyor.” (Karlı 2013: 80-83) İşte bu hikâyeden de anlaşılacağı üzere öz kardeş her zaman kardeşine destek olmuyor kimi zaman onun kötülüğü için hatta ölümü için çabalıyor.

Öz kardeşlik kavramının bir diğer önemi ise kan bağıdır. Türk kültüründe kan bağı oldukça önemli bir yer tutmaktadır. Bunun sonucunda kardeş kanı döken kimsenin tanrı tarafından lanetleneceğine inanılır. Rekabete giren kardeşler birbirini öldürmek zorunda kalacağı zaman kan dökmeyen bir kardeş diğer kardeşi öldürmüştür. Bu kimi kez bir kardeşin diğerini boğması yoluyla olmaktadır.

B. Üvey Kardeş Kavramı

Anne anlamına gelen *ög* kelimesinden türemiş bir kelimedir (*Ögey>ügey>ivey*). Güncel Türkçe Sözlük'te “*Yalnız yasaca akraba sayılan, öz olmayan.*” şeklinde anlamlandırılır (TDK 2011: 2457). Üvey kardeşlik kavramı Türk destanlarında çok fazla bulunmamaktadır. Bu kavramın bulunmama sebebinin; destanın oluşma aşamasında destan kahramanının yaşadığı zamanda bozkır hayatındaki kan kavramının güçlü olmasıyla açıklamak yanlış olmasa gerek.

Yapay destanlarda karşımıza oldukça sık çıkan üvey kardeşlik, yapay olmayan doğal destanlarda karşımıza çıkmamaktadır. Annesini veya babasını kaybeden çocuğu bir anne veya baba (genellikle baba) yanına alarak kendi öz çocuklarıyla beraber büyütür. Bu andan itibaren üvey çocuk öz kardeşler tarafından genellikle dışlanmakta ve hor görülmektedir. Bir müddet sonra erişkinliğe ulaştıktan sonra oradan ayrılmakta ve kendi ailesini kurmak için yollara düşmektedir. Bu şekliyle üvey kardeşlik kavramı yapay destanlarda daha çok karşımıza çıkmaktadır.

C. Süt kardeşi Kavramı

Süt; bir çocuk için besleyici ve büyütücü bir besin maddesidir. Çocuğun güçlü kuvvetli, dışarıdan gelecek tehditlere karşı savunmasını artıran temel besinidir. İşte bu durumdan dolayı insanlık tarihinde çok önemli ve kutsiyet arz eden bir yeri vardır. Anne sütü emmeyen çocuklar gerek gerçek hayatta gerekse halk ananelerinde toplumun en zayıf halkalarından biri olmuş kısa zamanda hastalık sonucu hayatlarını kaybetmişlerdir. Anne sütünün önemine Türk Halk Edebiyatı'nın temel yapı taşlarından olan Dede Korkut'un *Dirse Han Oğlu Boğaç Han Destanı*'nda açıkça rastlamaktayız:

“Dirse Han oğlu Boğaç Han Boyu'nda babasının oku ile yaralanan Boğaç Han'ın yarasını Hızır sarar: “Oğlan orada yıkıldığı vakit bozatl Hızır oğlana göründü, üç kez yarasını eliyle sığadı ‘Sana bu yaradan ölüm yoktur; dağ çiçeği ananın sütüyle senin yarana melhemdir’ dedi ve koyboldu”(Ergin 2008: 31). İşte bu hikâyeden de anlaşılacağı üzere anne sütünün önemi her devirde önemli bir yer tutmaktadır.

Tıp bilimi eskiden o kadar ileri değildi ve bir anne bir çocuk dünyaya getirdiği vakit çocuğunu kendi sütüyle beslemesi büyük bir önem arz ederdi. Annenin sütü gelmediği zaman sütanneler devreye girer ve kendisine ait olmayan çocukları da emzirirlerdi. Peygamber efendimiz Hz. Muhammed bu vesileyle süt kardeşi ve sütanne kavramını önemli bir hale getirmiştir.

Bir anneden iki farklı bebeğin süt emmesiyle o bebekler süt kardeşi olurlar. Bu kardeşlik de ömür boyu sürer. Bunlar has kardeş gibi olurlar ve dinimizde de o şekilde kabul edilir. Anadolu’da süt kardeşleriyle evlenmeme âdeti vardır. Bu âdetin oluşmasında Hz. Peygamber’in hadislerinin etkisi apaçık görülmektedir. Çünkü İslam’da süt kardeşi, sütannesi ve süt yönünden akraba olanlarla evlenmenin yasak olduğu hadislerde açıkça ifade edilmiştir.

Türk destanlarında süt kardeşi kavramını İslamiyet’in etkisiyle ortaya çıktığı söylenebilir. Bunun sebebi olarak da bu durumu peygamber efendimiz Hz. Muhammed’e dayandırmak oldukça doğru bir tespit olacaktır. İşte bundandır ki İslamiyet sonrası Türk destanlarında bu kavram oldukça yer almaktadır. Özellikle Manas Destanı’nda bu kavram açık bir şekilde kendini göstermektedir. Manas ile Almambet’in süt kardeşi olması Radloff versiyonunda şöyledir:

“Almambet atından indi Çakanım'ın katılıp Kalan ak memesinden sevincinden süt gelmişti, Şıpır şıpır akıyordu. Almambet hemen dedi ki: “Annenin ak memesinden Süt akıyor Manas Han! Bir memesinden sen git em, Bir memesinden ben emeyim! Belimi sıkı bağlayayım! Çakıp Bay'dan doğayım! Senin kardeşin olayım!”(Gürsoy 1995: 197)

Yukarıda da bahsedildiği gibi süt kardeşi olan iki insan öz kardeş gibi birbirine bağlıdırlar. Çünkü ikisi de aynı anneden süt emmiştir. İslamiyet’in etkisiyle daha da dini

bir sebebe bağlanan süt kardeşi kavramı Türklerin destanlarında, halk hikâyelerinde kendini açıktan açığa hissettirmiştir.

Süt kardeşi olanlar öz kardeş mahiyetindedir. Öz kardeşlik için geçerli olan örf ve ananeler süt kardeşilik için de aynen geçerlidir. İki yaşından küçük iki çocuk, aynı kadından süt emince, süt kardeşi olurlar. Birbirleri ile evlenemezler. Bir çocuk, bir kadının sütünü emince, bu sütün hâsıl olmasına sebep olan adam, bu çocuğun süt babası olduğu gibi, bu adamın babası da, süt dedesi, anası da, süt ninesi, kardeşleri de süt amca ve süt halası olurlar. Sütannenin, bu rıdâ'dan evvel veyâ sonra, başka erkekten de, nesepten veya rıdâ'dan hâsıl olan çocukları ve sütbabanın, başka kadınlardan hâsıl olmuş ve olacak, nesepten ve rıdâ'dan çocuklarının hepsi, bu çocuğun süt kardeşileri olurlar. Bu çocuk, bu süt kardeşilerinin hiçbirisi ile evlenemez. Fakat, bunlardan her biri, bunun nesepten kardeşi ile evlenebilirler. Bir adamın iki zevcesi olup, ikisi de, bundan çocuk getirmiş iken, birer çocuk emzirseler, emzirdikleri çocuklar, babadan süt kardeşi olup, birbiri ile evlenemezler (Davudoğlu 1979: 484-486).

Yukarıda İslâm ahlakına göre anlattığımız durum Türk destanlarında da aynen tasavvur bulmuş ve destan kahramanı süt kardeşini öz kardeşinden ayrı görmemiştir.

Dîvânü Lûgati't-Türk'te de süt kardeşi kavramıyla ilgili karşımıza "*emikdeş*" adlı bir kelime çıkmaktadır. Saadettin Gömeç'e göre bu kelime Dîvânü Lûgati't-Türk'te; "*Bir memeden emen iki çocuğa denir. Emmek de arkadaş anlamındadır.*" Kazak Türkçesinde; "*emşektes*" ismi vardır ki, "*Bir anneden doğmuş, bir meme emmiş kimsedir.*" (Gömeç 2001: 714-724) Bu ifadeleri süt kardeşin tanımı olarak almamız mümkündür.

Yukarıda da anlattığımız gibi anne sütünün önemi her vakit mahiyetini korumuş, İslâmiyet'ten sonra da destanlarımızda sıklıkla yer almıştır.

Ç. Kan Kardeş Kavramı

Güncel Türkçe Sözlük'te "*ant kardeşi*" veya "*kan kardeşi*" şeklinde geçen bu kavramın manasını Türk Dil Kurumu şöyle vermektedir: "*Birbirlerinin kanını emerek veya yalayarak ant içmek yoluyla kardeş olanlardan her biri, ant kardeşi.*" (TDK 2011: 1299). Bu tanım günümüz uygun olarak verilmiş bir tanımdır.

Eskiden Türkler ve Moğollar hakiki akrabalıktan başka, iki kişinin birbirinin kanlarını içmek suretiyle kardeş olduklarına inanırlardı. Bunun için iki kişi bazı şahitlerin huzurunda kollarından bir damar keserek kanlarını küçük bir kaba akıtır, bunu süt ve kımız ile karıştırıp yarısını biri, diğer yarısını da diğeri içerdi. Aynı kandan gelmeyen fakat bu gibi ritüeller düzenleyerek kan kardeşi olan kişiler aynı kandan gelmiş gibi muamele görürlerdi.

Kan kardeşliğine dayalı ant karşılıklı iki kişinin ömür boyu dost olmaları şeklinde de yorumlanabilir. Ayrıca “*kan yalaşmak*” tabiri de kan kardeşliği kavramı için kullanılmıştır. Bu tabire göre kan kardeş olmak için iki kişinin birbirinin birer damla kanını yalması olarak açıklanmaktadır (Aksoy 1996: 2240).

Başlangıçtaki anlayışa göre kan ve can aynı şeydi. Kanları birbirine karışan kimseler hayatlarının ve ölümlerinin birbirlerine bağlanmış olduğuna inanılmaktaydı. Bundan dolayıdır ki kardeşleşme andı töreninde kan en önemli unsurdu (İnan 1987: 287).

Kardeşleşme andı törenlerinde kardeş olan kişilerin kanlarının içkiye karıştırılmasına ilk kez İskitlerde rastlanılmaktadır. Ant içecek olanlar bir kupanın içerisine kanlarını karıştırmaktaydılar. Bunun için sivri bir cisimle kan çıkaracakları yeri delmekte veya kılıçla hafif bir şekilde çizmekteydiler (Herodotos: 70). Aynı şekilde kan andı törenlerinde kardeş olacak iki kişinin kanlarını karıştırmaları hakkında Lucianos da bilgi vermektedir. Burada kan kardeşi olacak iki kişinin kanlarını bir içkiye karıştırmısından söz etmektedir. Burada şahıslar parmaklarının ucunu kesip kanı bir sağrağa (kâse) akıtmakta, birbirine karışmış olan kana kılıçlarının ucunu batırarak, kana batırılmış kılıç uçlarını dudaklarına götürmektedirler (Lucianos 1944: 212). Bu törenlerde kullanılan kadeh (tolu) özel olarak yapılırdı. Türk toplumunun çeşitli kutsal hayvanları bu kadehte şekillenirdi. Geyik, at vaşak, dağ keçisi ve aslan gibi hayvanlar tolu ile estetik bir şekilde bütünleşmişlerdir. Dolayısıyla İskitlerde kan kardeşi olan kişilerin kanını karıştırmalarını hem Herodotos hem de Lucianos açıklamaktadırlar, ancak birincisinde karıştırılan kanlar içkiye, muhtemelen kımızla içilmekte, ikincisinde karıştırılan kan kılıç ucuyla dudağa götürülerek yalanmaktadır. Ayrıca kan kardeşliğine dayalı andın belirli bir topluluğun denetiminde olması ahlaki ve hukuki açıdan önemlidir (Durmuş 2011: 102).

Kan kardeşliğine dayalı olarak ant içenler “*anlı adaş*” olarak zikredilmekteydi. Moğol devrinde bu törenle kardeş olmuş olanlara “*anda*” adı verilmiştir. *Anda* terimi Türk lehçelerinde ancak Kırgızca’da “*Kuda*” (dünür) kelimesiyle birlikte “*kuda – anda > kudanda*” (- dünür + kardeş), Kırgız – Kazakça’da “*Kudandalı*” (dünür olanlar) şeklinde muhafaza edilmiştir (İnan 1987: 286).

Türk dili ve edebiyatında kan kardeşliği için “*kan yalaşmak*” tabiri kullanılmaktadır (Aksoy 1996: 2240). Buradaki kan andı töreninde kardeş olacak kişilerin birbirinin kanlarını herhangi bir içkiye karıştırmadıkları, birer damla kanlarını yalayarak kardeş oldukları görülmektedir. Bu kişiler aynı kandanmış gibi yani öz kardeşmiş gibi olurlar. Zaten “*kan yalaşıp karındaş oldular.*” (Aksoy 1996: 2240) tabiri kanın içilmediğini, kardeşleşen kişilerin kanlarını yalayarak bu işi gerçekleştirdiklerini göstermektedir.

Yukarıda bahsettiğimiz kardeşleşme, dostlaşma (ant) törenlerinde görülen kan karıştırma unsuru Türk boylarında tarih boyunca devam etmiştir; hatta Osmanlı edebiyatında kan yalaşıp dost olma motifine rastlıyoruz. II. Bayazıt devri şairlerinden Mesihî’nin Ali Paşa hakkında yazdığı mersiyede;

Sûbhudem bir acep uğraş oldu
Her taraf lagze-i sabaş oldu
Dil paşa ile peykân-i adu
Kan yalaştı ve kardaş oldu

Birinci Selim devri şairlerinden Ahi’nin bir şiirinde;

Okların can almağa tîrinle yoldaş oldular
Sineler kan yalaştılar karındaş oldular

Yukarıdaki beyitlerin dışında Türk edebiyatında kan kardeşliği ile ilgili çok sayıda örnekler bulmak mümkündür. Kan kardeşliğine yer veren şairler arasında Aşkî, Revanî ve Şeyh Galip de sayılabilir (Durmuş 2009: 102).

Aşkî’nin kendi adıyla anılan divanında kan yalaşıp kan kardeşi olmayla ilgili şu beyiti bulunmaktadır:

Dil müjenle kan yalaştular karındaş oldular

Zâhirâ gören sanur kanlu bıçaklı yağıdır (Aksoy 1996: 2240)

Asıl adı İlyas Şûca Çelebi olan XVI. Yüzyıl mesnevi şairlerinden Revanî de kan kardeş olmala ilgili şu beyiti söylemiştir: (Durmuş 2009: 102; Banarlı 2001: 477)

İkilikten geçmişiz birliğe irdik zahidâ

Ayş ile kardaş oluştuk kan yalaştık cam ile (Aksoy 1996: 2240)

Yukarıdaki beyitlerden başka örnek verecek olursak asıl adı Mehmet olan XVIII. yüzyıl şairlerinden Şeyh Galip de Hüsn ü Aşk adlı mesnevisinde kan kardeşliğiyle ilgili şu beyiti dikkat çekicidir: (Banarlı 2001: 775; Durmuş: 2009: 103)

Biri birine bulaştı bunlar

Ol bağçede kan yalaştı bunlar (Aksoy 1996: 2240)

Yukarıda da görüldüğü üzere bu âdet Osmanlı dönemi şairlerin şiirlerine de yansımıştır. Osmanlı imparatorluğuna giren Slav'larda bilhassa Bulgarlarda, kan yalaşıp kardeş olma âdeti, papazların yasak etmelerine rağmen, son zamanlara kadar devam etmiştir. Gerek buradan gerekse folklor materyallerinden de anlaşılacağı üzere kan yoluyla kardeş olma ritüelleri sadece dost olmak maksadıyla vücut bulmuştur (İnan 1987: 286-287).

Ant içerek kan kardeşi olanlar birbirlerine öz kardeş kadar sadık ve bağlıdırlar. Kendilerini kan kardeşleri için ölüme attıkları dikkati çekmektedir. Dostu uğruna gözlerini feda etmek, aslanpençesi altında can vermek, savaş sanatının ustaları karşısında her türlü tehlikeyi göze alıp mücadele etmek, eşkıyaya karşı kan kardeşinin ve ailesinin hayatını kurtararak kendini siper etmek, savaş sırasında ölümü göze alarak atılmak gibi örnekler kan kardeşliğinin Türk kültüründe önemini açıkça ortaya koymaktadır.

Kan kardeşliği ve ant törenleri arkeolojik buluntularla da belgelenebilmektedir. Bu arkeolojik buluntular incelendiğinde, yan yana gelerek diz çökmüş iki İskit'in keçiboynuzundan aynı anda kan karıştırılmış içkiyi içtikleri görülmektedir (Ebert 1929: 68).

Yazılı belgelerde pek üzerinde durulmayan, fakat kan kardeşi olma törenlerinin resimle tasvir edilmelerinde ortaya çıkan gerçek, her iki savaşçının veya her iki şahsın tek bir kaptan, bir içki boynuzundan ve benzeri şeylerden içmeyi bu ciddi törenler esnasında yapmasıdır. Geleceğin iki kan kardeşi şarabı kanları ile karıştırmış birbirlerine çok yakın olarak dayanmış, her ikisi de kabı dudaklarına kadar kaldırarak bu karışımı içmişlerdir. Aynı anda içme belirgin bir şekilde önem arz etmektedir. Bu durum ölüme kadar belki de öbür dünyada birbirlerine sıkıca bağlamıştır. Törene çevrede bulunan insanlar da tanıklık etmektedir (Rolle 1980: 71). Ayrıca kazılarda içki boynuzunun ortaya çıkarılmış olması da diğer arkeolojik buluntular ve yazılı kaynaklardaki bilgileri doğrulamaktadır (Durmuş 2009: 102).

İslamiyet'te de ant içmenin önemi vurgulanmaktadır. Ancak kan içmek suretiyle oluşan kan kardeşliği ve ant içme pratiği Kur'an-ı Kerim'de yer alan *Maide Sûresi* 'nde "Size şunlar haram kılındı: Ölü, kan, domuz eti, Allah'tan başkası adına boğazlananlar, boğulmuş, vurulmuş, yuvarlanmış, süsülmüş, yırtıcı hayvanların yedikleri –ancak hâlâ canlıyken yetişip kesebildikleriniz bunların dışındadır- dikili taşlar adına boğazlananlar, (bir de) fal oklarıyla kısmet aramanız." Ancak bu geleneğe yukarıda da anlattığımız gibi hem Eski Türklerde hem yakın dönemde; mesela, Osmanlı dönemi klâsik Türk şiirinde *kan yalaşarak dost olma* ifadesiyle rastlamak mümkündür (Aktaş 2013: 1).

Türk tarihinde olduğu gibi Moğol tarihinde de kan kardeşliğinin mevcudiyeti bilinmektedir. Moğol hükümdarı Cengiz Han'ın babası Yegüsey ve Togrıl ile Cengiz Han ve Camuha'nın kan kardeşliği ve andalığı bilinmektedir (Aktaş 2013: 2). Cahit Öztelli, Hüseyin Kazım Kadri'nin sözlüğünden yaptığı alıntıda *kan kardeşi* tabirinin Eski Türklerde Moğollara dayandığını ifade etmiştir: "*Eski Türklerde ve Moğollarda câri olan bir âdete göre, başka kabileden bir adamla kardeş olmak için, her ikisi de kollarından birer damar açar ve akan kanı bir çanağa aldıktan sonra ve bunu süt veya kımızla karıştırdıktan sonra şahitler huzurunda ve merasim-i mahsus ile yarı yarıya içerlerdi. O zaman, bu iki adamdan her biri, diğerinin kabilesinde ötekinin bütün hukukuna malik olur ve "Toğkan" kardeşlerden farkı kalmazdı. Ant içmek tabirin aslı da bu ihtiyattır.*" (Öztelli 1959: 1939)

Türk kültürü dairesinde bir ant şekli olan ve genellikle şahsî münasebetlerin pekişmesi amacıyla yapılan, sembolik veya gerçek şekliyle tarafların kanlarını içme, kanlarını birbirine karıştırma şekline tezahür eden gelenek Macarlarda da görülmekte; Macar kültüründe bir hükümdar tayin edildiğinde hükümdara bağlılığı bildirmenin bir göstergesi olduğu anlaşılmaktadır (Aktaş 2013: 1). İlhami Durmuş, E. H. Minns'in *Scythians and Greeks* adlı eserine atfen kan kardeşliğinin bir Ural-Altay kavmi olan Macarlar ve Kumanlar arasında da yaygın olduğunun bilindiğini ifade etmiştir (Durmuş 2007: 585). Macarlar arasında kan kardeşliği hadisesine ismi bilinmeyen bir Macar devlet görevlisinden kalan, 1205 civarına tarihli ilk Macar yılığı olan Latince *Gesta Hungarorum* adlı eserde rastlamaktayız. Macar beyi Almos'un han seçilmesi esnasında yaşananlar şöyle anlatılmıştır (Aktaş 2013: 3): “Böylece bu yedi önder kişi özgür irade ve ortak rızalarıyla Ügyek (Üyük?) oğlu Almos'un kendi han (dux) ve hükümdarı seçtiler (...) Bu yedi önde gelen kimse soyca asil, savaşta yiğit ve sadakatlerinde sıkı idiler. Sonra eşit irade ile Almos'a dediler: Bu günden itibaren seni han ve hükümdar olarak seçtik ve talih seni nereye götürürse, oraya peşinden geleceğiz. Sonra bu yedi kişi bir kaseye kanlarını akıtarak putperest tarzında Han Almos'a yemin ettiler. Ve putperest olmalarına rağmen, ölünceye kadar aralarında ettikleri bu yemini tuttular.” (Rady 2009: 689) Görüldüğü üzere Macarlarda da hükümdar seçildikten sonra alplık kavramının yiğitleri hükümdara bağlılıklarını kanıtlamak için kan kardeşlik ritüelini tesis eden töreni gerçekleştirmişlerdir.

“Ant içmek” kavramını ve “Kan kardeşi” kavramını birbirinden ayırmak imkansızdır. Türk kültürü çevresinde kan kardeşi olan kişiler kendi aralarında ant içerler. Bu antlar genellikle birbirlerini korumak içindir. Ant içen kişiler kanlarını bir kaba damlatarak aynı anda içmek şartıyla içerler. Ant içmek ve kan kardeşi olmak kişiler arasında olacağı gibi boylar hatta devletlerarasında da olması muhtemeldir. Çin vakanüvisleri tarafından kaydedilen bir bilgiye göre; “Hanlar ve Hunlar bir sülaleyi teşkil ederler, nesiller boyunca birbirlerini aldatmazlar, birbirlerine saldırmazlar. Hırsızlık vukuunda biri diğerine bildirir. Hırsızları cezalandırırlar, zararları öderler, iki taraftan birine düşman saldırırsa askerleriyle yardım ederler. Bu andı kim bozarsa tanrının cezasına çarpsın, nesiller boyunca bu andın cezası altında inlesin.” (İnan 1987: 279) Yine aynı vakanüvisler VII. yüzyıla ait bir olayı şöyle anlatmaktadırlar: “Tan sülalesinden Gök oğluna on bin yıl; Uygur hakanına da on bin yıl. Her iki

hükümdar karşılıklı barış içinde bulunsunlar; hangisi bu sözleşmeyi bozarsa savaşta canı çıksın soyu sopusu yok olsun” dediler ve kanlarını şaraba akıtarak aynı anda içtiler (İnan 1987: 280).

Bütün bunlardan anlaşılacağı üzere kan kardeşi olmak için ant içmek gerek ve bu andın sonucundan bazen düşmanlıklar yıkılmış dostluklar başlamış, bazen de dostlukların temeli daha da güçlendirilmiştir. Kısacası kan kardeşi olan insanlar hayatlarında huzura bir nebze de olsun kavuşabilmişler. İşi özü kardeş olmak; dinimiz kan içmeyi yasaklamış olsa da yukarıda anlattığımız ve şairlerin şiirlerine kadar girmiş olan bu kavram sadece bir ritüeldir. Kardeşler aynı kandan geldikleri için insanlar da kardeş olmanın gereğini kan içerek veya kan yalayarak yapmada uygun görmüşlerdir. Bu ritüelde amacın sadece dostluk ve kardeşlik olduğu gerek vakanüvislerin yazılarında gerekse destan ve efsanelerde karşımıza sıklıkla çıkmaktadır.

III. KARDEŞLİĞİN DİNİ, AHLAKİ VE HUKUKİ BOYUTU

Kardeşlik, hukuk, din ve ahlak açısından ele alınması gereken farklı ilişki biçimlerini ortaya koyan bir kavramdır (Harman 2014: 85). Bir toplumda kardeşlik duygusunun ve olgusunun hakim oluş ve herkesçe kabullenilmiş olması, aynı zamanda, o toplumda sevginin, huzurun ve barışın egemen olduğu anlamına gelmektedir ki İslâmiyet'ten önceki Türk Destanları'na bu duygu oldukça yer etmiştir. Destanlarda karşımıza çıkan metinlerde insanların birbirini tuttuğu ister öz kardeş olsun isterse kan kardeş olsun birbirleri için her türlü tehlikeyi ve fedakârlığı göze aldıkları açıkça görülmektedir.

İnsanlar arasında barışın ve huzurun hâkimiyetini kurmada “din, ahlak ve hukuk” mühim bir yer almaktadır. Bundan dolayıdır ki toplumda barış ve huzurun kanıtı olan kardeşlik, bu barış ve huzurun gerçekleşmesi için din, ahlak ve hukukla yakın bir ilişkisi bulunmaktadır. Bu bölümde bu üç unsurun kardeşlikle olan ilişkisini açıklamaya çalışacağız.

A. Kardeşliğin Dinî Boyutu

Kardeşlik kavramı gerek gelenek ve göreneklerle gerekse dini kavramlarla oldukça açık bir şekilde ortaya konmuştur. Türkler İslamiyet'i kabul etmeden önce de kardeşlik, aynı kandan olma, yani kan bağı büyük bir önem arz etmekteydi. Kimi zaman birbirleri için ölmüşler kimi zaman öldürmüşlerdir. İslamiyet'ten önceki Türk destanlarında karşımıza çıkan kardeşlik gök tanrı inancına göre şekillenmiştir. Bu inanca göre kardeşlik İslamiyet'ten biraz farklılık arz etmekteydi. İslamiyet'te “Bütün müminler kardeştir” inancı vardır. İslamiyet'ten önceki Türklerde ise; aynı kandan olan yani; aynı anne babadan dünyaya gelen çocuklar kardeştir inancı vardı. Eğer bir boy veya bir kişi aynı anne ve babadan dünyaya gelmediyse ancak ant içerek kardeş olurlardı. Ant içerek kardeş olanlara ise “*kan kardeş*” denmesi daha uygun olacaktır.

Türklerin yaşadıkları hayat sebebiyle çokluk büyük önem arz etmiştir. Kardeşler arasındaki ilişkiler her zaman saygı sevgi çerçevesi içinde olmuş büyük kardeş sözü her zaman dinlenmiştir. Buradan da anlaşılacağı üzere sadece din değil toplumsal kurallar da kardeşliğin önemini ve kardeşler arası ilişkilerin temelini oluşturmuştur.

Kardeş denildiğinde akla genellikle aynı anneden ve babadan dünyaya gelen kişiler gelmektedir. Bu soy-sop kardeşliğinin dışında bir de aynı dine veya dünya görüşüne mensup olmayı ifade eden akide kardeşliği söz konusudur.

İslâm dininde kardeşlik, bütünüyle akide temeline dayanmaktadır. Allah, Kur'ân-ı Kerim'de şöyle buyurmaktadır: *“Mü'minler ancak kardeşlerdir. Öyleyse kardeşlerinizin arasını bulup-düzeltilin ve Allah'tan korkup sakinin umulur ki esirgenirsiniz.”* (El-Hucurat 49/10). Âyet-i kerimeden de açıkça anlaşılacağı üzere, ancak iman bağıyla bir araya gelenler kardeş olarak kabul edilmektedirler. Buna göre yeryüzünün neresinde yaşıyor olurlarsa olsunlar, hangi dili konuşuyor olurlarsa olsunlar, hangi kavme mensup olurlarsa olsunlar veya hangi renge sahip olurlarsa olsunlar bütün mü'minler kelimenin tam anlamıyla birbirlerinin kardeşleridirler yani birbirlerinin sadık dostlarıdır.

İslâm'da kardeşlik akide temeline oturtulduğu içindir ki, mü'minlerin arasını bozacak her türlü sunî ayrımlar ve böbürlenmeler de haram kabul edilmiştir. Irk, soy, cins vs. türünden cahili değerler yerine takva kriteri getirilmek suretiyle toplumsal kardeşliğin ve ahengin bozulmaması sağlanmıştır.

Kardeş olmak, arkadaş ve sadık dost olmak; sevinçte ve kederde beraber olmayı göze almak demektir; bunu fiili olarak göstermek demektir, sevmek, saymak, güvenmek, merhamet etmek, yardımlaşmak ve dayanışmak demektir. Bunlar olmadan kardeşlik iddiasının bir anlamı olmaz. Kur'ân'ın öngördüğü kardeşlik, bütün bunları içeren bir muhtevaya sahiptir. Yüce kitabımız Kur'ân-ı Kerim'de kardeşlikle ilgili olarak tahmini 82 ayet geçmektedir.

Bir hayat biçimidir İslâm'daki kardeşlik. Dinde kardeşliğin en güzel numunesini peygamber çağında peygamberle birlikte yaşayan seçkin sahabeler ortaya koymuşlardır. Muhacir-Ensar ilişkisi, kardeşliğin ne anlama geldiğini bizlere gösteren son derece mükemmel bir örnekliktir. Medineli Ensar, Mekkeli Muhacir kardeşlerinin nefislerini, kendi nefislerinden daha aziz tutmuşlar, onları hiçbir konuda yalnız ve yardımsız bırakmamışlardır. Peygamberimiz bir hadisinde, *“Zalim de olsa, mazlum da olsa mü'min kardeşine yardım et!”* diye buyurmaktadır.

İslâm âlimlerinden olan Buhari ve Müslim topladıkları hadislerde kardeşliğin önemini vurgulamıştır. Bu hadisler;

“Ey Allah’ın kulları kardeş olun. Müslüman Müslümanın kardeşidir. Ona zulüm etmez. Ondan yardım elini çekmez ve onu küçük görmez. Takva işte buradadır. Kişiye şer olarak Müslüman kardeşini hakir ve küçük görmesi yeter.” (Müslim)

“Şu üç şey kimde varsa o imanın tadını almıştır. Allah ve peygamberini her şeyden daha çok sevmek, sevdiğini (kardeşini) Allah için sevmek ve ateşe atılmaktan korktuğu gibi Allah kendisini kurtardıktan sonra tekrar küfre dönmekten de öylece korkmak.” (Buhari-Müslim)

“Kendisi için sevdiğini kardeşi içinde sevmedikçe tam iman etmiş olamaz.” (Buhari, Müslim)

“Birbirini seven iki kişinin en üstünü arkadaşını en çok severdir.” (Buhari)

“Mümin Kardeşinin aynasıdır. Mümin müminin kardeşidir. Onun malını korur ve onu kollar.” (Buhari)

“Kişi kardeşine zalimde olsa mazlumda olsa yardım etsin. Zalim ise ona engel olsun. Bu ona bir yardımdır. Mazlum ise ona yardım etsin.” (Müslim)

Gerek İslâmiyet’ten önce gerekse İslâmiyet’ten sonra kardeşliğin önemi oldukça açık bir şekilde vurgulanmıştır. Kardeşlik sadece kan bağıyla değil hem dini hem de ritüellerle kan bağı bulunmayan insanlar arasında da oluşmuştur.

B. Kardeşliğin Ahlaki Boyutu

Ahlak, Arapça’da “seciye, tabiat, huy” gibi anlamlara gelen “hulk” veya “huluk” kelimesinin çoğuludur sözlüklerde çoğunlukla insanın fiziki yapısı için “halk”, manevi yapısı için “hulk” kelimelerinin kullanıldığı görülür. Başta hadisler olmak üzere İslâmî kaynaklarda hulk ve ahlak terimleri genellikle iyi ve kötü huyları, fazilet ve reziletleri ifade etmek üzere kullanılmış; özellikle de iyi huylar ve faziletli davranışlar “hüsnu’l-hukuk, mehasinu’l-ahlak, el-ahlaku’l-hasene, el-ahlaku’l hamide”; kötü huylar ise “sûu’l-hukuk, el-ahlaku’z-zemime, el-ahlaku’s-seyyie” gibi terimlerle karşılanmıştır. (Çağrı 1989: 1) Buna göre, nefiste köklü bir şekilde yerleşen, akla ve dine uygun, iyi

ve mükemmel fiiller (hikmet, adalet, iffet, cesaret, cömertlik, fedakârlık gibi nitelikler) eyleme dönüşürse, buna “iyi ahlak”; eğer kötü filler (cehalet, zulüm, iffetsizlik, korkaklık, cimrilik, bencillik, haset gibi nitelikler) eyleme dönüşürse, buna da “kötü ahlak” denir (Aydın, Bekiryazıcı 2011: 19).

Kardeşlik yukarıda ifade edilen iyi eylemler sonucunda insanlar arasında ortaya çıkan bir sonuçtur. Yani kardeşlik; cömertlik, affetme, adalet, sevgi, saygı, merhamet, hoşgörü, yardımlaşma vs. gibi ahlaki erdemlerden oluşan bir duygudur. Bu kavramların zıttı olan savaş, cimrilik, nefret, vs. gibi kötü ahlakın belirtisi sayılan durumlarda kardeşlikten söz edilmesi imkânsızdır. Bundan dolayıdır ki kardeşliğin ahlak ile sıkı bir bağlantısı vardır. Kardeşliğin sıkı olduğu, gerek Türk Destanları’na gerekse diğer yazılı ve sözlü kaynaklara bakıldığında kardeşliğin göstergesi sayılan iyi ahlak olgusu kardeşlik bağlarını daha da güçlü kılmıştır. Sonuç olarak, ahlak toplumlarda kardeşliğin devamını sağlayan bir unsurdur.

C. Kardeşliğin Hukuki Boyutu

Sözlükte “gerçek, doğru, sabit, varlığı kesin olan şey, gerekmek, bir şeyi gerçekleştirmek, bir şeye yakinen muttali olmak” gibi anlamlara gelen “hak” kelimesinin çoğuludur (Karaman, vd. 2006: 267). Terim olarak ise; “insanların kanunlara, ahlak kurallarına örf ve âdetlere bağlı olarak fiil ve hareket serbestliğini tanzim eden usûl ve kaideler” şeklinde tanımlamaktadır (Erdoğan 2005: 201). Hukuk, kavram olarak iki anlamda kullanılmaktadır: Birincisi, insanların birbirleriyle ve yine insan topluluklarının diğer insan topluluklarıyla olan ilişkilerini düzenleyen, kamu gücü ile desteklenmiş zorlayıcı özellikteki kurallar bütünüdür. İkincisi ise; dinin, aklın ve hukuk düzeninin tanıdığı yetki, güç ve imtiyazlar demektir (Karaman, vd. 2006: 267). Birinci anlamdaki hukukun, düzeni ve adaleti sağlama, fertlerin hak ve sorumlulukları arasında denge kurma fonksiyonu bulunmaktadır. Bu nedenle, hukuk kaideleri, bir yandan fertler, diğer yandan fertlerle toplum arasındaki ilişkileri düzenlemek, inşaların özel ve genel çıkarlarını korumak, aralarında adaleti gerçekleştirip düşmanlıklara mani olmak amacıyla konulmuş kurallardan oluşur (Karaman, vd. 2006: 267).

Yukarıda da görüldüğü gibi hukuk, insanlar arasındaki ilişkileri düzenlemektedir. Kardeşlik de insanlar arası ilişkilerde anahtar rolü görmektedir. İslâmiyet’ten önceki Türk toplumunda hukuk daha çok örfi hukuka bağlıydı yazılı

hukuk kuralları pek geliştiği söylenemez. Bundan dolayı bu durum destanlara da yansımıştır. İslâmiyet'ten önceki Türk destanlarında hukuk kuralları toplum tarafından belirlenmiş saygı ve sevgi çerçevesinde gelişmiştir. İslâmiyet'in kabulüyle ve bu kurallar peygamber efendimizin hayatından örnekler münasebetinde gelişmiş ve İslâmiyet sonrası Türk Destanları'na yansımıştır.

Sıhrî kardeşlik (kan bağı ile oluşan kardeşlik) İslâm'ın kıymet verdiği önemli akrabalık münasebetlerindedir. Kardeşlerin birbirleri üzerinde hakları ve vazifeleri vardır. Kardeşler, aralarında adalet ve iyilik ve dostlukla muamele etmelidirler. (Karaman, vd. 2006: 269)

Kur'an-ı Kerim'de, Hz. Adem'in iki oğlu Habil ve Kabil'den şöyle bahsedilir: “Ey Rasûlüm, Ehl-i Kitab'a, Adem'in iki oğlunun haberini hakkıyla oku. Onlar Allah rızasını kazanmak için kurban kesmişlerdi de birisinin kabul edilmiş, diğerininki kabul olunmamıştı. Kurbanı kabul olunmayan (Kabil) diğerine; “Seni muhakkak öldüreceğim,” demişti. Kardeşi ona söyle cevap vermişti: “Allah, ancak takva sahiplerinin kurbanını kabul eder. Yemin ederim ki, eğer beni öldürmek için elini bana uzatırsan, ben seni öldürmek için elimi sana uzatacak değilim. Çünkü ben âlemlerin Rabbi olan Allah'tan korkarım. Ben isterim ki sen kendi günahınla birlikte benim günahımı da yüklenesin; böylece cehennemliklerden olasın. İşte zalimlerin cezası budur.” Nihayet Kâbil hevesine uyarak kardeşi (Habil)'i öldürmeye kalkışmış ve sonra onu öldürmüştü. Böylece ziyana uğrayanlardan olmuştu (El-Mâide, 5/27-30).

Yusuf suresinde de, Hz. Yusuf'a kardeşlerinin yaptıkları kötülükler uzun uzun anlatılır. Sonunda her şey ortaya çıkınca kardeşlerinin ona: “Allah'a yemin ederiz, Allah seni bizden üstün kılmıştır. Biz doğrusu (sana yaptıklarımızda) suçlu idik” dedikleri; Hz. Yusuf'un da; “Size, bu gün hiçbir başa kakma ve ayıplama yok. Sizi Allah yargılasın. O merhametlilerin en merhametlisi” (Yusuf, 12/91-92) diyerek, onları af ve müsamaha ile karşıladığı haber verilmektedir.

Hz. Musa (a.s) kardeşinin de kendisiyle beraber hayır ve iyilikte ortak olmasını Allah-u Teâlâ'dan söyle istemiştir: “Mûsa dedi ki: “Ey Rabbim; benim göğsüme genişlik ver; isimi kolaylaştır; dilimden de şu düğümü çöz ki, sözümü iyi anlasınlar. Bana kendi ailemden bir de vezir (yardımcı) ver; kardeşim Harun'u... Onunla sırtımı

kuvvetlendir. Onu işimde ortak kıl. Ta ki seni çok zikredelim, çok analım” (Tâhâ, 20/25-34).

Yukarıda Kur’an-ı Kerim’den örnekler alarak kardeşler arasındaki hukuku anlatmaya çalıştık. Buradan anlaşılan kardeşler bazen kardeşlerine hukuka uygun olarak davranmamıştır. Ancak er ya da geç hatalarını anlayıp bu yanlıştan dönmüşlerdir. Bu yanlışların temelinde genellikle kıskançlık yatmaktadır. Zira bir kardeş bir diğerine herhangi bir alanda üstün gelmesi bu kıskançlığı körüklemiştir.

Kardeşler arası hukuk hem Kur’an-ı Kerim’de hem de örfî hukukta açıkça belirlenmiştir. Bu çerçevede insanlar bu kurallara uyduğu müddetçe kardeşler arası ilişkiler daha da kuvvetlenecek bunun sonucunda toplumsal ilişkilerde ve toplum hayatında iyiye yönelik gelişmeler olacaktır. Bunun örneklerini hem Türk Destanları’nda hem de diğer halk anlatılarında açıkça görmekteyiz. Bu hukuka uymayan toplumlar bunun sonucunda ortaya çıkan birtakım acılara maruz kalmıştır. Çünkü kardeş demek toplum demektir.

IV. DESTAN

A. Destan Terimi ve Tanımı

Anonim halk edebiyatı içerisinde değerlendirdiğimiz destanlar bir milletin kültürünü, gelenek ve göreneklerini, yaşam tarzını ortaya koyan ürünlerdir. Eski Yunancada ve Batı dillerinde, “*Türkçedeki kahramanlık temalı ve olağanüstü motifli halk anlatıları olan ‘destan’ terimine karşılık olarak ‘épique, épopée, epos, epic, légende’ gibi terimlerin kullanıldığını görüyoruz. Türkçe’nin uzun yıllar boyunca yakın temasta olduğu Arapçada ‘el-sra’, ‘el-kada’ epik şiir anlamında, ‘el- şiir al malhama’ ise, epik şiir tarzı anlamına gelirken ‘destan’ kelimesini Türkçeye veren Farsçada ‘himsi’ terimi kullanılmaktadır.*” (Oğuz 2004: 6)

Farsçada “destan” olarak adlandırılan kahramanlık temalı anlatılar, Türkçede de bilim adamlarınca “destan”, “epope”, ve “epik” (epique) terimleriyle karşılanmaktadır (Oğuz, vd. 2013: 160). Epope (Epopée) “*bir edebiyat türü olarak büyük bir olay veya bir kahramanın maceralarını anlatan olağanüstü motiflerle örülü uzun şiir, bir başka ifadeyle anlatmaya dayalı epik şiir. Epope’nin Fransızcadaki tanımlarında ‘kurmaca’,*

'anlatı', 'uzun şiir', 'olağanüstü', 'kahramanlık' gibi özellikler öne çıkmaktadır. Epopede şair ikinci planda kalmakta kahramanlar ve onların olağanüstü maceraları öne çıkmaktadır. Lirik şiirde ise tam tersi olarak şair kendisini anlatmaktadır. Bunlardan birincisi ilk çağlarda doğaçlama tarzında, çoğu zaman anonim veya unutulmuş bir şair tarafından yaratılan eski Yunan'a ait 'İlliade, Odysse'; Sümer edebiyatının şaheseri ve insanlığın tanınan en eski epopesi 'Gilgamesh'; Hindistan'ın 'Ramayana' ve 'Mahabarata'; İskandinavya'nın 'Les Eddas' ve 'Le Scalde'; Fransa'nın 'Chanson de Geste'; İspanyolların 'Les Romanceros' gibi ilkel ve popüler anlatıdır. İkinci anlatı tipi ise, bilinen yazarların epope tarzındaki eserleridir. Türkçedeki 'destan' terimi ve tanımının birinci tiplerle ilgili olduğu açıktır." (Oğuz 2004: 6)

Destan türü, diğer Türk lehçelerinde "dastan", "epos", "cır", "comok", "alıptığ nımah", "maadırlıg tool", "olongho", "kay çörçök", "kay şörçek" gibi terimlerle isimlendirilmektedir (Oğuz, vd. 2013: 161). Hatta "irtegi" veya "batırlık ertegi" gibi pek çok kelimeler de kullanılmaktadır (Çobanoğlu 2011: 14)

Şükrü Elçin destanı; "Destan (epos), bir boy, ulus (kavim) veya millet hayatında tam estetik hüviyet kazanmış eser sayılan efsanelerden sonra nazım şeklinde ortaya çıkan en eski halk edebiyatı mahsullerinden biridir. Sözlü geleneğe bağlı bu anonim mahsuller, zaman ve mekan içinde cemiyetin iradesini ellerinde tutan "Kahraman-Bilge" şahsiyetlerin menkıbevi ve hakiki hayatları etrafında teşekkül etmiş uzun, didaktik hikâyelerdir. Tarihe bağlı olmakla beraber, tarih sayılmayan; ozanların Kobuzlarla terennüm ettiği; cemiyetin ortak hayat görüşü ile ülkülerini aksettiren bu eserin teşekkülü için bir 'yaratma zemini' ile savaş, din değiştirme, göç, kuraklık vb. gibi büyük hadiselerin millet vicdanında birtakım sarsıntılara sebep olması lazımdır." Şeklinde tanımlamaktadır (Elçin 1988a: 72).

Yakup Karasoy ise destanı şu şekilde tanımlamaktadır: "Halk edebiyatında çok kullanılan, şekil bakımından tıpkı koşmaya benzeyen, dörtlük sayısı konuya göre çoğalan, topluluğu ilgilendiren olaylar üzerine düzülmüş, ölçüsü on bir heceli şiiri, konularını çok defa savaşlar, mahallî kavgalar, isyanlar, yangınlar, gülünç hayat sahneleri teşkil eder." (Karasoy 1991: 37).

Bütün Türk boylarını kapsayacak bir şekilde bir destan tanımı yapmak gerekirse; *“Destan; bir millet veya toplumun hayatında derin bir iz bırakmış olaylardan kaynaklanıp; çoğunlukla manzum, bazen de manzum-mensur karışık birden fazla olayın aktarımına izin veren genişlikte; usta bir anlatıcı tarafından veyahut ustalardan öğrendiğini aktaran bir çırak tarafından, bir dinleyici kitlesi önünde bir müzik aleti eşliğinde veya sadece bir ezgiyle anlatılan; sözlü olarak anlatılanlarından bazıları yazıya geçirilmiş; bir milleti veya toplumu sonuçları bakımından ilgilendiren bir kahramanlık konusuna sahip; dinlendiğinde veya okunduğunda milli değerleri, şahsî değerlerin üstünde tutmayı benimseten sözlü veya yazılı edebi yaratmalardır.”* (Ekici: 2002)

Yukarıda destanın hem batı dillerinde hem de Türk dünyasında yapılan tanımlarını vermeye çalıştık. Bu tanımların üzerine kendimiz de bir tanım yapacak olursak; *“Bir milletin başından geçen, hayatında mühim izler bırakan belli başlı olayları anlatan, kimi zaman yazılı kimi zaman sözlü, bir müzik aleti eşliğinde veya ezgiyle okunan, içinde olağanüstü özellikler barındıran yazılı veya sözlü ürünlerdir.”*

B. Türk Destanlarının Oluşumu

Köprülü; *“Milli Destan’ın doğması için, bir kavmin medeniyet bakımından epey aşağı bir seviyede olması ve hayatının birtakım büyük sarsıntılara uğraması, çok büyük hadiselerle karşılaşması lazımdır. O zaman o kavmin içinde yetişen halk şairleri bu vakaları ayrı ayrı ‘Parça Episodeler’ halinde terennüm ederler. Göçler, sonra meydana çıkan bazı hadiseler, bütün mazisini şairlerinin şifahi rivayetlerinden öğrenen bu halk arasında yeni birtakım ‘Parçalar’ın daha meydana gelmesine yahut bu gibi muhtelif menkıbeleri bir ‘Kahraman’ etrafında toplayan yeni ‘Daire (cycle)’ler ortaya konulmasına sebep olur. Sonraları bu kavmin medeni seviyesi yükselerek, muhtelif amiller tesiriyle, siyasi içtimai bir birlik ihtiyacı da meydana çıktığı zaman ‘Destanî’ bir ruha malik olan bir halk şairi bu dağınık parçaları ‘Daire’ler halinde toplar; bu daireleri de birbirine bağlayarak umumi ‘Milli Destan’ı vücuda getirebilir. Böyle olmakla beraber bu kavim, bu ‘Destan’ devrini geçirdikten sonra da halk arasında yaşayan ve kısmen vaktiyle halk arasında yaşayıp sonradan kitaplara geçmiş olan parçaları birbirine kaynaştırarak birleştirir. ‘Milli Destan’ı ilmi usullerle toparlayıp*

dirilmek imkânı da vardır. Mesela Finlilerin 'Kalevala'sını 'Lönnort' işte bu şekilde toparlayıp ortaya koymuştur." görüşünü ileri sürer (Köprülü 1981: 41-42).

Destanın oluşumu, gelişimi ve günümüze gelişi hakkında Öcal Oğuz'un yaklaşımı ise şöyledir; *"Türk sözlü kültür birikiminin önemli bir bölümünü meydana getiren 'destan'ların oluşması ve günümüze gelebilmesi için, çeşitli safhalardan geçmesi gerektiğinin kaçınılmazlığı, eldeki incelenmesinden kolaylıkla anlaşılmalıdır. Destanların oluşumu hakkında yapılan değerlendirmelerin de gözden geçirilmesiyle, bu safha ve şartları beş ana başlık etrafında toplamak mümkün görünmektedir.*

Birinci olarak, *destanı yaratan topluluğun 'destan devri' diye adlandırabileceğimiz bir dönemde yaşaması gerekir. Türkler açısından bu dönem, mitoloji unsurlarının toplum hayatında etkisini kuvvetle sürdürdüğü, Bozkır kültürünün ortaya çıkardığı 'Alp tipi'nin toplum hayatını yönlendirdiği bir dönemdir. Mitolojiden beslenen olağanüstülükler, toplum hayatında eski yerini yitirdikçe, kahramanlığın yerini, yerleşik toplumun değer yargılarına dayalı motifler aldıkça, 'destan devri' yavaşlamakta ve yerini 'hikâye devri' olarak adlandırabileceğimiz bir devir almaktadır.*

İkinci olarak, *destanı yaratan topluluğun 'sözlü gelenek'e sahip olması gerekmektedir. Kültür unsurlarının, edebi verimlerin kuşaktan kuşağa aktarıldığı güçlü bir sözlü gelenek ortamının bulunması, destanın gelişimini sürdürmesini sağlayacaktır.*

Üçüncü olarak, *destanın teşekkülüne ilham veren bir çekirdek 'vak'a'nın olması gerekmektedir. Toplumunu derinden etkileyen veya kurgulandıktan sonra toplumda büyük ilgi uyandıran bu vak'a sözlü gelenek ortamında yayılıp zenginleşmelidir.*

Dördüncü olarak, *bu vak'a bir ozan tarafından edebi bir metin haline getirilmelidir. Bu metin ozandan ozana, kuşaktan kuşağa, sözlü gelenek ortamında yaşatılmalıdır.*

Beşinci olarak, *toplum 'destan devri' diye adlandırdığımız zaman dilimini tamamlamadan sözlü gelenekte yaşayan bu metin 'tespit' edilmelidir. Destan devrini tamamlayan toplumlarda, tespit edilen, yani yazıya geçirilen metinlerin, toplumun içinde bulunduğu devrin ürünü olacağını kabul etmek durumundayız."* (Oğuz 2000: 51-52)

Sonuç olarak bir destanın yaratımında iki temel aşamadan bahsetmek gerekir:

1. Toplum hafızasında iz bırakacak nitelikte tarihsel bir olay meydana gelir.
2. Bu olay “Destancı” adı verilen sanatçı tarafından “Destan” adı verilen bir anlatı (edebî eser) haline dönüştürülür.
3. Bu anlatılar çeşitli nedenlerle (şairler ve araştırmacılar tarafından) yazıya geçirilir (Oğuz, vd. 2013: 165)

C. Türk Destanlarının Sınıflandırılması

Türk destanlarının sınıflandırılması konusunda bugüne kadar tarihi veya kronolojik ölçüde çeşitli tasnifler yapılmıştır. Türk destanlarının sınıflandırılması, 1990’ların başında Sovyetler Birliği’nin dağılması ve diğer Türk topluluklarının destan ve destancılık geleneklerinin öğrenilmeye başlanmasıyla birlikte biraz daha zorlaşmış, özellikle de ortak dönemin ortak destanlarının dışında kalanların bugüne kadar yapılan sınıflandırmalara dahil edilmesiyle birlikte daha yeni sınıflandırmaların yapılması gerektiği düşünülmüştür. Türkiye sahasında bugüne kadar yapılan sınıflandırmaların başında, M. Fuad Köprülü, A. Z. Velidi Togan, Hüseyin Nihal Atsız gibi araştırmacıların yaptığı sınıflandırmalar gelmektedir (Oğuz, vd. 2013: 165).

M. Fuad Köprülü, Türk destanlarını hem coğrafi sahalara göre hem de tarihi ve ait oldukları Türk boyu veya devletine göre dairelere göre sınıflandırmıştır. Köprülü’nün “*coğrafi sahalara göre*” sınıflandırması şöyledir:

1. **‘Altay- Yenisey’ sahasında meydana gelen ürünler:** *Bu sahadaki Şamanist Türkler, bize milli destanın en eski parçalarını, yani ‘Esatiri’ mahiyetinde olan parçalarını ve ‘Kozmogoni: Tekevün-i âlem (Kainatın yaratılışı)’ hakkındaki ‘Ustûre’leri vermektedir.*

2. **‘Bozkırlar’ sahasında meydana gelen ürünler:** *Bu sahanın halkları, medeni seviye bakımından oldukça ilerlemiş ve İslâm medeniyeti etkisine kuvvetlice girmiş olan Kırgız, Kazak ve Türkmen boylarından oluşmaktadır. Bunlara ait olan ‘Manas’ ve ‘Koroğlu’ gibi son derece değerli destanlar, eski ‘Ustûrevi mahiyetini kaybetmiş olup sadece ‘Menkabevî- Tarihi’ bir mahiyet saklamaktadırlar.*

3. **'Tarım- Sır- Derye'** sahası: Bu saha, eski Oğuzların ve 'Tu-kiie' siyasi heyetinde bulunan mesela 'Karluk' gibi zümrelerin eski sahası olup burada vaktiyle teşekkül eden destan parçaları, medeni amiller tesiriyle kitaplara girerek yavaş yavaş hatıralardan silinmiş, 'Menkıbevî-Tarihî' mahiyette mahsullerdir." (Köprülü 1981: 42-44)

Köprülü Türk destanlarını tarihi dönemler ve ait oldukları Türk boyu veya devletine göre de şöyle tasnif etmiştir:

1. **Eski Türk ya da 'Hiyung-Nu' Dairesi:** Alp Ertunga, Oğuz.

2. **'Gök Türk' ya da 'Tu-kiie' Dairesi:** Tu-kiie (Gök Türklerin) türeyişini anlatan metinler, Ergenekon, Köroğlu.

3. **'Uygur' Dairesi:** Uygurların türeyişi, Maniheizm'i kabulü ile ilgili metinler." (Köprülü 1981: 44-63)

Köprülü ayrıca, "Cengiznâme", "Seyyid Battal Gazi", Danişmendnâme", "Timurnâme", "Edigenâme" gibi destani metinleri, İslâmî dönemde oluşan kavmî ve dinî destanlar içerisine dâhil etmektedir (Oğuz, vd. 2013: 166).

Destan teriminin Türk dünyasında çok geniş bir yelpazeyi göz önünde bulundurulduğunda, gerek tasnif ölçütlerinde gerekse aynı ölçüt dâhilindeki sınıflandırmalarda görülen çok şekillilik, Türk dünyası destan geleneğinin zenginliğini ortaya koyar (Yıldız 2015: 248).

Ç. Türk Destanlarında Dil, Üslup ve Yapısal Özellikler

Türk destan geleneğinde kullanılan dil halkın açıkça anlayabileceği bir ifade gücüne sahiptir. Bağlı olduğu dilin en güzel örneklerini teşkil eder. Bu dil milletin ağızında asırlarca süzüle süzüle âdeta atasözü ve vecizeler dizisi haline gelmiş bir dildir. Destan dili bu bakımdan mukaddes kitapların diline benzer (Ergin 1980: 8).

Türk destanlarında gerek şiir gerekse mensur tarzda kullanılan dil, son derece işlek, açık, veciz ve anlaşılabilir bir ifade gücüne sahiptir. Gramer bakımından mısraların dizilişi, Türk dilinin cümle yapısına uygundur. Bu anlatım dili, aynı zamanda ortak konuşma dilinin zenginliğini ve anlaşılabilirliğini yansıtır. Destanın dili mübalağa,

benzetme, tezat, mukayese gibi edebî unsurlarla süslü, zengin bir üsluba sahiptir. Fakat bu üslupta hâkim unsur, mübalağa sanatıdır ve mübalağanın asıl fonksiyonunun eseri gerçeklikten uzaklaştırmak olmadığını; aksine gerçekleri açarak, büyüterek ortaya koymak olduğunu göz önünde tutmak lazımdır (Yıldırım 1998a: 155).

Türk destanlarının anlatımında üç anlatım tekniğini kullanıldığı görülmektedir. Bu teknikler; nazım, nesir, nazım-nesir karışımından ibarettir. Destan anlatımında kullanılan bu tekniklerden herhangi biri ile sanatçının sazından doğan melodiler birleşerek irticali destan kompozisyonu yaratırlar (Yıldırım 2000: 154). Türk destanlarının anlatımı, genel olarak bir “sorun”la başlar ve bu geleneksel bir yöntemdir. Dinleyicinin bütün dikkati bu sorun üzerine çekilir (Oğuz, vd. 2013: 170).

Üslûp bir kişinin veya bir türün anlatımda uyguladığı özel ifade tarzı olarak tanımlanabilir. Bu tanıma göre bireyin kendine has özel üslûbu olacağı gibi bir sözlü kültür geleneğinin de kendine has üslûbu olabilir (Çobanoğlu 2011: 92). Bu tanımdan da anlaşılacağı üzere Türk destanlarının da kendine has üslûbu vardır. Bu üslûbun temel özelliklerinin başında “mübalağa, benzetme, tezat, mukayese gibi edebi unsurlarla süslenmiştir.” (Yıldırım 2000: 155)

Bütün dünya destanlarında olduğu gibi Türk destanlarında da çevre ve mekan olduğu gibi verilmektedir. Destanın kahramanı, destanı anlatan tarafından destanı oluşturan kişi olarak verilir. Eğer destan gerçek hayatla ilgisi olmazsa destan dinleyici tarafından pek ilgi görmez ki bunun sonucunda bu destan fazla yaşamaz ve yok olur gider. Destandaki mübalağalar yani hayaller gerçek yaşamış gibi verilmeli bir nevi gerçek hayata oturtulmalıdır. Bunun sebebi olarak ise destanın daha uzun süre yaşamasını sağlamak. Çünkü destan, dinleyicilerle ilişkiler kurar ve halk da buna bir şeyler katarak, destanın güncelliğini devam ettirir. Buna en güzel örnek Manas Destanı’dır. Dinleyici anlatılan durumun alıcısıdır (Oğuz, vd. 2013: 171). Dinleyici ile anlatıcı arasında onaylayıcı veya reddedici özellikte bir alışveriş gerçekleşir. Sözlü geleneğe anlatıcının gücü; örf, âdet ve geleneğe bağlı bir güçtür (Bourneuf-Quellet 1989: 70-75).

Türk destanlarında dil, üslûp ve yapısal özellikleri kısaca anlatmaya çalıştık. Bu özellikleri özetleyecek olursak; Türk kültürüne, bozkır hayatına ve halkın edebiyatına

uygun olarak gelişmiş ve şekillenmişlerdir. Bu gelişmeler halkın nezdinde var olmaya devam etmektedir. Zira destana yaşama kuvvetini veren halktır.

D. Türk Destanları Üzerine Yapılan Çalışmalar

Türk destanları üzerine yapılan çalışmaların tarihi, 19. yüzyılın ortalarına kadar geri gitmektedir. 19. yüzyılın ortalarından itibaren A. M. Castrén, Wilhelm Radloff, V. İ. Verbitskiy, A. F. Middendorf, O. N. Böhlink, İ. A. Hudyakov, E. K. Pekarskiy, İ. N. Berezin, Şokan Velihanov, Ebubekir Divayev gibi isimler tarafından başlatılan çalışmaların genel karakterlerini, Türkiye dışında yaşayan Türk boylarının (özellikle de Güney ve Kuzey Sibirya ile Orta Asya Türk boylarının) destanlarının derlenmesi ve yayımlanması oluşturmaktadır (Oğuz, vd. 2013: 177-178).

Türk boylarının destanları üzerine Pertev Naili Boratav, Abdülkadir İnan, Dursun Yıldırım, Metin Ergun, Naciye Yıldız, Semih Tezcan, Zekeriya Karadavut, Metin Ekici, Mehmet Aça, Timur Davletov, Gülsüm Killi, Selami, Fedakar, Halil İbrahim Şahin, Bülent Bayram gibi isimler de Türkiye’de çalışan bilim adamları arasında gösterilebilir (Oğuz, vd. 2013: 178).

Türkiye’de, destanın tanımı, oluşumu, Türk destanlarının konuları ve kahramanları, tasnifi ve yayılma sahaları gibi konular üzerine ayrıntılı bir şekilde duran ilk isim, M. Fuad Köprülü’dür. Yazmış olduğu “Türk Edebiyatı Tarihi” adlı çalışmasında verdiği bilgiler, Türkiye’de kendisinden sonra yapılan ve yapılacak olan çalışmalar için örneklik ve kılavuzluk etme görevi üstlenmiştir. Yetiştirmiş olduğu Pertev Naili Boratav, H. Nihal Atsız, O. Şaik Gökyay, Nihad Sami Banarlı, Şükrü Elçin gibi isimler, kendisinden sonra destan ve halk hikâyesi konulu çalışmaları başarılı bir şekilde sürdürmüştür (Oğuz, vd. 2013: 178).

Yukarıda adı geçen bilim adamlarımızın dışında; “Oğuz Kağan Destanı”nı inceleyen, Reşid Rahmeti Arat, iki ciltlik doktora çalışması olan “Dede Korkut Kitabı”yla Muharrem Ergin, “Türk Mitolojisi Kaynakları ve Açıklamaları ile Destanlar” adlı çalışmasıyla Bahaeddin Ögel, Türk Destanları hakkında çalışan ve Manas Destanı’nda Kökötöy Han bölümünü inceleyen Dursun Yıldırım (Oğuz, vd. 2013: 181), Türk destanları konusunda bugüne kadar Türkiye ve diğer Türk cumhuriyetlerinde hazırlanmış en kapsamlı destan projesini “Türk Destanlarının Tespiti, Yazıya

Geçirilmesi, Türkiye Türkçesine Aktarılması ve Yayınlanması” adıyla hayata geçmiş ve başında bulunduğu bu projeye çağdaş Türk boylarının destanlarının tespitini ve Türkiye Türkçesine aktarılıp yayınlanmasını sağlayan Fikret Türkmen (Oğuz, vd. 2013: 181), Saim Sakaoğlu ve Ali Duymaz’ın hazırladığı “İslamiyet Öncesi Türk Destanları” vb.

Yukarıda adlarını ve eserlerini vermeye çalıştığımız bilim adamlarına daha nicelerini eklememiz mümkündür. Bu bilim adamlarının yapmış olduğu çalışmalar sayesinde Türk destan araştırmaları yeni bir boyut kazanmış ve geçmiş dönemlere nazaran daha ileri bir seviyeye ulaşmıştır.

E. Çalışmada Kullanılan Destanlar ve Yayınları

- **ALTAY DESTANLARI,**

DİLEK; İbrahim (2007). *Altay Destanları 1,2,3*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- **ANADOLU DESTANLARI,**

AKALIN, Şükrü Halûk (1988). *Saltuk-nâme II*, İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

AKALIN, Şükrü Halûk (1990). *Saltuk-nâme III*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

BORATAV, Pertev Naili (2016). *Köroğlu Destanı*, Ankara: Bilgesu Yayınları.

DEMİR, Necati (2005). *Danişmend Gazi Destanı*, Niksar: Niksar Belediyesi Yayınları.

DEMİR, Necati ve Mehmet Dursun Erdem (2006). *Battal Gazi Destanı*, Ankara: Hece Yayınları.

ERGİN, Muharrem (2009). *Dede Korkut Kitabı 1*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- **AZERBAYCAN DESTANLARI,**

AHUNDOV, Ehliman (1978). *Azerbaycan Halk Yazını Örnekleri*, (Çev. S. Tezcan) Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

KOBOTARIAN, Nabi (2013). *Şikâri Destanı*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- **BAŞKURT DESTANLARI**,

SULEYMANOV, Ahmet, Gaynislam İbrahimov ve Metin Ergun (2014). *Başkurt Destanları 4 Kahramanlar Hakkında Destanlar, Ozanlar*, (Çev. M. Ergun , G. İbrahimov, F. Aetbaeva, ve M. Y. Kaya) Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

SULEYMANOV, Ahmet, Gaynislam İbrahimov ve Metin Ergun (2014). *Başkurt Destanları 1 Mitolojik Destanlar*, (Çev. M. Ergun , G. İbrahimov, F. Aetbaeva, ve M. Y. Kaya) Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

SULEYMANOV, Ahmet, Gaynislam İbrahimov ve Metin Ergun (2014). *Başkurt Destanları 2 Sosyal Hayatı Anlatan Destanlar*, (Çev.M. Ergun, G. İbrahimov, F. Aetbaeva, ve M. Y. Kaya) Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

SULEYMANOV, Ahmet, Gaynislam İbrahimov ve Metin Ergun (2014). *Başkurt Destanları 3 Beyler Hanlar Zamanını Anlatan Destanlar*, (Çev. M. Ergun , G. İbrahimov, F. Aetbaeva, ve M. Y. Kaya) Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- **ÇUVAŞ ALP HİKÂYELERİ**,

ERSOY, Feyzi (2009). *Çuvaş Alp Hikâyeleri*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- **GAGAVUZ DESTANLARI**,

ÖZKAN, Nevzat (2007). *Gagavuz Destanları*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- **HAKAS DESTANLARI**,

AKTAŞ, Erhan (2011). *Hakas Destanları 3 Altın Orba*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

ARIKOĞLU, Ekrem (2007). *Hakas Destanları 1*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

ILGIN, Ali (2008). *Hakas Destanları 2 Kara Kuzgun*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

ÖZKAN, Fatma (1997). *Altın Arığ*, Ankara: Bilig Yayınları.

YILMAZ, Gülsüm Killi (2013). *Hakas Destanları 4 Altın Taycı*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- **KARAÇAY-MALKAR DESTANLARI,**

TAVKUL, Ufuk (2011). *Nartlar Karaçay-Malkar Destan Kahramanları*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- **KARAKALPAK DESTANLARI,**

UYGUR, Ceyhun Vedat (2007). *Karakalpak Destanları Kırk Kız Destanı*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- **KAZAK DESTANLARI,**

ALPISBAYEVA, Karasaş, Seyilbek Sakenov ve J. Düysengül (2010). *Kazak Destanları 7*, (Çev. B. Bayram) Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

ARIKAN, Metin (2007). *Kazak Destanları 1 Köroğlu'nun Kazak Anlatmaları*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

ARIKAN, Metin (2007). *Kazak Destanları 2*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

AVESPAYEVA, Pakizat ve Toktar Elbekov (2013). *Kazak Destanları 9 Dürligüv, Karasaş Kız, Makpal-Segiz Destanı*, (Çev. H. E. Şirin) Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

KARACA, Oktay Selim (2007). *Kazak Destaları 3*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

KORGONBEKOV, Bolat (2010). *Kazak Destaları 5 Şora Batır*, (Çev. İ. T. Kallımcı) Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

SAKENOV, Seyilbek ve Pakizat Avespayeva (2009). *Kazak Destaları 6*, (Çev. O. S. Karaca) Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

SENGİRBAYEV, Murın Jırav (2007). *Kazak Destaları 4 Kırım'ın Kırk Batırı*, (Çev. F. Türkmen, ve M. Arıkan) Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

TÜRKMEN, Fikret ve Metin Arıkan (2011). *Kazak Destaları 8 Alpamis ve Kambar Batır*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- **TATAR DESTANLARI**,

URMANCI, Fatih (2007). *Tatar Destaları 1*, (Çev. V. Kartalcık, ve C. Kerimoğlu) Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

URMANCI, Fatih (2007). *Tatar Destaları 2*, (Çev. V. Kartalcık, ve C. Kerimoğlu) Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- **KIRGIZ DESTANLARI**,

AKMATALİEV, Abdıldacan ve Murat Mukasov (2013). *Kırgız Destaları 13 Canış Bayış*, (Çev. M. Aça) Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

AKMATALİYEV, Abdıldacan ve Aynek Caynakova (2009). *Kırgız Destaları 4 Mendirman*, (Çev. A. Ö. Öztürk) Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

AKMATALİYEV, Abdıldacan ve Aynura Kadırmambetova (2009). *Kırgız Destaları 7*, (Çev. N. Yıldız) Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

AKMATALİYEV, Abdıldacan ve Keneş Kırbışev (2007). *Kırgız Destaları 3 Kocacaş Destanı*, (Çev. F. Türkmen, G. Uzun , ve B. B. Hança) Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

AKMATALİYEV, Abdıldacan, Aynura Kadırmambetova ve S. Zakirov (2010). *Kırgız Destanları 9 Er Soltonoy*, (Çev. İ. T. Kallımcı) Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

AKMATALİYEV, Abdıldacan, Murat Mukasov ve G. Orozova (2007). *Kırgız Destanları 2*, (Çev. C. Turgunbayer) Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

ÇELEBİ, Fatma (2007). *Kırgız Destanları 5 Eşimkul Menen Zuura*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

ÇERİBAŞ, Mehmet (2012). *Kırgız Türklerinin Destancılık Geleneği ve Er Soltonoy Destanı*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.

EGİMBAEVA, Saule (2012). *Kırgız Destanları 10 Güldana, Askazan Baatır*, (Çev. Z. Karadavut) Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

MUKASOV, Murat (2013). *Kırgız Destanları 11 Kurmanbek*, (Çev. U. Alimov) Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

MUKASOV, Murat (2013). *Kırgız Destanları 12 Seyitbek*, (Çev. U. Alimov) Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

OROZOVA, Gülbara ve Abdıldacan Akmatalliev (2010). *Kırgız Destanları 8 Kız Darıyka*, (Çev. F. Türker) Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

YILDIZ, Naciye (1995). *Manas Destanı (W.Radloff) ve Kırgız Kültürü ile İlgili Tespit ve Tahliller*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- **NOGAY DESTANLARI,**

DOĞAN, İsmail, ve Nesrin Güllüdağ (2014). *Nogay Destanları*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- **ÖZBEK DESTANLARI,**

FEDAKÂR, Selami (2009). *Özbek Destanları 1 Erali ve Şirali*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

FEDAKÂR, Selami (2016). *Özbek Destanları 5 Rüstem Han Destanı*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

MİRZAYEV, Töre ve Cabbar İşankul (2011). *Özbek Destanları 4 Huşkeldi ve Belagerdan*, (Çev. R. Öztürk) Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

SOLMAZ, Ayşe (2007). *Özbek Destanları 3 Ayçınar Destanı*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

YÜCEL, Dilek (2007). *Özbek Destanları 2 Melike Ayyar Destanı*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- **ŞOR DESTANLARI,**

ERGUN, Metin (2006). *Şor Kahramanlık Destanları*, Ankara: Akçağ Yayınları.

- **TÜRKMEN DESTANLARI,**

ŞAHİN, Halil İbrahim (2011). *Türkmen Destanları ve Destancılık Geleneği*, Konya: Kömen Yayınları.

- **TIVA DESTANLARI,**

ERGUN, Metin ve Mehmet Aça (2004). *Tiva Kahramanlık Destaları 1*, Ankara: Akçağ Yayınları.

ERGUN, Metin ve Mehmet Aça (2005). *Tiva Kahramanlık Destanları 2*, Ankara: Akçağ Yayınları.

- **UYGUR DESTANLARI,**

İNAYET, Alimcan (2004). *Uygur Halk Destanları 1*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

İNAYET, Alimcan (2013). *Uygur Halk Destanları 2*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

MEHMET, Abdülhakim (2011). *Uygur Halk Destanları 3*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- **YAKUT DESTANLARI,**

ERGUN, Metin (2013). *Yakut Destan Geleneği ve Er Sogotoh*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

BİRİNCİ BÖLÜM

TÜRK DÜNYASI VE TÜRK DÜNYASI DESTANCILIK GELENEĞİ

Türk Halk Edebiyatı'nın zengin bir türü olan Türk dünyasının destanları, Türklerin kültürünü, âdetlerini, değer yargılarını, milli birlik ve beraberliklerini içene alan anlatı türleridir. Türk dünyası bugün hem Manas Destanı gibi dünyanın en hacimli destanına hem de “milletler yazılı edebiyata geçtikten sonra destan yaratamaz” şeklindeki düşüncüyü rafa kaldırmaya muktedir, son asırda, üstelik çoktan beri yazılı edebiyata sahip olan Türk boylarında bile yeni destanlar yaratabilecek geleneksel yapıya sahiptir (Yıldız 2015: 13).

Türk dünyası destancılık geleneğinin, bugün ulaştığımız bilgiler ışığında gözden geçirilerek bir kısmı çözülebilecek, bir kısmı da çözülebilmesi için daha fazla belgeye ve metine ihtiyaç duyulan problemleri vardır. Bunlar üzerinde çok değerli çalışmalar yapılmış ve yapılmakta, daha fazla metinden faydalanılarak bu geleneğin ve eserin değerlendirilmesinde bütüncül yaklaşımlar ortaya konulabilmektedir (Yıldız 2015: 13).

Biz de çalışmamızda bu gelenekten ve yapılmış çalışmalardan yola çıkarak “Türk dünyası destanlarında kardeşlik kavramını” incelemeye tabii olduk. Öncelikle “Türk dünyası neresidir, dili, sanatı ve edebiyatı nasıldır?” gibi sorulara cevap aramalıyız.

1.1. TÜRK DÜNYASI COĞRAFYASI

Türk dünyası, tüm Türk halklarını içine alan bir kavramdır. Kısa deyişle Adriyatik'ten Çin Seddi'ne kadar olan toprakları içine almaktadır. Türkistan, Türkeli, Orta Asya gibi isimlerle de anılmaktadır. Ancak bu isimlerden daha geniş bir alanı ifade etmektedir.

Türk dünyasının çok büyük bir kısmı Ön Asya ile Orta Asya'da yer almakta, ancak küçük bir kısmı Avrupa'da bulunmaktadır. Çok eski zamanlarda başlayan anayurtlarından ayrılma hareketleri, aralıklarla binlerce yıl devam etmiştir. Tarihi M.Ö. dayanan Türk göçlerinin tarihleri kesin olarak bilinmemekte ancak bazı tespitler sınırlı da olsa yapılabilmektedir. Bu göçlerin kaynaklarını kuraklık, savaş vb. sebeplere dayandırmak mümkündür. Milattan sonraki Türk göçlerine katılan boyları ve zamanları hakkında ise açık bilgiler vardır. Hunlar Avrupa'ya (375 yıllarından başlayarak) ve

Kuzey Hindistan'a (Ak-Hunlar), Oğuzlar Orhun bölgesinden Seyhun nehri kenarlarına (10. yüzyılda) ve sonra, Mâverâünnehir üzerinden İran'a ve Anadolu'ya (11. yüzyıl), Avrupa Hunları Orta Asya'dan Orta Avrupa'ya (6. yüzyıl), Bulgarlar Karadeniz kuzeyinden Balkanlar'a ve İtil (Volga) nehri kıyılarına (641 takip eden yıllarda), Macarlarla birlikte bazı Türk boyları, Kafkasların kuzeyinden Orta Avrupa'ya (830'dan sonra), Sabirler Aral'ın kuzeyinden Kafkaslar'a (5. yüzyılın ikinci yarısı), Peçenek, Kıpçaklar ve Oğuzlar, Hazar Denizi'nin kuzeyinden Doğu Avrupa ve Balkanlar'a (9-11. yüzyıllar), Uygurlar Orhun nehri üzerinden İç Asya'ya (840'lı yılları takip eden yıllarda) göç etmişlerdir (Ardel 1992: 4). Bunlardan özellikle Hun ve Oğuz göçleri uzun mesafeler katederek yapılmıştır.

Tarihte Türk yayılmalarının diğer bir şekli de “sızma” olarak ifade edebileceğimiz yolla yapılmıştır ki, bazı kalabalık boylardan ayrılan grupların veya ailelerin veya sağlam yapılı gençlerin yabancı devletlerde görev almaları şeklinde ortaya çıkmıştır. Bu şekilde dahi Türklerin katıldıkları topluluklar içinde üstün bir kabiliyet göstererek askeri kuvvetlere veya siyasi hayata hakim oldukları, hatta bazen devlet kurdukları bile bilinmektedir (Hindistan, Mısır), (Ardel 1992: 4).

Bugün sayıları 156 milyonu (2013 verisine göre) aşan Türkler, yeryüzünde geniş bir sahaya yayılmışlardır. Bu saha Kuzey Buz Denizi'nin bir parçası olan Doğu Sibiryaya Denizi'nden Akdeniz'e kadar Avrasya (Avrupa-Asya) kıtasını vevine kesmekte İdil-Ural bölgesinden Himalayalar'a kadar uzanan memleketleri içine almaktadır. Bu geniş sahanın göze çarpan umumi karakteri, kurak iklim bölgeleri (bozkırlar ve çöller) oluşu ve hâkim yüzey şekillerinin de, dağlara, yaylalara, ovalara tekabül edişidir (Ardel 1992: 7). Bu geniş saha dahilinde Türkler iki yerde büyük ve yeknesak topluluklar teşkil ederler. Bunlardan biri Türkiye, diğeri de batı kısmı Ruslar'ın doğu kısmı Çinliler'in idaresinde olan Türkistan'dır. Bu iki birlik aralarındaki intikali sağlayan ve kuzey kısmı Ruslar'ın, güney kısmı İranlılar'ın idaresinde kalan Azerbaycan ile beraber, Batı Trakya'dan Moğolistan sınırına kadar hemen hemen kesintisiz bir Türk nüfus sahası meydana gelir (Ardel 1992: 6).

Türkler yaşadıkları her yeri vatanları olarak kabul etmiş, kendi kültürlerin, edebiyatlarını, dillerini, sanatlarını göç ettikleri coğrafyaya taşımışlardır. Türk kültürünü araştıranlar için hem zor hem de zevkli bir işi ve mukayeseyi ortaya çıkarmıştır.

1.2. TÜRK DÜNYASI'NIN DİLİ, SANATI VE EDEBİYATI

1.2.1. Dil

Türklerin dünya üzerinde geniş alanlara yayılmaları neticesinde, Türk Dili de kendisi ile menşe bakımından yakınlığı olan (yahut olduğu tahmin edilen) veya olmayan birçok dille temasa geçmiştir. Bu temas neticesinde Türkçe ile başka diller arasında karşılıklı tesirler vuku bulmuş ve Türkçe bu dillerden birçok yabancı unsurları aldığı gibi, onlara da kendisinden birçok şeyler vermiştir (Ardel 1992: 3).

Türklerin ataları, M. Ö. 2000-1000 yılları arasında Ural dağları ile Sayan, Altay ve Tanrı dağları arasında yaşıyorlardı. Hazar denizinin kuzeydoğusundan başlayıp Aral ve Balkaş göllerini de içine alarak Tanrı, Altay ve Sayan dağlarına dek uzanan bu coğrafya Avrasya'nın orta bölgesi idi. Doğuda Moğol, Tunguz ve Korelilerin ataları bulunuyordu. Batıda ise, kuzey bölgelerinde Arî kavimleri vardı. Avrasya'nın güneyinde, doğudan batıya doğru Çinliler ile Hint-İran kavimlerinin ataları yaşıyordu. Moğol, Fin-Ugor, Hint-Avrupa ve Çin dilleriyle Türkçede görülen bazı ortaklıklar, alışverişler ile bu uzak geçmişteki komşuluğun izleridir (Ercilasun 2008: 33).

Türk Dili tarihinin bilinen en eski yazılı belgeleri arasında; *Bilge Tonyukuk* (M. S 716), *Kül-İç-Çor* (M. S. 719-723), *Kültigin ve Ongin* (M. S 732), *S 732*, *Bilge Kagan* (M. S. 735) anıtları olup Köktürk devresine aittir ve bu anıtlarda 6000 kadar kelime vardır (Ardel 1992: 11).

Türk Dili'nin devirleri milat başlarından XI. yüzyıla kadar *Eski Türkçe*, XI. yüzyıldan XVI. yüzyıla kadar *Orta Türkçe*, XVI. yüzyıldan XX. yüzyıla kadar *Yeni Türkçe*, XX. yüzyıl ve sonrası da *Modern Türkçe* olarak kabul edilmektedir (Ardel 1992: 11).

Türk Dili bilim adamları tarafından Ural-Altay dil ailesi içerisinde kabul edilmektedir. Altay dil teorisine göre; Türk, Moğol, Tunguz, Kore ve Japon dillerinin kökeni ortaktır ve bu diller akraba olarak kabul edilmektedir. Ural-Altay dilleri üzerine ilk çalışmayı Strahlenberg yapmıştır.

İslâmiyet Türklüğün içtimai bünyesinde oldukça büyük değişikliklere sebep olduğu gibi Türk Dili de bu durumdan oldukça etkilenmiş Arapça ve Farsçadan birçok

söz ve formlar almıştır. Fakat bu unsurlar Türkçe'nin asıl bünyesini değiştirmemiş ve onların çoğu da, gerektiği zaman atılabilecek ilave bir unsur halinde yaşayıp gelmiştir (Ardel 1992: 3).

Türkler tarihleri boyunca çeşitli milletlerle iç içe bulunmaları sebebiyle dillerinde diğer milletlere ait sözcükler görmek mümkündür. Bunun en güzel örnekleri destanlarda karşımıza çıkmaktadır. Türkler çeşitli milletlerle iç içe yaşamalarına rağmen dillerinin asıl şekli korumayı bilmişlerdir.

1.2.2. Sanat

Türk dünyası sanatını İslâmiyet'ten önce ve İslâmiyet'ten sonra olarak ikiye ayırmalıyız. İslâmiyet'ten önceki Türk sanatında daha çok Şamanist öğeler göze çarpmaktadır. Bunlar arasında en çok kurganlardan çıkan kişisel eşyalar yer almaktadır.

Çin kaynaklarında *Hiyung-Nu* adı ile tanınan *Asya Hunları* tarih sahnesinde ilk rol oynayan Türk devletidir. Hun sanatı Türk sanatının temelini oluşturmaktadır. Güney Sibirya'da Altay dağlarının eteklerinde Pazırık'ta Rus arkeolog Rudenko tarafından açılan M. Ö. IV ve III. yüzyıllardan kalma kurganlarda Hunlara ait birçok eşya ile buzlar içinde bozulmayan insan ve hayvan ölüleri bulunmuştur. Bu eserler arasında halı, kumaş, renkli keçe, aplike örtüler gibi, hayvan kavgaları ve insan figürleri ile süslü çok zengin tekstil eşyaları vardır (Kafesoğlu 1992: 295).

Bu kurganlardan çıkan halı ve tekstil işlerinin Hun sanatı bakımından ayrı bir ehemmiyeti vardır. Bunlardan bazılarında Ahameniş sanatı tesirleri açıkça görülmekle beraber keçe üzerine ince ve renkli deriler yapıştırmak suretiyle süslenen bir grup tekstil işleri tamamıyla orijinal Hun üslûbunu göstermektedir (Kafesoğlu 1992: 296). Hun dönemine ait sanat eşyaları daha çok yukarıda anlattığımız gibi inşaların günlük kullanım eşyalarıdır. Bunlardan başka; kâseler, kıyafetler ve at maskelerini de Hun dönemine ait sanat eşyaları arasında sayabiliriz.

Türk adını kullanarak kurulan ve Çin kaynaklarında Asya Hunları soyundan gelen Göktürk Devleti Hunlardan kalan sanat anlayışını ileri bir boyuta taşımıştır. Türk sanatının yazılı kitabeleri arasında yer alan Orhun Kitabeleri bu dönemde yazılmıştır. Bu kitabelerin yanında bulunan mezarlardan çeşitli heykeller çıkarılmış ve bu heykeller

çeşitli motiflerle süslenmiştir. Bu heykeller üzerindeki en önemli motifler “kartal” motifidir. Çünkü “kartal”ın anlamı gücü, kudreti ve asaleti simgelemektedir.

Göktürk heykel sanatının karakteristik ve bir dereceye kadar portre hususiyeti taşıyan eserleri olduğunu ileri sürmek yerinde olur. Göktürk sanatı bugüne kadar hemen hemen hiç denecek kadar az incelendiği ve birçok bakımdan bilgi edinmek zordur. Bunların sebepleri arasında; heykel mahiyetinde ele aldığımız çoğu balballar ya parçalanmış ya da kaybolmuştur (Merçil 1992: 300-301). Bunun yanında bilim adamlarımız gerekli tarihi bilgilere Çin kaynaklarından ancak sınırlı sayıda ulaşabilmiştir.

Yerleşik yaşama ilk geçen Türk devletlerinden olan Uygurlar sanat alanında Türk sanatına çağ atlatmıştır. Bunun sebebi olarak yerleşik yaşamı gösterebiliriz. Çünkü sanat yapmak için, bir yere yerleşmek çok önemlidir. Bu sebeple Uygurlarda mimari anlayış çok daha ileri bir seviyeye çıkmıştır. Bunun yanında Uygurların Maniheizm, Budizm gibi dinleri kabul etmesi, daha önce anlattığımız Hun ve Göktürk sanat anlayışında birtakım farklılıklar doğurmuştur.

Uygur evleri Çin evlerini andırıyordu. Bunun sebebi olarak Çinliler ile aynı dine inanmış olmaları bilim adamlarınca kabul edilmektedir. Uygur evleri; Çin evlerini andıran ağır, kiremitli, dik sırtlı çatının iki ucu bir kuş (belki foniks, ateş kuşu) biçiminde nihayetleniyordu (Merçil 1992: 303-304).

Hint, Yunan ve Çin sanatı etkileriyle bir Buda heykel sanatı gelişmiş bulunuyordu. Fakat Uygurlar o zamana kadar görülmemiş realist ve yeni bir heykel sanatı meydana getirmişlerdir. Bunun başlangıçta Göktürklerdeki balbal heykellerine dayanmaktadır. Kızılda bulunan diz çökmüş halde, omzunda yük taşıyan 47 cm. boyunda alçı heykel sekiz ve dokuzuncu yüzyıl heykel sanatı için karakteristiktir. Cilt, beyaz, esmer, saçlar veya bağlı siyah renktedir. Sorçuk'ta bulunan kalıplarda alçıya alınmış iki hayvan heykeli daha ilgi çekicidir. Bunlardan 27 cm. boyunda ve bir at bağına canlandıran heykelde yele ve perçemler çok olgun çizgilerle belirtilmiş olup, hemen hemen demona benzer bir ifade taşımaktadır. Burada Hunlara kadar uzanan eski Türk hayvan üslûbunun bir devamı görülmektedir. 38 cm. boyundaki ikinci heykel bir fil başını canlandırmakta olup, daha fazla üslûplanmış grotesk bir ifade taşımaktadır. Fil

görmemiş biri tarafından yapılmış olduğu anlaşıyor. Buna benzer, kuvvetle üslûplanmış Fil başı tasvirleri Kur'an'daki duvar resimlerinde görülür. At, deve, keçi gibi bölgede bol bulunan diğer hayvanların başları, şaşılacak bir doğrulukla resmedilmiştir. Sekiz ve dokuzuncu yüzyılda yapılmış olan Uygur heykellerinin başka yerde benzerlerini bulmak hemen hemen imkânsızdır (Merçil 1992: 304-306).

Türk resim ve minyatür sanatının gelişmesi de yine Uygurlar sayesinde olmuştur. Maniheizm, Budizm gibi dinlerde çok önemli bir yer tutan resim sanatı Uygurların bu dinleri kabul etmelerinden dolayı, Uygurlarda resim ve minyatür sanatında büyük bir gelişim olmuştur.

Uygurlarda bu şekilde gelişmiş olan sanat gittikçe kuvvetlenerek devam etmiş, Uygur devleti dağılınca bu kabiliyetli Türklerin parlak mirası yeni hâkimiyet kuran Moğollarla Batı'ya ve İslâm dünyasına geçmiştir (Merçil 1992: 306).

İslâmiyet'in kabulüyle Türk sanatı çok daha farklı bir boyut kazanmıştır. İslâmiyet'le birlikte yerleşik hayat tarzını iyiden iyiye kabullenen Türkler İslâmiyet'in getirdiği sanat anlayışını da benimsemeye başlamıştır. Bu sanat anlayışı beraberinde Türk İslâm sanatını doğurmuştur. Hem daha önceki sanat anlayışları hem de yeni gelen sanat anlayışıyla kendilerine özgü diyebileceğimiz bir sanat anlayışı Türk devletlerinde var olmuştur. Gerek mimari gerekse resim, minyatür sanatı yeni bir ivme kazanmıştır.

İslâmiyet'ten önce Arap coğrafyasında heykelcilik sanatı inandıkları Putperestlik diniyle alakalı olarak gelişmişti. Çeşitli maddelerden yapılan putlarda sanatsal bir anlayış görmek mümkündü. Ancak İslâmiyet'le birlikte putlar ve bununla birlikte yapılan heykeller ortadan kalkmış bir süre yasaklanmıştır. İslâmiyet'i kabul eden Türkler bu yasağa uymuş belirli bir süre heykel sanatıyla uğraşmamışlardır. İslâmiyet'ten farklı olarak diğer dinlere mensup olan Türkler, özellikle Hıristiyanlık, bu yasağın dışında kalmış heykel ve heykelcilik sanatıyla uğraşmaya devam etmişlerdir.

1.2.3. Edebiyat

Adriyatik Denizi'nden Çin Seddi'ne kadar uzanan ve tarih boyunca büyük devletler kuran Türkler edebiyat alanında da diğer milletlerden aşağı kalır bir yanının olmadığını söylemek gerekir. Tarih sahnesine çıktığından beri Türkler birçok devlet kurmuşlardır ve bunun neticesinde oluşturdukları edebiyatı da devirlere ayırmak

gerekir. Bu ayrımı sınıflandıracak olursak şöyle ifade etmemiz doğru olacaktır: “İslamiyet Öncesi Türk Edebiyatı, İslamiyet Sonrası Türk Edebiyatı, Karahanlılar Devri Türk Edebiyatı, Harezmi-Kıpçak sahasında Türk Edebiyatı, Çağatay Edebiyatı, Kıpçak Edebiyatı, Türkiye Edebiyatı, XVI. Yüzyıl Divan Edebiyatı, XVII. Yüzyıl Divan Edebiyatı, XVIII. Yüzyıl Divan Edebiyatı, XIX. Yüzyıl Divan Edebiyatı” olarak safhalara yani devirlere ayırmak doğru olacaktır.

Yukarıda devirlere ayırdığımız Türk Edebiyatı’nı “Eski Türk Edebiyatı, Halk Edebiyatı ve Yeni Türk Edebiyatı” olarak ana başlıklara ayırmamız gerekmektedir. Bu sınıflandırmayı yapmak işimizi daha da kolaylaştırmış ve Türklerin tarih sahnesine çıktığından beri oluşturduğu edebiyat devre devre incelenmiştir.

Bizim bu çalışmada işleyeceğimiz destanları Halk Edebiyatı türleri içerisinde değerlendirmek doğru olacaktır. Destanları da; “İslâmiyet Öncesi Türk Destanları” ve “İslâmiyet Sonrası Türk Destanları” olarak iki ayrı başlık altında ele almak gerekmektedir.

Sadece Türkiye Türklerinin yaşadığı coğrafyadaki edebiyatı ele alırsak yanlış bir yaklaşım olur. Bunun dışında; Kıbrıs Türk Edebiyatı, Batı Trakya Türkleri Edebiyatı, Bulgaristan Türkleri Edebiyatı, Irak Türkleri Edebiyatı, Azerbaycan Türkleri Edebiyatı, Türkmen Edebiyatı, Kırım Türk Edebiyatı, Kuzey Türk Edebiyatı “Tatar ve Başkurt”, Karaçay-Malkar Türk Edebiyatı, Afganistan Türkleri Edebiyatı, Özbek Türk Edebiyatı, Uygur Türk Edebiyatı da Türklerin günümüzde yaşadığı diğer alanlarda oluşan edebiyatlar olarak halen yaşamaktadır.

1.3. TÜRK DÜNYASI DESTANCILIK GELENEĞİ

1.3.1 Altay Destancılık Geleneği

Altay Türklerinde destan kay-çörçök olarak adlandırılmakta, destancılık geleneği için kayçılık terimi kullanılmaktadır (Yıldız 2015: 19).

İncelememize göre; Altay Destanları manzumdur. Ancak son zamanlarda Naciye Ata Yıldız’ın aktardığına göre destanı mensur anlatılarda bulunmaktadır. Yıldız bu durumu; geleneğin bozulması olarak değerlendirmiştir. Destan örnekleri yapı bakımından değerlendirildiğinde, destan boyunca belli bir nazım birimi ve düzenli ölçü

takip edilmediği, mısradan mısraya değişebilen hece ölçüsü kalıplarından 8 heceli kalıbın daha sık kullanıldığı görülmektedir. Altay destanlarında kafiye düzeni de serbesttir ve mısra sonu kafiyesinin yanı sıra mısra başı kafiye de kullanılmaktadır (Yıldız 2015: 19-20).

Altay destanları çathana/ çadagan ve topşuur denilen müzik aletleriyle söylenmektedir (Yıldız 2015: 20). Altay destanlarının bu müzik aletleriyle icra edilmesi klasik Türk destancılık anlayışına uygundur.

Altay Türkçesinde destan icra edenler kayçı olarak adlandırılmaktadır. Geleneğe göre, destanların kendilerine özgü varyantlarını yaratabilecek kabiliyette olan ve çok iyi destan icra eden kayçılara oyrot-kayçı (üstat), hem şairlik-destancılık, hem de kamlık görevini yerine getiren kişilere kam-kayçı, rüya motifinden sonra geleneğe giren ve bir ustaya çirak olarak destancılığı öğrenen kamlara eelü kayçı denir (Yıldız 2015: 20).

Altay geleneğinde kayçılar, destan icrasına doğrudan başlamaz, topşuur çalarken ay, ey, iy, oy gibi sesler çıkararak hem seslerini ayarlarlar hem de anlatacakları destana odaklanırlar. Bundan sonra icra, topşuura hitaben söylenen bir şiirle başlar. Şiirden sonra bildiği destanları sayan destancı daha sonra destan icrasına geçer. Kayçı, destanın akışı içinde olaylara kendini kaptırarak çeşitli hareketleri canlandırmaya çalışır. Bu sırada yer değiştirip seyircilere sorular sorabilir, topşuurunu at veya silah gibi kullanabilir (Surazakov 1975: 137-140).

Diğer Türk boylarında olduğu gibi, kayçının destana karşı sorumlulukları vardır; destanı eksik veya yanlış anlattığı takdirde kay eesi/destan hamisi/koruyucu ruhu tarafından cezalandırılacağına, hatta öleceğine inanır. Bu sebeple destan icrası sırasında son derece dikkatli ve ciddi davranır. Çünkü destan okumak alelade türkü okumak gibi değildir. Halk da destan icra edildiğinde her türlü işini bırakarak destan dinlemeye gider ve âdeta destan kahramanlarıyla birlikte destanın içinde yer alır (Yıldız 2015: 20).

Altay Türklerinde bayram ve düğünleri kayçı olmadan kutlanmaz, avdan önce kayçılara destan okutulduğunda tayga iyesinin bundan memnun kalacağına ve hem avın kazasız belasız hem de bereketli olarak tamamlanacağına inanılır (Ergun 1998: 26).

Kayçılar destanları geceleri ve kışın anlatırlar. Yazın anlatılan kahramanlık destanlarını bütün börtü böceğin dinlemeye geleceğine ve bunun da kahramanı rahatsız edeceğine inanılır (Yıldız 2015: 20).

Altay Türklerinde destanları ve destancıları koruyan bir “kay eesi” olduğuna inanılmaktadır. Destancı destan icra etmeye başlamadan önce “kay eesi”ne şükranlarını sunarak bir giriş yapar. Kahramanın maceralarını işledikten sonra da destanı dinleyenlere hitaben söylediği sözler ve duayla bitirir (Yıldız 2015: 21). Bu durum biraz da Dede Korkut Hikâyeleri’nde anlatılan hikâyenin dua ile başlaması ve dua ile sonlanmasına benzemektedir.

Kayçılar diğer geleneklerde de olduğu gibi usta- çırak eğitimiyle yetişirler. Kayçılık bazen babadan oğula geçen bir meslektir (Yıldız 2015: 21). Bazı kayçılar da tıpkı aşıklık geleneğinde olduğu gibi rüya motifine bağlı olarak kayçı olduklarını iddia ederler ve kayçılar diğer kayçılardan daha fazla rağbet görürler. Bunun sebebini ise kayçılıklarını olağanüstü bir güce bağlarlar.

Altay destanlarının nasıl meydana geldiği konusunda iki farklı görüş vardır. Sergey Efimoviç Malov, Altay destanlarının bütünlüğünü kaybetmiş ve küçülmüş parçalar halinde görür. N. K. Dimitriyev ise Altay destanlarını küçük parçalardan oluşmuş bir bütün olarak kabul eder (Dilek 2007a: 19).

Naciye Ata Yıldız’ın “Kuzey-Doğu (Sibirya) Grubu Türk Boyları’nın Destanları” başlığı altında ele aldığı Altay Destanları üzerine en büyük çalışmayı yapan İbrahim Dilek’tir. Dilek 3 cilt olarak yayımladığı kitapta Altay Destanları’nı hem şekil hem de muhteva yönünden incelemiştir.

Altay Destanları içerisinde ele alacağımız destanlar şöyledir:

Ak Biy le Oning Bilezi, Ak-Bökö, Ak-Çabdar Attu Altın-Bökö, Ak-Konır, Ak Tayçı, Ak Biy le Onın Bilezi, Ak –Tayçı, Alaktay, Alıp-Manaş/Alıp Mamış, Almıs Kaan, Altay Mergen, Altay Buuçay (Demçi Eren), Altay – Kuuçın, Altayın Sayın Salam, Altın Bilek, Altın Koo, Altın –Kuçaş, Altın-Kuuçı, Altın-Mize, Altın Ergek, Altın Kılış, Altın Sadak, Altın-Tuuji, Altınak Mergen, Altu Karaktu Karagıs, Ay-Mergeçi, Aytünüke, Ay-Kaan, Ak- Kaan la Kübür Kaan, Ay Sologoy lo Kün Sologoy,

Ay Solonı, Aybıçı la Karatı-Kaan, Ayn Şayn Şikşirge, Aytünüke, Bar-Çookır Attı Bayın-Koo, Barcın Bökö, Barday-Kara, Bektirek, Boo-Çerü Akazı/Booday-Koo Sıynızı, Booday-Mergen, Boro Kuşkaş, Boydon-Kökşin, Canar, Cılaaş-Uul, Cimey Aru la Şimey Aru, Coonoy-Bökö, Çelmeş, Çımalı-kaan, Ecen-Bodo, Emelçi Mergen, Er Samır, Erke Koo, İristu, İrbis-Buuday, İmey Altın la Şimey Altın, İrbis- Buuday, İren-Şayn Çiçirge, İvanak, Kaan-Sulutay, Kaan-Tolo, Kan Altın, Kan Ceeren Attu Kan Altın, Kan Ceeren Attu Kan-Cekpey, Kan Cegey, Kan Jürtikeydin Uulı Kapşukay, Kan Kapçıkay, Kan Köklön lö Kan Ünti, Kan-Mergen, Kan-Püdey, Kan-Şülütüy, Kan Sulutay, Kan-Taaji, Kara-Kös, Kara-Küren Attu Kan Küler (Küler Bay, Kara-Maas, Kara Sağıştı Kutkı-Mergen, Kara Taaji Kıs, Karatı-Kaan, Katan-Bergen, Katan-Koo, Katan-Kökşin le Katan Mergen, Keler-Kuş, Koçkor-Bay, Kozın Erkeş, Kögidey-Kökşin le Booday-Koo, Kögüdey Mergen, Kökin Erkey, Köstöy Mergen, Közike le Bayan Silu/Közüye, Kurpan –Taaji, Kuskuna-Mergen, Kün Kılgalu Küren Attu Kutayyuulı Katan Koo, Maaday- Kara, Malçı Mergen, Oçı Bala, Oturiş, Ölonir, Ölöştöy, Öskös-Uul, Salam, Sarı-Salam, Sarı Çookır Attu Tancın-Biy, Sartakbay, Say Solon, Sınaru, Solotoy-Mergen, Sırcı Baatır, Südey Mergen, Şime-Sudurçı, Şokşıl Mergen, Şulmus-Şunı, Taaylu-Ceendü Andaganı, Tarlan Koo, Tangzı-Baatır, Tekmetey-Bökö, Tektebey Mergen, Telben Kaan, Temene-Koo, Temir Bökö, Temir-Sanaa, Tongzı Baatır, Toymon-Koo, Üş Kulaktu Ay Kara At (Dilek 2007a: 13-30; Yıldız 2015: 15-20).

Yukarıda isimlerini verdiğimiz Altay destanlarını dile getiren bazı ünlü kayçılar arasında; A. Beleyeva, A. İvanoviç Çinçikeyev, A. İ. Markov, Aleksey Grigreviç Kalkın, Alekseyev, Anişki Çaçıyakov, Babış Kıpçakov, Balagış, Barbara, Caraş, Cincilev, Ç. Butayev, Çımy Alagızov, Çiylik, Çoltış Kuranakov, Dindiley, E. K. Taştamışeva, F. N. Çoluhayev, Grigoriy İvanoviç Kalkın, Grigoriy Yulukov, Yosif Ködüyevi, İrina Makoşeva, K. Kazak, K. T. Kokpayeva, Kabak Tadijekov, Kabaka, Kıdır Otlıkov, Kışkaş Kayçı, M. Yutkanov, M. D. Kandarakov, Markov Şalbaa, Mıytulu Semen Çonaşev, N. K. Yalatov, Natalya Pavlovna Çernoyeva, Nikolay Kokuroviç Yalatov, Nikolay Ulagaşoviç Ulagaşev, Oçubay K. Alekseyev, Ospıynak Çoltukov, Petr İvanoviç Çiçinov, Sabak Boçonov, Sıgır Mamakov, Sıran Yalatov, Songkor Şunekov, Ş. Markov, Tabar Çaçıyakov, Tazraşev, Tobokov, Toolok Toktogulov, Yayemat Kayçı, Yazarov Yinlilev (Dilek 2007a: 13-21, Dilek 2007b: 15-30, Ergun 1998: 11).

1.3.2. Anadolu Sahası Destancılık Geleneği

Türkiye Türkçesinde *destan* terimi, eski Türk destanlarını, *Dede Korkut* boylarını, *Battal-name*, *Danişmendname*, *Saltukname* gibi İslâmi etkiyle oluşan destanî metinleri ve Türk dünyasının bütün destanlarını ifade etmek için kullanılmaktadır. Bunun yanında Türkiye Türkçesi'nde *halk hikâyesi* ve *kıssa* terimleri de halk anlatı türlerinden birini ifade etmek üzere kullanılmaktadır. Geleneğe bir bütün olarak yaklaşıldığında, Türkiye Türkçesi'nde *destan*, *halk hikâyesi* ve *kıssa* terimlerinin, Türk yazı dillerinde *destan* karşılığında kullanılan terimlerle örtüştüğü söylenebilir (Yıldız 2015: 65).

Araştırmacıların çoğunlukla üzerinde birleştiği konu, halk hikâyelerinin Anadolu sahasında destanî geleneğin zayıflamasıyla oluşmuş bir tür olduğu konusudur. Örnekler arasında *Dede Korkut* boylarından ve *Köroğlu*'ndan türeyen eserlerin olması da bunun doğruluğunu göstermektedir (Yıldız 2015: 66). Şükrü Elçin; “*Türk halk hikâyeleri zaman seyri ve coğrafya-mekân içinde “efsane, masal, menkabe, destan, vb.” mahsüllerle beslenerek, dinî, içtimaî hadiselerin potasında iç bünyelerindeki bağlarını muhafaza ederek milletimizin roman ihtiyacını karşılayan eserlerdir*” (1988: 44) diyerek destanın özelliklerini sıralar. Aynı konu üzerinde Ali Berat Alptekin; “*Göçebelikten yerleşik hayata geçişin ilk mahsullerinden olup, aşk, kahramanlık, vb. gibi konuları işleyen; kaynağı Türk, Arap-İslâm ve Hint-İran olan, büyük ölçüde âşıklar ve meddahlar tarafından anlatılan manzum-ensur karışık anlatmalardır*” diyerek destanı tanımlamıştır (1997: 7).

Bugün Anadolu sahasında destancılık geleneği yerini halk hikâyesine bırakmıştır. Bu bakımdan Anadolu'da bugün anlatılan anlatmalar destandan çok halk hikâyesi özelliği taşımaktadır.

Tezimizde, Anadolu sahası destanları olarak ele aldığımız destanlar; *Battal Gazi Destanı*, *Dânişmend Gazi Destanı*, *Saltık Gazi Destanı*, *Köroğlu Destanı* ve *Dede Korkut*'tur.

1.3.3. Azerbaycan Destancılık Geleneği

Azerbaycan geleneğinde *dastan* terimi kullanılmaktadır. Konularına göre Azerbaycan destanları:

1. Kahramanlık konusunu işleyenler; *gehramanlık dastanı*,
2. Aşk konusunu işleyenler; *mehebbet dastanı*,
3. Sosyal konuları işleyenler; *aile-ehlak dastanı* olarak adlandırılmaktadır (Kasımlı vd. 2004: 597).

Diğer birçok gelenekte olduğu gibi Azerbaycan destanlarında yazılı edebiyata rağmen son yüzyıllarda ortaya çıkan destanlar vardır. Azerbaycan'ın ikiye bölünmesi, Kuzey Azerbaycan'ın Çarlık Rusyası'nın hakimiyetine girmesinden sonra Çarlık Rusyası'nın yürüttüğü baskılı politikalar sonucunda Azerbaycan'da "kaçak"ların mücadelesi başlamış; gelenek, Molla Nur, Kaçak Kerem, Kaçak Nebi gibi ünlü kaçakların etrafında destanlar meydana gelmiştir (Yıldız 2015: 23).

Azerbaycan destanları diğer Türk sahalarında olduğu gibi destanlar manzumensur karışık olarak icra edilmektedir. Azerbaycan Türklerinde destancı için *âşığ* kelimesi kullanılır. Âşıklar, irticalen şiir söyleme kabiliyetine de sahip olan sanatçılardır (Yıldız 2015: 23).

Azerbaycan Türklerinde destancılık geleneğinde âşık mektepleri önemli rol oynamaktadır. Meherrem Kasımlı tarafından bu mektepler şu şekildi tasnif edilmiştir:

1. Gencebasar Mektebi.
2. Borçalı Mektebi.
3. Göyçe Mektebi.
4. Dereleyez Mektebi.
5. İrevan Mektebi.
6. Çıldır Mektebi.
7. Şirvan Mektebi.
8. Derbent Mektebi.
9. Karabağ Mektebi.

10. Nahçıvan Mektebi.
11. Karadağ-Tebriz Mektebi.
12. Urmiye Mektebi.
13. Zencan Mektebi.
14. Horasan Mektebi.
15. Save Mektebi.
16. Kaşkay Mektebi. (Azerbaycan Edebiyatı Tarihi I 2004: 485)

Türk dünyasında, son zamanlara kadar destancılık geleneğinde en canlı şekilde yaşatıldığı bölgelerden birisi de Güney Azerbaycan'dır. Bu gelenekte *destan* terimi kullanılmakta ve bu başlık altında aşk, kahramanlık konularının yanı sıra âşıkların maceraları ve dini konular da işlenmektedir (Yıldız 2015: 24).

1970'li yıllarda Güney Azerbaycan âşıklık geleneğiyle ilgili önemli çalışmalar ve derlemeler yapan İlhan Başgöz'ün gelenekle ilgili olarak verdiği bilgiler arasında, geleneğin bu tarihte canlı bir şekilde yaşadığına, âşıkların kahvehanelerde destan icra ettiklerine ve âşıkları dinleyen kişilerin hem kahvehaneye bir miktar para ödediğine, hem de destan icrasının sonunda destancıya bahşiş verdiğiğine, kahvehanelerde her gün başka destanın veya bir destanın bölümlerinin anlatıldığına dair bilgiler de bulunmaktadır (1970: 391-402).

Güney Azerbaycan geleneğinde destanlar genellikle uzun hacimlidir ve içlerinde en hacimli de *Şikâri* destanıdır (Yıldız 2015: 25). Güney Azerbaycan geleneğinde âşıklar destan icrasına üstatname söyleyerek başlarlar. Söylenecek destanı, âşıklar bildikleri destanları saydıktan sonra, dinleyiciler seçer. Destanın sonu olumlu biterse bir *muhammesle* tamamlanır (Kobotarian 2013: 95-96).

Güney Azerbaycan geleneğinde destan söyleyen, anlatan âşıklar diğer âşıklardan daha fazla itibar görürler. Âşıklar düğünlerde, kahvehanelerde bu geleneği sürdürmeye devam ederler. Günümüzde bu gelenek, şehir ve köy çevresinde canlılığını sürdürmektedir (Kobotarian 2013b: 9). Gelenekte destanlar gece ve gündüz söylenebilir.

Destan bitmeden destancının söylemeyi bırakması hoş karşılanmaz. Günlerce sürse de destancı destanı bitirmeye mükelleftir. Bu konu o kadar önemsenir ki, bir düğünde bitmeyen destanın tamamlanması için destancıyı göndermeyip arka arkaya iki düğün daha kurarak destancıyı destan tamamlandıktan sonra gönderdiklerine dair de bilgiler vardır (Kobotarian 2013: 100).

Destan icrası sırasında destancının mola verdikten sonra destan icrasına kaldığı yerden başlarken “Nerede kalmıştık?” diye soru sorması ve eğer bu soruya cevap veren olursa, sazını onun önüne koyup “Buyur, sen bizden iyi biliyorsun” diyerek bahşış almadan destana başlamaması geleneği de Anadolu sahasındaki âşıkların geleneğiyle ortaktır (Yıldız 2015: 25-26).

Bu bölümde ele aldığımız Kuzey Azerbaycan ve Güney Azerbaycan destanlarını şu şekilde sıralayabiliriz: Abbas/Abbas-Gülgez, Abdulla ve Cahan, Adıgüzel Ahmet ile Hacer, Alı Han/Alı Han-Peri/Alihan ile Perihan, Alishah ile Solmaz Hanım, Arzu-Gember, Aslı-Kerem/Esli-Kerem/Kerem İle Aslı, Âşığ Ali ile Besti Hanım, Âşık Ali ve Âşık Rafii, Âşığ Gerib-Şahsenem/Garip ile Şahsenem/Şahsenem, Âşık Hüseyin Cavan, Âşık Şenlik, Baba Leysan ile Cennet Hanım, Bebek Hikâyesi, Bahış-Leyla, Battalname, Behmen ve Humay, Behram-Gülendam, Beyaslan ile Hüsnur Peri, Cihâşah, Dede Gorgut, Dede Yadigâr, Deli Çoban, Dilgem ile Dostu Hanım, Dilsuz ve Hazangül, Dollu Mustafa ile Umay Hanım, Dollu Abuzer, Elesger ile Hacer, Emir Eraslan, Emrah/Emrah ile Selvinaz, Eset ile Saltanat, Ezetinli Emrah, Fatma Hanım, Ferhat ile Şirin, Gaçag Kerem, Gaçag Nebi, Gaçag Tanrıverdi, Gamal, Gandal Nağı, Gatır Memmed, Gergeli Mehmed ile Mahpare Hanım, Goroğlu/Koroğlu/Koroglu, Göyceli Âşık Elesger, Göyçek Rıza ile Âşık Aydın, Gul Mahmud, Gulam-Kemter/Gulam Heyder ile Susenber, Gurbani/Kurbani ile Peri, Gülruh ile Ferruh, Güneyli Necip Usta, Gürcü Mehmed, Han Çoban/Han Çoban ile Sara, Has Polat, Hasan ile Necef, Hasan ile Peri Hanım, Hasta Kasım, Hasta Kasım Dağıstan Seferi, Hasta Kasım Meşkin Seferi, Hasta Kasım Urmiye Seferi, Hatem Şah, Heyder Bey, Hudadat ile Safinaz Hanım, Hurşid-Mahmehri, Hüyrlükge-Hemra, Hüseyin-Reyhan/Hüseyin ile Reyhani, İrvahım/İbrahim, Kamal, Kasımhan ile Esmâ Peri, Kelbi ve Selbi, Keleyberli Molla Ali ile Rafii, Kerim-Süsen, Kürtoğlu Mehri ile Dilber, Lele Letif Şah/Latifşah ile Mihriban, Letafet ile Bahtiyar, Leyli Mecnun, Mahmud ve Ağcaguş, Mahmud-Niyar Hanım,

Mahmud ile Hasret, Me'sim ile Dilefruz, Mehebbet ile Mehpare, Mehebbet ile Selbihuraman/Mehemmedhan-Selbi Hanım/Selminaz Mehemmed-Gülendam/Melik Mehemmed-Gülendam, Muhammet ile Goher, Mehemmed ile Gürcü Kızı, Mehemmed ile Peri, Mehemmed ile Selvinaz, Mehreli Bey, Mehr-Mah, Mir Mahmud ile Sara, Molla Ali ve Leyli Hanım, Molla Nur, Mügüm Şah, Necef ve Perzad/Necef ile Perizat, Novruz/Nevruz ile Gündap, Rüstem Han, Sadat-Sayat Sam Şahzade, Sarhoş ile Mahbub, Selimşah, Sevinçoğlu Aypara, Seyyad ile Sedat, Seyyidî, Selim Şah, Settar Han, Seyat Bey-Seyalı Hanım, Seydi-Peri, Seyfilmülk, Seyyad ve Sedet, Seyyad ve Saadet, Soltan ve Gendab, Şah İsmayıl-Gülzar, Şah Abbas ile Şah Peri, Şah İsmail İle Gülizar, Şah İsmail ve Arap Kızı Cengi, Şah Sefi ile Yahudi Kızı Nergis, Şahsenem-Garib, Şahzade Behrem/Behram, Şahzade Ebülfez ve Re'na Hanım, Şahzade Senuber, Şehri ve Mehri, Şemşir ve Senuber, Şikari, Tahir-Zöhre/Tahir Mirza, Tanrıverdi, Tarlacı Gız, Ululu Kerim ve Süsen Hanım, Vagifin Destanı, Valeh-Taleh/Valih ve Talih, Valeh-Zernigar, Vanlı Göyçek, Yahşı ve Âşığ, Yahşı-Yaman, Yahya Bey ve Dostu Hanım, Yetim Aydın, Yusuf ve Ahmed, Yusuf ile Gülşen, Yusuf ile Züleyha, Ziyad-Şövket (Yıldız 2015: 83-94).

Yukarıda isimlerini verdiğimiz destanlar Azerbaycan (Kuzey ve Güney) destanları olup şimdiye kadar çeşitli kitaplarda dergilerde birçoğu yayımlanmıştır. Bu destanlar içerisinde en hacimli olanları “Köroğlu, Şikari ve Ululu Kerim ve Süsen Hanım” destanlarıdır.

Azerbaycan destanları Oğuz grubu destanları içerisinde yer aldığından Türkiye'deki destanlara muhteva yönünden benzemektedir. Bu destanlar genellikle âşıklar üzerine kurulmuştur. Tabi ki içerisinde kahramanlık destanları da bulunmaktadır. Yukarıda sizin de dikkatini çekeceği üzere çoğunluğu âşık destanıdır.

Azerbaycan destanları içerisinde daha çok Güney Azerbaycan destanları bulunmaktadır. Bunun sebebini ise o alanda daha çok çalışmanın yapıldığını söylemek mümkün olmaktadır. Kuzey ve Güney Azerbaycan destanları arasındaki fark sadece şive farkından dolayı ayırım yapılmıştır. Yoksa Güney Azerbaycan geleneğinde olan bir destanın benzeri Kuzey Azerbaycan geleneğinde de yer almaktadır.

Bu bölgenin âşıklarında önemli bir özellik, destanların türkü kısımlarını, sazlarını göğüslerinin üzerinde tutarak okumalarıdır (Yıldız 2015: 26). Destancı âşıklar arasında; Ali Asker Merendi, Âşık Abbas Hazretî, Âşık Abbas Mehemedî Karadağî, Âşık Abdulali Nuri, Âşık Abdullah, Âşık Ali Bayramî, Âşık Ali İbadî Karahanlu, Âşık Ali Muğadem, Âşık Ali Selimi, Âşık Arap, Âşık Arsalan Dustî, Âşık Arsalan Zareî, Âşık Ayet Kamberî, Âşık Azaflı, Âşık Behram, Âşık Bulut, Âşık Cebreil, Âşık Dengah, Âşık Derviş, Âşık Ebulfeyz İbadiyan, Âşık Eşref Hüseyinpur, Âşık Eynullah Cehani, Âşık Fecerullahi Muradi, Âşık Ferid Cehani, Âşık Ferit Cihanî, Âşık Gafar İbrahimî, Âşık Hac Ali, Âşık Hacı Muhamed Bağır, Âşık Hasan Gaffarî, Âşık Hasan İskenderî, Âşık Hazretkulu Hudadî, Âşık Hesen İskenderi, Âşık Hüseyin Sai, Âşık Hüseyin Saraçlı, Âşık Hüseyin Tebrizli, Âşık İlyas Yusufi, Âşık İsmail Kanberi, Âşık Mahmud Cihangiri, Âşık Mahmud Kurbanzade, Âşık Mahmud, Âşık Mehemed Mezreî, Âşık Meşî Paşayî, Âşık Mikayil, Âşık Mustafa Abbaszade, Âşık Mustafa, Âşık Oruç, Âşık Paşayi, Âşık Âşık Resul, Âşık Yedullah Eyvezpur (Kobotarian 2013: 88).

1.3.4. Başkurt Destancılık Geleneği

Başkurt Türklerinde destan türünü ifade etmek için destan, epos, kobayır terimleri kullanılmaktadır. Bunlardan kobayır terimi, 7 heceli hece ölçüsü kalıbıyla söylenen destanlar için kullanılmaktadır (Yıldız 2015: 26).

Başkurt destanları diğer Türk milletlerinin destanlarında olduğu gibi manzumensur karışık olarak söylenmektedir. Destanların manzum kısımları genellikle 7, 8, 11, 12 heceli kalıplarla, ezgili olarak söylenmektedir. Ahenk unsuru olarak mısra başı kafiyeye de yer verilmektedir. Başkurt destanlarında hem manzum hem de mensur kısımlarında ti “de” kelimesinin tekrarlanması, bu geleneğin bir üslup özelliğidir (Yıldız 2015: 27).

Başkurt destanları ve destancılarla ilgili ilk bilgiler XVIII. yüzyılın sonlarında Rus âlimi Lepehin tarafından verilmiştir (Yıldız 2015: 27).

Daha önce yapılan çalışmalarda Başkurt destan geleneği farklı yönlerden değerlendirilmiş, Başkurt destanlarının tarihle ilişkisi, iyi-kötü mücadelesi, diğer geleneklerin anlatı türleriyle mukayesesi, işlenen motifler gibi konular üzerinde durulmuştur. Ancak Başkurt destancılık geleneğinde su altı dünyası ve başkahramanı

hayvan olan destanlar da bulunmaktadır. Ne yazık ki bu incelemeye yeterince dikkat edilmemiştir (Yıldız 2015: 28).

Başkurt dilinde, destan icracılarına yırsı, yırav ve sesen denilmektedir. (Yıldız 2015: 28). Başkurt Türklerinin önemli yırsı, yırav ve sesenleri; Asan Kaygı, Kaztuğan, Şalgız Yırav, Habıra Yırav, Yerense Sesen (Bu isimler Kazak, Karakalpak ve Tatar Türkleri tarafından ortak olarak tanınan destan icracılarıdır.), Batırhan Kart, Bayık Sesen, Caharyar Mulla Muhsin, Fetiyulla Bikkucin, Gebit Sesen, Helef Gumerov, Hemit Sesen, Heyrulla Sesen İşmurzin, İsmagil Rametullin, İşmuhammet Mirzakayev Sesen, Karas Sesen, Kezergul Kart, Kobağuş Sesen, Kutluyul Ulyabayev, Mahmut Sesen, Mögellem Sesen Mirheyzerov, Möhemmetşa Sesen Buranbay, Narpay Sesen, Sabiryan Möhemmetqolov, Salavat Batır (aynı zamanda bir tarihi destanın kahramanıdır), Tahir Sesen, Tutiya Hesenova, Ulyabaeva (Başkurt Halık İcadı 1988: 377-474).

Kuzey Batı (Kıpçak) grubu destanları içerisinde değerlendirilen Başkurt destanları şunlardır: Akay Yavı Akbuzat Akhak Kola Akhak Timer, Akmırza Sesen minen Kobagoş Sesen, Akşam Batır, Aktaş Han, Alasabır, Aldar minen Zöhre, Alıp Batır/Alpamişa menen Barsınhılıv/Altıyeşer Alpamişa, Babsak Bey minen Karagölömbet Bey, Babsak minen Küsek, Barsınhılıv, Batırşa, Bayazıt Batır, Bayık-Ayza Sesen, Bikyen Mergen, Bilal minen Düsen, Burangol Kaşka, Buzyigit/El-kissa Buzyigit, Cik-Mergen Eberey Batır/Ebrey Batır minen Alasabır, Gaysa Ulı Emet, Han Kızı Altınses, Han Mulla Hungı Hartay, İlivkey, Kileyli, Yayık Batırzar, İzege, İzil minen Yayık, İzivkey minen Morazım/İlevkey minen Morazım, Kara At, Kara Yurğa/Kara At/Turat Karagölömbet minen Akkölömbet, Karahal/Karas minen Karahakal/Karahakal Yavı, Karas minen Akşa, Karmış, Kazanfari Bey Zamanı-ike Kilmət Nizağı, Kerte Mergen, Kıpsak Yigiti minen Başkört Kızı, Kıpsak Zatlı Yamgırsı Bey Minen Kuskar Beyzen Yanı İl Tapkanı, Kinyekey, Kissayı Yosof/Yosof Kitabı, Koblon Batır, Köbek Batır, Kunır Buga, Kızıyürpes minen Mayanhılıv/Kızıyürpes, Kübelek-Tilev Batırzı, Küsek Bey minen Babsak Bey/Küsek Bey Maktımhılıw, Mamay Han Hikeyeti, Mergen minen Mayanhılıv, Miney Batır minen Şülgen Batır, Morazım minen Bukhın, Möyten Bey/Tuksaba Uglanı Möyten Bey, Narı Mulla, Nezırşa, Omorzak Batır, Perovskiy Yeylevi, Salavat Batır/Yulay minen Salavat, Singızname, Seyfülmülük, Sura Batır, Sükem Batır, Tahir minen Zöhre, Tamyın Targın Batır/Targın

minen Kucak, Tetiges Bey, Teveş Mergen, Timir, Tuktamış han minen İzivkey, Tülgen Batır, Tülle Membet, Ural Batır Uzak minen Tuzak, Yalık Bey, Karmasan minen Sermesen, Yek Mergen, Yerense Sesen, Zayatülek minen Hıvhlıv/Zayatülek minen Suvsılı, Zöhre menen Aldar (Yıldız 2015: 136-144).

Başkurt destanlarının birçoğu Rusça olarak yayımlanmıştır. Bunun sebebi olarak; Başkurtların bağımsız bir devlet olamamaları, Rusya Federasyonu içerisinde özerk bir bölge olmalarından dolayıdır.

1.3.5. Bulgaristan Türklerinin Destancılık Geleneği

Bulgaristan'ın çeşitli bölgelerinde yaşayan Türkler arasında destan terimi kullanılmakla birlikte, artık destancılık geleneği yok denecek duruma gelmiş ve birçok destan da kısa masallar şekline dönüşmüştür (Yıldız 2015: 29).

Bulgaristan Türklerinin destanları çok az sayıda olup bu destanların benzer varyantları da diğer Türk boylarının destanları arasında bulunmaktadır. Bunun sebebini ise kendi kültürel kimliklerini yitirmelerine bağlayabiliriz.

1.3.6. Çuvaş Destancılık Geleneği

Çuvaş dilinde destan karşılığı olarak yer alan kelime epostur. Ancak epos veya destanlar, “kahramanların başından geçen maceraların manzum veya manzum-mensur şekilde dile getirildiği uzun, anonim eserler” olarak metin merkezli bakış açısıyla değerlendirildiğinde, Çuvaşlar arasında epos veya destan tanımına uygun ürünlerin bulunup bulunmadığı tartışma konusudur (Yıldız 2015: 28).

Çuvaş destanlarını yapıları bakımından üç grupta incelemek doğru olacaktır (Yıldız 2015: 29):

1. Alplarla ilgili anlatmalar: Bunlar kısa mensur anlatmalar şeklindedir. Bu kompozisyon, kahramanlık destanlarıyla benzer çizgidedir. Şimdiye kadar yayımlanmış olan 300 civarında alp anlatması bulunmaktadır (Ersoy 2009: 28-181).

2. Manzum epik eserler: Yukarıda ele aldığımız 6 adet destan bu tanıma girmektedir. Ancak uzunluk ölçüleri bakımından uygun olmamasına rağmen işlevleri ve

bağlamları bakımından değerlendirildiğinde destan çizgisine uygun olmaktadır (Bayram 2010b: 50-56).

3. Tasnif edilmiş destan: Şuyın Hivetiri'nin halk arasında anlatmaları düzenleyerek oluşturduğu Ulıp destanı, Anadolu âşıkları tarafından tasnif edilen halk hikâyeleri veya Ebu'l Hayr Rûmî tarafından halk arasında anlatılanların derlenerek yazıya geçirilmesiyle oluşan Saltuk-name gibi bir destan olarak değerlendirilmektedir (Yıldız 2015: 30).

Bugüne kadar Çuvaş destanları üzerine yapılan en kapsamlı metin yayını olan ve 2004 yılında yayımlanan “Çıvaş Halih Pultarulihi. Halih Éposı” adlı eserde sözlü gelenekten derlendiği belirtilen altı destan bulunmaktadır. Bu altı destanın yanı sıra “Biler Şehrinin Fethi” epik şiir olarak kabul edilmektedir; fakat destansı özellikler gösteren bu şiir bu özelliğinden dolayı bu kısma dahil ettik. İşlediğimiz destanlar; Salamalik, Alpi Ulıp, Yıpar, Purşihan Ulıpi, Tutar Tıtkını, Ulıppa Pikeş Hir, Biler Şehrinin Fethi (Bayram 2008: 78).

Çuvaş geleneğinde kendisinden destan derlenen önemli kişiler arasında; A. Azakova, A. D. Dimitriyeva, d. Tumanov, K. Pavlova, M. G. Afenasyeva, İ. V. Vasilyeva, Marks, Mıkkın, Mokka, G. Federov, G. Mironov, Z. İsakova, vb. gibi birçok destan bilen insanlar bulunmaktadır (Alpısbayeva, vd. 2010: 163-307).

1.3.7. Gagavuz Destancılık Geleneği

Gagavuz Türklerinde destan türünü ifade etmek üzere *destan /dastan /diişli /masal /masal türkülerinnen* terimleri kullanılmaktadır (Özkan 2007: 17).

Gagavuz destanları konu bakımında üç başlık altında toplanmaktadır (Yıldız 2015: 31):

1. Kahramanlık destanları: Bu destanlar, savaşımlara bağlı kahramanlık destanları, olağanüstü varlıklarla mücadelenin destanları ve sosyal mücadelelerin destanları olmak üzere üç alt başlık altında toplanabilir (Yıldız 2015: 31).

2. Romantik destanlar: Adından da anlaşılacağı üzere sevgiliye kavuşmayı ifade eden destanlardır. Âşık Garip destanı buna örnektir.

3. Fantastik destanlar: Kahramanın olağanüstü özelliklerle olağanüstü varlıklarla olan mücadelesini anlatan destanlardır. Tepegöz destanı bu gruba örnek verilebilir (Çimpoeş 1997: 20-22).

Genel olarak değerlendirildiğinde, derlendiği 20. yüzyıla kadar Gagavuz destanlarının tam metinlerinin unutulduğu ve masallaştığı görülmektedir. Günümüzde Gagavuzların yaşadığı Moldova, Ukrayna, Kuzey-Doğu Bulgaristan, Kazakistan (Semipalat civarı) ve Kuzey Kafkasya'da destancılık geleneği zayıf bir şekilde sürdürülmektedir (Çimpoeş 1998: 105-109). Köroğlu gibi kahramanlık destanlarında dahi manzum kısımlar çok kısalmış, hatta bazı varyantlarda kısa birkaç dördlükten ibaret kalmıştır. Bu özellikleriyle destan/masallar müzik eşliğinde söylenmez. Anlatıcılar, kısa manzum kısımları müzik aleti eşliği olmaksızın ezgili olarak söylerler (Yıldız 2015: 32).

Bu gelenekte destan anlatıcıları *destancı* olarak adlandırılır. Bu anlatıcılardan bazıları; A. Berber, A. A. Kısacık, A. W. Dimitrov, E. K. Veliksereova, Elena Bozaçi, G. M. Apostolov, H. P. Marinov, İ. Berber, M. D. Paruk, M. İ. Kretsova, M. N. Angilopova, N. N. Yalama, R. S. Paņeva, S. G. Petkov, S. İ. Çimpoeş, V. E. Petkova, Vera Guboğlu, Yordan Koykamcocozov, Z. M. Dimçeva (Özkan 2007: 100-178).

Günümüzde zayıf bir şekilde sürdürülen Gagavuz destancılık geleneğinde işlediğimiz destanlar; Arzu ile Kamber/Garip Gamber, Âşık Garip, Bamsı Beyrek, Çora Batır, Dengiboz, Edige Batır, Gan Kişi, Köroğlu, Kuzu Körpeç, Makedonyalı İskender, Şah İsmail, Tepegöz (Özkan 2007).

1.3.8. Hakas Destancılık Geleneği

Genellikle kahramanlık konularının işlendiği Hakas destanları *alıptığ nımah* ve *çaalih nımah* olarak adlandırılır. *Alıptığ*, kahramanlık anlamına gelmektedir; *nımah* ise masal ve efsane karşılığında kullanılan bir terimdir. *Çaalih nımah* da aynı anlamda kullanılan terimlerdir. Bu tür Hakas destanlarında mitolojik motifler ağırlıklı olarak yer almaktadır. Konularının kahramanlık olması ve manzum olmaları nedeniyle masal anlamına gelen *nımahlardan* ayrılırlar. Hakas dilinde yer alan *maturlardanar istoriya kip-çohtarı* terimi ise, tarihî olaylara dayalı olarak anlatılan gerçekçi destanlardır (Ergun 2010: 31).

Destanların anlatılması sırasında çıkarılan *hay* sesi destan anlatma usulünün, *haycı* ise destan anlatıcısının adı olarak kullanılmaktadır. Haycılar, destanı anlatırken *homıs* (kopuz) veya *çathan* adı verilen sazları çalarlar, anlattıkları olayın konusuna göre gırtlaklarıyla çok değişik sesler çıkarırlar, kahramanların seslerini taklit ederler ve anlattıkları olayı, dinleyenlerin zihninde canlandırmak için tıpkı meddahlar gibi taklit yaparlar. Haycıların üç ayrı icra geleneği vardır (Yıldız 2015: 32):

1. Destan geleneğine uygun tarzda *homıs* yani kopuz çalarak destan anlatıcısının bütün görevlerini yerine getiren haycılar. Bu haycılar kendi aralarında *ulug haycı/ulu haycı/haycı-nımahçı* denilen isimler alırlar (Yıldız 2015: 32). Ayrıca bu haycılar yukarıda bahsettiğimiz gibi destandaki kahramanların taklitlerini yaparak gırtlaklarından değişik seslerde çıkarırlar. Bu haycılar halk tarafından daha çok ilgi görmektedir.

2. Kendinden bir şey katmadan, müzik aleti eşliğinde destanı öğrendiği gibi anlatan veya epizotların yerlerini değiştiren, tam olarak anlatamayan ve taklit-canlandırma yeteneği bulunmayan haycılara *kiçig haycı* denilmektedir. Bunlar *zayıf haycılar* olarak değerlendirilmektedir (Yıldız: 2015: 33).

3. Destanı tam olarak bilmeyen ve diğer yetenekleri de bulunmayan haycılara ise *hurug haycı (kuru haycı)/çazağ (yaya) haycı* (Killi 2013: 27) denilmektedir. Bunlar destanları ya mensur ya da müzik aleti olmadan sadece ezgiyle anlatır (Yıldız 2015: 33).

Haycılar genellikle erkekler olmaktadır ancak son dönemlerde kadınlar da çıkmıştır. Ancak eski zamanlarda kadın haycılarının *çathan* çalmaları ve destan okumaları hoş karşılanmamıştır. Günümüzde ise bu kural artık değişmiş, kadınlar da *çathan* çalıp destan okumaktadırlar (Yıldız 2015: 33). Haycılık geleneğinde hem usta-çırak ilişkisi hem de rüyada görerek haycı olma gelenekleri vardır. Bu gelenekler hemen hemen bütün Türk dünyasında aynı şekildedir.

Hakas Türkçesi günümüzde kaybolan diller arasındadır ve bunun sonucu olarak da günümüzde haycılık geleneğinin zayıflaması kaçınılmaz olmuştur (Killi 2009: 17-18). Geceler boyunca okunan destan geleneğinin, 1990'lardan sonra Hakaslar arasında yaşatılmadığı da geleneğin bugünkü durumu hakkında verilen bilgiler arasındadır (Davletov 2008: XIV).

Hakas geleneğinde destanlar, diğer geleneklerde olduğu gibi geceleri söylenir. Gündüz destan söylenmez (Ungvitskaya-Maynogaşeva 1972: 57). Genellikle destan bir gecede tamamlanır ancak bazı destanlar bir gecede tamamlanmayıp birkaç gece boyunca icra edilebilir (Yıldız 2015: 33). Destanı anlatan kadar dinleyen de önemlidir. Dinleyiciler, Güney Hakasya’da “öök”, Kuzey Hakasya’da ise, “meelee” diyerek destancıyı teşvik eder; haycı, dinleyicilerden memnun kalmazsa “Meele demeyenin çocuğu kel olsun” diye dinleyicilere takılır (Yılmaz 2013: 28).

Hakas Türklerinin önemli haycıları arasında; Abrodin Hara Çakım, Anna Vasilyevna Kurbijekova, Domojakov, Evdokiya Nikitiçna Kulagaşeva, E. P. Miagaşev, Hara Matıy Balahçin, Hara Matpiya, Homutay Bastayev, Irzeley, İ. G. Sirgaşev, Kulbistayev, Makar Konstantinoviç Dobrov, M. R. Bainov, Marcah Tadanov, Nestya, N. V. Soziyev, Nikita Yegeroviç Çusteyev, Nestü Samajikova, Pavel Afasaneviç Sagalakov, P. G. Argudayev, Pavel Tolozakov, Pavel Vasilyeviç Todanov, Petın İtemenev, Pötr Vasilyeviç Kurbijekov, Porlat Borgoyakov, Prona Kadışev, Sarga Tabakov, Sayan Borgoyakov, Semen Prokopyeviç Kadışev, Semen Şılbayev, Slo Kadışev, Sorolah Kurbijekov, Sürey, Şihanov, Tepçik Borgoyakov, Vasiliy Aleksandroviç Kaylagaşev, Vasiliy Gavriloviç Soziyev, Vasilyevna Paraskovya Sulekova, Vays Kujakov, N. Y. Kulagaşev, Yak Todanov, Yegor Kondayev (Arıkoğlu 2007: 15-19; Ergun 2010: 45-52; Davletov 2008: XII-XXXI).

Çalışmamızda temel aldığımız Hakas destanları; Abahay-Pahta, Ah-Ay Ah Çibek Arığ, Ah Han le Aydolay Mirgen/Ah-Sarıg Attıg Aydolay Mergen, Ah Hulun, Ah Köbek, Ah Molot, Ah Ool, Ah Oy Attıg Alıp Han, Ah Pora Attıg Ah Köbek, Ah Pora Attıg Alıp Ah Han, Ah Sagal: Ah Sarattıg Ay Arığ, Ala Kartaga, Albıncı, Alıp Harat, Alıp Mökö, Alıp Soyan, Altın Arığ, Altın Ayra, Altın Bölte le Kobırçı Taycı, Altın Çağa, Altın Çüs, Altın Kök, Altın Kis, Altın Kök le Altın Bürçük, Altın Mirgen, Altın Seyzen, Altın Som, Altın Pırkan, Altın Poç, Altın Tahtay/Altın Tahtay le Altın Arıg, Altın Tay, Altın Taycı, Ay Dolay Mirgen/Ak Sarı Atıg Ay Dolay Mirgen/Aran-Çula Ah Attıg Aydolay, Ay Huucın, Ay Kanat, Ay Miçiknen Kün Miçik, Ay Mirgen/Ay Mirgen-Altın Kus, Ay Mökö, Ay Tolızı, Boktu Kiriş, Çeek Han, Çibet Mergen, Haldama, Han Hılıs, Han Hırçotay, Han Kicegey, Han Mirgen/Komday Mirgen le Kanak Kalış/Han Mirgen Ay Mirgen binen, Han Orba, Han Sulu, Han Tolay, Han Tigrir,

Han Tögös, Han Tönis, Hanza Bek, Hara Attıg Hara Han, Hara Han Aydolay le Kana Kalış, Hara Hulattıg Hulatay, Hara Hushun, Hara Paar, Hara Slaza, Hara Tıgan Kan-Suksağan Han, Hara Torattıg, Hara Han, Haraynan Hubay, Hızıl Attıg Kan-Sabır Hıs/Han Pozırah Attıg Han Sabır Hıs, Hoten Han, Huban Arıg, Hus Azıraan Altın Hus, İkiyah Oy Hulun, Karatı Han Suksagan Hanbıman, Kartaga Mergen, Katay Han le Busalay Mirgen, Kök Han, Körbe Pora Attıg Çanar Hus, Kubur Harattıg, Kubur Taçılanar, Kuçun Küreldey, Kulatay Kulun Taycıbıman, Kurgulday, Kümüs Han Attıg Kök Pora Attıg Kün Tönis, Kün Tengis, Küreldey Mergen le Kümüs Arıg, Ocen Pig, Ool Han, Payan Hıs, Pig Taraan, Pohta Kiris, Pora Ninçi, Puğa Deke, Saar Attıg Han Mirgen, Sarıg Sayın, Sarıg Çanıvar, Sayın Han, Sugcul Mirgen, Sunu Mattır, Südey Mergen Yoltay Mergen binen, Tarba Kinci, Tasha Matır, Toğıs Hulas Sınnıg Ak Oyattıg Alıp-Han, Tüben Çonnın Pazı-Hızıl Alıp Hıs, Tülgü Hızıl Alıp Hıs (Yıldız 2015: 218-227).

1.3.9. Karaçay-Malkar Destancılık Geleneği

Karaçay-Malkar Türkçesinde destan teriminin karşılığı olarak cır kullanılmaktadır. Karaçay-Malkar destanlarının önemli bir kısmını Nart destanları oluşturmaktadır. Nartlar, bugünkü Kafkas halklarının efsanevî ataları sayılan bir halktır (Tavkul 2004: 11). Nart destanlarında mitolojik motifler yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Bu destanlarda yer alan Nart kahramanları bütün Kafkas halklarının ataları olarak kabul edilir ve Nart destanları diğer Kafkas halklarında da olan ortak destanlardır (Yıldız 2015: 34). Nart destanları bildiğimiz kahramanlık destanlarıdır ve kahramanlık destanlarında yer alan alp tipinin karakteristik özellikleri Nartlardaki kahramanlarda bulunmaktadır.

Karaçay-Malkarlar arasında Nart destanlarının dışında da kahramanlık destanları anlatılmaktadır. Karaçay-Malkar geleneğinde, aynı coğrafyada yaşayan Kabardey-Çerkes kahramanları da Karaçay-Malkar kahramanlarıymış gibi kabul görerek destanlaştırılmıştır (Yıldız 2015: 34-35).

Bu gelenekte destanlar ya cır (manzum) ya da tavruh (mensur) şeklinde söylenmektedir (Yıldız 2015: 35).

Karaçay-Malkar destan anlatıcıları cırçı olarak adlandırılır. Cırçılar, destan söylerken, bir koro cırçıya vokal yapar. Buna elüv denir. Destancı bazen elindeki sopayı yere vurarak oluşturduğu ritim eşliğinde bazen de kemeçeye benzeyen ve kıl kobuz/caya kobuz adı verilen bir müzik aleti eşliğinde destanı söyler. Destana sıbızgı denilen bir kaval da eşlik edebilir (Tavkul 2004: XIV). Burada anlatılan koro geleneği diğer Türk dünyası destan geleneklerinden farklı bir durumu ortaya çıkarmaktadır, zira başka geleneklerin hiçbirinde destancıya eşlik eden bir koro bulunmamaktadır.

Karaçay-Malkar destanlarını sıralayacak olursak; Açemez/Açey ulu Açemez, Akbiyçe bla Ramazan, Alavgan ulu Karaşavay/Alavgan bla Karaşavay, Atabiy, Barak, Biynöger, Bödene-Raçıkav, Candar, Cansohlar, Cantuvgan, Çüyeldi, Debet, Eki Üç Nart bla Baylamlyı Tavruhla bla Jırla, Ekinçi Emina/Orusbiyeler, Emegenler, Eski Askerçile, Fuk, Galav, Gollu, Hasavka, Hadagujuk ulu Canbolat, Hoj, Jıymdık Tavruhla, Kaşavbiy bla Goşayah Biyçe, Kara Mussa, Kobanlanı Koy Bölek, Karça, Misirbiy, Nartlanı Caratılğanları, Nartlanı Cerden Ketgenleri, Özümek, Özümek bla Satanay Biyçe, Sarıbiy bla Karabiy, Satanay Biyçe, Sosorka-Sosouruk, Stampulga Ketgenleni Cırları, Şırdan bla Cönger/Nöger, Teyrile bla Nartla, Umar, Yapon Uruşha Ketgenle, Zavurbek. Bu destanların tam metinleri Ufuk Tavkul tarafından 2004 yılında “Karaçay Malkar Destanları” adlı kitapta yayımlanmıştır.

Karaçay-Malkar cırlarını icra eden bazı cırçılar ise; Abdurrahman Şahmurzayev, Abugali Uzdenov, Adamey Salpagarov, Adilgeriy Bolatov, Akmat Çepkinçiyev, Aliy Uzdenov, Batdal Korkmazov, Buduyan Cankezov, Cafer Kaşay (Türkiye), Camilyat Gegraveva, Çaşıv Aytekov, Davut Cansuyev, Davut Malkonduyev, Gaba Guliyev, Gitçe Tekayev, Hacı-Umar Çerkasov, Harun Guliyev, Harun Otarov, Hamut Miziyev, Hamzat Bittirov, Hamzat Kadırov, Hasan Aliyev, Haşim Malkondiyev, Hüseyin Goçiyev, İsmail Urusbiyev, İsmail Kazıyev, K. Nastayev, Kokay Bostanov, M. Y. Boziyev, Mahmut Başıyev, Muhammat-Aliy Bayramkov, Muhammat Maharayev, Ramazan Hadciyev, Said Kudayev, Salamgeri Semenov, Sotta Gurtiyev, Soslanbek Çaparov, Şamail Haçirov, Şamşot Kuliyev, Tamuk Guziyev, Topay Şamanov, Umar Kekkezoviç Aliyev, Yusup Bayramukov, Zekeriya Baylukov, Zekerya Kubanov, Zeytun Ulakov (Tavkul 2004: 385-395).

1.3.10. Karakalpak Destancılık Geleneği

Karakalpak geleneğinde *destan* ve *epos* terimi kullanılmaktadır. Karakalpaklarda destan okuyanlara kabiliyetlerine ve icralarına göre; *jırav*, *baqsı*, *kıssahan* unvanları verilmektedir (Yıldız 2015: 35).

1. Jıravlar: Kopuz eşliğinde kahramanlık destanları söylerler. İki ekolden gelirler: Sopaslı Sıpara Jırav ekolü, Güney Kalpakistan'da, Amuderya'nın aşağı kısımlarında yaşayan Karakalpaklar arasından çıkan jıravlardan meydana gelir ve Özbek, Türkmen, Kazak destancılarının gelenekleri ile stil, üslup ve repertuarları bakımından benzerlik gösterir. Diğer ekol Ciyen Tagayoğlu ekolüdür. Ciyen Tagayoğlu 18. yy. da yaşamıştır. Adıyla anılan ekol, Yukarı Kalpakistan'da, Aral gölü kıyısında yaşayan Karakalpaklar arasında gelişmiştir (Reichl 2002: 69).

2. Baqsılar: "Baqsı" (bahşı) kelimesi Türk dünyasında eski bir sözdür. Bir kaç Türk dilinde, meselâ Kazak dilinde, samana "bahşı" denilir; başka Türk dillerinde, meselâ Eski Uygur dilinde, "bahşı" sözünün anlamı "bilge, ruhanî adam" dır ve başka dillerde, meselâ Türkmen ve Karakalpak dillerinde, "bahşı" kelimesi halk şairi manasına gelir. Karakalpaklar arasında baqsı dutar ile şarkı söyler ve destanlar anlatır. Genel olarak baqsı başka bir müzisyen ile çalar; bu müzisyen "ğircek" denilen bir yaylı çalgı ile eşlik eder (Reichl 2008: 67). Karakalpaklarda baqsılar iki ekolden gelmektedir. Muvsa Bakşı (1836-1907)'nin çırakları Karakalpak Türkçesi ile destan söylerler. Süyev Bakşı ekolünden gelenler Özbek Türkçesi'nin Harezmi ağzını kullanırlar ve Özbek destancılık geleneğinin Harezmi ekolüne yakındırlar (Reichl 2002: 69). Son büyük Karakalpak baqsısı 1929-1997 yılları arasında yaşayan Genjebay Tilevmuratov (Tilevmurat-ulu) idi (Reichl 2008: 67). Tilevmuratov yukarıda anlattığımız ekolden Süvey Bakşı ekolüne yakındır.

3. Kıssahanlar: Musiki aleti olmadan, ancak ezgili bir şekilde aşk destanları söylerler (Yıldız 2015: 36). Kıssahanlar diğer destan anlatıcılarından daha az ilgi gösterilmektedir.

Diğer pek çok Türk halkının destanları gibi Karakalpak destanları da bir nazım ve nesir karışımı sekinde terkip edilirler. Umumiyetle nesir hikâye (tilavet), nazım ise terennüm edilir. Mensur kısımlar bazen seci' sekinde terkip edilir. Manzum kısımların

melodik çizgisi oldukça basit ve mükerrerdir. 16 Jırav, enstrümanı ile hemahenk teganni eder, ayrıca bir mensur pasajın basında ve terennüm edilen bir pasaj esnasında ara faslı olarak qobızla solo parçalar da çalar (Reichl 2008: 72).

Karakalpak destanlarında kullanılan destancılık ekolleri vardır. Bu ekolleri sınıflandıracak olursak;

1. Jiyen Tagayulı mektebi,
2. Sopaslı Sıpara Jırav mektebi,
3. Nurabılla Jırav mektebi,
4. Ögiz Jırav mektebi,
5. Cannazar Jırav mektebi,
6. Esamurat Jırav mektebi,
7. Nagım Jırav mektebi (Ergun 2006: 33).

Yukarıda destancılık geleneğini anlattığımız Karakalpak destanlarını sıralayacak olursak; Alpamis, Amanbay Batır, Arap Reyhan, Âşık Necep, Avez Üylengen, Avezhan, Baltakey Batır, Bezirgan, Boz Jigit, Bozuğlan, Cas Kelin, Dede Kokut Boyları, Devletyarbek, Edige, Er Kosay, Er Sayım, Er Şora/Şora, Er Ziyvar, Gerip-Âşık, Göroğlı, Gülistan, Gülneher, Gül-Sanavber, Hacı Girey, Hatamtay, Hurliha-Hemire/Hürlika-Hemire, Jahanşa, Jas Kelin, Kaşayım, Karaman, Kırk Kız, Kırmandeli, Kız Palvan, Koblan/Koblandı, Kurmanbek, Messpatşa, Menlihal, Munlık-Zarlık, Sayathan-Hemire, Selimhan, Şaryar, Şehriyar, Şiyrin-Şeker, Yusup-Ahmet, Yusup-Zılıhya, Ziynep-Altıngül (Yıldız 2015: 150-153).

1.3.11. Kazak Destancılık Geleneği

Anadolu sahasında Oğuz Kağan, Köroğlü, Manas gibi kahramanlık konulu uzun soluklu anlatmalara destan adı verilirken bu tür anlatmalara, Kazak Türklerinin destancılık geleneğinde epos, arhaik epos, köne epos, batırlık epos, kaharmandık köne epos, lıro-epos, ğaşıktık epos, romandık epos, batırlık ertegi, jır, batırlar jırı, tarihi jır,

ğışıktık jır, epostık jır, liro-epostık jırlar, liro-epikalık jırlar, dastan gibi adlar verilmektedir (Aça 2002: 47).

Kazak Türklerinin destanları, konularına göre çeşitlilik arz etmektedir. Altay, Hakas ve Tuva Türklerinin destancılık geleneklerinde yoğun bir şekilde görülen arkaik destanlara, Kazak Türklerinin destancılık geleneğinde de yer verildiğini söylemek gerekmektedir (Aça 2002: 48).

Kazak destanları, şekil bakımından manzum ve manzum-mensur olarak söylenmektedir. Destandan masala doğru dönüşen destanlarda mensur kısımlar daha fazladır. Destanların manzum kısımlarının kara ölen ve jır şeklinde iki farklı nazım tarzıyla söylendiği görülmektedir. Kara ölen tarzındaki destanlar 11’li hece ölçüsüyle ve dörtlükler halinde söylenir. Kara ölen tarzında söylenen destanlarda genellikle her mısra da dört kelime bulunur. Jır tarzında söylenen destanların ölçüsü 7’li ve 8’li hece kalıplarıdır. Bunların belli bir nazım birimi yoktur. Bu tür şiirler tüydek adı verilmektedir. Jır tarzında söylenen destanların söylenişi Kara ölen destanlarına göre daha hızlıdır. Genellikle, kahramanlık destanları jır, kara ölen tarzında da aşk destanları icra edilmektedir. Kazak destanlarında mısra başı ve iç kafiyeler en az mısra sonu kafiyeleri kadar önemlidir. Destan icrası sırasında manzum kısımlarda dombıra ve kobuz kullanılmaktadır (Yıldız 2015: 37).

Kazak Türklerinin destanlarını ortaya çıktıkları döneme göre tasnif etmenin en eski örneklerinden birisini, 1940’lı yıllarda Âlkey Marğulan vermiştir. Bu tasnif büyük oranda Ş. Velihanov ile G. N. Potanin’in düşünce-fikirlerine, daha sonra da A. Divaev ve A. Baytursinov’un incelemelerine dayanmaktadır. Kazak Türklerinin destanlarını inceleme konusunda bir hayli emek sarf etmiş olan Marğulan, Kazak Türklerinin destanlarını şu şekilde bir tasnife tabi tutmaktadır:

1. En eski devirlerdeki destanlar: Er Töstik, Ak Köbek, Kulamergen, Şolpan Mergen vd.

2. Oğuz-Kıpçak döneminde ortaya çıkan destanlar (XI-XII. yy.): Korkıt, Alpamis, Kazanbek, Dombavıl, Kozi Körpeş-Bayan Sulu vd.

3. Tarihi dönemdeki destanlar (XIII-XIV. yy.): Bu devir, iki kola bölünmüş; Kazak bozkırında Coşı (Cuci) ulusunun kurulması, onun mücadelelerini Kobılandı, Er Tarğın ve bu ulusun dağılma dönemini tasvir eden destanlar Kambar, Kaztuvğan, vb. bazen bunlar Noğaylı devrinin destanları olarak da adlandırılmaktadır.

4. Cungar (Kalmuk) derebeylerinin Kazak topraklarını istilas ve onlara karşı yapılan mücadeleleri anlatan destanlar: Kabanbay, Bögenbey, Olcabay vd.

5. Feodal zıtlıklara karşı verilen mücadeleye ilişkin olarak oluşan destanlar (Margulan 1946: 75-81).

Kazak destanlarının kaynaklarına dikkat çeken bir sınıflandırma da Batırlar Sözi adlı yüz ciltlik külliyatta yer almaktadır. Bu çalışmada Kazak destanları, konusunu doğu halklarından ve Kazakların kendi yurtlarından alan destanlar olarak iki gruba ayrılmaktadır. Bunlar da kendi içlerinde hikâyelik destanlar, aşk destanları, dinî destanlar, kahramanlık destanları ve masalımsı destanlar olarak gruplandırılmaktadır (Kaskabasov vd. 2004: 15). Bu terimlerden hikâyemsi destanlar olarak Türkiye Türkçesinde ifade ifade edilebilecek olan tür, daha önce üzerinde fazla durulmayan bir türdür ve novellistik yani macera romanı/hikâyesi olarak da adlandırılmaktadır (Yıldız 2015: 38). Bu gruptaki destanlarda daha çok geleneklerin ve alışılmış yaşam şartlarının dışına çıkma gibi konular işlenmekte ve destanlar beklenmedik şekilde sonlanmakta, kahramanlar birbirine benzememekte, olağanüstülükler yerine kahramanın beceri ve üstün özellikleri ön plana çıkmaktadır (Kaskabasov vd. 2004a: 20-24).

Zengin destan geleneğine sahip Kazak topraklarında birbirinden farklı destancılık ekolleri de vardır. Kazak destancılık ekollerini şu başlıklar altında toplamak mümkündür:

1. Batı Kazakistan Geleneği: Altırav merkezli olan bu mektebin temsilcileri Nogay döneminin işlendiği destanları söylemektedir. Ekol, Altırav, Mangışlak, Oral, Aktöbe civarlarının geleneğini içine almaktadır.

2. Güney Kazakistan Geleneği: Sırderya mektebiyle birlikte değerlendirilmektedir. Seyhun ırmağı boyunda ve Güney Kazakistan'da etkili olan ekolde, çoğunlukla kahramanlık destanları icra edilmiştir. Kahramanlık destanlarının

yanı sıra, destancuların repertuarlarında doğu kaynaklı destanlarla aşk ve dinî konulu destanların bazı bölümleri de yer almaktadır.

3. Yedisu Jırşılık Geleneği: Önceleri tarihî destanlar, daha sonraki dönemlerde de kahramanlık ve aşk destanlarını içermiştir.

4. Orta ve Doğu Kazakistan (Merkez Kazakistan-Arka) Jırşılık Geleneği: Akmola, Kostanay, Semey, Kökşetav, gibi Orta Kazakistan illerini içine alan ekolde aşk destanları yaygın olarak icra edilmektedir. Kahramanlık destanlarından Koplandı, Er Targın, Kambar Batır gibi destanlar da destancuların repertuarında yer almaktadır (Berdibayev 2002: 264-265).

Yukarıda anlattığımız gelenek günümüzde Sırderya civarında canlılığını sürdürmektedir. Bu ekoller:

- a. Nurtugan Mektebi: Aral Gölü'nün batı kıyılarında oldukça popülerdir.
- b. Tasbergen ve Janbergen Mektebi: Kazalinsk Bölgesinde etkili olan ekoldür. İracıclar destanı gırtlaktan söylerler.
- c. Omar Şorayakulı ve Turmagambet Mektebi: Sırderya vadisinde popülerdir.
- d. Nartay Bekejanov Mektebi: Şiyeli Bölgesinde, Şimkent ve Jambıl'da, Mangışlak Kazakları, Karakalpaklar, Özbekler ve Türkmenler arasında popülerdir (Kendirbayeva 1994: 107).

Geçmiş dönemde ise;

e. Bukhar, Mergenbay, Navşa gibi ustaların okulları. Bunlarda enstruman çalma ve halk şarkıları ön plandadır.

f. Efsanevi Korkut Ata'ya dayanan ekol: Atıray civarında etkili olan ekoldür (Kendirbayeva 1994: 107-108).

Kazak destancılık geleneğinde destancılar jırav, akın ve jırşı terimleri kullanılmaktadır.

Jıravlar, bir dönem ozanlarda olduğu gibi, sadece kahramanlık destanlarını kopuz eşliğinde terennüm eden, irticalen manzumeler meydana getirebilen sanatkârlardır. Bu adı alanlar, Kazak geleneğinde destan meydana getiren ve kahramanlık destanlarını en güzel şekilde terennüm eden destancılar olarak kabul edilmektedir. Kazak hanları ve bayları, her zaman için jıravları yanlarında bulundurup himaye etmişlerdir. Jıravlar, tıpkı ozanlarda olduğu gibi, savaşlarda ordulara kahramanlık destanları ve şiirler söyleyerek coşturmuşlardır. Nogay devrinde oluşan pek çok destan jıravlar tarafından teşekkür edilmiştir. Jıravlar aynı zamanda halkın zâlim, gaddar ve adaletsiz hanlara karşı haykıran sesi de olmuşlardır. Ayrıca han ve beylerin danışmanları da olmuşlardır (Aça 2002: 16).

Akınlar ise jıravlarda olduğu gibi, irticalen şiir söyleyebilen; fakat kahramanlık destanlarından ziyade, aşk konulu destanları terennüm eden sanatkârlardır. Hikâye tasnif edebilen akınlar, geleneğin sonraki dönemlerinde jıravların fonksiyonlarını da üstlenerek kahramanlık destanlarını da terennüm etmeye başlamışlardır (Aça 2002: 16-17).

Jırşılar, jıravların ilk dönemlerde aldıkları addır. Daha sonra bu adlandırma, jır çıkarma kabiliyeti olmayan, destanları ezberleyerek anlatan sanatkârları tanımlamak için kullanılmıştır. Gerçek anlamıyla jırşıları termeşiler diye adlandırmak daha uygundur (Aça 2002: 78). Jırşılar, Berdibay tarafından irticalen şiir söylemeyen, sadece diğer şairlerin sözlerinden ezberledikleri bölümleri terennüm eden sanatkârlar olarak adlandırılmaktadır (Berdibay 1982: 294).

Yukarıda destancılık geleneğini verdiğimiz Kazak destanları; Abugalisina, Abdulharis, Abat Batır Abak Kerey, Abak Kereydin Ataktılar, Abılay Han/Abılay Han Angimesi/Abılay Turalı Jır/Kaldan Seren Abılaydı Tutkınga Alganı/Abılay men Oljabay/Sabalak-Abilmansur Abılay Han, Adil Soltan, Ahmet Kasım, Ahmet Kemiş Destanı, Ahmet pen Nurıla, Ak Böbek, Akbala-Bozdak, Akbas Atan, Akbazargan, Akbiykeş-Karabala, Akböpe-Savıtek/Ak Böbek/Ak Böpe, Akıldı Akım, Akımtay Jomart, Akıyık, Akjan Batır, Akjanasulı Er Kenes, Akjoltay, Ağıbay Batır/Ağıbay Batır/Er Ağıbay, Akkan Sınap, Akkenje, Aksavle, Alankay Batır, Anşıbay Batır/Alataylı Anşıbay Batır, Alav Batır/Aleke'nin Oğlu Alavke Batır, Alibek Batır, Almas-Bolat, Amet Batır, Alpamis Batır/Altı Jasar Alfamış/Altı Jasar

Alpamıs/Alpamıs/Alpamıs Jırı/Alpamıs Batırdın Hikayası, Altın Balak Aksunkar, Altın Balık, Altın Balta, Amangeldi, Anar-Savle, Anşıbay Batır, Anvar Batır, Anvar-Kulanda, Argınbektin Jırı, Arık Mergen, Arkalık Batır, Asan Kaygı-Togan-Abat, Asılбек pen Güljihannın Kissası, Asılhan Minijasar Şeciresi, Askat men Elijat (Kıssa), Avazhan/Avez Batır, Ayan Bala, Aybiykeş-Karabala, Aydos Batır, Ayman-Şolpan, Aysılı Ahmet/Aysanınulı Ahmet/Amet Batır/Asaulı Ahmet, Aytış şeciresi, Aziret Alidin Sogısı, Bahram, Baktiyar Kissası, Balıkçı ile İfrit Kıssası, Barak Batır/Kökjarlı Barak Batır, Bayan Batır, Bayseyit Batır, Bayın-Jürek, Bazar Batır/Bazar Batır cene Onn Balası Köruğılı, Beket Batır, Berdibek pen Şahizat, Berdikoja Batır, Bokı Batır, Bolat-Janat/Janat Kız/Savda İşan/Opasız İşan, Boz Attı, Boran Batır, Bozaman/Bozamanın Kissası, Bozcigit, Bozuglan/Bozuglan, Ahmetbek hem Jüsipbek/Jüsip-Ahmet Hikayası/Kıssa Bozuglan/Ahmet Jusipbek Kissası, Boztorgay, Bögen Batır/Bögenbay/Bögenbay Batır, Böken Jargak, Bulgın Susar, Dagıstan, Dandan men Nerkes/Kıssa Dandan, Daniyar, Dariyga Kız, Dastarkan, Divana Şeyh Burkı, Dombavıl, Dotan Batır, Dosan, Dudar Kız, Dürligüv, Ebdikerim, Ebu Jılan, Eki Agayın, Edige/Edige Jırı/Mirza Edige Batır/Er Edige/Edige Nuran/Edige Batırdın Angimesi/Mavliniyaz Edige/Edige Batırdın Eposı, El Kormalı-Abılay Han, Elim-Ay, Emen Batır, Emet Batır, Emirzada, Enlik-Kebek, Ensegey Boylı Er Esim, Er Begis, Er Begzat, Er Bulan, Er Ejıbay, Er Jenibek/Jenibek Batır/Batır Jenibektin Öleni, Er Kosay/Kökşeninulı Er Kosay/Kosay Batır/Kökşe'nin Ulı Er Kosay, Er Kökşe/Kökşe Batır, Er Sayın/Sayın Batır, Er-Targın/Targın Batır/Targın Batırdın Jırı, Er Tokımbet, Er Töstik, Erkem Aydar, Ermek Batır/Köbekulı Ermek Batır, Esenkeldi, Esim Kan/Esimkan-İrısın, Esim-Zılıyhan, Espembet, Estıgul/Estıgul men Serik, Gabbas-Behram, Gabiyden Batır, Galım Kız Buvadat, Gayar Katın, Gazavat Sultan/Seyitbattal/Kıssa Seyitbattal/Seyit Hazireti Battal Kissası, Gülner Kız/Halatname-Gülner, Gülsim Karğa, Han Hükimi, Haron-ar Raşid, Hasan-Jamila, Hatımtay, Haza Kitab-ı Muhammed Hanapiya/Muhammed Kanapiya, Haziret Alidin Janedil Şaharında Töbeleskeni, Hemra/Kıssa Hamra, Husrav Patşa, Hikayat Marguba Katın, Hikayat Selimjan, Hikayat Tejilmelik, İranğayıp Şah Abbas, Isatay Mahambet, İdil menen Jayık, Jabal Batır, Jakıp Bay ulı Seket Bay, Jakıpberdi Batır, Janbırşı,, Janbırşıulı Telagıs, Jankoja Batır, Jantay Batır, Jantökeş, Japal Batır men Tanşeber Kız, Jarlı Kedey, Jasartkış Bulak, Jasıbay/Er Jasıbay, Jaskelen, Jazıvga Şecireni Aldım

Kalam, Jelkildek, Jenibek Batır/Şakşukulu Er Jenibek, Jerden Şıkkın Celim Batır, Jeti Jurt, Jetim Bala, Jetim Ködek, Jetim Meriyam, Jidebay Batır, Jubanı, Junis Jetim, Jühüdtin Balası Paygambarga Gaşık Bolganı, Kabanbay Batır, Kagira men Taymus, Kalkaman-Mamır, Kamarzaman, Kambar Batır/Kedey Kambar/Nazım Kızdın Engimesi/Toksan Üyü Tobır/ Kambar Batırdın Jırı/ Kissa Kambar/Kambar, Kan Keşiv, Kara Batır/Karabek Batır/Kissa-i Karabek Batır, Karadön Batır, Karasay-Kazıy, Karaşş Batır, Karaşş Kız, Karatorgay, Karga Batır, Kasım Jomart, Kayrandagan Kit, Kazak Şeciresi, Kazaktın Jalpı Şeciresi, Kazak Tarihi Turalı Şecire, Kazaktın Tüp Atası-Batır Türik, Kazanbek, Kaztuvgab/Karaboylu Kaztuvgan, Kenesarı/Karakas-Kenesarı, Kenesarı-Nevruzbay, Kenjekeydin Keşirmeleri, Kerey Şeciresi, Keşivbay/Keşivbay-Jemila/Er Keşivbay, Kerkula Attı Kendebay, Kezbe Şal, Kırımın Kırık Batır/Nogaydın Kırık Batır/Nogay Jırı, Kız Jilbek, Kız Keremeti, Kissa Abuşahma/Hikaya Abuşahıma, Kissa Almas-Polat, Kissa Anhaziret Rasuldın Migrajga Konak Bolganı, Kissa Bekzat Bala, Kissa Bedir, Kissa Dandan, Kissa Gaziz, Kissa Güljemila Kızdın Hikayası, Kissa Gülşahra Dohtari Sultan Kaşmir, Kissa Halit-Sagiyt, Kissa Haziret Alidin Saranbaydı Jolga Salganı, Kissa Haziret Ali Razı Allah Ahudın Barbarga Kul Bolıp Satılğanı, Kissa Hazireti Ayşanın Töhmatı, Kissa Haziret Jusip Aleyhissalam ilen Zılıhanın Meselesi/Jusip-Zuliyha, Kissa Hazireti Ospan Razı Alla Anhudın Konakka Şakırğanı, Kissa Jemşid, Kissa Jihanşah Tamazşahgulu, Kissa Jühüttin Balası, Kissa Jümjüma, Kissa Kaharman, Kissa Kırk Vezir, Kissa Koja Gaffan, Kissa Ködek Balanın Hikayası, Kissa Malikajdar, Kissa Mansur El-Halaj, Kissa Muhammed Rasul Allahnın Derul Peniden Derul Bakıga Rihlat Etken Meselesi, Kissa Navşarvan, Kissa Perizat-Külşat, Kissa Sadvakas, Kissa Salsal, Kissa Samurık, Kissa Seyitbattal, Kissa Şah Gabbas Uglı İrangayıp, Kissa Şahizada, Kissa Şahizinda, Kissa Şerizat/Şerizat-Külşat/Karkabat, Kissa Tamimder, Kissa Tejbakit-Horşahra Kız, Kissa Uhud, Kissa Üş Kız, Kissa Vakıga Kerbala Uşbı-dur, Kissa Zarkum/Zarkum, Kissa Zengir Juhud, Kissa Zeyne Zayıb, Kissa Zeynep pen Zayıdın Vakası, Kiyık/Kapkanga Tüsken Kiyıktın Hikayası, Kubdogul/Kobdagul, Kobılandı/Kobılandı Batır/Kobılandı Batır Jırı/Kıdırbay Evladı Kobılandı/Karakıpşak Kobılandı Batır/ Kobılandı Batır Turalı, Kobılandı Batırdın Balası Kiyıkbay, Kobılandı Batırdın Balasının Jırı, Kobılandının Balası Jetimtay men Jetimek Turalı Jır/Kobılandı Batırdın Balasının Jırı, Kobılandının Temirlandı Jenevi, Koca Bahaviddin Haziretinin Kissaı, Koceke, Korkıt

Jırı, Koyşı Batır, Kozi Körpeş-Bayan Sulu/Kissa-i Kozi Körpeş/Kozi Körpeş/Kozi Körpeş Öleni, Kögis-Tegis, Kökek pen Zeynep, Kökşe Batır/Er Kökşe, Köruğlı/Bozayhan, Kubıku/Jetım Kubıl/Jetım Kubul, Kul Men Kız, Kulınşak Batır, Kulamergen-Joyamergen/Kulametgen/Kissa Kulamergen, Kumas Konır Hikayası, Kusrav-Şırım, Kuttıkiya , Kuvbas, Kuvbas At, Külkanıs-Zeberşe/Appak Batır/Zeberşe men Külkanıs Kısası/Kissa Külkanıs-Zeberşe, Kürenbay/Kürenbay Batır, Küzembet-Sadır, Leyli-Mecnun/Kissa Leyli Mecnun, Makpal/Segiz/Makpal-Segiz Okıyası/Makpal-Segiz/Jan Segiz/Makpal Segizdin Aytısı, Malaysarı, Malik/Kissa Melik Hasen/Nurgazarın, Manaşı Batır, Manaşı ulı Tuyakbay, Maymıl Kelişek, Melikriyan, Rabıgulmülük, Kız Jemila, Mergen Darış, Mırkı Batır/Tört Batır Kısası, Mırzaş Batır, Min Bir Tın (Kıssa), Muhammed-Hanapiya Hazıret Eli Uğlının Tabut Padişamen Sogıskanı, Muhammed Paygambar, Munlı Seyil Kısası, Munlık Zarlık/Hikayat Risala Munlık-Zarlık, Murat Selih pen Magripa, Musahan, Narkız, Navrızbay Batır, Nazıgul, Nerik/Narik, Nazımbek pen Külşe Kızdın Zarı/Külşe Kız-Nazımbek/Külşe Kız, Nuh jene Navrız, Nuradın, Nurden men Meriyamnın Hikâyesi/Fazıl-Meriyam, Nurgayşa, Nurgazarın, Nurtaza men Künasıl, Nüptebeğtin Ası, Ogız Batırlar, Olja Kız, Oljabay Batır/Orta Jüz Oljabay Batır/Oljabay jene Kırık Batır, Oljabay jene Kırık Batır, Oljaş Batır, Omar men Gulnar (kıssa), Orak-Mamay/Orak bilen Mamay/Batır Mamay-Kandı Orak/Mamay, Oraktı Batır, Orazay Ruyının Şeciresi, Orta-Külşe, Orta Jüz Nayman Şeciresi, Ölgen Kız, Ötegen Batır, Parpariya, Patşa men Ayel, Ramazannın Kısası, Rayan Patşa, Rayımbek Batır, Rüstem Destanı, Sabalak, Sagattın Hikayası, Sağındık Batır, Sakari, Salika-Samen, Sanalı Sara, Sanvar Patşa, Sarıayak, Satbek Batır, Savkele, Savrık Batır, Seyfölmalik/Seypilmalik/Kissa Seypilmalik Şahzada Badıgöljamal Perizat, Sırlı Kobdi, Sırım Batır, Sırşı Molda/Padışanın Ulı Ebdilmelik, Sorlı, Suranşı Batır, Sultan Patşa, Sultankerim, Süyiniş/Suyinşi, Şahmaran, Şaymuza, Şekir-Şekirat/Kissa Şekir, Şekirat Padişa Haşım Balaları, Şeyitsay, Şayan/Şayan Batır, Şıngıshan Şeciresi, Şıntasulı Törehan/Törehan/Törehan Batır, Şolpan Mergen, Şora/Kıssa-i Narik Ulı Şora/ Şora Batır/ Kissa-i Neriktin Balası Şora Batır/ Ertegi Şora Batır/Kissa Nerikbay-Şora/Er Şora, Tahir-Zuhra, Talasbey Mergen, Talaylı-Ayım Kız/Talaylı Kul men Ayım Kız, Tama, Tana, Tavtik Batır, Tevke/Tavka, Telagız/Canbırşılı Tengız, Telim-Tentek, Teris-Köris, Tolan Batır, Totay Sal, Töle Biydin Tarihi, Tölegen Batır, Törehan Batır, Tört Derviş Kısası, Tört Gadıl, Turgan Jer

Turalı Şecire, Tuyakbay Batır/Manaşlı Tuyakbay, Tükibay Şolpan, Ular men Kuzgın, Ümit Kızdın Ölimi, Üş Jetim, Üş Jetim Kız, Üş Jüzdin Şeciresi, Üş Munlı Destan, Üş Oyşıl, Yusup Bik-Ahmet Bik/Bozoglan, Ziyada-Şahmurat/Kissa Ziyada-Şahmurat (Yıldız 2015: 153-186).

Yukarıda verdiğimiz destanlar hemen hemen hepsi yayımlanmış olup, *Babalar Sözi* adlı eserde yer almaktadır. Ayrıca Kazak destanlarının çoğu Doğu Türkistan Kazakları tarafından derlenmiştir.

Erkekler kadar çok sayıda olmasa da Kazak destancıları arasında kadınlar da bulunmaktadır. Bunlar genellikle aşk destanlarını icra ederler (Yıldız 2015: 40).

Önemli jıravlar: Abdirayım Baytursinov, Abdrahman Betkasov, Abıl, Aksulov, Akjolov, Akmaral, Aktan Kereyuli, Amandık Bürlibayev, Anarkul, Asan Kaygı, Aselhan, Aşım Nurlibayev, Balkaşbay Jüsipov, Bitegen Jırav, Dilmagambet, Dospampet Jırav, Ebilkayır, Bukar Jırav, Erejep Tilevmagambetuli, Ergoja Kulpıbayev, Gülnar Nurhan, Hative, Iskak Jüsipov, Jadıra Kojataeva, Janabay Akın, Janak Akın, Janbergen Jırav, Jemet Jıtav, Kazakbay Jırav, Kospak Jırav, Köken, Köşelek, Köşer, Köşenay Rüstembekov, Kubala Jırav, Kulınşak, Manas Kız, Medeli, Mekenbay, Mergenbay Jırav, Meşhur Jüsip Köpeyuli, Navrızbek Ramankulov, Navşa Jırav, Omar Şorayakuli, Omorov, Ongar, Orazbay, Orınbay, Rahat Jırav, Şökemen Jırav, Tilevmagambet Ananjolulı (Arıkan 2010: 48-53).

1.3.12. Kazan Tatarları Destancılık Geleneği

Tatar Türkçesinde *dastan* veya *epos* terimleri kullanılmaktadır. Ancak, Türkiye Türkçesinde olduğu gibi, Tatar yazı dilinde de *dastan*, yazılı edebiyatın bir türü olan mesnevileri, tarihî eserleri ve hikâyeleri de karşılar. Bunun yanı sıra, *kıysa* ve *hikayat* terimleri de dastan ve epos kadar yaygın olmamakla birlikte destanları ifade etmek için kullanılmaktadır (Yıldız 2015: 46).

Tatar destanlar;

1. Alp kişiler hakkındaki destanlar: *Alpamişa*, *Ak Kübek*, *Yirtöşlik* vd.
2. Tarihî destanlar: *İdigey*, *Çura Batır*, *Cik Mergen* vd.
3. Mehebbet destanları: *Yusif Kitabı*, *Seyfelmülük*, *Tülek* vd.

olmak üzere üç başlık altında toplanmıştır (Urmançı 2004: 11). Bu sınıflandırmada, destanların kaynağına değinilmemiştir. Özellikle mehebbet destanlarını da kitabi destanlar ve sözlü gelenekte oluşan destanlar olarak iki alt başlığa ayırmak mümkündür (Yıldız 2015: 46-47).

Tatar dilinde destancı için *sesen* ve *cıray* kelimeleri kullanılmaktadır. Bu terimler eski dönemlerde “akıl veren kişi” ve “bilgili kişi” mânâlarında kullanılmıştır (Yıldız 2015: 47).

Tatar destancılık geleneği geçmiş dönemlerde oldukça canlıyken Kazan’ın Ruslar tarafından işgal edilmesinden sonra zayıflamıştır (Yıldız 2015: 47). İşgal altında olan Tatarlar Rus baskısından dolayı milliyetçilikle ilgili konuları işleyememiş ve bu sebeple dinî konulara yönelmiştir.

Günümüzde, destanların bir kısmı ancak masal şeklinde anlatıldığı görülmektedir. Bu sebeplerle, Tatar Türklerinin destancılık geleneğinden ancak eski dönemlerde kayda geçmiş olan eserler vasıtasıyla haberdar olmaktadır. Çeşitli dönemlerde yazıya geçirilmiş olan Tatar destanları, Kazan’da matbaanın kurulmasıyla birlikte yayınlamıştır. Günümüzde Kazan Tatarları arasında bu gelenek hemen hemen yok olmuş durumdadır. Tatar destanlarının önemli bir kısmı da geleneğin günümüzde az da olsa yaşadığı Sibiryâ Tatarlarından derlenmiştir (Yıldız 2015: 47).

Tatar destancılık geleneğinden derlenmiş olan destanların yapısında manzum ve mensur bir arada bulunmaktadır. Destandan masala dönüşen, dolayısıyla tamamen mensur olarak derlenen destanlar da bu gelenekten derlenen yazılı metinler arasında yer almaktadır. Tatar destanlarının manzum kısımları ya alt alta gelen mısralarla ya da dörtlük nazım birimiyle söylenmektedir. Aynı destanın farklı bölümlerinin bu iki söyleyiş tarzıyla icra edildiği görüldüğü gibi, aynı destanın farklı varyantlarında farklı yapıların kullanıldığı da görülür. Manzum kısımlarda 7 ve 8 heceli kalıplar yaygın olmakla birlikte 14 heceli kalıplara kadar varan mısralar da kullanılabilir. Tatar destanlarında benzer durumları ifade etmek üzere çeşitli kalıpların tekrarlandığı da görülmektedir. Genel olarak Tatar destanları çok uzun değildir. Bunda elbette Rus işgalinden dolayı geleneğin bozulması etkili olmuştur. En hacimli Tatar destanı *İdigey*’dir (Yıldız 2015: 47; Urmançı 2004: 11-28).

Tatar Türklerinin beli başlı jırvaları; Atife İskenderova, Faize Suhova, Gayşa Muratova, Gaffat Zıyatdin ulı Zıyatdinov, Aymedetdin Niyazov, Hesen Kerimov, İvan Aleksandroviç Florov, K. İbrahimov, Kavi İbrahimov, Hüseyin Nogay, Hafız İşmametov, Gıyffan Zinnurov, vd. (Urmançı 2004: 54-60, 108-109, 127-128, 145... vd.).

Yukarıda geleneğini anlattığımız ve çalışmamızda kullandığımız Kazan Kazan Tatar destanları arasında; Ak Kübik/Ak Köböç, Alpamşa/ Alpanşa/ Alpamişa/ Alfamiş/ Alıpmemşen, Ataklı Kız Tukbike, Babahan Destanı, Battal-name, Biket Batır, Büri Han, Büz Yiğit, Cık Mergen, Cümcüme, Çura Batır/Çora Batır, Deriga Kız, Dutan Batır, Gıysa uğlı Amet, Gülcemile, Hacı Giray, Hurluga hem Hemra, İbn-i Sina, İdige, Kamber, Kıssa-i Nabruz/Nevruz, Korkot, Kuplandı, Kuzı Kürpeç bilen Bayan Sılu, Kür Oğlı, Leyle bilen Mecnun, Maktımsılu, Mırza Dus, Neyşirvan, Salsal, Seyfilmülik, Şahsenem hem Garip, Tahir bilen Zöhre/Kıssa-i Tahir hem Zöhre/Tabib Padişa hem Zehra Hanım, Tülek-Sısulı/Tülek Batır/Tülek, Urak Bilen Mamay, Yir Töşlik, Yosıf Kitabı (Kitabi destan) bulunmaktadır (Yıldız 2015: 204-208).

1.3.13. Kırgız Destancılık Geleneği

Kırgız destanları hem sayı hem de hacim bakımından Türk dünyasının en zengin destancılık geleneğini oluşturmakta ve Kırgız dilinde destan karşılığı olarak comok, dastan, epos terimleri kullanılmaktadır. Comok, masal anlamında kullanılmakla birlikte, masalları ifade etmek üzere cöo comok terimi kullanılmaktadır. Destan karşılığı olan terimlerin kullanımlarında bazı farklılıklar vardır. Manas destanına comok denilmez, dastan veya epos olarak adlandırılır. Epos, büyük kahramanlık destanı anlamında kullanıldığı için Manas destanı dışındaki destanlar için kullanılmaz, onlara dastan veya comok denir (Yıldız 2015: 41).

Kırgız destanları üzerinde birçok bilim adamı çalışmıştır. Bu bilim adamları Kırgız destanlarını birbirine benzer şekilde sınıflandırmıştır.

1. Tarihî-bahadırılık destanları: Manas destanı ve daireleri
2. Tarihî destanlar: Narıkbay, Canıl Mırza vd.
3. Lirik-romantik destanlar: Ak Möör, Olcobay menen Kişimcan, vd.

4. Dinî ve sosyal hayatla ilgili destanlar: Kız Daryka, Kedeykan, vd. (Kalçakeyev, Şeripbekov ve Kalçakayev 2006: 19).

Kırgız Türkleri arasında destan söyleyen veya yazan kişilere ise comokçu, ırçı, akın, manasçı gibi adlar verilmektedir. Kırgızlar arasında destan söyleyen kişi anlamında en eski kavram comokçudur (Çeribaş 2012: 65-66).

Comokçular destan yaratma ve destan icra yeteneklerine göre “camakçı comokçular (acemi, öğrenci destancılar)” ve “çoŋ comokçular (büyük/usta destancılar)” olarak ikiye ayrılmışlardır. Comokçu kavramı aynı zamanda “akın-comokçu, comokçu-akın, manasçı ve ırçı” kavramlarını da karşılamak üzere kullanılmaktadır (Asanov, Akmatallyev 2004:144; Abdullayev, İsayev 1969: 215).

Çoŋ comokçu Kırgız Türkçesinde “gelenekte bir destanı başından sonuna kadar destanın ana gövdesini bozmadan ve destana eklemeler yaparak, bedii tefekkürle söyleyen kişi ya da kişiler için kabul edilmiş bir kavramdır (Asanov, Akmatallyev 2004: 226-227; Şeriyev, Muratov 2003: 67-68). Kırgız edebiyatında kavram “çoŋ manasçı/zalkar manasçı” ve “çoŋ akın” kavramları ile de eş anlamlı olarak kullanılmaktadır (Obozkanov 2006: 241). Kavram nadiren olarak “uluu comokçu (büyük destancı)” ve “tökmölördün tökmösü (irticali şiir söyleyenlerin en iyisi)” kavramları ile de karşılanmıştır (Obozkanov 2006: 242).

Kırgız Türkçesinde destan anlatıcısı anlamına gelen bir diğ er terim de “akın”dır. Kırgız Adabiyatı adlı ansiklopedik sözlükte akın, “genel olarak şiir yazan veya irticalen şiir söyleyen kişi. Kırgız ve Kazaklarda belli bir sisteme dayalı olarak şiir yaratan tiplere verilen addır” (Asanov, Akmatallyev 2004: 48) şeklinde tarif edilmiş ve akınlar söyledikleri şiirin muhtevasına göre “nuskooçu (öğüt şiirleri söyleyenler) ve “kuudul söz ustaları (hiciv/taşlama şeklinde eleştiri şiiri söyleyenler)” ve yeteneklerine göre “camakçı akınlar (acemi şairler)”, comokçular (usta/destan söyleyen şairler)” olarak dört tipe ayrılmıştır (Asanov, Akmatallyev 2004: 48-49). Bunların içinde comokçuların şiir söylemeye yeteneği bakımından diğ erlerinden daha az yetenekli olmadıkları; fakat bu tip akınların sadece Manas, Semetey, Seytek gibi destanları söylemeyi meslek edindiklerine değ inilmiştir ve bu gruba da Kırgızların ünlü destancıları Tınıbek, Balık, Çoyuke, Sagımbay, Sayakbay gibi kişiler alınmıştır (Asanov, Akmatallyev, 2004: 38).

Kırgız akınları “efsanevi akınlar (efsanevi manasçılar)”, “tökmö akınlar (badeli akınlar/şairler)”, “cazgiç akınlar (kalem şuaraları)”, “comokçu-akınlar (destancı akınlar)” şeklinde de tasnif edilmiştir. Bunların içinde en kudretli olanların “comokçu-akınlar” olduğu dile getirilmiştir (Çeribaş 2012: 67).

Kırgızlarda destan anlatıcıları için kullanılan kavramlardan biri de “ırçı”dır. Günümüzde Kırgız Türkçesinde “y” sesinin “c”ye dönüşmüş şekliyle “cı” şeklinde bir sözcüğe rastlanmayıp sadece “ır” şekline tesadüf edilmektedir. “ır” Kırgız Türkçesinde hem “şarkı, türkü” hem de “şiir ve şiirin bir parçası (mısra gibi)” anlamlarında kullanılmakta, aynı zamanda “kâfiye”, “ritm” ve “müzik” anlamlarını da ihtiva etmektedir. Kırgız Türkçesinde ırçı terimiyle hem âşık hem de Türk edebiyatındaki karşılığı ile destancı kavramları akla gelmektedir. Irçı, Kırgız Türk edebiyatında “akın” kavramı ile de eş tutulmuştur. Irçı da akın gibi Kırgız edebiyatında âşık anlamında kullanılmaktadır. Bunun dışında ırçı, “şarkı, türkü söyleyen kişi” anlamına da geldiği gibi “halk sanatçısı” anlamına da gelmektedir (Çeribaş 2012: 67).

Kırgız sözlü edebiyatında profesyonel destancı anlamına gelen terim manasçı’dır. Bu terim, daha önce de belirtildiği gibi ilk defa 1930 yılında ortaya çıkmıştır. Daha önceleri comokçu, ırçı, akın gibi kavramlar bazen şâir kavramını, bazen de destan anlatıcılarını karşılamak için kullanılmıştır. Manasçı kavramı adını Kırgızların çoğ epos diye adlandırdıkları Manas Destanı’ndan almıştır. Böylece dünya literatüründe ilk defa bir destan ve onun söyleyenler aynı adla anılmıştır. Hatta Manas Destanı’nın devamı olan Semetey’i söyleyenlere Semeteyci, Seytek’i söyleyenlere de Seytekçi adı verilmiştir. Kavram, Kırgız-Sovet Ensiklopediyası’nda “Kırgızlarda Manas söyleme sanatını hususi iş edinen akın,ırçı” şeklinde tanımlanıp kavramın Ekim Devrimi’ne kadar kullanılmadığı, bu kavramın yerine “comokçu” ve “ırçı” terimlerinin Kırgızlar arasında bilindiği ve terimin ilk defa Husayin Karasayev tarafından Kızıl Kırgızistan adlı gazete yazdığı Manas başlıklı makaleyle ortaya çıktığı yazılıdır (Çeribaş 2012: 67).

Kırgız Türklerinde manasçılar destan yaratma ve söyleme yeteneklerine göre çeşitli adlar almışlardır. Manasçılık mesleğini benimsemiş bir destancının, iyi bir destancı sayılabilmesi ve destan erbaplarının manasçılığın hangi tabakasına ait olduğunun belirlenebilmesi için aşağıda verilen beş temel özelliği üzerlerinde taşıyıp taşımadıklarına bakılmaktadır:

1. Manas Destanı'nın temel vakalarını iyi bilmesi,
2. Destanın diline hâkim olması,
3. Doğuştan eser yaratma kabiliyetine sahip olması,
4. Manas Destanı'nın bölümlere ve konulara göre hangi melodi ile icra edildiğini öğrenmesi,
5. Kırgız sözlü edebiyatına, Kırgız tarihine, şecerelik geleneğine, örf ve âdetlerine vakıf olması gerekmektedir (Cusupov, İmanaliyev, 2004: 413-414).

Bu kıstaslara göre manasçılar dört gruba ayrılmışlardır. Bunlar: çoň manasçı, çınıgı manasçı, çala manasçı ve üyrönçük manasçıdır. Bunlar içinde sayıca en az olup mektep oluşturmuş destancılara çoň manasçı adı verilir. Çoň manasçı “gelenekte eseri başından sonuna kadar bilen ve öncekileri tekrar etmeden, esere yenilikler ekleyerek yüksek bedii tefekkürle söyleyen kişiler” olarak tarif edilmiştir (Asanov, Akmataliyev 2004: 226-227). Çoň manasçılar için Manas Destanı hiçbir zaman bitmez. Onlar destanı her söylediklerinde temel vak'adan şaşmadan yeni varyant oluşturmayı bilirler. Böylece çoň manasçılar Manas'ı sürekli yaratırlar. Sagımbay'dan Manas'ı ne zamana kadar söyleyeceğini sorduklarında “Ömür boyu aytıp kelem, bir da colu ayagina çıga ayta elekmin (ömür boyu söyleyeceğim, bir kez sonuna kadar söyleyemedim)” demiştir (Çeribaş 2012: 68).

Diğer geleneklerde olduğu gibi Kırgız destancılık geleneğinde de destancılık mektepleri vardır. Ancak bu mektepler daha çok Manasçılar etrafında oluşmuştur (Yıldız 2015: 44). Bu mektepler;

1. Çüy Mektebi,
2. Isık-Köl Mektebi,
3. Tüyan-Şan (Tanrı Dağları) Mektebi,
4. Tüştük Mektebi (Kıdırbayeva 1984: 12-64).

Doğu Türkistan'a göç eden Kırgız Türkleri arasında Cusup Mamay gibi büyük destancılar yetişmiştir. Naciye Ata Yıldız'a göre, buradaki Manasçılar da ayrı bir ekol olarak kabul edilmelidir. Buna göre destancılık ekollerinin sınıflandırması şu şekilde yapılır:

1. Çuy Mektebi,

2. Isık-Köl Mektebi,
3. Tiyan-Şan (Tanrı Dağları) Mektebi,
4. Tüştük Mektebi,
5. Doğu Türkistan Mektebi (Yıldız 2015: 44).

Kırgız destancılık geleneğinde kadın destancılar da bulunmaktadır, ancak geçmiş dönemlerde kadınların Manas destanını söylemeleri hoş karşılanmamıştır (Yıldız 2015: 44).

Belli başlı destancılar ve Manasçılar: A. Çorabayev, A. Küyükov, Abdü Ömükeyev, Abdıkalık Çorobayev, Abdikerim Beki uulu, Akmat Toktogul uulu, Ağıbay Orozalı uulu, Alimcan Sırdıbay uulu, Alishir Orazbak uulu, Balık (Bekmurat Kumar uulu), Barpı Alıkulov, Baybağış Cakıp uulu, Bekmurat Aydar uulu, C. Canayev, Coldoş Mayrıkov, Culus Alıbay, Çal Kadıkov, Çomo Asıran uulu, Çoodon, Çormon, Dairbek, Dıykanbay Toyçubek uulu, Doolot Sıdıkov, Dosu Taşmatov, Döötaalı Kasımbay uulu, Ergeş Taşımбетov, Esenalı Şaanayev, Eseneman, Esenbek, Eşey, Eşmat Mambetcusup, İbray Abdahmanov, İbray Beyşekeyev, İbrayım Akımbek, İrisbay Dıykanbay, İsa Cumabek uulu, İsmayıl Sıdık uulu, İymanbek Şamen uulu, İmangazı Isabek uulu, Kalıgul, Kalık Akıyev, Kalkoco, Kalmurza Moldoconov, Kamil Mamadaliyev, Kara Moldo Orozov, Kasımbay Birnazar, Kuban Almabekov, Kulmirza, Ömürzak uulu, M. Akbayev, Maamıt Kankeldiyev, Mamacan Zulpiyev, Mambet Asan, Mamek Toktorbay uulu, Mamut, Maşa Kıdır uulu, Moldoke, Momoş Şapak uulu, Musa Cuma uulu, Moldobasan Musulmankulov, Moldoke, Musacan, Murat Kalbay uulu, vd. (Yıldız 2015: 46; Yıldız 1995: 9-27; Türkmen 1995: 4-43; Çeribaş 2012: 64-82).

Tanınmış kadın destancılar: A. Bayterekova, Aliyman Musakızı, Anargül Tacıbayeva, Cumagül Naruzbayeva, Dakiş, Kalbübü Süyünbay kızı, Kayır Mukaşeva, Seyde Deydi kızı, Seydene Moldoke kızı (Yıldız 2015: 46).

Yukarıda destancılık geleneğini ve destancılarını verdiğimiz Kırgız destanları arasında şunları gösterebiliriz: Acıbek Baatır, Ak Bermet: Ak Maktım/Maktım/Maktum Suluu, Ak Möör, Ak-Koyon, Akbarak menen Güldakan, Akılduu Kız menen Zulumkan, Aksatkın menen Kulmirza, Akşirin ile Aşım, Alpamış, Alp Tobok, Altın Kökül-Ker Kökül, Armanduu Kızdar, Askazan Baatır, Bağış, Balbay, Barcın, Barsıza Şayık, Batır

Bek, Boston, Bozcigit, Buudayık, Calayır Calgız/Calayıl Calgız/Canalı Calgız/Canayıl Calgız/Gülsana/Caydın uulu Canayıl, Canek Batır, Canıl Mırza, Canış-Bayış, Ceti Kagan Destanı, Coloy Kan, Coodarbeşim, Cöö Mergen, Cum-Cuma, Cusup menen Zulayka, Cügörü, Çoro/Narık/Narıkbay, Er Bolot, Er Botom, Er Colon, Er Çegiş, Er Edil, Er Eşim, Er Soltonoy, Er Tabıldı, Er Targın, Er Töştük, Eşimkul menen Zuura, Farhad-Şirin, Güldana, Gülgaakı/Şameşreb Dubana Külkaakı Kızdı Alganı/Dubana Meşreb/Şaameşreb-Gülgaakı, Jurda, Kaçkan Kız, Kalde Bek, Kan Tuluy, Kara Döö, Karaç Kökül, Karagul Botom,Kedeykan, Kız Cibek, Kız Darıyka,Kız Saykal, Kocacaş, Koşoy Kan/Kan Koşoy, Koyun Alıp, Kozuke-Bayan/Kozu Körpeş-Bayan Suluu, Köbö Baatır, Köböön Destanı, Kökül/Munduubay/Köçpösbay/Karaç-Kökül, Kör uulu, Kubatın uulu menen Aksatkın, Kulan Mergen, Kurmanbek, Kuyalı, Külbaaram ile Asan/Külbara menen Asan, Künötay, Layli-Mecnun, Mamake Şopok, Manas, Mendirman, Munduk-Zarlık, Muzburçak, Narıkbay, Olcobay menen Kişimcan, Sal-sal, Sarıncı-Bököy, Seyfulmalik, Semetey, Seyitbek, Seytek, Siyadat ile Nurila, Sobolon-Surtaş, Şahname, Şakıl Oosar, Şırdakbek/Han Şırdaktın Boz Corgosu, Tahir-Zuhra, Tarlan Batır, Taytak Batır, Tilekmattın Bayanı, Toltoy, Totuname, Tutan, Tögülbay, Zordukka Ketken Kızdın Armanı (Yıldız 2015: 186-198).

Yukarıda verdiğimiz Kırgız destanları içerisinde şüphesiz en çok dikkat çeken *Manas* destanıdır. Destan tarihin çeşitli evrelerinin izlerini taşımakla beraber Kırgız kültürünün izlerini de taşımaktadır. Destanın elli civarında varyantı mevcuttur (Yıldız 1995: 3). Ayrıca destan bir milyona yakın varyantı ile günümüze ulaşmış ve dünyanın en uzun destanı olma özelliğini de taşımaktadır. Biz de bu bölümdeki çalışmamızda ağırlıklı olarak *Manas* destanı üzerinde durmaya çalıştık.

Manas, Kırgızlar arasında kutsal olarak kabul edilmekte destanı okuyanlarda Kırgızlar ve Kırgız kültüründe apayrı bir yerde bulunmaktadır. Çünkü Kırgızlar bu eşsiz eseri kutsal bir emanet olarak görmekte ve gelecek nesillere bunları aktaranı da kutsal olarak atfetmektedir.

1.3.14. Kırım Tatarları Destancılık Geleneği

Kırım-Tatar Türkçesinde destan terimi ve destan anlatıcıları için destancı veya Anadolu sahasında olduğu gibi âşık terimi kullanılmaktadır (Yıldız 2015: 49). Kırım-Tatar Türklerinin yaşadığı bunalımlar, istilalar ve yurtlarından koparılmalar tıpkı Kazan

Tatarlarında olduğu gibi burada da destancılık geleneğinin gelişmesini etkilemiş bu sebeple destancılık geleneği hakkında edindiğimiz bilgiler ya sınırlı ya da eskiden derlenen ve yazıya geçirilmiş olan destanlarla sınırlıdır.

Kırım geleneğinde yer alan destanlar konuları bakımından iki ana gruba ayrılmaktadır:

1. Kahramanlık Destanları: Çora Batır, Edigey, Orak Batır vd.
2. Aşk ve Sosyal Konulu Destanlar: Kuzıy Körpeç ve Bayan Suluv, Tair-Zore, Ferhat ile Şirin, Şalkiiz vd. (Yıldız 2015: 50).

Söyleniş şekli bakımından Kırım destanları manzum-mensur karışık tarzdadır ve masallaşmış olanlar da mensur olarak kayda geçirilmiştir. Baştan sona mensur olarak söylenmiş bir destan kaydı yoktur. Bu durum, muhtemelen destanların geç bir dönemde yazıya geçirilmelerinden kaynaklanmaktadır. Yani nedenle, destanların özün şekilleri hakkında bilgi sahibi olabilmek de mümkün değildir. Bazı destanların manzum bölümlerinde dörtlük nazım birimi kullanılmasına rağmen belli bir hece ölçüsü kalıbı takip edilmemiştir. Aynı destan içinde dörtlüklerle de serbest mısralar şeklinde de söylenmiş manzum bölümler vardır. Manzum kısımlar ezgili söylenmekle birlikte bir müzik aleti eşliği yoktur. W. Radloff tarafından bir kısmı masallaşmış destanlar derlenmiş ve Proben'in 7. cildinde yayımlanmıştır (Yıldız 2015: 50).

Kırım Türklerinin destanlarının özellikleri;

1. Kırım destanları diğer Türk boylarındaki varyantlara göre daha kısadır.
2. Birçok destan günümüzde masallaşmıştır.
3. Bazı destanlarda halkın kahramanları değerlendiriş, tarihî gerçeklerden farklıdır.
4. Çora Batır, Edigey gibi destanların başkahramanları halkın içinden çıkmıştır.
5. Kahramanların şahsî mücadeleleri millî mücadele haline dönüşmüştür.
6. Destanlarda az da olsa halkın hayatıyla ilgili ipuçları bulunmaktadır.
7. Sosyal konulu destanlarda masallaşma özelliği daha belirgindir (Yüksel 2005: 6).

Kırım Tatar destanları arasında; Adil Sultan, Amet/Amet Şah, Arzınan Gamber/Arız ile Kamber/Arzı ve Gamber, Asan, Aslı ve Kerem, Âşık Garip, Aygöl, Aysıl Ulu Amet Batır, Beyböri Oğlu Beyrek Batır, Çora Batır, Edige/Edige Biy/İdege Bi, Edil Sultan, Er Targıl, Farhad ve Şirin, Kence Osman, Kerem ile Asılhan, Kıylap Batır, Kokon ve İsak, Koplandı/Koplandı Batır, Kozukürpeç, Kör oğlu, Leyla ve Mecnun, Nar Kamış, Orak Mamay/Orak Mamayman Külke, Seyitbattal Gazi, Şah İsmail, Şalkız, Tairnen Zore/Tairnen Zöre, Tuktamış Han, Yusuf-Züleyha bulunmaktadır (Yıldız 2015: 198-200).

1.3.15. Kumuk Destancılık Geleneği

Kumuklar veya Kumıklar, çoğunluğu Dağıstan'da olmak üzere Kuzey Osetya ve Çeçenistan'da yaşayan Azerbaycanlıların ardından Kafkasya'daki en kalabalık ikinci Türk halkıdır.

Kumuk adının geçtiği en eski kaynak Kâşgarlı Mahmud'un Divânü Lügati't-Türk adlı eseridir. Kâşgarlı Mahmud Kumuk kelimesinin karşılığı olarak "Bir zaman yanında bulunduğum beylerden birinin adı" şeklinde tanımlamıştır (Atalay: 2013: 383).

Kumuk Türkleri destan terimini karşılayan *yır (jır)*, *dastan* kelimelerini kullanmışlardır. Yır, genel manada türkü demektir. Kumuklar, bir kaç mısralık aşk şiirlerinden yüzlerce mısralık kahramanlık şiirlerine kadar, sarın (mani) dışındaki bütün manzumeler için bu terimi kullanmaktadırlar. Bu bakımdan, *yır* genel başlığı altında temalarına ve söylenme sebeplerine veya yerlerine göre şu türler yer alır: İgitlik yırlar (kahramanlık türküleri), kalendar-adat yırları; (yılın belli zamanlarında uygulanan âdetler ve bayramlarla alakalı türküler) yaslar, vayahlar, şahalaylar (ağıtlar), zahmat yırlar (iş türküleri), sibir ve tusnak yırlar (esir türküleri), haşık yırlar (aşk türküleri) (Hacıyev 2002: 30).

1. İgitlik Yırlar (Destanlar ve Kahramanlık Türküleri)

Destan mahiyetindeki yırlarda, genel olarak *kazak* denilen bir halk kahramanının şahsında, milletin tarihî bir devri, örf, âdet, gelenek ve inanışları ifade edilir. Bunlar, en uzununu 150 mısra olan manzumelerdir. Elimizde bulunanlardan bazıları: Minküllü, Kartkocak, Cavat, İgit Anci (manzum nesir karışıktır), Abdulla, Aygazi, Anasına Sav

Kaytgan Kazak Erni Yırı, Eldaruş, Akmurza va Bekmurza, Kazanbiy, Yahsaylı Deli Osman, v.d.

Kanna kazak yırlar (kısa kahramanlık türküleri) ise, dünya görüşleri yarlı busam da xarlı tügülmen! “fakir isem de bağımlı değilim” sözünde özetlenebilecek yiğitlerin ağzından söylenmekle beraber belli bir kahraman etrafında değil, genel olarak kahramanlık, yiğitlik, bağımsızlık, vb. temalarının işlendiği; Kumuk halkının sevincinin, üzüntüsünün, gönül genişliğinin, cesaretinin, derin felsefesinin dile getirildiği manzumelerdir ki, koçaklama karşılığındadırlar (Hacıyev 2002: 55)

2. Kalendar adet Yırları

Bunlar yılın belli zamanlarında tertiplenen *güdürbay, zemire ve navruz* gibi merasimlerde söylenen yırlardır (Hacıyev 2002: 60)

Kumuk destanları genellikle kısa metinlerdir. Manzum, manzum-mensur karışık olduğu gibi sadece mensur olanlar da vardır. Ancak bunlar artık masallaşmıştır.

Kumuk destanlarına örnek olarak şu destanları gösterebiliriz: Abdullanın Yırı, Akmurza va Bekmurza, Anasına Sav Kaytgan Kazak Erni Yırı, Aygazini Yırı, Bozyiğit, Cavatnı Yırı, Çora Batır, Eldaruşnu Yırı, İğit Ancı, Kartkocak/Kartkocak bulan Maksuman, Kazanbiy, Minküllünü Yırı, Yahsaylı Deli Osman, Yırçı Kazak, Zoruşnu Yırı (Yıldız 2015: 200).

1.3.16. Nogay Destancılık Geleneği

Bütün Türk dünyasında olduğu gibi Nogaylarda da destanların önemi büyüktür. Nogaylar destan terimi olarak, türküyle aynı anlama gelen *yır* kelimesini kullanmaktadırlar. Nogaylarda, destanlar ve yırlar iç içedir. Özellikle kahramanlık ve aşk destanlarında yırlar oldukça fazla yer almaktadır. Nogaylarda destan anlatıcılarına *yırçı* adı verilmektedir.

Nogay destanlarını incelerken destan diye gösterilen bazı destanları, halk hikâyesi olarak da değerlendirebiliriz. Bunu dememizin sebebi ise, destanın tamamen nesir olmasıdır. Arslan Biy Destanı bu duruma örnek olarak gösterilebilir.

Nogay Türklerinin istilâlar sonucu dağılması veya içlerine girdikleri toplumlar içerisinde asimile olmaları sebebiyle Nogayların dil, edebiyat ve kültürleri beraber yaşadıkları toplumlara tabî olmuştur. Bu bakımdan Nogaylarda destancılık geleneği unutulmaya yüz tutmuştur.

Tezimizde incelediğimiz Nogay destanları şunlardır: Arslan Biy, Aysıldın Ulı Ahmet, Azavnur, Bozyiği, Şorabatır, Edige, Edil Soltan, Er Şoban, Yas Pan Kız, Stambılga Köşüv, Karaydar Man Kızıl-Gül, Koplanlı Betir, Mamay, Nogaydın Kırk Betiri, Tölegen Men Kız-Yibek, Tahir Man Zuhra (Özkan 2007).

1.3.17. Özbek Destancılık Geleneği

Özbek dilinde *dâstân* ve *epos* terimleri kullanılmaktadır. Türk dünyasının bütün geleneklerinde olduğu gibi, Türkiye Türkçesinde *halk hikâyesi* olarak adlandırılan anlatım türleri bu geleneğe de *dâstân* türü içinde yer almaktadır (Yıldız 2015: 51).

Özbek destanları konu bakımından;

1. Kahramanlık destanları,
2. Cenknemeler,
3. Tarihî destanlar,
4. Romantik destanlar,
5. Edebi destanlar,
6. Yeni destanlar (Mirzayev-Sarımsakov 1981: 13).

Naciye Ata Yıldız yukarıda yapılan tasnifi pek doğru bulmamaktadır. Çünkü *Edebi destan* terimi ona göre yanlıştır. Bunun sebebini ise kendisi, bütün destanların edebi olduğunu ve bu terimin yerine *kitabi destan* teriminin kullanılmasının daha doğru olacağını söylemektedir. Yıldız, Özbek destanlarını kendisi şöyle sınıflandırmıştır:

A. Oluşma ortamlarına göre Özbek destanları:

1. Sözlü geleneğe oluşan destanlar: *Tahir ile Zühre, Alpamiş* vd.

2. Yazılı gelenekten sözlü geleneğe geçen (kitabi) destanlar: *Yusuf-Züleyha*, *Behram-Gülendam* vd.

B. Konularına göre Özbek destanları:

1. Kahramanlık destanları.

1.1. Alp tipine bağlı kahramanlık destaları: *Alpamiş*, *Köroğlu* vd.

1.2. Tarihi kahramanlık destanları: *Yusuf bilen Ahmed* vd.

2. Aşk destanları: *Tahir-Zühre* vd.

3. Otobiyografik destanlar: Fazıl Yoldaşoğlu; *Günlerim* vd.

C. Oluşma dönemlerine göre Özbek destanları:

1. Eski destanlar: *Alpamiş*, *Köroğlu* vd.

2. Yeni destanlar: Fazıl Yoldaşoğlu; *Günlerim* vd. (Yıldız 2015: 51-52).

Özbek dilinde, destan icra eden kişilere genel olarak *dâstânçı* denilmekle birlikte, *bahşı*, *şair*, *ahun*, *sannavcı*, *yüzbaşı*, *sakî*, *sazende*, *sazcı*, *halfe* gibi terimler de destan icracıları için kullanılmaktadır (Yıldız 2015: 52).

Özbek destanları mutlaka bir ezgi eşliğinde ve çoğunlukla da bir musiki aletiyle söylenmektedir. Dombra daha çok kahramanlık destanlarında tercih edilmektedir. Aşk destanlarında ise tar ve dutar kullanılmaktadır (Yıldız 2015: 52). Özbek destanlarında bu şekilde konusuna göre müzik aleti seçilmesi destancılık geleneğinin yeni bir boyutunu ortaya koymaktadır. Bu şekilde müzik aleti seçimi Özbeklere has bir olgudur. Bu durum günümüzde halen yaşamaktadır.

Özbek destanları diğer Türk dünyası destanlarında olduğu gibi; manzum, manzum-mensur karışık veya son zamanlarda daha çok ortaya çıkan ve masalımsı özellikler barındıran mensur destanlar olmak üzere 3 başlık altında toplamak mümkündür. Manzum destanlarda, manzum kısımların çoğunluğunu 7, 8, 11 heceli mısralar oluşturmaktadır (Muradov vd. 1985: 13-348).

Özbek destancıları icra tarzlarına ve kabiliyetlerine göre üç ana başlık altında toplanmaktadır:

1. İcadkârlar: Destanları kendi kabiliyetlerine göre yeniden yorumlayan fakat aynı zamanda gelenekten de ayrılmadan orijinal bir şekilde söyleyebilen destancılarıdır.

2. Küylavçılar: Bu destancılar ezgi eşliğinde destanların ancak belli kısımlarını söyleyebilen destancılarıdır.

3. İcracılar: Bu destancılar bir destanı baştan sona geleneksel bir şekilde söyleyebilir. Fakat destana kendinden bir şeyler katma yeteneğine sahip değillerdir (Yıldız 2015: 52).

Özbek Türklerinde destancılar iki türlü çevrenden yetişir; Saray çevresinde yetişen destancılar ve halk arasından yetişen destancılar. Saray çevresinde yetişen destancılar daha çok sarayda sultanın hizmetinde destan söylerler, bu destanlarda tasvufî ve dinî motifler oldukça fazladır. Halk arasında yetişen destancılar ise, geleneksel tarzda destanlar söylerler ve usta-çırak ilişkisi içerisinde yetişirler (Baydemir 2006: 129).

Özbek destancılık geleneğinde on adet destancılık mektebi bulunmaktadır. Bunlar; *Bulungur Mektebi*, *Korgan Mektebi*, *Yangi Korgan Mektebi*, *Şehr-i Sebz Mektebi*, *narpay Mektebi*, *Nur Ata Mektebi*, *Harezmi Mektebi*, *Şerabad Mektebi*, *Kamay Mektebi*, *Özbek-Lagay Mektebi* (Mirzayev 1979: 10-85; Ekici 2002: 40-92; Yıldız 2015: 53).

Bazı Özbek bahşıları: Abdulla Kurbannazar, Abdulla Şair Nuraliyev, Ahmed Bahşı, Ali Osmanov, Amin Bahşı, Berdi Bahşı, Bibi Şaire, Boran Şair, Bota Şair, Cassak, Colman Bahşı, Cumabay Bazarov, Cumanbülbul, Çını Şair, Dostyar, Egemberdi Almurad oğlu, Emin Melik oğlu, Ergaş Cumanbülbul, Ernazar Bahşı, Hacımurat Bahşı, Hanımcan Halfe, Hasan Kayki, Heybet Şamaloğlu, Hıdır Şair, Koldaş Şair, Kutöre Rozi Bahşı, Kunduz Saki, Kurban Palvan, Kurbanbek Şair, Kurbannazar Abdullayev, Lafes Mahsun Sıdki, Melaş Ermatov, Memedreyim Bahşı, Merdi Bahşı, Molla Taş, Molla Halmurad, vd. (Yıldız 2015: 54-55).

Yukarıda destancılık geleneğini ve bahşılarını verdiğimiz Özbek destanları şunlardır: Açıldav, Aftabperi, Alibek bilen Balibek, Alpamış, Altın Kavak, Arap Reyhan/Göroğlu ve Arap Reyhan, Arzıgül, Âşık Garib/Şahsenem-Garib/Garibcan, Avaz Han, Avazning Ölimge Buyurılışı, Ayçınar, Aysuluv, Bahtiyar Evlatlarga, Bazirgan, Behram ve Gülendäm, Bektaş Arap, Belagerdan, Belhuvan, Berdiyâr Atalik, Botaköz, Bozyiğit, Cana Dil, Cehangir, Çambil Kamali, Çar Derviş, Dalli, Destan-ı Ebu Müslim Sahipkıran/Cenkname-i Ebu Müslim/Sahipkıran, Destegül, Dilaram, Elaman, Erali-Şirali, Ernazar Han, Farhad-Şirin, Göroğlu/Goroglu, Gülferah, Gülhıraman, Gülnar Peri, Gülşenbağ, Halbeka, Haldarhan, Hasan Çapsan, Hasan Han, Hıdıali Elbegi, Hilaman, Hirmandali, Hurlıka ve Hemra/Sayat-Hemra, Hurşiday, Husırav-Şirin, Huşkeldi, İntizar, Kambağal Batrak, Kıran Han, Kız Cibek, Kunduz Peri bilen Yulduz Peri/Kunduz Bilen Yulduz, Künlerim, Küntuğmış, Layla-Mecnun, Melike Ayyar, Memekerim Palvan, Merdikar, Mesbeçe, Meşrika, Miskal Peri, Murad Han, Namaz, Nigar ve Zaman, Nuralıhan, Rana bilen Suhangül, Ravşan, Rüstem Han, Sahhipkıranın Tuğılışı, Senaber, Sultan Han, Şahdarşah/Şahdarhan, Şeybanî Han/Şeybanname, Şeyveli, Şirin bilen Şeker, Tahir-Zühre, Temirhan Padşa, Terceme-i Hal, Tolak Batır, Tolğanay, Tulumbiy, Yadgar, Yekke Ahmed, Yunus Peri, Yusuf bilen Ahmed/Yusuf Beg-Ahmed Beg/Bozoğlan-Destanı, Yusuf-Züleyha: Zamanbek, Zaydınay, Zevar Han, Zulfızar bilen Avazhan, Zulfızer (Yıldız 2015: 121-128).

1.3.18. Saha (Yakut) Destancılık Geleneği

Saha Türklerinde *destan* teriminin karşılığı olarak *olongko* kullanılmaktadır. Olongkoların yapısında genellikle nazım-nesir bir arada bulunur. Bu durumun etkili olmasında yazıya geçiren derleyiciler de etkili olmuştur. Manzum kısımlarda belli bir ölçü takip edilmez, mısra sonu kafiyenin yanı sıra mısra başı kafiye de ahenk oluşturmada etkilidir. Olongkolar genellikle üst, orta ve alt dünyanın tasvir edildiği uzun bir girişten sonra başlar (Yıldız 2015: 55). Bu tasvirlerle diğer Türk destanlarında rastlanılmamaktadır. Bazılarında olsa bile üç, beş cümleden öteye gitmemektedir. Bu durum Saha (Yakut) destancılık geleneğine özgü bir durumdur.

Hacim bakımından, bir gecede anlatılan olonkolar kısa, iki gecede anlatılan orta, üç ve daha fazla gecede anlatılanlar ise uzun destanlar olarak değerlendirilir. En uzun olongko, dokuz gece boyunca anlatılan *Inırğannaah Itık Nuoğay*'dir. Bunun yanında

sözlü gelenekte anlatılan küçük-büyük 369 olongko tespit edilmiştir (Ersöz 2010: 33). Olongkoların bir gecede anlatılanlarını destandan ziyade masal olarak yorumlamak daha doğru olacaktır.

Olongkoların başka bir özelliği de müzik aleti olmadan icra edilmesidir (Yıldız 2015: 56). Saha destanlarını, konu bakımından üç başlık altında toplayabiliriz:

1. İyiliğin, varlığın ve yukarı dünyanın oymaklarının yeryüzüne yerleşmeleriyle ilgili destanlar,
2. Sahaların ataları hakkındaki destanlar,
3. Dünya insanların koruyucuları hakkındaki destanlar (Ersöz 2010: 29).

Metin Ergun ise, Yakut destanlarını iki gruba ayırmaktadır:

1. Kahramanın eş bulma mücadelesini anlatan destanlar,
2. Kahramanın ülkesini ve zor durumda olanları kurtarmak üzere yaptığı mücadeleyi anlatan destanlar (Ergun 2013: 24-25).

Yukarıda çeşitli bilim adamlarına göre olongkoların konularını vermeye çalıştık. Bu tasniflere bakarak olongko kahramanlarının yaptıkları mücadele, iyinin ve kötünün mücadelesi olarak yorumlamak yanlış olmasa gerek.

Sahalarda destan icracıları diğer geleneklerde olduğu gibi icralarını, uzun ve soğuk kış aylarında, gece vaktinde gece vaktinde gerçekleştirir. Olongko anlatan kişilere *olongkohut* adı verilir. Eski dönemlerde şamanlar gibi hastalıkları tedavi etme görevi de ola olongkohutlar, bugün bu işlevlerini kaybetmişlerdir. Olongkohut olmak, aileden gelen irsi özelliklerle de mümkündür. Böylece olonhkohutluk babadan oğula geçen bir meslek gibi de yorumlanabilir. Olongkohutluk, bütün Türk dünyasının bahşılık ve âşıklık geleneğinde etkili olan rüya mmotifi ile de ortaya çıkabilir. Rüyada bir destanı baştan sona kadar öğrenen olongkohutlar da vardır. Olongkohutlar hem erkek hem de kadın olabilir. Ancak kadınların icra ettiği olongkolar ve icra ortamları birbirinden farklıdır. Kadınlar sadece kendi akraba çevreleri ve komşular içinde destan icra ederler, erkek olongkohutlar gibi dolaşarak destan icra etmezler. Ayrıca kadın olongkohutların repertuarlarında kadın kahramanlarla ilgili destanlar daha yaygındır (Yıldız 2015: 58).

Usta-çırak eğitimi sonucunda oluşan olongohutlar arasında da diğer geleneklerde de olduğu gibi ekolleşmeler meydana gelmiştir:

1. Taatta mektebi: En tanınmış ekoldür.
2. Amma mektebi: En meşhur olongkohut olarak kabul edilen Çeebiy'in yetiştiği ekoldür.
3. Çurapçi mektebi: Diğerlerine göre daha zayıf bir ekoldür.
4. Verhoyansk ve Vilüy mektebi: Güçlü bir ekoldür (Ergun 2013: 29, 255-257).

Bu mekteplerden yetişen en meşhur olongkohutlar; A. S. Vasiliyev, A. İ. Tomskaya, A. N. Nikolayev, A. P. Ambrosyev, Nikola Yeviç Alekseyev, Afanasiy Solovyev, Akım Tataarınap, Alaacı, Allaka Baaska, Baaskaydan, Baassang, Babança, Babiat Makaanap, Baça Bahılay, Bataraak, Baybal Bardıkov, Beceele, Beeçere Zaharov, Behieliskiy, Bıgıtıy Uus, Bikaan, Billay Bieçere, Boris Alekseyev, Gorhov, Telabur, Teleerke Kirgiyev, Vasiliy İvanoviç, Y. M. Yegerov vd. (Ergun2013: 259-415; Ersöz 2010: 26-70).

Yukarıda destancılık geleneğini ve olongkohutlarını verdiğimiz bazı Yakut destanlarını şöyle sıralayabiliriz: Abaahı Kıha, Ağıs Ayı Aymaga Harılı Sürük, Ağıs Bilas Suhuotaah Aytalın Kuo, Ağıs Kihın Anna, Ağıs Uon Arağas Atıtdaah Toğus Uon Toluman Oğustaah Dohsun Sırılılah, Aji-Buju Buhatır Erbehtey Bergen, Ala Bulkun, Ala Tuygun, Alandaayı Kulandaayı Kulun Kulluruskay, Algıstaayı Hatın Aar MenGüön Toyon, Alıp Hara İkki, At Uola Dıray, Ataah Emeehsin Çongkuruun Ogonnor, Ayaatır Ala Burray, Aydaanaah Üyege Töröobüt Ala Hotogoy, Ayı Aan Çelbey Hatın, Ayı Bergen, Ayı Curagastay, Ayı Daarkı Buhatır, Ayı Duguayday, Ayı Sbardan, Ayı Siene Acı-Bucu, Aytalın Kuo, Baabıy Buhatır, Baay Kihi Bahımnı Baatır Erbehtey Bergen İkki, Baay lal Hamnaççita Baadang Hara, Badyam Sier Attaah Baabıy Baatır, Baliya Buhatır, Baybarı Mangan Attaah Bayağantay, Bert Hara Buhatır, Bies Inahtaah Beyberikeen Emeehsin, Būdürüybet Mülcü Böğö, Cırıbına Cırılıata Kıs Buhatır, Culuruyar Nurgun Bootur, Çaarçahaan, Çarkıy İkki Barılıa İkki, Çıñaah İkki Moğus İkki, Çurum Çurumçuku, Eliedel Bergen, Elik Bootur Nıgıl Bootur İkki, Erbehtey Bergen, Er Sogotoh, Haan Cargıstay, Haptagay Buhatır, Hara Holorukay

Balistaah Er Soğotoy, Horo, İnırğannaah Itik Nouğay, İeyehsit Sienne İle Hara Buhatırdar, İkki Cergestey Attaah Eles Buhaatır, İni-Bii Ayıhıt Siene Ala Hara, Kençe Böğö, Kılaannaah Usuktaah Kıs Buhatıt, Kiriiseliir Kirile, Kötör Kınattaah, Kulkul Böğö Oğonnor Silirikeen Emeehsin İkki, Kuruubay Haannaah Kullun Kulustur, Mögülü Böğö, Mönürüür Böğö, Oğonnordooh Emeehsin, Olongkoolon Oburgu Onoğostoon Çuohaan İkki Oloon Doloon İkki, Orto Doyduga Orohulaan Töröobüt Oroy Hara Attaah, Oyoğos Bıhağaha Batıyalaah Oğo Tulayaah, Ölböt Bergen, Ölüü Üödülbe Buhatır, Sün Caahın, Tiin Oğonnor İkki Tanas Kınat İkki, Ton Saar Buhatıt, Toyon Nurgun Buhatır, Udağattar Uolumar Aygır İkki, Uhun Unaar Attaah Unaar Kuo, Uranıkaan Oğonnor, Ürüng Uolan Buhatır, Üs Bıraattılar, Üüt Aas Beyeleeh Ürün Ayı Toyon İççattara (Ersöz: 2010: 10-70; Ergun 2013: 10-415; Yıldız 2015: 234-245).

1.3.19. Şor Destancılık Geleneği

Şorlar, *destan* teriminin karşılığı olarak *kay* terimini kullanırlar. Ayrıca *nartpak*, *nıbak*, *narpak* ve *şörçek* terimlerini de destanın karşılığı olarak kullanırlar. *Kay*, esasında destan söylenirken çıkarılan sese ve destan söyleme biçimine, yani icra usulüne verilen addır (Ergun 2006: 23).

Şor destanları genellikle manzum ve manzum-mensur karışık bir yapıya sahip olmakla beraber, masallaşarak nesre dönüşmüş destanlar da vardır. Destanların manzum kısımlarında veya mazum destanlarda belli bir hece ölçüsü kalıbı ve nazım birimi kullanılmaz. Mısra sonu kafiyede belli bir düzen takip edilmez, mısra başı kafiyeye de rastlanır. Bu özellikleriyle, *kaylar*, ana olay örgüsünü bilen destancılar tarafından serbest bir biçimde kaylanabilir (Yıldız 2015: 63).

Şor destancılık geleneğinde destan icra edenlere *kayçı* adı verilir. Kayçılar, destan söyleyiş tekniklerine göre göğüsten, gırtlaktan ve damaktan kaylayanlar olmak üzere üç ana gruba ayrılır (Yıldız 2015: 63). Kayçılar, destanları *komıs/komus* veya *kopus* adı verilen müzik aleti eşliğinde söylerler. Şorlarda kopussuz destan söylenmez. Kayçı eline kopusunu alarak oba oba, ırmak ırmak, tayga tayga dolaşır, uzun kış gecelerinde bazen sabaha kadar, bazen de geceler boyunca halk karşısında destan söyler. Bayramlar, ziyaretler, toylar kayçısız geçirilmez. Özellikle toylarda mutlaka kayçı bulundurulmalıdır; aksi halde toy sahibinin toplum içindeki itibarı zedelenir. Bunun yanında avcı ve balıkçı bir halk olarak tanınan Şorlar, ava giderlerken yanlarına

bir kayçı alırlar. İnançlarına göre ava başlamadan önce, taygada kopuz sesi ve kay dinlemek gerekir. Bunun sebebini ise, kopuz sesi ve kay dinlenen avlar bereketli olur diyerek açıklamaktadırlar (Ergun 2006: 24-25).

Şorlar, kayçıları koruyucu, dost, hoca ve hatta bir nevi peygamber olarak da sayılabilecek olan kutlu kişi olarak kabul ederler. Kutlu kişi olarak kabul edilen kayçıları *eelü* kayçılarıdır. Bu tarz kayçılara herkes saygı göstermek zorundadır. *Eelü* kayçılara saygı göstermeyenlerin güna işlediklerine ve cezalandırılacaklarına inanılır. Günümüzde, Şorlar arasında, özellikle de dağlık arazide ve çoğunlukla kırsal alanda yaşayan güney Şorlarda kayçıları, hala daha en saygın şahıslardır (Ergun 2006: 25-26).

Tıpkı Altay, Tıva, Hakas, Yakut destancılık geleneklerinde olduğu gibi kayçıları, destanları, genellikle geceleri söylerler. Gelenekte gündüz kay söylemek pek makbul sayılmaz. Gelenekte gündüz kay söylemenin yasak olmasıyla ilgili şöyle bir inanç vardır: Gündüz kay kaylayan kayçı, kay iyesinin gazabına uğrar ve aklını kaybedebilir. Gündüz kay söylenirse kay iyesi, hem kayçıyı, hem de dinleyicileri cezalandırabilir. Onun için kayı mutlaka gece söylemek gerekir (Ergun 2006: 27).

Türk dünyası destan geleneklerinde olduğu gibi Şor destan geleneğinde de kayçılık ekolleri bulunmaktadır. Bu ekoller şunlardır:

1. Güney Şor kayçılık mektebi: Daha çok gırtlaktan kaylarlar. Dağlık bölgede yaşayan bu ekole bağlı kayçıların hepsi II. Dünya Savaşı sırasında ölmüşlerdir.
2. Kondom kayçılık mektebi Kayçıları kaylarını boğuk ve alçak bir sesle söylerler.
3. Mrass kayçılık mektebi: Destanları göğüsten veya damaktan ses çıkararak yükses sesle ve hızlı söylerler. En güçlü kayçıları bu ekolden yetişmiştir (Ergun 2006: 33-34).

Çalışmamızda incelediğimiz Şor destanlarını sıralayacak olursak: Ak Kan, Ak Ölen-Me Kır Ölen, Altın Ergek, Altın Sırık, Altın Tayçı, Aran Taycı, Ay Mögö, Kan Argo Peçelig Kan Mergen, Kan Kes, Kan Pergen, Kara Kan, Karattı Pergen, Kartığa Pergen, Oğlak, Ölen Tayçı (Yıldız 2015: 224-227).

Yukarıda destancılık geleneğini ve destanlarını verdiğimiz önemli Şor kayçıları şunlardır: A. İ. Abakayev, A. İ. Çudoyakov, A. N. Napazakov, A. M. Atkonov, A. T. Tortobayev, Azrı, E. P. Kuyukov, G. F. Tokmaşev, G. N. Kastrakov, G. S. Telbezekov, G. S. Torbokov, İ. K. Telbezekov, İ. M. Rıjkin, Nikofo Tanagaşev, Dmitirviç Tortobayev, Paskey, Pyotr Eptegeşev, S. S. Açolov, S. S. Torbokov, S. T. Taybıçakov, S. V. Şalbigaşev, T. N. Kuşakov, Totışev, V. M. Karaçakov, Y. İ. Arbaçakov (Yıldız 2015: 65; Ergun 2006: 33-34).

1.3.20. Türkmen Destancılık Geleneği

Türkmen dilinde destan türünü ifade etmek için *dessan* ve *epos* terimleri kullanılmaktadır. *Dessan* başlığı altında, hem kahramalık hem de aşk ve sosyal konulu eserlerin yer alması, geleneğin adlandırılmasında Türkiye Türkçesinden ayrılan, Türk dünyasının diğer gelenekleriyle de ortak olan bir özelliktir. Türkiye Türkçesinde *halk hikâyesi* olarak adlandırılan örnekler, bu gelenekte *dessan* başlığı altında işlenmiştir (Yıldız 2015: 74).

Türkmen destancılık geleneğinde, kendi üslubuna göre düzenleyerek yazıya geçireni belli olan destanları ifade etmek üzere Özbek Türkçesinde olduğu gibi, *avtorlu dessan* terimi de kullanılmaktadır. Andalıp tarafından kaleme alınan *Leyli-Mecnun*, *Yusup-Züleyha*, *Zeynel-Arap*, *Baba Rövsen*, *Oguznama*; Şabande tarafından kaleme alınan *Şabehram*, *Hocamberdi Han*; Şeydayı tarafından kaleme alınan *Yusup-Ahmet*, *Döletyar*, *Seypelmelek-Medhalcemal*, *Alı Beg-Balı Beg*, *Tulum Hoca* gibi destanlar *avtorlu dessan* olarak tanımlanan grupta yer alan destanlardır. Bu destanlar yazılı metinlerin yanı sıra bağşı geleneğinde de yer almıştır (Şahin 2010: 63-64). *Avtorlu dessanların* şairleri de, dutar eşliğinde şiir ve destan okuyan kişilerdir. Bu sebeple *avtor/yazar* olarak adlandırılan şairler, aslında bu eserlerin hiç değilse bir kısmının *musannifleri* durumundadır. Anadolu sahasındaki musanniflerle bu bakımdan benzerlik gösterir (Yıldız 2015: 74).

Epos terimi Türkmen dilinde, kahramanlık konulu halk hikâyeleri, efsaneleri özellikle de *Köroğlu* destanını karşılamaktadır. Türkmen destancılık geleneğinde, diğer geleneklerden farklı olarak *lir-epos/âşıgtık epos* gibi terimler yoktur; *dessan* terimi hepsini kapsamaktadır (Yıldız 2015: 74).

Türkmen destanlarının tasnifi konusunda Baymuhammet Ataliyeviç Garrıyev, Rahman Recebov, Seyit Garrıyev başta olmak üzere birçok araştırmacı tarafından çalışmalar yapılmıştır (Yıldız 2015: 75). Bu çalışmalara göre Türkmen destanlarını şu şekilde tasnif edebiliriz:

1. Realistik aşk destanları: *Leyli-Mecnun, Zöhre-Tahir* vd.
2. Fantastik aşk destanları: *Seypelmelek-Methalcemal, Gül-Senuber* vd.
3. Kahramanlık destanları
 - a. Aşk ve kahramanlık konulu destanlar: *Gül-Bilbil* vd.
 - b. Savaş destanları: *Yusup-Ahmet, Alı Beg-Balı Beg, Hocamberdi Han* vd.
4. Realist destanlar
 - a. Tarihî kahramanlık destanları: Magrupı'nın *Dövleyar*, Misgin Gılıç'ın *Batır Nepes* vd.
 - b. Biyografik destanlar: Mollamurt'un *Emir-Zerli* vd.
 - c. Aşk ve sosyal konulu destanlar: Mollamurt'un *Emir-Zerli* vd.
5. Dinî destanlar
 - a. Din konulu aşk destanları: Andalıp'ın *Yusup-Züleyha* vd.
 - b. Din ve din büyükleri hakkında destanlar: *Baba Rövsen, Zeynel Arap* vd.
6. Tercüme destanlar: Andalıp tarafından Farsça'dan çevrilen *Mürze Hemdem* vd. (Garrıyev 1982: 38-54).

Türkmen destanlarının tasnifine ait Türkiye'de yapılan son çalışmalardan birini de Halil İbrahim Şahin yapmıştır. Bu tasnif sadece içerik dikkate alınarak yapılmıştır.

1. Kahramanlık destanları
2. Aşk destanları
3. Dinî destanlar (Şahin 2011: 72)

Türkmen destan icrasında, diğer Türk dünyası destancılık geleneklerinde de olduğu gibi kullanılan müzik aletleri vardır. Bunlar; *dutar*, *gıçak* ve *tüydük* gibi müzik aletleridir.

Türkmen destanlarından destan söyleyenlere *dessancı* ve *bagşı* olarak adlandırılmakla birlikte, destan söyleyenleri sadece şiir söyleyenlerden ayırmak üzere *desşacı bagşı* terimi de kullanılmaktadır.

Türkmen destancılık geleneğinde de diğer geleneklerde olduğu gibi, bagşuların repertuarlarında yer alan destanlar, kullandıkları müzik aletleri, ağız özellikleri, ezgileri, üslupları, icra tarzları hatta geleneksel giysileri bakımından ustadan çırağa aktarılan özellikler nedeniyle ekolleşmeler vardır. Türkmen geleneğinde bu ekollere *yol* adı verilir ve her yolun kendine ait bir özelliği vardır. Bu yolların başlıcaları S. Z. Kominek tarafından Yomut-Göklen, Çovdur, Ata, Ersarı, Salır-Sarı, Ahal-Teke, Damana, Kazancık Yolları; Şahim Gulliyev tarafından da Marı, Aşgabat, Daşoğuz, Çarçev, Balkan Mektebi olarak tespit edilmiştir (Şahin 2011: 184). Bu yolların adları farklı olmasına rağmen yolların çoğu birbiriyle benzer özellikler göstermektedir.

Türkmen destanlarını sıralayacak olursak; Aslı-Kerem, Alı Beg-Balı Beg, Aşık Garip, Babarövşen, Batır Nepes, Bezirgen, Cengnama, Dervüş Bahrı, Dövletyar, Emir-Zerli, Sayat-Hemra, Gırk Gız, Gorkut Ata, Goşa Pudagım, Göroğlu, Gövher Gız-Şıralı Beg, Gül-Bilbil, Gül-Senuber, Hatemtay, Helalay-Garip, Hirmandeli, Hocamberdi Han, Hüyrlukga-Hemra, İbrahim Edhem, İbrahim Halil, İmam Batır, İmam Hasan ve İmam Hüseyin, Kasım Oğlan, Leyli-Mecnun, Melike-Dilaram, Miralı hem Soltansüyün, Muhammedhanapıya, Neceboglan, Nezdepe, Oguznama, Ray Çini, Rüstem Zal, Sayatlı-Hemra, Seypelmelik-Medhalcemal, Soltan Süyün Baykara, Şabehram, Şanama, Tahir-Zöhre, Talıbı ve Sahıpcemal, Tulum Hoca, Vagzı-Azad, Varka-Gülşa, Yusuf-Ahmet, Yusup-Zeliha, Zeynel Arap (Yıldız 2015: 115-120).

Önemli Türkmen bagşuları; Abdıselen Bagşı, Agamet Pışık Bagşı, Agmırat Bagşı, Allanur Bagşı, Aman Kör Bagşı, Amandövlet Bagşı, Annasen Bagşı, Annageldi Mehemov, Annamembet Bagşı, Artık Durdiyev, Ata Govşudov, Ata Gurbanov, Atacan Aşırov, Atanazar Bagşı, Baba Bagşı, Babacan Saporov, Balkan Bagşı, Ballı Metgeldiyev, Batır Gaşgal, Bay Tekeyev, Bayar Bayramov, Cabbar Bagşı, Cumamırat

Bagşı, Çagan Aga, Çovdur Bagşı, Durdı Bagşı, Gammar Bagşı, Gara Bagşı, Garlı Bagşı, Goç Bagşı, Hacı Golak Bagşı, Halmırat Bagşı, Hekim Gurbanov, Hocamgulu Bagşı, İmannazar Bagşı, İsa Bagşı, İşbay Bagşı, Kakacan Durdıyev, Kiçi Garlı, Kör Gocalı, Magtımgulu Garlıyev, Memmedana Bagşı, Membetmırat Bagşı, Nazar Baga, Nazar Hoca, Nedir Bagşı, Nobat Bagşı, Nuri Bagşı, Oraz Salır, Orazgeldi İlyasov, Orazgulu Bagşı, Öte Kakacanov, Öre Kabayev, Palta Bagşı, Pelvan Hupba, Sarı Bagşı, Seyitnazar Seydi, Söyeg Bagşı, Şacan Sazanda, Teç Bagşı, Ulı Garlı, Veyran Bagşı (Seyitmıradov-Halmuhammedov 1976: 12-20; Mıradov 1992: 15; Reichl 2002: 170, 276; Şahin 2011: 185-191; Yıldız 2015: 78).

1.3.21. Tıva Destancılık Geleneği

Tıva Türklerinde destan kelimesi *tool* ve *tooju* terimleriyle karşılanmaktadır. *Tool* masalları içerdiğinden, destanları ifade etmek üzere *maadarlıg tool* terimi de kullanılmaktadır. Bunlardan başka Tıva Türklerinde destan kelimesini karşılamak için *maadarlık epos* terimi de kullanılmaktadır (Yıldız 2015: 78; Ergun-Aça 2004: 25-39).

Geçmişte, yaz ve kış obalarda, avcılarının dinlenme zamanlarında, doğum ve ölüm gibi her türlü fırsatta destancılarının icraları ilgiyle dinlenir, destancılara saygı gösterilerek destan söylemeye zaman ayırabilmeleri için işlerini yapmalarına yardım edilir, destancılar güzel yemeklerle ağırlandırılırken, günümüzde gelene son derece zayıflamıştır. Tıva'nın Dil, Edebiyat, Tarih ve Bilim Araştırmaları Enstitüsü'nün arşivinde üç yüzden fazla destan ve varyatı bulunmaktadır (Arıkoğlu-Borbaanay 2007: 16).

Konuları bakımından Tıva destanları üç gruba ayrılmaktadır:

1. Kahramanların sevgililerini bulmak için mücadele ettikleri aşk-kahramanlık destanları.
2. Kahramanların eş bulma maceralarının yanı sıra, yurda saldıran düşmanlara karşı verdikleri mücadeleyi anlatan destanlar.
3. Düşmanla veya hanlarla olan mücadeleyi dile getiren destanlar (Arıkoğlu-Borbaanay 2007: 18-19).

Tıva destanları hacim olarak orta ve kısa hacimlidir. Ancak, olay örgüsünde birçok olay iç içe görülmektedir. Tıva destanları genellikle kısa zamanda anlatılır ancak üç gece boyunca anlatılabilen destanlar da vardır. En uzun anlatıla destan ise *Kezer-Mergen* destanıdır. Destancılar destan icrasına, “dinle haydi, işte şimdi” anlamına gelen *şıyaan am* sözüyle başlarlar (Yıldız 2015: 79).

Tıva destancılık geleneğinde destanlar, ezgili olarak söylenmekle birlikte, genellikle bir müzik aleti kullanılmaz. Destancılar destanları ya *ırlap* yani ezgili biçimde ya da *alganıp* yani mırıldanarak icra ederler (Yıldız 2015: 79).

İncelediğimiz Tıva destanları yapı bakımından manzum destanlar grubuna girmektedir. Belli bir nazım birimi olmayıp serbest ölçü ve kafiyeyle söylenir.

Tıva dilinde destan anlatıcıları için *toolçu* terimi kullanılmaktadır (Ergun-Aça 2004: 25). Diğer Türk destanlarının destancılık geleneğinde olduğu gibi Tıva destancılık geleneğinde de destancılık ekolleri bulunmaktadır. Bunlar;

1. Ulug-Hem Mektebi
2. Süt-Höl Mektebi
3. Dzun-Hemçik (Dorgun) Mektebi
4. Mongun-Tayga Mektebi (Ergun-Aça 2004: 72).

Tezimizde incelediğimiz Tıva destanları şunlardır: Alday Buuçu, Aldın-Çaagay, Aldın-Kurgulday, Arı-Haan, Arzılan Kara Attıg Çeçen Kara Möge, Boktu-Kiriş, Bora-Şeeley, Erelzey-Mergen, Haragalzay-Mergen Alışkılar, Han-Şilgi Attıg Han-Hülük, Kangıvay-Mergen, Şöögün Bora Attıg Şöögün-Köögün, Tanaa Herel, Ton Aralçın Haan, Möge Şagan Toolay.

Yukarıda destancılık geleneği ve destanlarını verdiğimiz Tıva Türkleri'ndeki ünlü toolçuları şunlardır: Adıg-ool Aleksey Mildıkpanoviçi, Agıldır Monguş, Alday-ool Aspanday, Amırbit, Balgan, Çöldüm-ool, Baştak-ool Sarıg-Şır Kırğısoviçi, Bayan Balgır, Begzi Tülüş, Sendiyeviçi, Boydu, Dongak İvijik-Dödeyeviçi, Dütüg-Bora, Hertek Şoy Çamziyeviçi, Hovalıg Talınday Şokar-ooloviçi, Hurgül-ool Sazıg-Hunayeviç Monguş, Kalçan Hoy Höm-Barbayeviçi, Mannay Oorjak, Monguş Dünçee,

Monguş Haya Sudunmayeviçi, Ondar Dançıvay, Oorjak Çandı-Höö, Salçak Bagbaa, vd. (Ergun-Aça 2004: 71-96; Yıldız 2015: 80).

1.3.22. Uygur Destancılık Geleneği

Uygur Türklerinde de destan terimi olarak *dastan* kelimesi kullanılmaktadır. Uygur destanlarının yapısı, nazım-nesir karışıktır. Bu geleneğe, Anadolu sahasında halk hikâyesi olarak adlandırılan Tahir ile Zühre, Âşık Garip gibi metinler, *ışkî muhabbet destanları* olarak adlandırılır (Yıldız 2015: 80).

Uygur geleneğinde, manzum kısımları dörtlük, beşlik gibi nazım birimleriyle ve hece ölçüsü kullanılarak söylenen destanlar, diğer geleneklere göre daha fazladır. Manzum kısımları icra edilirken *kopuz*, *dombıra*, *dutar* ve *satar* gibi musiki aletleri kullanılır. Uygur destancılık geleneğinde destan makamları da çok zengindir. *Rak*, *çebiyat*, *çarigâh*, *pencigâh*, *özhal*, *acem*, *uşak*, *bayat*, *neva*, *müşavirek* makamları destan icrasında kullanılan makamlardır (Emin 1980: 114).

Uygur geleneğinde, nazım-nesir bir arada olan destanlarda, destanın kahramanı tarafından söylenen şiirlere *münacat* adı verilmektedir. Bunlar 7'li, 8'li, 11'li ve 14'lü hece kalıplarıyla ve 4, 5 veya 6 mısradan oluşan bentler halinde söylenmektedir (Yıldız 2015: 81). Bu duruma Tahir ile Zühre destanından bir örnek verelim:

*Bu taglar egiz taglar,
Oti yürekni daglar.
Men burda gerip boldum,
Anda kaldı çari baglar (İnayet 2004: 238).*

Uygur destanlarını oluşum dönemleri bakımından üç bölüme ayrılmaktadır. Bunlar;

1. Eski Uygur halk destanları: *Oğuzname*, *Dede Korkut*, *Perhat-Şirin* vd.
2. Orta çağda ve İslâmiyet'ten sonra teşekkül eden destanlar: *Yüsüp-Zileyha*, *Gerip-Senem*, *Hörlika-Hemracan* vd.
3. Yakın çağlarda teşekkül eden destanlar: *Nozugum*, *Abdurrahman Han*, *Seyit Noçi* vd. (Zunun ve Rahman 1982: 286-313).

Uygur Türklerinde destancı için, *destançi*, *bahşı*, *vayiz*, *goşakçi*, *gıssahan*, *yüzbaşı* ve *meddah* terimleri kullanılmaktadır. Uygur Türklerinde eskiden destancılık itibarlı bir meslek sayılırken son yüzyılda sadece destancılıkla hayatı devam ettirmenin mümkün olmaması, destancılığın eski itibarının kaybolmasına zemin hazırlamıştır. Ancak eskisi kadar yaygın olmamakla birlikte özellikle küçük yerleşim yerlerinde ve köylerde destancılık geleneği az da olsa devam etmektedir (Yıldız 2015: 81).

Tezimizde incelediğimiz Uygur destanları şunlardır: Nozugum, Seyit Noçi, Abdurrahman Goca, Kızıl Gülüm, Çın Tömüt Batur, Gerip Senem, Tahir-Zohra, Senuber, Kemerşah ve Şemsi Canan, Hörlıka-Hemracan, Boz Körpeş- Kara Köz Ayim, Şah Adilhan, Şahzade Behram ve Melike Dilriz, Emir Göroğlı, Boz Yiğit, Gülendem.

Yukarıda destancılık geleneğini ve destanlarını verdiğimiz Uygur destancıları şunlardır: Ahmet Ahun, Ahmet Ziyaî, Avut Ahun, Begim Niyaz, Bilâl Nâzım, Büvihan, Ebeydulla Hacı, Hacı Yusuf, Havut Ahun, İbrahim Tilek, İslam Hilim, Kadir Said, Kasımî, Marelveşi, Mehmet Emin Hocamkulu, Molla Bakî, Şehyarî, Molla Nasırî, Molla Nefes, Molla Niyaz, Molla Şakir, Mehmet Rahim Kaşgarî, Ömer Bakî, Sattarkam, Şa Memmet, Şemsettin Tohtacı Ruzî, Tuvdu Ahun, Uzun Memet, Yunus İslâm, Yunus Koşak, Yunus Yarkendî (Yıldız 2015: 82).

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRK DÜNYASI DESTANLARINDA KARDEŞLİK

2.1. Altay Destanlarında Kardeşlik

Altay destanlarında rastladığımız kardeşlik kavramlarını ele aldığımız bu bölümde, çeşitli kardeşlik kavramları üzerinde durduk.

Büyük bir hacme sahip olan Türk dünyası destancılık geleneğinde geleneğin oluşumu, icrası, icra edilenler bakımından büyük ölçüde ortaklık ve benzerlik vardır (Yıldız 2015: 19). Bu bakımdan, tezimizde kardeşlik kavramlarını ele alırken benzer kardeşlik kavramlarına rastladık. Bunlar içinde en çok dikkati çeken kardeşlik kavramları; kardeşsizlik, küçük kardeş, intikam alan kardeş, ihanet eden kardeş gibi kardeşlik kavramları tezimizde ilk sıraları oluşturmaktadır.

Aşağıda Altay destanlarında rastladığımız kardeşlik kavramlarını inceledik ve bu kavramların destanlar üzerinde bıraktığı etkilere istinaden birtakım tespitlerde bulunduk.

Tezimizde incelediğimiz Altay destanları şunlardır: *Oçı-Bala Destanı*, *Ay Sologoy ile Kün Kologoy Destanı*, *Kan-Kapçıkay Destanı*, *Temene-Koo Destanı*, *Köğüdey-Kökşin ile Boodoy Koo Destanı*, *Katan-Kökşin ile Katan-Mergen Destanı*, *Üç Kulaktu Ay Kara Destanı*.

2.1.1. Oçı-Bala Destanı

2.1.1.1. Küçük Kardeş

Kardeşlik kavramlarını işlediğimiz Türk destanlarında umumiyetle karşımıza çıkan “küçük kardeş” kavramı bu destanda da karşımıza çıkmaktadır. Destanda küçük kardeş Oçı-Bala'nın maceraları ve yaptığı kahramanlıklar konu edinmektedir. Destanda “küçük kardeş” kavramının kahramanı kızdır. Bu bakımdan da destan ilginç bir özellik taşımaktadır.

Destanda, Oçı-Bala ablasıyla yaşamaktadır. Annesinin ve babasının ismi destanda geçmemektedir. Destanda Oçı-Bala anlatılırken şu ifadelerle betimlenmiştir:

“Atacağı oku taşır,

*Ak kılıcı takip gezer
Oçı Ceren atına biner
Atı su Celbis'ten yaratılmış
Anlı şanlı Oçı Ceren
Güçlü Oçı-Bala
Attığı oku taştan dönmez,
Söylediği söz beyden dönmez,
Alp gelse, kavrayıp tutar
Bahadır gelse sıkıca tutar
Anlı şanlı pehlivan.” (Dilek 2007b: 43)*

Yukarıda geçen ifadelerden de anlaşılacağı üzere küçük kardeş Oçı-Bala, diğer Türk destanlarında da işlediğimiz “küçük kardeş” kavramıyla örtüşmektedir. Destanın devamında ablasının ağzından da Oçı-Bala'nın yiğitliği ve cesareti ortaya konulmuştur.

*“Oçı-Bala güçlü kız kardeşim
Boş kişi değildir.
Demir gibi bahadır, idi,
Savaşa geleni döndürmez,
Kendisi de savaşa çıkmazdı,
Savaşa, kavgaya gitmezdi.
İnsan kanı dökmez,
İnsan başı kesmezdi.
Geyiğin semizini avlar,
Attığı ok taştan dönmez
Güçlü yaradılışlı,
Düşman gelse, tutup öldürür,
Pehlivan gelse, sıkıca kavrar.” (Dilek 2007b: 50)*

Ablasının sözlerinden de anlaşılacağı üzere Oçı-Bala geleneksel “küçük kardeş” kavramıyla uyuşmaktadır.

Destanda üzerinde durduğumuz “küçük kardeş” kavramında diğer Türk destanlarının aksine bir durum da vardır. Bu durumu küçük kardeşin kız kardeş

olmasıyla açıklayabiliriz. Diğer Türk destanlarında ise “küçük kardeş” kavramıyla özdeşleşen kardeş, erkek kardestir. Küçük kardeşin kız kardeş olması ve erkek gibi yiğitlik göstermesi Türklerin kadına verdiği önemin bir göstergesi olarak da yorumlayabiliriz.

2.1.2. Ay Sologoy Lo Kün Kologoy/Ay Sologoy ile Kün Kologoy Destanı

2.1.2.1. Kardeşsizlik

Türk destanlarını incelerken karşımıza çıkan kardeşlik kavramlarından biri de “kardeşsizlik” kavramıdır. Bu kavramda destan kahramanı kardeşsizliğinden dem vurup dostlarına, düşmanlarına veya tanrıya kardeşsizliğinden çektiği üzüntüyü anlatmaktadır.

Destanda karşımıza çıkan “kardeşsizlik” kavramında destan kahramanlarının babası Ak Kağan kardeşsizliğinden doğan üzüntüsünü nehre anlatmaktadır. Destanda Ak Kağan’ın nehre olan konuşma şu şekilde geçmektedir:

“Akıllı başı kimse kesmez.

Önümde duracak kardeşlerim yok.

Arkamı örtecek ağabeylerim yok.” (Dilek 2007b: 128)

Ak Kağan’ın kardeşsizliğinden doğan üzüntüsü yukarıdaki konuşmada da açık bir şekilde belli olmaktadır. İnsanlar dertleşecek birilerini bulamadıklarında cansız varlıklara dertlerini anlatmaktadırlar. Destanda, Ak Kağan’ın derdini nehre anlatmasını dostunun, kardeşinin veya bir yoldaşının olmayışıyla açıklayabiliriz. Ayrıca Türklere bulunan her cansız varlığın bir ruhu, bir iyesi olması inancı da bu durumu açıklamada yardımcı olacaktır.

2.1.3. Kan-Kapçıkay Destanı

2.1.3.1. Beddua Eden Kardeş

Türk dünyası destanlarını incelerken nadir olarak karşımıza çıkan kardeşlik kavramlarından biri de “beddua eden kardeş” kavramıdır.

Kardeşler arası ilişkilerde kardeşler bazen birbirlerinin başarısız olması için birtakım hilelerde bulunabilirler. Bunun yanında kardeşlerden herhangi birinin isteği yerine gelmediği zaman kardeşler birbirlerine beddua edebilirler.

Altay Destanları'ndan *Kan-Kıpçakay Destanı*'nda küçük kız kardeş ağabeyini evine davet eder. Ancak ağabey Kan-Kıpçakay, kız kardeşi Altın Şuuru'nun bu isteğini reddeder. Bunun üzerine Altın Şuuru ağabeyine;

*“Bizim evimiz ev değil mi?
Niçin girmiyorsun?
Bizim sözüümüz söz değil mi?
Niçin dinlemek istemiyorsun?
Altmış yılın başında gelmişsin.
Eve niçin girmiyorsun?
Yetmiş yılın başında gelmişsin.
Niçin misafirimiz olmuyorsun?
Ölenin nefesini bilip,
Öleceğimizi mi sezdin?
Yaşayanın yaşını bilip,
Zengin olacağımızı mı sezdin?”* (Dilek 2007b: 235)

der. Daha sonra ağabey yoluna devam eder. Altın Şuuru ise ağabeyinin arkasından tükürür ve ona;

*“Seni şeytan görsün,
Seni erlik dinlesin,
Gelip izine tükürsün.”* (Dilek 2007b: 236)

diyerek beddua eder. Destanın bu bölümünde kız kardeşin ağabeyine bu şekilde davranması, ağabeyin onun evine girmeyip yoluna devam etmesiyle açıklanmıştır. Ayrıca destanda ağabey atından dahi inmeyerek kız kardeşini aşağılar bir vaziyette davranmıştır. Bu durumda kız kardeş Altın Şuuru'yu bir hayli öfkelenirmiş ve ağabeyine beddua ederek öfkesini ortaya koymuştur.

Destanda karşılaştığımız bu kavram günlük hayatta da karşımıza çıkmaktadır. Kardeşlerden herhangi birinin isteği yapılmadığı zaman isteği yapılmayan kardeş onun ya ayağını kaydırıp başarısız olmasına uğraşmakta ya da ona beddua ederek öfkesini o an ortaya çıkarmaktadır. Bu durumların ortaya çıkmasının sebepleri arasında kimi zaman kıskançlık kimi zaman aşağılanma veya hor görülme etkili olmuştur.

Türk destanlarında edilen bedduaların genellikle tuttuğu görülürken bu destanda kardeşin ettiği bedduanın tuttuğuna dair destanda herhangi bir belirti yoktur.

2.1.4. Temene-Koo Destanı

2.1.4.1. Ant İçerek Kardeş Olma

Türk folklorunda ve Türk geleneklerinde ant içme ritüellerine oldukça sık rastlamaktayız. Genellikle kadehle, kanla veya savaş aletleriyle iki yiğit birbirine söz vererek bu ritüeli gerçekleştirirler.

Ant içme ritüellerinde, iki yiğit birbirine karşılıklı hediyeler verir veya birbirini öpmek suretiyle de ant içebilirler (İnan 1987: 280-290).

Destanda karşımıza, iki yiğidin ant içerek kardeş olması çıkmaktadır. Buna göre; annesi tarafından evden kovulan Temene-Koo yolda karşılaştığı bir yiğidi kartalın pençelerinden kurtarır. Bunun sonucunda karşılaştığı yiğit ona bir mektup yazar. Temene-Koo mektubu alarak yolda gördüğü yiğidin babasına gider. Yiğidin babası Temene-Koo'ya mektup karşılığında çokça hediyeler verip onu zengin eder. Destanda bu durum şu şekilde anlatılmaktadır:

*“Ben Sarı Kağan’ın oğluydum,
Ay Kağan’ın yurduna
Kızını almaya gidiyordum.
Sayısız bahadırı basan,
Sayısız alpı yiyen,
Aç gözlü kartala
Az kalsın kendimi yedirtecektim
Sen canımı kurtardın,
Şimdi kardeş olalım.”* (Dilek 2007b: 398)

Bu sözler üzerine iki yiğit öpüşürler ve ant içerler.

Yukarıda iki yiğidin öpüşmesi bir ant ritüelidir. Ayrıca Temene-Koo'nun kurtardığı yiğidin ona mektup vermesi ve babasının da hediyeler vermesi yine ant içme ritüellerinde görülen karşılıklı hediyeleşmeye bir örnektir. Temene-Koo'nun karşılaştığı

kahramanın canını kurtarması ona verdiği bir hediyedir. Nitekim canını kurtardığı yiğit de onu fakirlikten kurtarmıştır.

Ant içme ritüelleri, yukarıda anlattığımız gibi bazı Türk boylarında bu şekilde gerçekleşmektedir. Destanın bizim açımızdan önemli olan bölümü, iki yiğidin ant içerek kardeş olmasıdır. Nitekim destanın devamında da bu durum açıkça ortaya konulmuştur..

2.1.5. Kögüdey-Kökşin Le Boodoy Koo/Kөгüdey-Kökşin ile Boodoy Koo Destanı

2.1.5.1. Ağabeyinin Sözüünü Dinlemeyen Kardeş

Destanda karşımıza çıkan kardeşlik kavramı günümüzde de sıkça rastladığımız “ağabeyinin sözüünü dinlemeyen kardeş” kavramıdır.

Destanda, ağabey ava gitmeden önce kız kardeşine;

“Ak hayvanı sen idare et,

Eli halkı sen yönet.

Başka yerden düşman gelmesin

Başka yerden felaket gelmesin

Sen kağıt oynama,

Sen şatra oynama

Dokuz köşeli demir sandığı

Sakın açma,

Otuz gözlü dürbünü,

Çıkarıp bakma,

Birbirine eş demir asayı

Yerinden çıkarma,

Kırba memeli boz kısrağı

Öldürme.” (Dilek 2007b: 426-427)

diyerek birtakım tembihlerde bulunur. Ancak kız kardeş Boodoy Koo ağabeyinin dediklerinin hiçbirine uygun davranışlarda bulunmaz. Bunun üzerine destanın devamında canından olur.

Destanın bu bölümünde anlatılan ve günümüzde de sıkça karşımıza çıkan bu tip durumlar, ağabeyin veya aile büyüklerinin sözünün önemini anlatmaktadır. Destanda, ağabeyin sözünü dinlemeyen Boodoy Koo'nun canından olması, büyük sözünün önemini anlatması bakımından dinleyiciye ve okuyucuya verilen önemli bir derstir.

2.1.5.2. Fedakâr Kardeş

Destanın devamında karşılaştığımız bir diğer kardeşlik kavramı “fedakâr kardeş” kavramıdır. Destanın ilk bölümünde ağabeyinin sözünü dinlemeyip canından olan Boodoy Koo, ağabeyinin uğraşları sonucu ağabeyi tarafından tekrar hayata döndürülür. Ağabey Kögüdey Kökşin, kardeşi Boodoy Koo'yu yedi gün boyunca yıkar ve en sonunda kardeşini tekrar hayata döndürür (Dilek 2007b: 426-427).

Fedakârlık kavramının en güzel örneklerinden birine konu olan destanda, fedakârlık, ağabey Kögüdey Kökşin'de vücut bulmuştur. Ağabey, kardeşinin tüm yaramazlıklarına ve söz dinlemeyişine rağmen kardeşini hayata döndürmüştür. Kögüdey Kökşin'in bu denli fedakârlık göstermesi “fedakâr kardeş” kavramıyla açıklanabilir.

2.1.5.3. İntikam Alan Kardeş

Destanın bu kısmında ele aldığımız “intikam alan kardeş” kavramı, tezimizde incelediğimiz diğer “intikam alan kardeş” kavramlarıyla aynı özelliği göstermektedir.

Destanda, ağabeyinin sözünü dinlemeyen ve bunun sonucunda canından olan Boodoy Koo ağabeyinin çabaları sonucu tekrar hayata dönmüştür. Boodoy Koo'nun tekrar iyileşmesi üzerine ağabey Kögüdey Kökşin, kardeşinin ölümüne sebep olan Celbelgen'i takip eder ve ondan kardeşinin intikamını alır. Kögüdey Kökşin'in, Celbelgen'i öldürmesi ve bu durumun sebebi olarak ise kardeşine yapılan kötülüğü göstermesi, bu olayı “intikam alan kardeş” kavramı ile yorumlamamızı sağlamıştır (Dilek 2007b: 426-427).

2.1.6. Katan-Kökşin Le Katan-Mergen/Katan-Kökşin ile Katan-Mergen Destanı

2.1.6.1. İntikam Alan Kardeş

Destan, iki kardeşin yiğitliğini konu almaktadır. Destanda karşılaştığımız ilk kardeşlik kavramı “intikam alan kardeş” kavramıdır. Buna göre destanda; büyük kardeş

Katan-Kökşin ile babası Katan-Kökşin'e kız bulmak için yola çıkarlar. Ancak babanın rüyasında gördüğü düş üzerine tekrar yurtlarına dönerler. Yurtlarını talan eden düşmanları Karatı-Kaan ve oğluyla savaşmaya başlarlar. Karatı-Kaan ve oğlu, Katan-Kökşin ile Katan-Mergen'in babalarını öldürür. Bunun üzerine küçük kardeş Katan-Mergen hem ağabeyinin hem de babasının intikamını almak için Karatı-Kaan ve oğluyla savaşıp intikamını alır (Dilek 2007b: 426-427).

Destanın bu bölümünü “intikam alan kardeş” kavramıyla değerlendirmeyi uygun gördük. Çünkü küçük kardeş Karatı-Mergen hem ağabeyi Katan-Kökşin'i zor durumdan kurtarmış hem de babasının intikamını almıştır.

2.1.6.2. Küçük Kardeş

Tezimizde oldukça sık rastladığımız “küçük kardeş” kavramı bu destanda da kendini göstermektedir. Destanın başından sonuna kadar küçük kardeş Katan-Mergen hem halkına hem de ailesine hayırlı bir evlat olmuştur. Destanda, birçok kez ağabeyini zor durumlardan kurtarmıştır. Katan-Mergen, halkını rahat yaşatmış ve babasının sözlerine uyarak “küçük kardeş” kavramının kendisinde tezahür etmesini sağlamıştır.

Katan Mergen'in halkı düşmandan kurtardıktan sonra halka şu şekilde hitap etmiştir:

*“Ev ateşli olur,
Halk başçılı olur
Altay'ın dibine kadar
Halka boyun eğdirmeye gelmedik,
Evlenip barklanmak için yola çıkmışken,
Aç gözlü mel'unlara rastladık.
Çetin bir savaş geçirip,
Onları yenip öldürdük.
Kara düşünceli Karatı-Kaan
Tekrar size karşı gelemes.
Övgüye değer yurdumuzda
Artık kanlı savaş olmaz.
Gitmeyi düşünmeyin,*

*Aylı, güneşli yurdunuzu
Halksız bırakmayın,
Aranızda başçı seçin.*” (Dilek 2007c: 277)

Bu dizelerden de anlaşılacağı üzere Kata-Mergen, “küçük kardeş” kavramına harfiyle uymaktadır. Düşmandan kurtardığı halkı kendi istila etmeyip kendilerine baş seçmesi için onları özgür kılmıştır. Bu durum “küçük kardeş” kavramıyla örtüşmektedir.

Destanın devamında Katan-Mergen’in ağabeyine öğüt vermesi de “küçük kardeş” kavramıyla ilişkilendirilebilir. Bu durum destanda şu şekilde geçmektedir:

*“Dur, dur, ağabeyim,
Rahat huzurlu yaşarken
Niçin bela arayalım,
Başka yerin halkını
Altay’ından niçin ayıralım?
Başka yerin ak hayvanını
Otağından niçin sürelim?”* (Dilek 2007c: 280)

Yukarıdaki konuşmadan da anlaşılacağı üzere ağabeyi Katan-Kökşin’e tavsiye veren Katan-Mergen’in bu tavrı “küçük kardeş” kavramının bir başka belirtisidir.

Destanın neredeyse tamamında bunun gibi örneklere rastlamak mümkündür. Katan-Mergen ailesine ve halkına hayırlı bir evlat olarak destanda var olmuştur.

2.1.6.3. Vefakâr Kardeş

Destanda karşılaştığımız bir diğer kardeşlik kavramı “vefakâr kardeş” kavramıdır.

Destanda Katan-Mergen, ağabeyi ile küs olmalarına rağmen müthiş bir vefakârlık örneği gösterip ağabeyini birçok kez ölümden kurtarmıştır. Bunlardan biri de destanda şu şekilde anlatılmaktadır:

Katan-Kökşin bir gün düşmanlarıyla savaşırken yenilir ve orada can verir. Bunun üzerine küçük kardeş Katan-Mergen, ağabeyini düşmanların elinden kurtararak

ona şifalı otlarla ilaç hazırlar ve on gün boyunca ağabeyinin başından bir an olsun ayrılmaz. Sonunda ağabeyini tekrardan hayata döndürür (Dilek 2007c: 294-295).

Yukarıda özetinin verdiğimiz destanın bu bölümünde Katan-Mergen'in, ağabeyi Katan-Kökşin'i tekrardan hayata döndürmesi, tezimizde incelediğimiz kardeşlik kavramlarından “fedakâr kardeş” kavramıyla örtüşmektedir. Bu bakımdan Katan-Mergen, kardeşlik kavramlarının birçoğunu kendi bünyesinde bulundurarak ailesine ve halkına örnek teşkil eden bir lider konumundadır.

2.1.6.4. Birleştirici, Bütünleştirici Kardeş

Destanın geneline baktığımızda küçük kardeş Katan-Mergen'in kahramanlıkları, yiğitlikleri ve cesareti destana konu olmuştur. Katan-Mergen bu olguların yanı sıra kardeşini ve yengelerini bir arada tutmuş, halkının dirliğini ve birliğini sağlamıştır. Bu bağlamda Katan-Mergen'in bu davranışlarını kardeşlik kavramları açısından “birleştirici, bütünleştirici kardeş” kavramıyla bağdaştırmak çalışmamız açısından uygun olacaktır.

2.1.7. Üç Kulaktu Ay Kara At Destanı

2.1.7.1. Küçük Kardeş

Destanda karşımıza ilk olarak, kardeşlik kavramları arasında işlediğimiz “küçük kardeş” kavramı çıkmaktadır.

Destanda Altın Kaan üç oğluna;

“Bu çıktığım yolumdan

Beni üç yıl bekleyin

Üç yıl bekleyip,

Dönmezsem,

At üstünde ölmüşüm demektir.

Ölü yemeğimi yiyip, için.” (Dilek 2007c: 406)

diyerek yola çıkar. Üç yıl sonra Altın Kaan dönmez. Bunun üzerine en küçük kardeş Kara-Tas ağabeylerine;

“Babamın yurdu dağıldı,

*Anamın yeri bozuldu,
Buradan gitmezsem,
Hayvanıma hayvan eklenmez.” (Dilek 2007c: 408-409)*

diyerek ağabeylerinin yanından ayrılır. Daha sonra küçük kardeş Kara-Tas, halkını ve hayvanlarını rahat yaşatacak bir yere gelip konar. Aradan geçen yıllarda babasını öldüren Altın-Çarka ve Kümüş-Çarka kardeşlerle karşılaşır babasının intikamını alır (Dilek 2007c: 406-450).

Destanın bu bölümünde işlediğimiz “küçük kardeş” kavramı daha önce işlediğimiz destanlardaki “küçük kardeş” kavramlarıyla benzeşmektedir. Destanda küçük kardeş, halkına ve hayvanlarına daha iyi yurt araması ve babasının intikamını alması, Kara-Tas’ın “küçük kardeş” kavramıyla örtüşmesini sağlamıştır.

2.1.7.2. Kardeşler Arası Dayanışma

Destanda karşılaştığımız bir diğer kardeşlik kavramı “kardeşler arası dayanışma” kavramıdır. Destanda, Altın-Çarka ile Kümüş-Çarka kardeşler düşmanlık göttükleri Altın-Kaan ve oğullarına karşı savaşta ve hilede birlik göstermişlerdir.

Kardeşler destanda, kötü karakterler olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak iki kardeşin kötü huylarına ve kötü davranışlarına rağmen aralarında bir dayanışma bulunmaktadır. Destanda karşımıza çıkan şu konuşma kardeşlerin dayanışmasına örnek olarak gösterilebilir:

*“Bir ay içinde gitmezsen
Altmış bin askerle
Savaşıp kovmaya geliriz.
Kapımıza kul olursun,
B... s... temizlersin.” (Dilek 2007c: 411)*

Yukarıdaki konuşmada Altın-Çarka ile Kümüş-Çarka kardeşlerin dayanışmasına bir örnektir. Destanın devamında kardeşler hem hilede hem de savaş meydanlarında dayanışma örnekleri sergilemişlerdir.

Altın-Çarka ile Kümüş-Çarka kardeşler destanın tamamında kötü karakterleri oynamışlardır. Ancak kötü karakterler bile aralarında dayanışma var olmuştur. Bu

bakımdan destanın bu kısmındaki olguyu kardeşlik kavramlarından “kardeşler arası dayanışma” ile açıklamak mümkündür.

2.2. Anadolu Sahası Türk Destanlarında Kardeşlik

Anadolu sahası Türk destanlarında ele aldığımız kardeşlik kavramları hemen hemen diğer milletlerin destanlarındaki kardeşlik kavramlarına benzer mahiyetlerde oluşmaktadır. Anadolu sahasında işlediğimiz destanlar; *Battal Gazi Destanı*, *Dânişmend Gazi Destanı*, *Saltık Gazi Destanı*, *Köroğlu Destanı* ve *Dede Korkut*'tur. Bu destanlarda karşımıza en çok çıkan kardeşlik kavramı “din değiştirerek kardeş olma” kavramıdır. Bunun sebebini ise destanların Anadolu'nun Türkler tarafından fethedilmesi esnasında oluşmaya başlaması olarak yorumlayabiliriz.

Anadolu sahası Türk destanları ve destanlarda ele aldığımız kardeşlik kavramları şunlardır:

2.2.1. Battal Gazi Destanı

Anadolu'da teşekkül etmiş ilk Türk destanı *Battal Gazi Destanı*'dir. Kaynaklar, *Zatü'l-himme/Zü'l-himme/Delhemma* adıyla bilinen Arapça eserlerden tercüme edildiğini veya tesirinin bulunduğunu söylemektedir (Canard 1935: 283). Konu bakımında Türklerle ilgili olmamasına rağmen, Türk muhayyilesiyle şekillendiği için millî bir destan kimliği kazanmıştır. Türkler tarafından çok sevilmesinin sebebi, Battal Gazi'nin İslâmiyet'in yayılması uğruna kahramanlık göstermesi ve bu kahramanlığın mekânının Anadolu olmasından kaynaklanıyor görünmektedir. Bu destan millî olarak düşünüldüğü için diğer Anadolu Türk destanları olan *Danişmend Gazi Destanı* ve *Saltuk Gazi Destanı*'na kaynaklık etmiştir (Demir-Erdem 2006: 17).

Destan, Battal Gazi'nin kendi dininden olmayanlara karşı göstermiş olduğu kahramanlıkları, mücadeleleri konu almaktadır. Tezimiz açısından destana yaklaştığımızda destanda ele aldığımız kardeşlik kavramlarını “din değiştirerek kardeş olma”, “kız kardeşi için savaşan kardeş” ve “yoldaş” kavramlarını destanda dikkatimizi çeken kardeşlik kavramları olarak gösterebiliriz.

2.2.1.1.Din Değiştirerek Kardeş Olma

Destanda karşımıza çıkan ilk kardeşlik kavramı olan “din değiştirerek kardeş olma” kavramı destana şu şekilde yansımıştır:

Cafer, kâfirlerle olan savaşında cenk meydanına Ahmer adlı bir yiğitle vuruşmak için çıkar. İki yiğit akşama kadar vuruşurlar. Ancak hiçbiri birbirine üstünlük sağlayamaz. Bunun zerine iki yiğit mücadeleye ara verirler. Cafer gece kılık değiştirerek gizlice düşman otağına girer ve Ahmer’i izler. Ahmer’i bir bahçeye girerken gören Cafer, Ahmer’i gece boyunca dinler. Cafer, Ahmer ve yanındaki kızın konuşmasını bir süre dinledikten sonra aniden Ahmer’in karşısına çıkar ve Ahmer’e; *“Seninle savaştık, ben seni düşman sanıyordum, halbuki sen bana dost imişsin. Benim aşkıma kadeh kaldırıyorsun, gel şimdi iman et, Müslüman ol. Canını cehennem ateşinden kurtar.”* der. Bunun zerine Ahmer, Cafer’e; *“Hele hoş geldin, şimdi seninle güreş tutalım; eğer sen beni yenersen bun Müslüman olayım, eğer ben seni yenersem sen benim dinime gir.”* der ve iki yiğit greşmeye başlarlar. Greşin sonucu Cafer’in lehine olur. Bunun zerine Ahmer sözünde durarak Müslüman olur. İki yiğit otururken Ahmer, Cafer’e “Battal”, Cafer de Ahmer’e “Ahmet Turan” adını verir ve iki yiğit düşmana karşı birlik olup savaşı kazanırlar (Köksal 2014: 39-49).

Destanın bu bölümünde ele aldığımız “din değiştirerek kardeş olma” kavramı, iki yiğidin birbirine olan düşmanlığını sonlandırmış ve iki yiğit arasında bir kardeşlik ilişkisi başlatmıştır.

“Din değiştirerek kardeş olma” kavramını İslâmiyet’in etkisiyle karşımıza çıkan bir kardeşlik kavramı olarak yorumlayabiliriz. Destanda iki yiğidin bu şekilde kardeş olması, aralarındaki kardeşliği kutsal bir temele dayandırılmasını sağlamıştır.

“Din değiştirerek kardeş olma” kavramı, “ant içerek kardeş olma” kavramıyla benzerlik gösterdiği söylenebilir. nk iki kardeşlik kavramında da kardeşliğin temeli kutsal bir olguya dayandırılmıştır.

2.2.1.2.Kız Kardeşi İçin Savaşan Kardeş

Destanın ileriki bölümlerinde rastladığımız bir diğer kardeşlik kavramı ise “kız kardeşi için savaşan kardeş” kavramıdır.

Destanda; Seyyit, yoldaşı Abdülislam'ın sevdiği kızı almak için yola çıkar. Kızın yaşadığı kaleye gelir ve kızı gizlice bir gece vakti kaçıtır. Kızın ağabeyi Mihriyayıl sabah uyanınca kardeşinin kaçırıldığını ve kardeşini koruyan kırk kişinin de başlarının kesildiğini görür. Bunun üzerine hem kardeşini kurtarmak hem de Seyyit'i öldürmek için yola çıkar. Seyyit'le savaşa tutuşan Mihriyayıl savaşın sonucunda ölür (Köksal 2014: 69-73).

“kız kardeşi için savaştan kardeş” kavramında ağabey veya kardeş, kız kardeşlerini yahut ablalarını istemeye gelen yiğide kardeşlerini vermek istemezler. Bunun için enişmeleri olacak kişiye karşı bir mücadele içine girerler. Bu durum *Battal Gazi Destanı*'nda da aynen karşımıza çıkmıştır. Destanın bu kısmında görülen olayı kardeşlik kavramlarından “kız kardeşi için savaştan kardeş” kavramıyla ilişkilendirebiliriz.

2.2.1.3.Yoldaş

Destanda son olarak karşımıza çıkan ve kardeşlik kavramları arasında değerlendirdiğimiz bir diğer kardeşlik kavramı “yoldaş”tır.

“yoldaş” kavramındaki yoldaşlar, kahramanın her an yanında olan, ona kardeşi kadar yakın olan ve destan yardımcı kahramanlar olarak karşımıza çıkan kişi veya kişilerdir. Bu bakımdan *Battal Gazi Destanı*'nda, Battal'ın her daim yanında olan Ahmet Turan, Abdulvahap, Nasr Habbab, Tevabil, Eflahun, Muhammed Bin Zeyd, Ali Bin Haşim, Mansur ve Yahya Bin Afşini'yi “yoldaş” kavramıyla ele aldık. Destanda, bu kişiler, Battal'ın yanında bir an olsun ayrılmazlar ve onu bir ağabey, bir kardeş gibi görürler.

2.2.2. Köroğlu Destanı

Köroğlu rivayetlerinden elimizde bulunan bir kısmı tam birer hikâye teşkil etmektedir. Ancak bu vasfi verdiğimiz rivayetlerin hepsi aynı uzunlukta ve aynı miktarda değildir. Bunların en kısası *Tobol* rivayeti, altı sayfadan ve en uzun olan *Paris* rivayetinin Chodzko tercümesi de 150 sayfadan oluşmaktadır (Boratav 2016: 23). Çalışmamızda incelediğimiz destan Paris rivayetidir. En uzun rivayet olan Paris rivayeti hemen hemen bütün araştırmalara konu olmuştur. Bu bakımdan biz de tezimiz de Paris rivayetini ele aldık.

Köroğlu rivayetleri, *Türkmen, Özbek, Azeri, Anadolu* grubu şeklinde ayrılabilir. Bu rivayetleri birbiriyle birleştiren özellikleri olduğu gibi birbirinden ayıran özellikleri de vardır. Köroğlu'nun babasının kör edilmesine ve kendisinin bu ismi almasına sebep olan hadise, esas itibarıyla Batı rivayetlerinde yani Anadolu ve Azeri rivayetlerinde görülmektedir. Özbek rivayeti ise bunlardan ayrılır. Burada *Kûroğlu*, bir "*kûr*"da (mezarda) doğduğu için bu ismi almıştır. Bu durum Türkmen rivayetinde de aynı şekilde işlenmiştir (Boratav 2016: 63).

Köroğlu'nun ismi Paris rivayetinde, Hulufu'da sadece Ruşen, Samayiloviç'in Şecer-i Terakime rivayetinde Rencum-Köroğlu-Ruşen, Köhne-Örgenç rivayetinde ise Renpu Bey Ruşen'dir. Anadolu rivayetlerinde ise Ali, Irışvan Ali şeklinde isimlendirilmiştir (Boratav 2016: 64).

Anadolu'nun özellikle doğu taraflarında, hala saz şairleri ve âşık meclislerinin bulunduğu yerlerde, Köroğlu destan ananesinin mevcut olduğuna dair izler bulunmaktadır. Bu hikâyeleri dile getiren, sazlarıyla çalıp söyleyen âşıklar "*Köroğlucu*" diye adlandırılır (Boratav 2016: 176-177).

Yukarıda *Köroğlu Destanı*'nin özelliklerini vermeye çalıştık. Destana kardeşlik kavramları açısından yaklaştığımızda iki kardeşlik kavramına rastlamaktayız. Bunlar; "*yoldaş*" kavramı ve "*vefakâr kardeş*" kavramlarıdır.

2.2.2.1.Yoldaş

Destanda ilk olarak kardeşlik kavramları arasında değerlendirdiğimiz "*yoldaş*" kavramı karşımıza çıkmaktadır.

Destanda, Köroğlu Urfâ şehrinde bulunan Ivaz'ı (Ayvaz) kaçıtır. Daha sonra Nahçıvanlı Demircioğlu da Köroğlu'nun şöhretini duyarak ona katılır. Bu iki yiğit destanın başından sonuna kadar Köroğlu'nun yanından ayrılmaz. Köroğlu'nun her türlü zor durumunda ona yardımcı olurlar. Ancak destanın ileriki bölümlerinde Köroğlu, yemekte Ivaz'a sakilik yaptırır. Bu durum Ivaz'ın çok zoruna gider ve Köroğlu'nu terk ederek Bolu Beyi'ne katılır. Bir müddet Köroğlu'na karşı savaşır. Ancak daha fazla dayanamaz ve Köroğlu'ndan affını isteyerek tekrar Köroğlu'nun yanına katılır ve onun yoldaşı olmaya devam eder. Destanın bir diğer bölümünde ise Ivaz'la kavgaya tutuşan Demircioğlu'nun kafası yarılr. Demircioğlu, Köroğlu'nun olaya karşı lakayt

davranmasına bozulur ve Kürdistan beyi Mustafa Bey'e (Gırizoğlu) katılır. Bir müddet Köroğlu'na karşı savaşılan Demircioğlu, daha fazla dayanamayarak tekrardan Köroğlu'na katılır (Boratav 2016: 24-33). Destanda, Köroğlu'nun Ivaz'a karşı söylediği şu mısralar da “yoldaş” kavramının kanıtlarını güçlendiren önemli bir unsurdur:

*“Gel gidelim Karaman'a yukarı
Başı telli sanem Ayvaz ağlama
Bu ağlama başa sevda götürür
Başı telli sanem Ayvaz ağlama
Gel geçelim Karaman'ı beriden
Körpe kuzu idin aldım sürüden
Kasap baban duyar gelir geriden
Başı telli sanem Ayvaz ağlama”* (Boratav 2016: 155)

Bu mısralar, Köroğlu ve Ivaz arasındaki “yoldaş” kavramının bir yansımasıdır. Köroğlu Ivaz'a kıyamadığından, ona bir şey olmasından korktuğundan ve onun ağlamasına dayanamadığından onu teselli etmeye çalışmaktadır. Destanda, Köroğlu, Ivaz ve Demircioğlu arasındaki kavram aslında tam bir kardeşlik kavramıdır. Fakat destanın hiçbir bölümünde bu yiğitler arasında hiçbir kardeşlik olgusu belirtilmemiştir. Biz de bu yüzden çalışmamızda bu yiğitler arasındaki bağı “yoldaş” kavramıyla değerlendirdik.

Destanda, Köroğlu, Ivaz ve Demircioğlu arasında ara ara sürtüşmeler olsa da bu üç yiğit, birbirine karşı sevgileri, saygıları ve nefretleri sayesinde birbirlerinden ayrı kalamamıştır. Yukarıda bahsettiğimiz, sevgi, saygı ve nefret duyguları kardeşler arasında daima var olmuştur. Bu duygulardır ki kardeşlik olgusunu ve kardeşlik bağına güçlendirir. Bu bakımdan Köroğlu, Ivaz ve Demircioğlu bu duygular sayesinde birbirlerinden kopamamışlardır. Destandaki bu durumu kardeşlik kavramlarından “yoldaş” kavramıyla nitelendirmemiz doğru olacaktır.

2.2.2.2.Kız Kardeşi İçin Savaşılan Kardeş

Destanda karşılaştığımız ikinci kardeşlik kavramı “kız kardeşi için savaşılan kardeş” kavramıdır. Destanda bu kardeşlik kavramı şu şekilde geçmektedir:

Köroğlu, sevdiği kız olan Nigar'ı kaçırmak için yola koyulur. Büyük uğraşlar sonucu Nigar'ın dairesine girer. Daha sonra iki âşık sabah kaçmak için anlaşırlar. Sabahleyin Nigar'la buluşan Köroğlu'nun peşine Nigar'ın kardeşi Burcu Sultan düşer ve Köroğlu'na karşı kardeşi için bir savaşa girer. Savaşın sonucunda Köroğlu savaşı kazanır (Boratav 2016: 25-26).

Destanın bu kısmında gördüğümüz kardeşlik kavramı “kız kardeşi için savaşan kardeş” kavramıdır. Burcu Sultan, kız kardeşi Nigar'ı Köroğlu'na vermek istemez ve bunun için canı pahasına Köroğlu'na karşı savaşır. Bu durumu kardeşlik kavramları açısından değerlendirdiğimizde, “kız kardeşi için savaşan kardeş” kavramını görmekteyiz.

2.2.2.3. Vefakâr Kardeş

Destanda rastladığımız bir diğer kardeşlik kavramı olan “vefakâr kardeş” kavramına göre; kız kardeşini Köroğlu'ndan geri almak için yola çıkan Burcu Sultan, Köroğlu'na yenilir. Köroğlu, Burcu Sultan'ın canını tam alacağı sırada Nigar araya girerek Burcu Sultan'ın hayatını bağışlatır (Boratav 2016: 26).

Yukarıda anlattığımız durumu kardeşlik kavramları açısından değerlendirdiğimizde karşımıza “vefakâr kardeş” kavramı çıkacaktır. Zira Nigar, kardeşi Burcu Sultan'ın hayatını kurtarmıştır. Burcu Sultan, Nigar'ın Köroğlu'na kaçmasını kabullenemese de Nigar buna rağmen kardeşinin hayatını kurtarmıştır. Destanda Nigar'ın bu davranışı, iki kardeş arasındaki vefa duygusuyla anlatılmaya çalışılmıştır. Biz de bu durumu kardeşlik kavramlarından “vefakâr kardeş” kavramıyla değerlendirdik.

2.2.3. Dânişmend Gazi Destanı

Hem tarihi olayların hem de metinlerin yazıya geçirilişi açısından *Dânişmend Gazi Destanı*, *Battal Gazi Destanı* ve *Saltuk Gazi Destanı* zincirinin ikinci halkasını oluşturur. *Dânişmend Gazi Destanı*, *Battal Gazi Destanı*'nin tama olduğunu, Battal Gazi ve arkadaşlarının ebediyete intikal ettiğini bildiren cümlelerle başlar. Lidersiz kalan Malatya ileri gelenleri bu konuya bir çare aramaları neticesinde tespit ettikleri isimlerin yine Battal Gazi'nin soyundan gelmesi bu destanın, *Battal Gazi Destanı*'nin bir devamı olduğunu ortaya çıkarmaktadır. Ayrıca *Dânişmend Gazi Destanı*'nin

muhtelif yerlerinde bazı tarihî hadiselerin öncesinin Battal Gazi zamanına indirilmesi bu bağlantıyı güçlendirmektedir (Demir 2005: 17-18). Destanın bir diğer önemli özelliği ise, destanın *Battal Gazi Destanı*'na göre karşılaşılan mekânların daha gerçekçi ve hadiselerin tamamının Anadolu'da geçtiği görülmektedir. Bunun yanı sıra hadiselerdeki olaylar tarihî gerçeklikle uyum içerisindedir (Demir 2005: 27).

Türkoloji âleminde yakın zamana kadar *Dânişmend Gazi Destanı*'nın dokuz nüshası olduğu biliniyordu (Melikoff 1960: 171). Ancak yapılan son araştırmalar neticesinde bilinen bu nüshaların yanı sıra sekiz nüsha daha ortaya çıkmıştır (Demir 1989: 11-17).

Dânişmend Gazi Destanı, XI. yüzyıl Alp-erenlerinden Melik Dânişmend Gazi'nin hayatını, savaşlarını, Anadolu'daki bazı şehirlerin fethini ve çeşitli kerametlerini anlatmaktadır (Demir 2005: 21). Destanı çalışmamız açısından incelediğimizde, destanda “din değiştirerek kardeş olma” ve “yoldaş” kavramlarına rastlamaktayız.

2.2.3.1. Din Değiştirerek Kardeş Olma

Destanda ilk olarak rastladığımız kardeşlik kavramı “din değiştirerek kardeş olma” kavramıdır. Bu durum destanda şu şekilde geçmektedir.

Bir gün Melik Dânişmend yerinde otururken bir yiğit atından inip nara atarak Dânişmend'i çağırır. Dânişmend yiğidin yanına varır ve yiğidin kâfir olduğunu alayınca onunla cenge tutuşur. İki yiğit gün boyunca yenişemezler ve gece olunca savaşa ara verirler. Gece o yiğit Dânişmend'i yemeğe çağırır. Ancak Dânişmend hem yemekte şarap olduğu için hem de düşmanının yemeğinin yiyip ona borçlu kalmamak için yiğidin bu teklifini reddeder. Sabah olunca iki yiğit savaşa kaldıkları yerden devam ederler. Dânişmend, yiğidi kaldırır ve yere vurup boğazına bıçağı dayayarak “Müslüman ol, seni bırakayım” der. Yiğit böylece Müslümanlığı kabul eder. Dânişmend, Müslüman olan yiğide adını sorar. Yiğit “Artuhî” der. Artuhî ve Melik bundan sonra kardeş olurlar (Demir 2005: 53-56).

Anadolu sahasında oluşan destanlarda “din değiştirerek kardeş olma” kavramı oldukça sık rastladığımız bir kardeşlik kavramıdır. Yukarıda özetini verdiğimiz bölümde de “din değiştirerek kardeş olma” kavramı görülmektedir. Bu bölümün bir

benzeri *Battal Gazi Destanı*'nda, Cafer ve Ahmer arasında görülmektedir. Bu durumun bu şekilde teşkil etmesi Anadolu'da İslâmiyet'in yayılmasıyla alakadar olduğu muhakkaktır.

Destanda, Melik ile din değiştirip kardeş olan Artuhî destanın sonuna kadar Melik'in sağ kolu olarak onun yanında yer almıştır. Artuhî'nin Melik'e kardeş kadar yakın olması, bu kardeşliğini de onunla aynı dini seçerek sağlaması, bu durumu kardeşlik kavramlarından “din değiştirerek kardeş olma” kavramıyla açıklamamıza zemin oluşturmuştur.

2.2.3.2. Yoldaş

Neredeyse destanın başından sonuna kadar Dânişmend'in yanında bulunan Artuhî ve Efrumiyye'yi “yoldaş” kavramının özellikleriyle ilişkilendirebiliriz.

Artuhî, destanda sonradan Müslüman olmuştur. Bu durumu daha önce “din değiştirip kardeş olma” kavramıyla izah etmeye çalıştık. Artuhî'nin bir başka özelliği de Dânişmend'e yoldaşlık görevinde bulunmasıdır. Dânişmend'in her türlü yolculuğunda ve savaşında ona en yakın adamlardan biri olmuştur. Bu bakımdan Artuhî'nin bu özellikleri “yoldaş” kavramıyla değerlendirilebilir.

Destanda, Dânişmend'in Artuhî'den başka bir yoldaşı daha görülmektedir. Artuhî'nin âşık olduğu ve Dânişmend'in yardımıyla kaçırdığı Efrumiyye de “yoldaş” kavramının özelliklerini taşımaktadır. Bu iki kahraman Dânişmend'le beraber kılıç sallayıp, fetihlere katılırlar. Bu bakımdan bu yiğitleri, biri kadın olmasına rağmen kardeşlik kavramlarından “yoldaş” kavramıyla değerlendirebiliriz.

2.2.4. Saltık Gazi Destanı

Cem Sultan'ın emri üzerine Ebu'l Hayr-ı Rûmî tarafından yedi yılda sözlü kaynaklardan derlenerek hazırlanan Saltuknâme'de Sarı Saltuk'un Ankabil adlı atı ve tahta kılıcıyla, yerin altı ve üstünde gösterdiği kahramanlıklar anlatılmıştır. Destanda ayrıca *Nasreddin Hoca*, *Dede Korkut*, *Cengiz Han*, *Alaaddin Keykubat*, *Ertuğrul Gazi*, *Osman Gazi*, *Yıldırım Beyazıt*, *Sultan Mehmet*, *Cem Sultan*, vb. pek çok tarihî şahsiyetle ilgili bilgiler de bulunmaktadır (Alptekin 2014: 51).

Saltık Gazi Destanı, daha çok menkıbevi bir özellik göstermektedir. Asıl adı *Şerif Hızır* veya *Muhammed Buhari* olup *Saltuknâme*'de *Seyyid Şerif*, *Şerif Gazi*, *Seyyid Sultan*, *Sultan Baba*, *Sultan-ı Gaziyan*, *Sultanu'l-Evliya*, *Saltık Baba*, *Saltık-ı Rumi* gibi adlarla da anılmaktadır (Alptekin 2013: 7). Diğer Türk destanlarında olduğu gibi ilk kahramanlığını 14 yaşında göstermiş, bu kahramanlığında *Alyon-ı Rûmî*'yi yenerek onun Müslüman olmasını sağlamış ve adını *İlyas-ı Rûmî* olarak değiştirmiştir. *İlyas-ı Rûmî* de *Şerif Hızır*'a “güçlü erkek” anlamına gelen *Saltık* adını vermiştir (Ocak 2002: 36).

Saltık Gazi Destanı'nı kardeşlik kavramları açısından ele aldığımızda karşımıza tek bir kardeşlik kavramı çıkmaktadır. Destan tamamıyla Satık'ın etrafında teşekkül eden, menkıbevi kahramanlıklar ile onun gazaları ve kerametlerini konu alan bir destandır. Destanda karşımıza çıkan kardeşlik kavramı “din değiştirerek kardeş olma” kavramıdır.

2.2.4.1. Din Değiştirerek Kardeş Olma

Anadolu sahasındaki destanlarda, kardeşlik kavramlarını incelerken en çok rastladığımız kardeşlik kavramı olan “din değiştirerek kardeş olma” kavramı *Saltık Gazi Destanı*'nda da karşımıza çıkmaktadır. Bu kavram Anadolu'nun İslâmiyet'e girmesinde oldukça etkili olmuştur. Gerek destanlarda gerekse efsane ve halk hikâyelerinde bu durumla oldukça sık karşılaşmaktayız.

Destandaki kardeşlik kavramı; Şerif, Rum iline seferi sırasında karşısına çıkan bir hisarı almak ister. Hisarda, Ayadimitri ve onu oğlu Afahlon vardır. Ayadimitri, Şerif'in isteğini oğlu Afahlon'a iletir. Ayadimitri ve Afahlon, Şerif'in bu isteğini çaresizce kabul eder. Bunun üzerine Şerif ve adamları hisarın içine girerler. Şerif, Ayadimitri'ye; “*Dahı senden bir dileğim var, bana sen kardeş olasın gelüp Müslüman olup iman getüresin*” der. Bunun üzerine Ayadimitri, Şerif'in isteğini kabul ederek Müslüman olur ve Şerif, Ayadimitri'ye “Ali” adını verir (Akalin 1988: 9-21).

Destanın başka bir bölümünde ise; Server Atabek Gazi, Kastamonu'ya seferi sırasında Ilgaz adlı bir yiğitle karşılaşır ve ona “Yiğit, gel İslâm dinine gir, iman getir, yoksa öldürürüm, çare yohtur seni sağ komam” der. Bu sözler üzerine Ilgaz İslâm dinini

kabul eder ve Müslüman olur. Server, Ilgaz'a komutanlık verip onunla gazaya başlar (Akalin 1988: 216-217).

Yukarıda özetlerini verdiğimiz bölümlerde karşımıza çıkan kardeşlik kavramı “din değiştirerek kardeş olma” kavramıdır. İlk özetinde Şerif, Ayadimitri'yi İslâm'a davet edip onunla kardeş olur. İkinci bölümde ise Şerif'in komutanlarından Server, Ilgaz'ı İslâm'a davet edip onunla kardeş olur. Karşımıza çıkan bu kardeşlik kavramları *Battal Gazi*, *Danışmend Gazi Destanları* ile benzer mahiyettedir. Bu kardeşlik kavramı Anadolu'nun Türkleşmesinde ve Anadolu'nun İslâmiyet'i benimsemesinde mühim bir yere sahiptir.

2.2.5. Dede Korkut Kitabı

Dede Korkut hikâyelerinde, kardeş sevgisi çok üstün bir sevgi olarak sergilenir, bazı hikâyelerde Oğuzlar arasında kardeş uğruna fedakârlık gösterme davranışı görülmektedir. Kardeşlerin birbiriyle çatışması ve dolayısıyla karşı karşıya gelmesi ve kavga etmesi ise görülmez (Genç-Kılıç, vd. 2014: 256).

Oğuzların aile düzeninde son derece yüksek bir manevi bağ olduğu anlaşılmaktadır. Kardeşin kardeş olmadan öte anlamı, hayatın zor anlarında yanlarında olup birbirlerine destek olmalarıdır (Genç, Kılıç, vd. 2014: 256).

Dede Korkut hikâyelerinde rastladığımız kardeşlik kavramları daha çok birbirlerini destekler ve bağlayıcı şekilde karşımıza çıkmaktadır. Kardeşler kendi aralarında kesinlikle ayrılığa ve anlaşmazlığa düşmezler. Bu bakımdan *Dede Korkut* hikâyelerinde rastladığımız kardeşlik kavramlarını şu şekilde sıralayabiliriz:

2.2.5. Salur Kazanın İvi Yağmalandığı Boy/Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy

2.2.5.1. İntikam Alan Kardeş

İntikam kavramı tezimizde en sık karşılaştığımız kavramlardan biridir. Kardeşlerden herhangi birinin başına müşkül bir durum geldiğinde diğer kardeş onun intikamını almak ve onu düştüğü müşkül durumdan kurtarmak için çabalamaktadır. Bundan dolayı kardeşler arasında görülen bu durumu kardeşlik kavramlarında “intikam alan kardeş” kavramıyla değerlendirmeyi uygun gördük.

Hikâyede karşılaştığımız “intikam alan kardeş kavramı” şu şekilde karşımıza çıkmaktadır:

Kazan bir gün ava gider. Av sırasında gördüğü bir rüya üzerine hemen geri otağına döner. Dönüp baktığında otağı yağmalanmış, karısı ve çocuğu kaçırılmıştır. Bunun üzerine Kazan, köpeğe ve kurda evine ne olduğuna ve bunu kimin yaptığına dair sorular sorar ancak bir cevap alamaz. En son yolda karşılaştığı bir çobana bu soruları tekrarlar. Çoban olup biteni Kazan’a anlatır. Bunun üzerine Kazan, karısını ve çocuğunu kurtarmak için yola çıkar. Arkasına dönüp bakınca çobanında peşinden geldiğini görür ve çobana; “oğul çoban kanda(nereye) gidersin?” der. Çoban; “ağam Kazan sen ivün almağa gider-isen men de karındaşum kanın almağa giderem” der (Ergin 2009: 95-115).

Bu bölümde çobanın Kazan’ın ardından “*karındaşumun intikamını almağa giderim*” demesi bize kardeşlik kavramlarından “intikam alan kardeş” kavramını çağrıştırmaktadır.

İki kardeşini, ağası Kazan’ın otağını savunurken kaybeden çoban, ağası, beyi Kazan’la beraber yola koyulur. Ancak hikâyenin devamında Kazan, çobanı ağaca bağlar ve onu orada bırakır. Kazan’ın çobana bu şekilde davranmasına rağmen çobanın niyetini ve arzusunu kardeşlik kavramlarından “intikam alan kardeş” kavramıyla değerlendirebiliriz.

2.2.5.2.Kardeşler Arası Dayanışma

Hikâyenin devamında Kazan, karısını ve oğlunu kurtarmak için yola çıkar. Karısını ve oğlunu kaçıranları bulunca savaşa başlar ve diğer beyler ile beraber kardeşi de Kazan’a yardım için gelir. Hikâyede “*Kazan Bey’in kardeşi kâfirin tuğu ile sancağını kılıçladı yere saldı*” demesi ve kardeşin Kazan’la birlikte düşmana karşı savaşması kardeşlik kavramlarından “kardeşler arası dayanışma” kavramına misal teşkil etmektedir.

2.2.6. Kam Pürenün Oğlu Bamsı Beyrek Boyı/Kam Pürenin Oğlu Bamsı Beyrek

2.2.6.1.Kardeşsizlik

Hikâyede karşımıza çıkan ilk kardeşlik kavramı, kardeşlik kavramları arasında değerlendirdiğimiz “kardeşsizlik” kavramıdır.

Hikâyede, Bayındır Han İç Oğuz ve Dış Oğuz beylerini sohbet için toplar. Kam Püre Bey, herkesin oğlu, kardeşi, olduğunu görünce ağlamaya başlar. Beyler ne olduğuna anlam veremez e Kam Püre’ye ne olduğunu sorarlar. Kam Püre; *“Han Kazan niçe ağlamayayın, niçe sızlanmayayın, oğul da mirasçı da yok, kardeşte kaderim yok, Allah Taâla meni kargayupdur, beyler tacum tahtum için ağlaram, bir gün ola düşem, ölem yirümde yurdumda kimsem kalmayacak”* der (Ergin 2009: 116).

Yukarıda, Kam Püre’nin sözlerinde geçen *“kardeşte kaderim yok”* demesi “kardeşsizlik” kavramının en güzel örneklerindedir. Kardeşi olmayan kahraman kaderine isyan etmekte ve kardeşsizliğini kadersizlikle bir tutmaktadır. Kam Püre’nin bu serzenişi kardeşlik kavramlarından “kardeşsizlik” kavramına güzel bir örnektir.

2.2.6.2.Hasret Çeken Kardeş

Hikâyede rastladığımız bir diğer kardeşlik kavramı “hasret çeken kardeş” kavramıdır. Hasret duygusu kardeşler arasında sıkça görülen bir duygudur. Bu bölümde de Bamsı’nın kız kardeşleri Bamsı’nın ardından hasret çekmektedirler. Bu durum hikâyede şu şekilde işlenmiştir:

Hikâyede, esir düşen Bamsı’yı bezirganlarından biri tanır. Bamsı, annesinin, babasının ve kız kardeşlerinin sağ olup olmadığını bezirgana sorar. Bezirgan hepsinin sağ olduğunu Bamsı’ya şu dizelerle anlatır:

“Yidi kız kardaşun yidi yol ayırında

Ağlar gördüm Bamsı

Güz alması gibi al yanakların

Yırtar gördüm Bamsı

Vardı gelmez kardeş diye

Zarlık(ağlar) ider gördüm Bamsı” (Ergin 2009: 134)

Bu dizeler kız kardeşlerin, Bamsı'nın ardından hasret çektiğinin bir kanıtıdır. Kız kardeşlerin bu yakınmasını kardeşlik kavramlarından “hasret çeken kardeş” kavramıyla değerlendirmek doğru olacaktır.

2.2.7. Basat Depegözi Öldürdüğü Boy/Basat'ın Depegöz'ü Öldürdüğü Boy

2.2.7.1. İntikam Alan Kardeş Kavramı

Hikâyede karşılaştığımız “intikam alan kardeş” kavramı diğer Türk boylarının destanlarında işlenen intikam alan kardeş kavramıyla benzer özellikleri çağrıştırmaktadır.

Hikâyede, bir çoban ile bir periden doğan Tepegöz adlı vahşi, sadist bir dev, Oğuzlardan haraç olarak çocuk ve koyun alır. Hikâyenin başkahramanı olan Basat'ın kardeşi Kıyan Selcük'ün de ölümüne bu Tepegöz adlı dev sebep olur. Bunun üzerine Basat, babasına ve beylerine; “*Bigler, kardeş uğrına Depegöz ile buluşuram, ne buyurursuz*” diyerek onların fikrini sorar. Babasının ve beylerin gönlü Basat'ın bu düşüncesine razı olmamasına rağmen Basat, Tepegöz ile vuruşmaya gider. Vuruşma sırasında Tepegöz mağlup olur. Tepegöz ölmeden önce Basat'a son bir kez yalvarır ancak Basat, Tepegöz'e;

“Mere kavat, ağ sakallu babamı ağlatmışsın

Karaçuk ağ pürçelü anamı buzlatmışsın

Karındaşım Kıyanı öldürmüşsün

...

Alça kanun yir yüzüne tökmeyinçe

Kardaşum Kıyanun kanın almayınca

Komazam”

der ve Tepegöz'ü öldürüp intikamını alır (Ergin 2009: 206-215).

Basat'ın burada Tepegöz'ü öldürmesi ve kardeşinin intikamını alması kardeşlik kavramlarından “intikam alan kardeş” kavramıyla bağdaşmaktadır. Ayrıca Basat, Tepegöz'ü öldürmekle Oğuz halkını da büyük bir beladan kurtarmıştır.

2.2.8. Uşun Koca Oğlu Segrek *Boyu*/Uşun Koca Oğlu Segrek'in Boyu

2.2.8.1.Fedakâr Kardeş

Bu hikâyede karşımıza çıkan kardeşlik kavramı “fedakâr kardeş” kavramıdır. Fedakârlık, gerek aile bağları içerisinde gerekse kardeşlik bağları içerisinde olmazsa olmaz kavramlardandır. Bu bakımdan *Uşun Koca Uğlu Segrek* hikâyesinde de bu kavram gözümüze çarpmaktadır.

Hikâyede, evleneceği sırada kardeşinin tutsak olduğunu öğrenen Segrek, kardeşini bulmadan gerdeğe girmeyeceğine ant içer ve kızla arasına kılıç koyarak yatar. Bu durum hikâyede şu şekilde geçmektedir: “*Kılıcun gider yiğit, murad vir murat al, sarılalum*” der. Bunun üzerine Segrek kıza; “*Mere kavat kıızı men kılucuma toğranayım, ohuma sançıluyım, oğlum toğmasun, toğar-ise on yaşına varmasun, ağamun yüzün görmeyince, ölmüş ise kanun almayınca bu gerdeğe girer-istem*” Segrek bu sözlerden sonra ağabeyi Egrek'i bulmak için yola koyulur ağabeyini bir kalede tutsak olarak bulur ve ağabeyini o kaleden kurtarır (Ergin 2009: 225-233).

Kardeşler arasında küçük kardeş bir adım öndedir. Bu durum hem bu hikâyede hem de işlediğimiz diğer destanlarda açıkça görülmektedir. Segrek, ağabeyini bulmadan gerdeğe girmemesini kardeşlik kavramlarından “fedakâr kardeş” kavramıyla değerlendirebiliriz. Zira Segrek, kardeşi için kadınından vazgeçmiştir.

2.3. Azerbaycan Destanlarında Kardeşlik

Bu bölümde ele aldığımız Azerbaycan destanlarını, Güney Azerbaycan ve Kuzey Azerbaycan destanları olarak ayırma gereği duyduk. Zira iki ayrı gelenekten oluşan Azerbaycan destanlarını bu şekilde ele alarak bir nebze olsun karışıklığı gidermeye çalıştık.

Her iki gelenekten de birer destanı tezimizde inceledik. Bu destanlar arasında Güney Azerbaycan'dan *Şikâri Destanı*'nı, Kuzey Azerbaycan'dan ise *Âşığ Gerib Destanı*'nı ele aldık. Bu destanlarda bulduğumuz kardeşlik kavramları şunlardır:

2.3.1. Şikâri Destanı

2.3.1.1.Küçük Kardeş

Destanda ilk karşımıza çıkan kardeşlik kavramı “küçük kardeş” kavramıdır. Bu kavram destanın geneline baktığımızda etkisini en çok hissettiren kardeşlik kavramıdır.

Destanda, Şah Dârâ'nın iki oğlu ve bir kızı vardır. Şah Dârâ bir gün çok hasta olup ölüm döşeğinde yatar. Şah Dârâ kendisinden sonra tahta geçmesi için oğulları arasında karar vermesi gerekir, bu sebeple vezirlerini toplar. Şah Dârâ ve vezirler küçük kardeş Şikâri'nin tahta geçmesinde karar verirler. Şah Dârâ şu sözleriyle oğullarının karakterini anlatır: “*Erçe biraz habistir ancak Şikâri milletsever, adaletli ve vatanseverdir. Bunun için benden sonra yerime geçsin.*” (Kobotarian 2013: 21) Tahta Şah Dârâ'dan sonra Şikâri geçecektir. Yine bir gün iki kardeş ava gitmek ister ancak Şikâri babasından izin almadan gitmek istemez. Babasının yanına gider ve babasından izin ister. Bunun üzerine babası, Erçe'nin habis olduğunu ve dikkat etmesi gerektiğini Şikâri'ye tembihler (Kobotarian 2013: 19-21).

Yukarıda özetini verdiğimiz destanın bu bölümünde anlatılanlar, tezimizde ele aldığımız “küçük kardeş” kavramının genel özellikleriyle uyumaktadır. Şikâri'nin milletsever, vatansever ve adaletli olduğunun anlatılması “küçük kardeş” kavramının kendinde tecelli eden özelliklerindedir. Ayrıca destanın ileriki bölümlerinde Şikâri'nin göstermiş olduğu kahramanlıklar yine “küçük kardeş” kavramının bir belirtisi olarak yorumlanabilir. Şikâri'nin bu özelliklerinden dolayı Şikâri'yi “küçük kardeş” kavramıyla değerlendirebiliriz.

2.3.1.2.Kıskanç Kardeş

Destanda karşımıza çıkan bir diğer kardeşlik kavramı “kıskanç kardeş” kavramıdır. Şah Dârâ, Şikâri'yi kendinden sonra saltanat sahibi olarak seçmesinin ardından ağabeyi Erçe bu durumdan rahatsız olmuştur (Kobotarian 2013: 20-21). Destanda bu durum şu şekilde dile getirilmektedir: “*Babamın büyük oğlu olmama rağmen Şikâri saltanata geçti. Neden benim yerime o saltanata geçti?*” (Kobotarian 2013: 21) Erçe'nin bu sözlerinden kardeşi Şikâri'yi kıskandığı açık bir şekilde belli olmaktadır. Erçe'nin bu kıskançlığı destanın devamında ihanete dönüşecektir.

2.3.1.3.İhanet Eden Kardeş

Destanın daha önceki bölümlerinde Erçe'nin kıskançlığından bahsetmiştik. Erçe'nin beslediği kıskançlık duygusu artmış ve ihanete dönüşmüştür. Bu durum destanda şu şekilde geçmektedir:

Erçe ve kardeşi Şikâri babalarından izin alıp ava giderler. Av sırasında çok susuyan Erçe bir kuyuya inip su içer. Erçe'den sonra kardeşi Şikâri kuyuya iner. Ancak bir daha çıkamaz. Erçe, kardeşini kuyuya atıp kuyunun da üzerini bir taşla kapatır (Kobotarian 2013: 21-24).

Erçe'nin kardeşini kuyuya atıp orada bırakması kardeşlik kavramlarından "ihanet eden kardeş" kavramıyla açıklanabilir.

İhanet eden kardeşler genellikle bir kıskançlık sonucu bu ihaneti gerçekleştirirler. İşlediğimiz destanların geneline baktığımızda ihanet, kıskançlığın bir sonraki evresi olarak karşımıza çıkmaktadır.

2.3.1.4.Yalancı Kardeş

Destadaki bir diğer kardeşlik kavramı "yalancı kardeş" kavramıdır. Destanda, kardeşini kuyuya atan Erçe daha sonra Şikâri'nin pehlivanlarının yanına gider. Pehlivanlar ağaları Şikâri'yi göremeyince Erçe'ye ne olduğunu sorarlar. Erçe, oturup hemen dizini dövmeye başlar ve ağalarının bir aslan tarafından yendiğini söyler. Daha sonra pehlivanlarla beraber şehre döner. Babasına ve kız kardeşine de Şikâri'nin aslan tarafından öldürüldüğü yalanını söyler (Kobotarian 2013: 24-27).

Erçe'nin hem Şikâri'nin pehlivanlarına hem de ailesine karşı yalan söylemesi, kardeşlik kavramları açısından "yalancı kardeş" kavramına misal teşkil eder.

İşlediğimiz destanlarda sırasıyla kıskanç kardeş, ihanet eden kardeş ve yalancı kardeş kavramları birbiri ardına sıralanmaktadır. Bu destanda da Erçe önce kardeşini kıskanıp ona ihanet eder. İhanetini açıklamaya cesareti yetmez ve kardeşini sevenlere yalan söyler.

2.3.1.5.Din Değiştirerek Kardeş Olma

İncelediğimiz destanlarda ilk defa karşımıza çıkan ve tezimizde yer alması gerektiğini düşündüğümüz bir kardeşlik kavramı da “din değiştirerek kardeş olma” kavramıdır. bu kavramda, farklı iki dine mensup olan kahramanların kardeş olmaları için ikisinin de aynı dine inanmaları mecburiyeti vardır. Bu bakımdan iki kahramandan biri diğer kahramanın mensup olduğu dini seçer ve kardeş olurlar. Bu kardeş olma şekli bir bakımdan “ant içerek kardeş olma” kavramına benzemektedir. *Şikâri Destanı*’nda karşımıza çıkan bu kardeşlik kavramı destanda şu şekilde geçmektedir:

Şikâri’nin oğlu Cihandar bir kaleye hapsedilir ve kalede daha önce hapsedilmiş olan Reyhan adlı bir kızla tanışır. Cihandar bu kaleden kurtulmak ister. Reyhan da Cihandar’a “beni de bu kaleden kurtarırsan sana çıkış yolunu gösteririm” der. Ancak Cihandar kızın Müslüman olmadığını anlar ve ona “eğer Müslüman olursan seninle beraber bacı kardeş oluruz” der ve iki kahraman parmaklarını birbirine verip kardeş olur ve kucaklaşıp öpüşürler. Destanın devamında Reyhan Cihandar’a kaçış yolunu gösterir ve beraber kaleden kaçarlar (Kobotarian 2013: 264-278).

Yukarıda özetini verdiğimiz bölümde Cihandar ve Reyhan kardeş olurlar. Cihandar Müslüman, Reyhan’ın ise Müslüman olmadığı belirtilmiştir. Reyhan, Cihandar’ın dinini seçer ve aralarında bir ant ritüeli gerçekleşir. Bu ant ritüeli, parmakları birbirine değdirmek ve sarılmaktır. Ancak destanda bu ant ritüelinden çok din değiştirip kardeş olmanın altı çizilmiştir. Biz de bu bakımdan destandaki bu bölümü kardeşlik kavramlarından “din değiştirip kardeş olma” kavramıyla işlemeyi uygun gördük.

Destanın başka bir bölümünde bu kardeşlik kavramına tekrar rastlamaktayız. Şikâri’nin oğlu Cihandar Şam’ı fethetmek için yola çıkar. Şam’a varınca Şam padişahı Ergevan Şah’ı yener. Ergevan Şah, yenilgisi üzerine Cihandar’a köle olmaya razı olur. Ancak Cihandar, Ergeva Şah’a “ben köle olmanı istemiyorum, Müslüman olursan bana büyük kardeş olursun” der ve Ergevan Şah kelimeyi şehadet getirerek Müslüman olur. Böylece iki kahraman aynı dine inanıp kardeş olurlar (Kobotarian 2013: 286).

Yukarıdaki bölümden de anlaşılacağı üzere Güney Azerbaycan destanlarında iki yiğidin kardeş olması için öncelikle aynı dine mensup olması gerekliliği üzerinde

durulmuştur. Daha önce işlediğimiz diğer Türk dünyası destanlarında bu şart yoktur. *Şikâri Destanı*'nin bir özelliği de destanın baştan sona Müslüman olmayan milletler ve hükümdarlarla yapılan mücadeleyi konu edinmektedir. Müslümanlığı yayan Şikâri ve oğulları gerek kılıçla gerekse hükümdarlarla kardeş olup onları İslâm'a davet etmişlerdir.

2.3.1.6. Birleştirici, Bütünleştirici Kardeş

Destanda son olarak karşımıza çıkan kardeşlik kavramı “birleştirici, bütünleştirici kardeş” kavramıdır. Destanın başında kardeşi Şikâri'ye ihanet ederke onu kuyuya atan Erçe, destanın bu bölümünde tekrar karşımıza çıkmaktadır.

Şikâri, bir gün ülkesine dönmeye karar verir. Ülkesine varınca ağabeyi Erçe ile karşılaşır. İki kardeş yıllar öncenin hesabını görmek isterler. Bunun üzerine iki kardeş savaşa başlar ve küçük kardeş Şikâri, ağabeyi Erçe'yi savaşa yenip onu zindana attırır. Ancak Şikâri, ailesinin parçalanmasına dayanamayarak ağabeyi Erçe'yi affeder ve tahtı tekrardan ağabeyine teslim eder (Kobotarian 2013: 359-365).

Şikâri'nin ailesinin parçalanmasına dayanamayışı ve tekrar ailesi ile bir araya gelip ağabeyini kendisine yaptıklarına rağmen affetmesi, Şikâri'yi kardeşlik kavramlarından “birleştirici, bütünleştirici kardeş” kavramıyla değerlendirmemize neden olmuştur.

Destanda, Şikâri'nin hem ailesine hem de milletine karşı bu denli özverili olması, bütün dünyayı İslâm'a davet etmesi destanda işlenen en önemli konulardandır. Bu bakımdan Şikâri birleştirici, bütünleştirici özelliğini sadece ailesine ve milletine karşı değil bütün İslâm coğrafyasına ve İslâm'ı yeni kabul eden hükümdarlara ve halklara karşı da göstermiştir.

2.3.2. Aşığı Gerib Destanı

2.3.2.1. Hasret Çeken Kardeş

Kuzey Azerbaycan destanları içinde ele aldığımız *Aşığı Gerib Destanı*'nin benzer varyantları hemen hemen bütün Türk dünyası destanlarında karşımıza çıkmaktadır. Destan hem Güney Azerbaycan hem de Kuzey Azerbaycan destanları arasında görülmektedir.

Destanı kardeşlik kavramları açısından ele aldığımızda karşımıza, “hasret çeken kardeş” kavramı çıkmaktadır. Destanda; Gerip, sevdiği kız olan Şahsenem’i bulmak için yola çıkacağı sırada kardeşi tarafından yolu kesilir ve kız kardeş, Gerip’e şu sözleri söyler:

*“Gardaş kömek sana Huda’dan gele,
Ayrılığın gemi üreyim dele,
Gözyaşlı hemşiren dalınca gele,
Gürbet ele gedib ağlatma meni,
Gurban olum sene, gül üzlü gardaş,
Gurbet ele gedip ağlatma bizi!
Sen gedersen düşer başıma bir daş,
Gürbet ele gedib ağlatma bizi!”* (Ahundov 1978: 339).

Kız kardeşin söylediği bu sözler, ağabeyini kaybetme korkusunun verdiği düşüncelerin kelimelelere yansımış halidir. Kız kardeş bu sözleri söylerken hasret çektiği de sözlerden açıkça anlaşılmaktadır. Kız kardeş, “Sen gidersen düşer başıma bir taş” diyerek hasret duygusunu ortaya koymuştur. Bu bakımdan kız kardeşi, kardeşlik kavramlarından “hasret çeken kardeş” kavramıyla değerlendirebiliriz.

2.4. Başkurt Destanlarında Kardeşlik

Başkurt destanlarında rastladığımız kardeşlik kavramlarını ele aldığımız bu bölümde, on iki destan üzerinde çeşitli kardeşlik kavramlarına rastlamaktayız. Bu kavramlardan en çok, “küçük kardeş” kavramına rastlamaktayız. Destanlar daha çok İslâm etkisiyle gelişmekte olup İslâmiyet öncesi etkiler de az da olsa dikkatimizi çekmiştir.

Başkurt destanlarını, Mitolojik Destanlar, Sosyal Hayatı Anlatan Destanlar, Beyler Hanlar Zamanını Anlatan Destanlar ve Kahramanlık Destanları olmak üzere dört başlığa ayırmak mümkündür. Biz de bu başlıklar altındaki destanlarda geçen kardeşlik mefhumlarını aşağıda vermeye çalıştık.

Tezimizde ele incelediğimiz destanlar şunlardır: *Bikyen Mergen (Batır) Destanı*, *El Kıssa Bozyiğit Destanı*, *İlevkey*, *Keyleyle ve Yayık Batırlar*, *İdige ile Muradım Destanı*, *Karagülümbet ile Akkülümbet Destanı*, *Kıssa-yı Yusuf*, *Konur Boğa Destanı*,

Maktûhîlv Destanı, Seyf-ül-Mülûk Destanı, Cengizname, Ural Batır Destanı, Zayatülek ile Hıvhlılv Destanı, Zöhre ile Aldar Destanı.

2.4.1. Bikyen Mergen (Batır) Destanı

2.4.1.1.Cimri Kardeş

Türk destanlarında, kardeşler arası ilişkilerde nadir olarak rastladığımız “cimri kardeş” formu bu destanda karşımıza çıkmaktadır.

Destanda “cimri kardeş” formu şu şekilde karşımıza çıkmaktadır: Bir zamanlar Ak İdil tarafında Keyekbey adında şöhretli bir avcı yaşarmış. Avcının iki oğlu varmış. Çocuklarından biri evlenmiş ve ayrı bir eve çıkmış. Daha sonra anne-baba ve diğer kardeşin durumları kötüleşmeye başlamış. Ancak evlenen kardeş çok zengin olmuş ve ailesine hiç yardım etmemiş.

Burada anlatılan kardeşin cimriliğidir. Kardeş çok zengin olmasına rağmen aile bireyelerine yani annesine, babasına ve kardeşine bakmamıştır. Bu durum Türk destanlarında nadiren karşımıza çıkar. İşlediğimiz destan günümüze biraz daha yakın bir tarihi vardır. Bu formun görülmesini bu sebeple açıklayabiliriz.

2.4.2. El- Kissa Buzyeget/El Kıssa Bozyiğit Destanı

2.4.2.1.Süt kardeşi

Süt kardeşi kavramı, Türk destanlarında İslâmiyet'ten sonra daha çok görülmektedir. Bunun sebebini, peygamber efendimize bağlamak daha doğru olacaktır. Hepimizi bildiği üzere Hz. Muhammed'in birden fazla süt kardeşi vardır. Bu süt kardeşiler aynı zamanda İslâmiyet'i ilk kabul eden insanlardır ve peygamber efendimizin can yoldaşlarıdır.

İslâmiyet'in etkisiyle süt kardeşilik formu Türk destanlarında etkisini iyiden iyiye hissetmiştir. Bu bağlamda Bozyiğit destanında “Süt kardeşilik” formunu görmekteyiz.

Destanda, Bozyiğit'in süt kardeşi Bozyiğit'e şu şekilde seslenmektedir:

*“Ayrılırlırını bilmişim,
Korka korka gezmişim;*

*Allah emrine çare yok,
Boyun eğip durmuşum.
Ana sütünü birlikte emen,
Candan tatlı sevişen,
Ahir zaman oluncaya dek
Ayrılmayalım diyen,
Candan tatlı can dostum.*”(Ergun, İbrahimov, vd. 2014b: 468)

Destanda Bozyiğit’in süt kardeşiinin “*Ana sütünü birlikte emen*” diyerek kastettiği süt kardeşiliğidir. İşte bundan dolayı iki yiğidin süt kardeşi olduklarını anlamaktayız.

2.4.3. İlevkey, Keyleyle, Yayık Batırzalar/İlevkey, Keyleyle ve Yayık Batırlar

2.4.3.1.Hileci Kardeş

Destanda, kardeşler arasındaki savaşta ağabeyler üvey kardeşleri olan Tuk’u öldürmek için onu bir toya çağırırlar. Toyda kardeşlerine kıymız ikram ederler. Kıymızı önce Tuk’un annesi içer. Kıymızı içen anne oracıkta ölür. Ağabeyler Tuk’u öldürmek için kıymızın içine zehr katmışlardır. Ancak emmelerine ulaşamamışlardır.

Destanda, Tuk’u bilek gücüyle öldüremeyeceklerini anlayan ağabeyler Tuk’u hile ile öldürmeye çalışmışlardır. Ancak başarısız olmuşlardır. Destanda, Tuk’u kurtaran annesi olur. Burada da annenin evladı için kendini feda ettiğini görmekteyiz.

2.4.3.2.Küçük Kardeş

Destanda, sekiz ağabeyin üvey kardeşleri olan Tuk’a karşı yaptığı mücadele anlatılmaktadır. Tuk ağabeylerinin hilelerine rağmen üstün gelir ve devletinin başına geçer. Bundan dolayı destanda “küçük kardeş” formu dikkatimizi çekmektedir. Küçük kardeşin genel özellikleri Tuk’ta kendini göstermektedir.

2.4.4. İzevkey Menen Morazım/İdige ile Muradım Destanı

2.4.4.1. İntikam Alan Kardeş

Destan, İdige adlı yiğidin kahramanlıklarını konu almaktadır. Kardeş kavramları arasında ele aldığımız “İntikam” formuna bu destanda rastlamaktayız. Destanda, İdige

Satmır Han ile karşılaşır. Kardeşlerinin yıllar önce evden ayrıldığını anlatır. Anlattıktan sonra Satmır Han'ın üzerindeki kaftanın ağabeyine ait olduğunu söyler. İdige'nin Satmır Han'a söylediği sözler;

*“üç ağabeyim yük yükleyip,
Uzağa gitti ticarete,
Üç ağabeyim de dönmedi.
Babam arayıp bulamadı.
İşte şimdi ben bildim
Onların nerede olduğunu,
Onların malını yağmalayıp,
Hangi birinin aldığını,
Senin üzerinde gördükten sonra,
Büyük ağabeyimin kaftanını,
İşte şimdi düşündüm.* (Ergun, İbrahimov, vd. 2014c: 271)

bu sözlere göre İdige, ağabeylerini kimin öldürdüğünü anlar. Ancak Satmır Han'ı öldürmek yerine ondan mal-mülk isteyerek kardeşlerinin intikamını alır. Bu diyalog ise şöyledir:

*“Benim sözümü yalan diye,
Tereddüde kapalırsan,
Kendi şartına göre,
Ne istersem, karşılıksız
Bana çok ordu veresin
Benim sözümü gerçek diye
Doğrulamaya çalışırsan,
Bu beylerin önünde
Ağabeylerimin kanı için
Kendi başını verirsin.”* (Ergun, İbrahimov, vd. 2014c: 271)

Destanın devamında Satmır Han, İdige'nin isteklerini verir. Böylece nadir olarak karşımıza çıkan, mal-mülk alarak intikam alma bu destanda kendini gösterir.

İntikam motifi, diğer Türk destanlarında, can alarak veya kız kaçıırarak karşımıza çıkarken bu destanda mal-mülk alarak karşımıza çıkmıştır. Bu durumu “Kan parası” olarak da yorumlayabiliriz.

2.4.4.2.Küçük Kardeş

Bu destanda, “küçük kardeş” formuna da rastlamaktayız. Ağabeylerinin intikamını alan ve devletini sürekli kılan İdige, hayırlı kardeş ve hayırlı evlat olarak karşımıza çıkmıştır. İdige’nin kardeşler arasında en küçük olması “küçük kardeş” formunun açık bir göstergesidir.

2.4.5. Karagölömbet menen Akkölömbet/Karagülömbet ile Akkülümet Destanı

2.4.5.1.İhanet Eden Kardeş

Destan, başından sonuna kadar iki kardeşi konu almaktadır. Destanda ilk olarak kardeşler arasındaki “İhanet” formu göze çarpmaktadır. Destanda, Akkülümet ile Karagülömbet adlı iki kardeş vardır. Akkülümet’in iki oğlu vardır. Bunların adı Akyiğit ve Babsak’tır. Karagülömbet’in ise, dört karısı olmasına rağmen hiç çocuğu yoktur. Günlerden bir gün Akkülümet bir toy düzenler. Toya kardeşi Karagülömbet de katılır. Ağabey Akkülümet kardeşini şu sözlerle karşılar: “*Kardeşim, çiçek otlamış hayvan gibi, her yıl çiçekten çiçeğe atlayıp, gelinleri değiştirip duruyorsun, maşallah vay, vay... Gelinleri yine yenilemişsin. Bu iş merakından mı? Yoksa çaresizlikten mi?*” diye sormuş (Ergun, İbrahimov, vd. 2014c:523). Kardeşi ise buna cevaben; “*Ben ne dilersem, onu yapıyorum*” demiş (Ergun, İbrahimov, vd. 2014c:523). Karagülömbet bu sözleri şakaya vursa da çok alınmış ve içerlemiş. Toy bittikten sonra Karagülömbet ağabeyine, yeğenlerini misafirlige beklediğini söylemiş ve Akyiğit’le beraber yola çıkmışlar. Yolda Karagülömbet yeğeni Akyiğit’i uykusunda öldürmüş.

Yukarıda destanda geçen ihanet formunu özetledik. Ağabey, kardeşine şakayla karışık takılmıştır. Ancak kardeşi bunu hazmedemeyip ağabeyine yeğenini öldürerek ihanet etmiştir.

Türk destanlarında “İhanet” formuna genellikle savaşlarda veya mal-mülk davalarında rastlamaktayız. Ancak bu destanda kardeş, yeğenini öldürerek ağabeyine ihanet etmesi şeklinde rastlamaktayız.

2.4.5.2. İntikam Alan Kardeş

Destanda, kardeşi tarafından oğlu öldürülen Akkülümbet, kardeşine savaş açar. Savaşın sonunda Karagülümbet, ağabeyi tarafından öldürülür ve ağabey kardeşinden intikamını alır.

2.4.5.3. Küçük Kardeş

Destanda, dikkatimizi çeken bir diğer kardeşlik formu “küçük kardeş”tir. Türk destanlarında küçük kardeş genellikle en akıllı, babasından sonra devleti yöneten, cesur bir yiğit olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak bu destanda küçük kardeş; hain ve korkak olarak karşımıza çıkmıştır.

2.4.6. Kıssayı Yosof/Kıssa-yı Yusuf

2.4.6.1. Kıskanç Kardeş

İslâm dünyasında Hz. Yusuf’un hayatını ve onun hayatı etrafında anlatılan kıssaları hepimiz bilmekteyiz. Bu kıssalardan biri de destanlaşarak Başkurt Türkleri arasında anlatılmaktadır. Bu destana göre; Hz. Yusuf’un rüyasında gördüğü bir rüyayı babasına anlatır. Yusuf, rüyada bütün ay ve yıldızların kendine secde ettiğini görmüştür. Babası bu rüyayı kimseye anlatmamasını tembihler. Ancak Yakup’un üvey kızı bunları duyar ve kardeşlerine anlatır. Kardeşleri Yusuf’un ulu bir padişah olacağını ve onu kıskanırlar. Kardeşlerin kendi aralarında konuşmaları destanda şu şekilde geçmektedir:

“Eğer bu düş gerçekleşir ise,

Hepimiz ona hizmet eder olursak,

Hepimize utanç olur imdi!” (Ergun, İbrahimov, vd. 2014b: 295)

Burada da açıkça ağabeyler küçük kardeşleri Yusuf’u alenen kıskanmaktadır.

2.4.6.2. Üvey Kardeş

Destanda, “üvey kardeş” formuna rastlamaktayız. Yusuf, babasına gördüğü rüyayı anlatırken konuşmalarını Yusuf’un üvey kız kardeşi duyar ve ağabeylerine anlatır. Yusuf, üvey kardeş konumundadır ve diğer üvey ağabeyleri ve kız kardeşi Yusuf’un ayağını kaydırmak için uğraşmaktadır. Diğer destanlarda da rastladığımız “üvey kardeş” formu burada da geçmektedir.

2.4.6.3. İhanet Eden Kardeş

Destanda, “İhanet” formuyla da karşılaşmaktayız. Yusuf’un ağabeyleri Yusuf’u öldürmek için aralarında bir plan yaparlar. Bu plana göre kardeşler babalarını da aldatarak Yusuf’la kıra giderler ve Yusuf’u bir kuyuya atarlar. Destanın bu bölümünde, ağabeylerin kıskançlıklarına ek olarak kardeşlerini ölüme atarak ona olan ihanetlerini de görmekteyiz.

2.4.6.4. Yalancı Kardeş

Destanda, “Yalancı Kardeşler” formu dikkatimizi çekmektedir. Yusuf’u kuyuya atan ağabeyler bir müddet sonra evlerine dönerler. Babalarına, Yusuf’u kurdun yediği yalanını söylerler. Bu durum destanda şu şekilde geçmektedir:

*“Hepimiz birlikte birer ok fırlattık.
Oklarımızı almaya diye gittiğimizde,
Yusuf eşyaları korumaya kalmış imdi.
Geri gelinceye kadar kaza gelmiş,
O civarda yağız bir kurt dolaşmış,
Hakikat, o kurt Yusuf’u yemiş.*

Lanet olsun ona!” (Ergun, İbrahimov, vd. 2014b: 419)

diyerek babalarına anlatırlar. Yaptıkları hatayı anlayan ağabeyler bu durumdan kurtulmak için yalan başvururlar.

2.4.6.5. Birleştirici, Bütünleştirici Kardeş

Destanın sonuna doğru Yusuf, babasına ve ailesine geri döner. Bütün ağabeylerini affeder ve halkını kıtlıktan, yoksulluktan kurtarır. Biz destandaki bu durumu, “birleştirici, bütünleştirici kardeş” formuyla yorumladık. Çünkü destanda Yusuf, dağılan ailesini, acı çeken halkını tekrar mutlu etmiştir.

2.4.6.6. Küçük Kardeş

Türk destanlarının genel özelliklerinden olan “küçük kardeş” motifi bu destanda da baştan sona kendini hissettirmektedir.

Destanda Hz. Yusuf, küçük “küçük kardeş” motifinin özelliklerinden olan; zeki, ahlaklı, dürüst, affedici, kurtarıcı vs. gibi özellikleri kendi bünyesinde barındırmaktadır.

Nitekim ülkesinin hükümdarı olması ve de babasına sadık olması bu özelliklerinin bir kanıtıdır.

Yusuf Kıssası'nı, Türk destanı olarak yorumlamak yanlış olacaktır. Yusuf Kıssası, bütün İslâm dünyasının bir ürünüdür ve Başkurt destanlarında da kendine yer edinmiştir.

2.4.7. Kunır Buga/Konur Boğa Destanı

2.4.7.1.Yoldaş

Konur Boğa destanı adından da anlaşılacağı üzere bir boğa hakkında yazılan bir destandır. Ancak bu destanda dikkatimizi çeken “yoldaş” formu içerisinde ele alacağımız bir kavrama rastlıyoruz.

Bu kavrama göre; Yanbay adlı bir avcı yolda gördüğü ve kendi gibi iyi bir avcı olan yiğide; *“Bana yoldaş ol! Av ortak olur. Tanrı misafiri olursun.”* (Ergun, İbrahimov, vd. 2014a: 284) diyerek onu evine davet eder. Destanın devamında Yanbay, yiğidin atına göz diker. Bunun üzerine yiğit, atını Yanbay'a hediye eder. Yiğit daha sonra Yanbay'ın kızına âşık olur ve şu sözleri söyler:

“Yanbay ağa, sen atımı istedin; ben geri çevirmedim, göz bebeğim gibi gördüğüm kula atımı verdim. Sen de bana Kolanses kızını verip, öz kardeşin, oğlun, akraban yapsan nasıl olur?” (Ergun, İbrahimov, vd. 2014a: 285) deyip Yanbay'dan kızını ister. Yanbay, yiğidi geri çevirmez ve kızını verir.

Burada dikkatimizi çeken unsurlar; Yanbay'ın yiğide, “Bana yoldaş ol!” demesi daha sonra yiğidin, Yanbay'dan kızını isteyip “Beni öz kardeşin yap.” demesi bizim için önemlidir. Burada, kardeşliğin “yoldaş” formuna dönüşmüş haline rastlıyoruz. Aralarında ne kanbağı ne de diğer kardeşlik çeşitlerine rastlanmayan iki kahramanın birbirini kardeşi olarak görmelerin, “yoldaş” formuyla açıklamak doğru olacaktır.

2.4.8. Maktımlılv Destanı

2.4.8.1.Fedakâr Kardeş

Kardeşlik, fedakârlık demektir. Fedakârlık demek ise kardeşlik demektir. Bu bağlamda kardeşler arasında bu forma oldukça sık rastlamaktayız. Bunlardan biri de bu

destanda karşımıza çıkmaktadır. Destanda ağabey kız kardeşi için fedakârlık örneği sergilemektedir. Buna göre; Harıbay adlı bir hanın bir oğlu ve Maktımhılıv adlı dünyalar güzeli bir kızı varmış. Maktımhılıv bir gün rüyasından bir düş görür. Bu düşü ağabeyine şu sözlerle anlatır:

*“Bu gece bir düş gördüm, abi,
Sağ saçımı ben ördüm, abi,
Sol saçımı öremedim, abi,
Süzülüp düşman eline düştüm, abi,
Ben düştüm.”* (Ergun, İbrahimov, vd. 2014b:283).

Bu sözler üzerine ağabey kardeşinin başına bir hal geleceğini düşünür ve hazırlık yapar. Bu kaygısında da haksız olmadığını çok geçmeden anlar. Maktımhılıv, Taymas Han adında bir yiğit tarafından kaçarılır. Ağabeyi ise Maktımhılıv’ı kurtarır ancak bu esnada can verir.

Destanda, ağabeyin kardeşi için yaptığı fedakârlık açık bir şekilde göze çarpmaktadır. Ağabey, kardeşinin mutluluğu ve özgürlüğü için canını feda etmiştir. Fedakârlık, kardeş kavramının en önemli formudur. Çünkü yukarıda da belirttiğimiz gibi kardeşlik fedakârlığı gerektirir.

2.4.9. Seyfelmölök/Seyf-ül-Mülûk Destanı

2.4.9.1.Süt kardeşi

Destanda açık bir kardeşlik kavramına rastlamamaktayız. Ancak, rüyasında gördüğü güzel kızı aramaya giden Seyfûlmülûk Melike adlı bir kızla karşılaşır ve konuşmaya başlar. Daha sonra rüyasında gördüğü Bedi-ül-Cemal adlı kız Melike’nin süt kardeşi çıkar.

Melike Seyfûlmülûk’e küçükken yaşadığı bir olayı anlatır. Buna göre; Melike’nin annesi bir peri padişahının karısıyla karşılaşır. Peri padişahının karısı Melike’nin annesinden kendi kızını da emzirmesini ister. Böylece Seyfûlmülûk’ün aradığı Bedi-ül-Cemal ile karşılaştığı kız yai Melike süt kardeşidir.

Destanda, bu iki süt kardeşin açık bir şekilde birbirlerine yardımcı görülmemektedir. Ancak Seyfûlmülûk, Melike’nin yardımıyla Bedi-ül-Cemal’i bulur.

2.4.10. Singizname/Cengizname

2.4.10.1.Vefakâr Kardeş

Kardeşler arası diyaloglarda çeşitli kavramlara rastlamaktayız. Bunlardan birisi de vefa kavramıdır. Vefa, kendisine iyilikte bulunan veya karşı taraftan bir fayda gören bir insana karşı yapılan iyiliktir. Yani, iyiliğe iyilikle cevap vermektir.

Destanda, Tumavul Mergen adlı bir hanın üç oğlu olur. Üç oğlundan en büyük olanı han öldükten sonra tahta çıkar. Tahta çıkan Duyın Bayan bir süre tahta kalır ve sonra ölür. Tahtını oğullarına bırakmaz. Çünkü oğullarının ülke yönetecek kapasitelerinin olmadığını düşünür. Bundan dolayı tahtını doğmamış olan oğluna bırakır. Han öldükten sonra kardeşleri, yengelerine yardıma giderler. İki kardeşin aralarında şu konuşma dikkat çeker:

“Ağabeyimiz Duyın Bayan öldü. Yengem Alangu dul kaldı ve yengemiz Alangu üzümlere ağabeyimizin kederinden gönlü kötü olmuştur.”(Ergun, İbrahimov, vd. 2014c: 76)

Bu konuşmadan sonra iki kardeş ava giderler. Amaçları hem yengelerini mutlu etmek hem de onun acısına ortak olmaktır. Avda geyik avlarlar. Ancak geyiği yolda gördükleri bir oğlanla takas ederler. Bunun sebebini ise kardeşler şöyle düşünerek açıklar: “Bu çocuk yengemizi eğlendirmeğe iyidir.” diye yengelerine ve ağabeylerine olan vefa borçlarını ödemeye çalışırlar.

Destanda, kardeşlerin ağabeylerinin ölümünden sonra hem yengelerine hem de yeğenlerine sahip çıktığı görülmektedir. Yukarıda iki kardeşin ağabeylerine karşı vefakârlığı açıkça belli olmaktadır ve bu durum kardeşler arası diyalogda önemli bir olgudur.

2.4.10.2.Kıskanç Kardeş

Destanın diğer bölümlerinde Duyın Bayan’ın karısı, rüyasında Duyın Bayan’ı görerek gebe kalır ve Cengiz adında bir oğlan doğurur. Aradan geçen yıllarda halk Cengiz’i çok sever ve onda babasının izlerini görürler. Ancak ağabeyleri, Kegincer, Salcut ve Bidencer Cengiz’i çekemezler ve çok kıskanırlar. Hatta annelerini şu sözlerle zan altında bırakırlar: *“Görünüz, imdi askerlerimiz, halkımız oynıştan doğmuş oğlan*

avare oldu.”(Ergun, İbrahimov, vd. 2014c: 82) diyerek annelerine iftira atarlar. Ayrıca destanda kardeşler Cengiz’i kıskandıklarını ve öldürmek istediklerini şu sözlerle göstermektedir: “*Cengiz’i öldüreceğiz.*” (Ergun, İbrahimov, vd. 2014c: 82) bunun üzerine halk ağabeylere şu sözlerle cevap verir: “*Hey, Cengiz siz içinüzden yurda daha layık ve yakışır biridir. Halka faydalıdır. Bu Cengiz’i size öldürmeye vermeyiz.*” (Ergun, İbrahimov, vd. 2014c: 82) diye ağabeylere göz dağı verirler.

Destanda, ağabeyler tarafından açık bir kıskançlık görülmektedir. Bunun sebebini ise küçük kardeşin halk tarafından daha çok sevilmesi olarak gösterebiliriz.

2.4.10.3.Küçük Kardeş

Destanda, Būdencer, Kegincer ve Salcut adlı üç kardeşin babaları ülkeyi bu üç evladına bırakmaz ve kendi ölümünden sonra karısının rüyasına girip, karısının hamile kalması sonucu doğan Cengiz’e ülkesini ve tahtını bırakır.

Burandan da anlaşılacağı üzere, babanın en küçük kardeşe tahtını bırakması, halkın Cengiz’i daha çok sevmesi ve Cengiz’de babasını görmesi bize “küçük kardeş” formunu göstermektedir. Ayrıca destanda halk Cengiz’i şu sözlerle över: “*Çok iyi han, hanın soyu, evladı.*” (Ergun, İbrahimov, vd. 2014c: 82)

Yukarıda anlattığımız durum Türk destanlarının geleneksel motifi olan “küçük kardeş” motifinin bir yansımasıdır.

2.4.11. Ural Batır Destanı

2.4.11.1.Aldatan Kardeş

Destanda, iki kardeş olan Ural ve Şülgen’in arasında geçen bir diyalog dikkatimizi çekmektedir: Ural ve Şülgen’i babaları kan içmemeleri hususunda uyarır. Ancak ağabey Şülgen merakına yenik düşer ve kardeşini kan içme için kandırır.

Burada dikkatimizi çeken, ağabeyin kan içmek için kardeşini aldatmaya çalışmasıdır. Ağabey-kardeş arasında geçen bu durum, hem destanlarda hem de günlük hayatta karşımıza çıkan olağan bir durumdur. Çünkü ağabey veya kardeş, yaptıkları hataları birbirine bağlamak ve babalarına karşı kendilerini savunacak bir durum oluşturmak isterler. Bu yüzden babaların veya ailenin koyduğu yasağa bağlı kalan ağabeyi veya kardeşi kandırarak yasağı cazip kılar.

Yukarıda anlattığımız bu olgu destanda aynen tasavvur edilmektedir. Ancak destanda, küçük kardeş ağabeyinin sözlerine kanmayarak babasının sözünü dinler.

2.4.11.2.Kıskanç Kardeş

Destanın ileriki bölümlerinde kardeşler arası bağlarda genellikle karşımıza çıkan “kıskançlık” formuna rastlıyoruz. Bu form destanda, ağabey tarafından ortaya konulmaktadır. Ağabeyin şu sözlerinden kardeşini kıskandığını anlamaktayız:

*“Ben senin öz ağabeyim,
Bende senin gibi şöhretli olayım.”*(Ergun, İbrahimov, vd. 2014a: 111)

Bu sözlerden anlaşılan, ağabey Şülgen kardeşi Ural’ı, şöhretinden, namından ve yiğitliğinden dolayı kıskanmaktadır ve bu yüzden kardeşinden savaş için yardım istemektedir.

Kıskançlık formu, kardeşler arasında süregelen bir olgudur. İnsanlığın var olduğundan beri bu durum vardır. Hatta Habil ve Kabil arasında da kıskançlık var olmuş bundandır ki iki kardeşten biri diğerinin canını almıştır.

2.4.11.3.İhanet Eden Kardeş

Destanın devamında ağabeyin kardeşine ihaneti dikkatimizi çekmektedir. Destanda, ağabey Şülgen kardeşinin ve ailesinin düşmanlarıyla bir olup kardeşine karşı savaşmıştır. Savaşın sonunda Ural, ağabeyini ve düşmanlarını yenmiştir. Ancak kardeşini öldürmeyip affetmiştir ve ona şu sözleri söylemiştir:

*“Küçüklüğünden kötü büyüdün sen,
Çalıp kan da içtin sen
Babamın sözünü tutmadın,
Kötülüğe yöneldin,
İyiliği terk ettin.
Kanda yüzdün savaşınla,
Yurt kapladın suyunla,
Yurt yaktın ateşinle,
Devleri dost edindin
İnsanları düşman;*

*Kötülüğü ad,
Yüreğini taş ettin,
Babamın yüzünü yad ettin,
Anamın sütünü ağı ettin.”* (Ergun, İbrahimov, vd. 2014a: 128-129)

Bu sözlerle kardeşinin yaptıklarını bir bir ortaya koymuştur.

2.4.11.4.Küçük Kardeş

Destanda, dikkatimizi çeken en önemli form “küçük kardeş” formudur. Neredeyse destanın tamamı küçük kardeş Ural’ın yiğitliğini anlatmaktadır. Destanda, küçük kardeş Ural, ülkesi ve ailesi için çalışırken, ağabeyi Şülgen kendi için yani bireysel hırsları için çalışmaktadır. Bunun sonucunda da hem kardeşine hem de ailesine ihanet etmiştir. Ancak sonuçta iyilik kazanmış ve kötü kardeş amaçlarına ulaşamamıştır.

2.4.12. Zayatülek Menen Hıvhlıv/Zayatülek ile Hıvhlıv Destanı

2.4.12.1.Kıskanç Kardeş

Destanda, “kıskanç kardeş” formuna rastlamaktayız. Bu forma göre; Semer Han’ın ilk karısından altı erkek oğlu ve ikinci karısından bir erkek oğlu olmuştur. Ancak ikinci karısından olan oğlu küçük yaşlardan itibaren yiğitliği göstermeye başlamıştır. Bir gün Semer Han oğulları arasında yarışma yapmak istemiş. Bunun üzerine yedi kardeş ava gitmişler. Avda Zayatülek’in ağabeyleri fare, sıçan avlarken, Zayatülek Turna ve kaz avlamış. Bunun üzerine babası tarafından ödüllendirilmiş. Bir başka gün tekrar ava gitmişler. Ağabeyler elleri boş dönerken, Zayatülek çeşit çeşit avlarla babasına dönmüş ve babasının iltifatına mazhar olmuş. Ağabeyler kardeşlerini kıskanmaya başlamış ve bunun üzerine, at yarışı sırasında kardeşlerinin başarısız olması için ellerinden geleni yapmışlar. Ancak Zayatülek yine kazanmış.

Destanda, “kıskanç kardeş” formunun bütün özelliklerine aynen rastlamaktayız. Kıskanılan kardeş, en başarılı, en yakışıklı evlattır ve kardeşlerinin bu özelliklerinden dolayı ağabeyler tarafından ayağı kaydırılmak istense de başarılı olunamamıştır.

Türk destanlarında karşımıza çıkan ve en çok işlenen kardeşlik formu “kıskanç kardeş” formudur.

2.4.12.2.İhanet Eden Kardeş

Destanda, kardeşler arasındaki ihanet dikkatimizi çekmektedir. Ağabeyler, üvey kardeşleri olan Zayatülek'i ortadan kaldırmak isterler. Ancak Zayatülek'in altı ağabeylerin konuşmalarını duyar ve Zayatülek'i uyarır. Destanda, Zayatülek atı sayesinde ağabeylerinin kendisine kurduğu tuzaktan kurtulur ve ağabeylerinin ihanetini anlar. Destanda görülen ihanet formu, Türk destanlarındaki ihanet formuyla aynıdır. Çünkü diğer destanlarda da ya kardeşler babalarının gözüne girebilmek için ihanet eder ya da kardeşlerinden, arkadaşlarından, babalarından, amcalarından vs. daha fazla şana, şöhrete, mala, mülke sahip olmak için ihanet eder. Nitekim bu destanda da ağabeyler, babalarının gözüne girebilmek amacıyla kardeşlerine ihanet etmiştir.

2.4.12.3.Üvey Kardeş

Destanda, “üvey kardeş” formuna rastlamaktayız. Buna göre Semer Han'ın iki karısından toplam yedi oğlu olmuştur. Bu oğullarından altısı ilk karısından, biri ise diğer karısından. Diğer karısından olan tek evladı en küçüktür. Tek anneden olan altı kardeş, Zayatülek'in yani Semer Han'ın diğer eşinden olan oğlunu istememişlerdir. Bu yüzden üvey kardeşlerinin başarısız olması için ellerinden geleni yapmışlar ancak başarısız olmuşlardır.

Üvey kardeşliğin bütün özelliklerine destanda rastlamaktayız. Destanda, ağabeyler kardeşlerini istemez ve onu babalarının gözünden düşürebilmek için her şeyi yaparlar. Aslında burada ağabeylerin yaptıklarının sebebini, babalarına karşı bir rekabet içinde olmalarıyla açıklayabiliriz. Çünkü üvey kardeş destanda sürekli başarılı olmaktadır ve bu durumdan rahatsız olan ağabeyler, üvey kardeşlerinin ayağını kaydırmak istemiştir.

2.4.12.4.Küçük Kardeş

Destanda, “küçük kardeş” formuna rastlamaktayız. Destanın sonuna doğru babaları ölen kardeşler devletin başına geçmek için aralarında savaşırlar. Bu savaşa sadece Zayatülek katılmaz diğer altı kardeş aralarında savaşır birbirlerini öldürürler. Bunun üzerine en küçük kardeş olan Zayatülek tahta geçer ve devletin kaybolan düzenini tekrar sağlar.

Türk destanlarının en önemli motiflerinden olan “küçük kardeş” motifine göre, dünyaya gelen kardeşler arasında genellikle en zeki, en yaratıcı ve en bilgili olan kardeş, küçük kardeştir. Babanın ölümünden sonra da kardeşler arasında tahta genellikle küçük kardeş geçmiştir. Bu destanda da Zayatülek, “küçük kardeş” motifinin bütün özelliklerini kendinde barındırmaktadır ve babasının tahtına kendisi geçmiştir.

2.4.13. Zöhre Menen Aldar/Zöhre ile Aldar Destanı

2.4.13.1.Yoldaş

Destanda, açık bir kardeş kavramına rastlamıyoruz. Ancak çalışmamızda bazı “yoldaş” kavramlarını da “Kardeşlik” kavramı içerisinde değerlendiriyoruz. Bunlardan biri de Zöhre ile Aldar Destanı’nda karşımıza çıkmaktadır.

Destanda, Allabirde karısını ve çocuklarını kaybetmiştir. Yıllarca ailesini kaybetmenin vermiş olduğu üzüntüden evinden çıkmamıştır. En yakın dostu, yoldaşı Yılkıbay, bu duruma çok üzülmemektedir ve Allabirde’yi kendi gibi yiğit ve dul olan Zöhre ile evlendirmek ister. Bu sebeple yola çıkarlar. Yolda Yılkıbay Allabirde’ye yoldaşlık yapar. Yılkıbay Allabirde’ye kardeş gibi davranır. Onun her derdiyle yanar tutuşur. Destanda, Yılkıbay’ın davranışları bir yoldaştan çok bir kardeş gibidir. Ancak destanın herhangi bir yerinde kardeşlik çeşitlerinden hiçbirine rastlayamadık. Bu sebeple bu iki yiğidi “yoldaş” formu içerisinde değerlendirdik.

2.4.13.2.Kan Kardeş

Destanda, Zöhre’nin geçmişine dönüş yapılmaktadır. Bu dönüş sırasında destanda kan kardeşi olan iki topluluktan bahsedilmektedir. Bu iki topluluk destanda, Yayık Boyu ve Orman Halkı olarak adlandırılmaktadır.

Destandaki bu durum, kan kardeşliğin sadece iki insan arasında olmayıp boylar, halklar arasında da gerçekleşebileceğini biz okurlara göstermektedir.

2.5. Çuvaş Destanlarında Kardeşlik

Yunanlıların *İlyeda ve Odesa*’sı, Kırgızların *Manas*’ı ve Finlilerin *Kalivela*’sı olduğu gibi Çuvaşların da kendilerine has destanlarının olduğu muhakkaktır. Fakat Çuvaşların bugün kullandıkları yazının geç oluşması ve destan materyallerinin kapsamlı bir şekilde toplanamaması, ortaya somut bir şeylerin çıkmasını uzun bir süre

geciktirmiştir (Ersoy 2009: 15). Bu bakımdan tezimizde Çuvaş destanları kapsamında ele aldığımız metinler, daha çok halk hikâyesi özellikleri göstermektedir.

2.5.1. Çuvaş Alp Hikâyeleri

“Alp” kelimesi, Çuvaşlar arasında da diğer Türk lehçe ve şivelerinde olduğu gibi; “cüsseli, güçlü ve yiğit bir kimse” anlamına gelmektedir. Çuvaşların kendi büyüklüklerini göstermek için isimlerinin yanına bu kelimeyi getirdikleri bilinmektedir (Ersoy 2009: 15).

Ele aldığımız metinleri kardeşlik kavramlarına göre değerlendirirken tek başlık altında göstermeyi uygun gördük. Çünkü tüm metinlerde “alp” adlı bir kahraman üzerinden anlatım yapılmaktadır. Metinlerde rastladığımız kardeşlik kavramları; “kardeşler arası dayanışma” ve “vefakâr kardeş” kavramlarıdır.

2.5.1.1.Kardeşler Arası Dayanışma

Hikâyede, Alp’in iki çocuğu olur. Alp, karısı öldükten bir müddet sonra çocuklarını bırakarak yeni bir eş aramak ve inzivaya çekilmek için Aramaşı Dağı’na gider. Alp dönmeyince çocukları endişelenir ve onu aramaya giderler. Çocuklar babalarını bulunca babaları çocuklarına nasihatte bulunur. Babaları bir müddet sonra ölen çocuklar, babalarının nasihatini tutmak için İdil nehrinin sağına ve soluna yerleşip orman içlerini sürerek ekin ekerler. Böylece Çuvaş halkının devamını sağlarlar (Ersoy 2009: 61-65).

Özetini verdiğimiz bölümde kardeşler, babalarının nasihatine uygun olarak davranışlarda bulunurlar. İki kardeş, Çuvaş halkını daha ileri taşımak için bir dayanışma içine girerler. Ayrıca iki kardeşin birlikte babalarını aramaları ve onu bulmalarını da dayanışmaya örnek olarak gösterebiliriz. Bu durumları kardeşlik kavramları açısından değerlendirdiğimiz de kardeşlik kavramlarından “kardeşler arası dayanışma” kavramına örnek teşkil edecektir.

2.5.1.2.Vefakâr Kardeş

Karşılaştığımız ikinci kardeşlik kavramı olan “vefakâr kardeş” kavramı şu şekilde aksetmektedir:

Kahramanlığını altı yaşında gösteren Alp'in ablası bir gün Evrel gölüne su içmeye gider ve bir ejderha tarafından kaçırlır. Ablası Ejderha tarafından kaçırlan Alp yaşı küçük olmasına ve annesinin izin vermemesine rağmen ablasını aramaya gider. Zorluklarla dolu birkaç yıl geçiren Alp ablasını bulur ve eniştesini de öldürerek ablasını zor durumdan kurtarır (Ersoy 2009: 85-87).

Alp'in burada göstermiş olduğu kahramanlık ve ablasını düşmanın elinden kurtarmasını bir vefakârlık örneği olarak gösterebiliriz. Bu bölümde görülen kardeşlik kavramını fedakârlık olarak da yorumlayabiliriz. Ancak Alp'in ablasının elinde büyümesi ve ablası su içmeye giderken Alp'in de ablasından su getirmesini istemesi, Alp'te ablasına karşı bir vefa borcu olarak destana yansımıştır. Bu bakımdan destanın bu bölümünde geçen kardeşlik kavramını “vefakâr kardeş” kavramıyla ilişkilendirebiliriz.

2.6. Gagavuz Destanlarında Kardeşlik

Gagavuz destanlarında Orta Asya kaynaklı Türk kültür unsurları kadar Osmanlı Dönemine ait İslamî özellikler taşıyan Türk kültür unsurları da bulunmaktadır. Hatta Osmanlı dönemine ait kültür unsurları daha fazla gözümüze çarpmaktadır. Özellikle Âşık Garip, Arzu ile Kamber, Şah İsmail gibi destanlarda Osmanlı döneminden izler oldukça fazladır.

Gagavuz destanlarında kardeşlik genellikle, öz kardeşler arasındaki mücadelelere veya dayanışmalara dayanmaktadır. Aşağıda Gagavuz destanlarında geçen kardeşlik formlarını ele aldık. Çalışmamızda işlediğimiz Gagavuz destanları şunlardır: *Köroğlu Destanı*, *Tepegöz Destanı*, *Şah İsmail Destanı*.

2.6.1. Köroğlu/Köroğlu Destanı

2.6.1.1. Yoldaş

Anadolu coğrafyasında anlatılan Köroğlu destanının, benzer bir varyantı da Gagavuz Türkleri arasında anlatılmaktadır.

Destanda bariz bir kardeşlik kavramına rastlamamaktayız. Destan, başkahraman Köroğlu'nun yapmış olduğu yiğitlikler üzerine kurulmuştur.

Destanda, kardeşlik kavramına açık bir şekilde rastlamasak da buna yakın formları tezimize aldık. Buna göre; Köroğlu'nun en yakın adamlarından olan ve yaptığı mücadelelerde genellikle yanında bulunan; Ayvaz, Demircioğlu, Kenan Köroğlu'nun en yakın adamlarıdır. Ancak, bu kahramanlar Köroğlu'nun askerlerinden ziyade Köroğlu'nun yoldaşlarıdır ve Köroğlu için canlarını mallarını ortaya koymuşlardır. Biz de bu formu yoldaşlık, kardeşlik olgusu olarak yorumlamaya çalıştık.

2.6.2. Tepegöz Destanı

2.6.2.1. Aç Gözlü Kardeş

Tepegöz destanı da Köroğlu destanı gibi bütün Türk coğrafyasınca bilinen bir destandır. Ancak bu destan günümüzde ve Gagavuz Türkleri arasında da masal formuna dönmüştür.

Tepegöz destanı, Dede Korkut'ta da bulunmaktadır. Dede Korkut'ta sekizinci hikâyeyi oluşturan “Basat'ın Depegöz'ü Öldürdüğü Boy” adlı destanda, Basat, olğanüstü özelliklere sahip bir kahramandır ve bu sebeple Tepegöz'ü öldürebilmiştir. Gagavuz Türklerine ait Tepegöz destanında ise, Tepegöz'ü öldüren sıradan bir çobandır.

Destanda, ele aldığımız kardeşlik formlarına dikkat çekmek gerekirse; destanda, ilk olarak ağabeyinin sözünü dinlemeyen açgözlü kardeşlere rastlıyoruz. Destana göre; babalarının ölümünden sonra miras kalan koyunları otlatmak için üç kardeş ormana giderler. Ancak, babaları oğullarına ölmeden önce ormanın bir bölümünü geçmemeleri için uyarmıştır. Ağabey de kardeşlerine babalarının bu öğüdünü hatırlatır. Fakat kardeşleri ağabeylerini dinlemez ve ağabeye, ormanın diğer tarafından daha iyi otların olduğunu söylerler. Bunun üzerine ağabey kardeşlerinin ısrarlarına dayanamayarak diğer tarafa geçerler. Diğer tarafa geçer geçmez Tepegöz, ağabeyi ve ortanca kardeşi yakalar ve öldürür.

Yukarıda destanın bir bölümünde anlatılan formda, açgözlü kardeşlerin ağabeylerinin sözünü dinlememeleri sonucu, hem ağabeyin, hem de ortanca kardeşin canından olmaları görülmektedir. Babadan sonra gelen ağabeyin sözünün dinlenmesi gerektiği destanda açıkça vurgulanmıştır. Asıl vurgulanan sonuç, açgözlü olmanın eldeki maldan da, candan da olacağı sonucudur. Ayrıca ağabeyin, küçük kardeşlerini kıramaması da, ağabeyin küçük kardeşlere olan sevgisini göstermektedir.

2.6.2.2. İntikam Alan Kardeş

Destanın ileriki bölümünde hayatta kalan küçük kardeş, ölen ağabeylerinin intikamını Tepegöz'ü öldürerek alır. Dede Korkut'ta, Basat Tepegöz'ü öldürürken olağanüstü özelliklerini kullanmıştır. Ancak burada küçük kardeş, kıvrak zekâsını kullanmıştır. İntikam formuna, hemen hemen bütün Türk dünyası destanlarında rastlamaktayız.

2.6.3. Şah İsmail Destanı

2.6.3.1. Kız Kardeşi İçin Savaşan Kardeş

Bu formun bir benzerini Şor destanlarından olan Aran Taycı destanında da işlemiştik. Benzer form bu destanda da karşımıza çıkmaktadır. Destanda, Şah İsmail rüyasında gördüğü kızını almak için yola giderken bir kalede konaklar. Konakladığı kalede tek başına kalan bir kız vardır. Kızın yedi ağabeyi vardır ve kız kardeşlerini isteyen bir yiğitle savaşmaya gitmişlerdir.

Türk destanlarında bu form yani “kız kardeşi için savaşan kardeş” formu birçok destanda karşımıza çıkmaktadır. Türkler için kız kardeş oldukça önemlidir ve kardeşlerini mutlaka iyi, dürüst ve cömert bir yiğide vermek isterler veya kız kardeşlerinden ayrılmak istemedikleri için kız kardeşlerini isteyen yiğitlerle savaşmışlardır. Nitekim bu formu işlediğimiz destanlarda bunu açıkça görmekteyiz.

Gagavuz destanları incelememize göre; tam bir destan özelliği göstermemektedir. Destandan ziyade masal özelliği göstermektedir. Bu durumu da Gagavuzların kendi kültürel değerlerini zaman içinde yitirmelerine bağlayabiliriz. Gagavuz destanları olarak anlatılan destanların birçoğunun bugün benzer varyantları Anadolu sahasında da anlatılmaktadır.

2.7. Hakas Destanlarında Kardeşlik

Yazılı edebiyatları 20. yüzyılda başlayan Hakaslar, Güney Sibiryaya topluluklarıdır. Tezimizde işlediğimiz destanlarda, kahramanların bireysel mücadeleleri göze çarpmaktadır.

Tezimizde Hakas destanlarını incelerken dikkatimizi çeken bir diğer unsur, kadınların erkekler gibi yiğitlik göstermesidir. Destanlarda kahramanlar, karşısındaki yiğide güçleri yetmediği zaman annelerinden, ablalarından, halalarından veya teyzelerinden destek görmektedir. Örneğin; Altın Taycı Destanı'nda, Altın Taycı savaş sırasında gücünün yetmediği zaman halası Altın Arığ yardımı gelmiş ve yeğenini ölümden kurtarmıştır. Ayrıca kadınlar, kardeşlerine ve yeğenlerine ad da koymuşlardır.

Kadınların Hakas destanlarında bu şekilde öne çıkması, Hakasların kadınlara verdiği değeri ve önemi göstermektedir.

Tezimizde incelediğimiz Hakas destanları şunlardır: *Altın Çüs Destanı, Altın Taycı Destanı, Ay Huucın Destanı, Ak Çibek Arığ Destanı, Han Orba Destanı, Kara Kuzgun Destanı, Altın Arığ Destanı.*

2.7.1. Altın Çüs Destanı

2.7.1.1.Kardeşsizlik

Türk destanlarında çocuksuzluk ve kardeşsizlik önemli olgulardır. Dede Korkut'ta, "Oğlu, kızı olmayanı kara otağa oturtun, tanrı onu lanetlemiştir. Bu yüzden biz de onu lanetleriz." denir. İşte bu sebeptendir ki, çocuksuzluk Türk destanlarında çok önemli bir kavramdır.

Türk destanlarında kahramanın yanında genellikle onu koruyan; yoldaşları, kardeşleri bulunmaktadır. Eğer bunlardan biri yoksa kahramanın hayatı çileler içinde geçer. Altın Çüs Destanı'nda "Kardeşsizlik Kavramı"na rastlamaktayız.

Destanda; Altın Arığ ile Alp Han'ın uzun süre çocukları olmamış ve Altın Arığ hamile kalınca obasına Alp Hartığa baskın düzenleyip obasını yağmalamış ve kocasını öldürmüş. Altın Arığ yeni doğan oğlunu korumak için atına bindirip göndermiş. Alp Hartığa atın peşinden gidip atı yakalamış ve çocuğu öldürmüş. Ölen çocuğun ruhu bir guguk kuşuna girmiş. Destanda guguk kuşu acısını ve kardeşsizliğini şu şekilde anlatmaktadır:

"Gelip bana yardım edecek,

Ağabeyim, kardeşim yok,

Gelip elimden tutacak kimsem yok."(Arıkoğlu 2007: 75-76)

Destanın bu kısmında da görüldüğü üzere destan kahramanının yalnızlığı, kardeşsizliği ortaya konulmaktadır. Bu gibi destanlarda kahramanın acısını dindirecek, intikamını alacak kimsesi yoktur. Bundan dolayıdır ki, bu gibi destanlarda kahramana, kardeş olacak kişiler genellikle ya kan kardeş olarak ya da yoldaş olarak kahramana destek olurlar. Nitekim bu destanın devamında da bu durumu görmekteyiz.

2.7.1.2. Ant İçerek Kardeş Olma ve Ad Verme

Türk destanlarında karşımıza çıkan önemli motiflerden biri de “Ant İçmek”tir. Altın Çüs Destanı’nda bu motifle karşılaşmaktayız.

Destanda Altın Çüs, Alp Han’ın oğlunu yeniden diriltmiş ve onu alıp kendi otağına götürmüştür. Aradan geçen yıllarda çocuk büyümüş ancak bir adı halen yokmuş. Altın Çüs’ün karısı Altın Çüs’e, çocuğa bir ad koymalarının gerektiğini söylemiş. Bunun üzerine Altın Çüs karısına;

“Aldığım karım Ak Çibek Arığım,

Alp kişinin adını vereceğim.

Şifalı içkiden getir.”(Arıkoğlu 2007: 123)

der. Bunun üzerine karısı ala kadehte içkiyi getirir ve Altın Çüs kadehteki içkiyi alıp;

“Evet, Alp Han atalısın

Altın Arığ analısın;

Altında küçüğün yok,

Üstünde büyüğün yok,

Ak sarı atlı Alp Möke

Adın sanın olsun” (Arıkoğlu 2007: 123)

diyerek çocuğa Alp Möke ismini verir. Daha sonra aralarındaki konuşma deva eder. Konuşmanın sonunda Altın Çüs’ün karısı bir kadeh içki daha getirir ve Alp Möke ile Altın Çüs’ün ortasına koyar. Altın Çüs, Alp Möke’ye dönerek;

“Evet, sevgili kardeşim,

Elinden tuttum,

Yardıımı ettiim,

Saygıyı gösterirsen ağabey dersin,

Benim anlattıklarımı dinlersen, dinlersin

Dinlemezsen, ne edeyim” (Arıkoğlu 2007: 125)

der. Daha sonra Alp Möke Altın Çüs’e;

*“Ağabey kişi Altın Çüs,
Senin anlattıklarından,
Hiç şaşmam,
Yanan ateşe seğir dersen,
Yanan ateşe de seğiririm.*

Akıp duran suya seğir dersen de seğiririm.” (Arıkoğlu 2007: 125-128)

der ve kadehteki içkiyi içerler. Destanda gördüğümüz, “Ant İçerek Kardeş Olma Motifi” “Kan Kardeş Olma” motifine benzemektedir. Aralarındaki tek fark içilen kadehe kanlarını damlatmamalarıdır. Bu durumu İslâmiyet’in etkisine bağlayabiliriz. Destanda her ne kadar İslâmiyet öncesi izlere rastlansa da destan anlatıcılarının İslâm’a bağlılıklarından dolayı bu durumu böyle açıklamışlardır.

Destanın devamında iki yiğit, birbirlerinin arkasını kollamışlar ve beraber kılıç sallamışlardır.

2.7.2. Altın Taycı Destanı

2.7.2.1. Küçük Kardeş

Genel olarak karşımıza çıkan “küçük kardeş” Kavramı” bu destanda da kendini göstermektedir.

Destanda, büyük kardeş Altın Taycı, halası ve halkının gözünde; ayyaş, halkına sahip çıkmayan bir han olarak karşımıza çıkmıştır. Halası, Altın Taycı’nın bu özelliğini şu sözlerle dile getirir:

*“Altın Taycı kardeşim
Han, bey olmamış meğer,
Atın kuyruğundan kendini
Sürükletip, ele güne maskara oldu,
Halkın karşısında itibarını kaybetti
Han yerine han olarak teklif ediyorum Ay Mirgen kardeşimi.
Böyle uygun mudur yüce halk?”* (Yılmaz 2013: 105)

Bu sözler üzerine halk da halaya katılarak hanlığı Altın Taycı’dan alırlar ve küçük kardeş Ay Mirgen’e verirler.

Destanda ele aldığımız bu durumu “küçük kardeş” Kavramı” ile açıklamak doğru olacaktır. Çünkü küçük kardeş Ay Mirgen, ağabeyinden daha akıllı olduğu ve

devleti yönetecek, halkı besleyecek iradeye sahip olduğu hem halası hem de halkı tarafından tasdik edilmiştir.

2.7.2.2. Vefakâr Kardeş

Destanda, “Vefakâr Kardeş Kavramı”nı görmekteyiz. Buna göre; Altın Taycı, bir gün savaş sırasında hile ile öldürülür. Bunun üzerine halası Altın Arığ ve kardeşi Ay Mirgen, Altın Taycı’yı bulurlar. Halası Altın Arığ, Ay Mirgen’e döner ve;

*“Nazlım değerlim Ay Mirgen.
Kara yerin kıyısı olan yerde,
Göğün dibi olan yerde,
Ay ışığından parlayıp, gece gündüz ışıldayan
Ak dap durur.
Ak dağın üstünde
At gözü altın göl
Altın kamışlıdır.
Altın kamışların arasında
Üç boğumlu ak ot bulacaksın.
Ona ulaşıp getirirsen
Tedavi edecek deva olacak,
Şifa verecek ilaç olacak.
Oraya gidecek yol kayalıklarla kaplı
Çok zorlu yol olacak,
Dokuz kılıç boyundaki açık doru atın
Yola belki dayanmaz,
Değerlim Ay Mirgen” (Yılmaz 2013: 137)*

der. Yukarıdaki sözlerde hala; yolun zorluluğunu ve atın dayanamayacağını vurgulamaktadır. Ancak Ay Mirgen bütün bu zorluklara rağmen ağabeyi için gerekli otu bulmaya gitmiştir. Bu durumu hem “Fedakâr Kardeş Kavramı” hem de “Vefakâr Kardeş Kavramı” ile açıklayabiliriz. Ancak ağabey Altın Taycı daha önce tahtını hiç itiraz etmeden kardeşine bırakmış bunun yanı sıra kardeşi için hayatı pahasına savaşmıştır. Bu sebeple destanın bu bölümünde ortaya çıkan formu “Vefakâr Kardeş Kavramı” olarak ele almak daha doğru olacaktır.

2.7.2.3. Birleştirici, Bütünleştirici Kardeş

Destanda, kardeş kavramları arasında işlediğimiz ‘‘Birleştirici, Bütünleştirici Kardeş Kavramı’’ nı da görmekteyiz.

Destanda, gerek Altın Taycı gerekse Ay Mirgen bu kavramın özelliklerini yansıtılmaktadır. Altın Taycı’nın kardeşi için tahtında vazgeçmesi, kardeşini ölümden kurtarması ve halkını, ailesini bir arada tutmaya çalışması bu kavramla açıklanabilir.

Ay Mirgen’in ağabeyini tekrar hayata döndürmek için tehlikeli bir yola gidip gerekli otları bulması, destanın sonunda yine ağabeyinin sözünü dinleyip tahtını oğluna bırakması, aynı zamanda halasına, ağabeyine ve halkına sahip çıkması, onları bir arada tutması yine bu kavramla açıklanabilir.

2.7.3. Ay Xuucın /Ay Huucın Destanı

2.7.3.1. Abla

Destanın başlarında iki kardeş olan Kız Han ile Han Mirgen’in maceraları anlatılmaktadır. Kız Han irkin yaratılışlı bir abladır ve kardeşi Han Mirgen’i koruyup kollamaktadır. Han Mirgen, evlilik çağına gelince ablası Kız Han’dan kendisine kız bulmasını ister. Ablası onun bu isteğini göz ardı ederek onu mallarını koruması için gönderir ve orada vahşi bir hayvan vurup getirmesini, daha sonra da evlenei kızı söyleyeceğini bildirir. Abla-kardeşin arasında geçen konuşma şöyledir:

*‘‘Sevgili kardeşim Han Mirgen,
Han boz yiğit atın
atal direk dibinde
Dört ayağı dolaşmış,
Hazırlanıp gidip bak,
Otlatılan mala bakarsın,
Aygırlı güzel malımıza,
Vahşi hayvan dadanmasın,
Vahşi hayvanın yiğidi gelmişse,
Dönüp giderek vurursun,
Vahşi hayvanın yiğidi devrilirse,
Attan inmezsın,
Oradan dönüp eve gelirsen,*

Alacağın kızı söyleyeceğim.” (Arıkoğlu 2007: 405)

Bunun üzerine Han Mirgen, ablasının dediklerini yapar. Yurduna dönünce ablası ona evlenmesi gereken kızı söyler ve kardeşine, oraya gidip kızı istemesini, vermezlerse savaşıp almasını söyleyip şu sözlerle kardeşini uğurlar:

*“Mücadelede galip gelip kardeşim,
Galibiyet senin olsun,
Yolladığım yolun açık olsun,
Yoldaki senin olsun!” (Arıkoğlu 2007: 405)*

Yukarıda bir ablanın, kardeşi için en iyisini araması anlatılmıştır. Türk destanlarında, abla da olsa büyüğe hürmette saygısızlık olmaz. Bunun en güzel örneklerinden birisini bu destanda görmekteyiz. Destanda, Han Mirgen’in ablası Kız Han’ın yaradılışında kusur olsa bile Han Mirgen, ablasına hürmette kusur yapmamış, onun her dediğini yapmıştır. Bu destan, Türk töresindeki kardeşlik hiyerarşisinin en güzel örneklerinden biridir.

2.7.3.2. Hayvandan Doğan (At) Kızı, Kardeş Mahiyetinde Görme

Türk destanlarında; kayadan doğan, mezarda doğan, ağaç kovuğunda doğan kahramanlarla karşılaştık. Buna benzer bir durum Hakas destanlarından Ay Huucın Destanı’nda destan kahramanı Ay Huucın, yilkı atından doğmuştur.

Ay Huucın doğduktan sonra annesine ve babasına bakıp öfkelenmiş ve şöyle demiştir:

*“Güzel tanrı var ise,
Yilkıdan nasıl doğdum?
Güzel halk arasında
Yaşayamıyorum,
Yüce Huda var ise,
Halktan, boydan niçin doğmadım
Arı sili halka
Katılamayacak mıyım?” (Arıkoğlu 2007: 459)*

Bunun üzerine at dile gelerek;

*“Yilkıdan doğsan da,
Halk arasında yaşarsın.*

*Hanım zirve altında
Atanın yurdu vardır,
Han Mirgen'i kardeş edinip,
Birlikte yaşarsınız.” (Arıkoğlu 2007: 459-461)*

der. Bunun üzerine Ay Huucın, Han Mirgen ve ablası Kız Han'ın yanına gider, Kız Han'a yalvararak;

*“Kız Han abla kişi,
Büyük yurda bırakır mısınız? (Arıkoğlu 2007: 461)*

der. Kız Han, bu sözleri duyduktan sonra Ay Huucın'a dönerek;

*“Aklını mı yitirdin kardeşim,
Niçin yalvarıyorsun?
Çirkin yüzlü, kötü yaradılışlı
Kız Han ablalısın,
Dokuz kulaç boylu
Han boz atlı,
Atanız bir olmasa da,
Öz kardeşin gibi,
Ağabeyin Han Mirgen.” (Arıkoğlu 2007: 463)*

diyerek annesi, babası bir yıllık atı olan Ay Huucın'ı öz kardeşi gibi kabul ettiğini beyan eder.

Burada ilginç olan durum, attan doğan bir insanın kardeş olarak kabul edilmesidir. Destanın devamında Kız Han, Ay Huucın'ı öz kardeşi Han Mirgen'den ayrı tutmamış onu da korumuş ve kollamıştır. Destanda, kardeş olmak için aynı anne ve babadan doğmanın şart olmadığı vurgulanmaktadır. Hatta bu vurgu, hayvandan doğan insan üzerinden yapılmıştır.

2.7.3.3. Birleştirici, Bütünleştirici Kardeş

Destanda, kardeşlik kavramları arasında işlediğimiz, “birleştirici, bütünleştirici kardeş” kavramına rastlamaktayız.

Ay Huucın ve Han Mirgen'in ablası Kız Han, “birleştirici, bütünleştirici kardeş” görevini görmektedir. Çünkü Kız Han, kardeşlerini bütün tehlikelere karşı uyarmakta, onların iyilikleri için çalışmaktadır. Hatta Kız Han, kardeşi Han Mirgen'in evleneceği kadına kadar belirlemektedir. Ayrıca Kız Han, halkının birliğini, mutluluğunu ve düzenini de sağlamaktadır.

2.7.4. Ax Çibek Arıĝ/Ak Çibek Arıĝ Destanı

2.7.4.1.Abla

Destanda, çocuğu olmayan Ak Han ile karısı Ay Huucın'ın yaşıllıkta yanlarına bir kadın gelir. Kadın Ay Huucın'a; kayanın içinde bir kız çocuğunun doğacağını, kendisinin de bir erkek çocuğa gebe olacağını, söyler. Kadın ayrıca bunların çok yiğit olacağını da ekler. Yıllar sonra iki kardeş birlikte büyür. İkisi de çok yiğit olur. Ablanın adı Ak Çibek, erkek kardeşin adı ise Kanlı Kılıç'tır. Bu iki kardeşin anne ve babaları Kara Han adlı han tarafından öldürölür. Bunun üzerine iki kardeş anne ve babalarının intikamını almak için Kara Han'a savaş açarlar. Ancak Kara Han savaş esnasında Kanlı Kılıç'a barış için veya kendisini affetmesi için altın ve gümüş kadehte içki sunar. Abla Ak Çibek, kadehleri larak yere döker. Kadehlerin içinde zehir olduğu anlaşılır. Bunun üzerine Ak Çibek kardeşine dönerek;

*“Sevgili kardeşim Kanlı Kılıç,
Gördün mü?
Kara düşünceli Bay Kara Han
Kara düşüncesini
Hiçbir zaman bırakma!
Aşını, suyunu içseydim,
Kara kömür olup,
Kuruyup yanacaktın.
Her ne zaman olsa,
Halk arasındayken,
Kara düşünceli
Kara Han gibilerin elinden
Aşı, suyu içmeyesin!”* (Arıkoğlu 2007: 301)

der ve kardeşinin hayatını kurtarır. Destanda dikkatimizi çeken, ablanın kardeşinin hayatını kurtarmasıdır. Bu duruma, incelediğimiz destanlarda oldukça sık rastlıyoruz. Ancak buradaki durum; abla ve kardeşin aynı anne ve babadan değildir. Ak Çibek'in bir kayanın içinde doğmuştur. Buna rağmen Kanlı Kılıç'ı öz kardeşi bilmıştır. Bu durum bize, kardeşliğin sadece kanla sağlanmadığını göstermiştir.

2.7.5. Han Orba Destanı

2.7.5.1. Vefakâr Kardeş

Destanda, kardeşlik kavramları arasında ele aldığımız “Vefakâr Kardeş Kavramı”na rastlamaktayız. Buna göre; Hara Han ile karısı Hara Tarğah ak denizin kıyısında, ak dağın yamacında yaşamaktadırlar. Bir gün yurtlarına Hara Molat gelir ve savaş açar. Savaş esnasında Hara Tarğah iki çocuğunu çiçeğe dönüştürüp Hara Molat’a esir düşer. Esir düştükten sonra Hara Tarğah’ın kız kardeşi, Hara Tarğah’ın yurduna gelir ve yeğenlerini tekrar insana çevirir. Onlara annelik eder, olan biteni anlatır ve yeğenlerine ad koyar. Küçük Kıza Han Orba, ağabeye ise Han Mirge ismini verir.

Destanın buraya kadar olan kısmında, Han Tarğah’ın kardeşinin vefakârlığını görmekteyiz. Yeğenlerini kötü durumdan kurtarmış ve onlara ad vermiştir. Destanda, teyze rolünü üstlenen Altın Harlıh, vefakârlık kavramının en güzel örneğini sergilemiştir. Bu örnekleri Türk destanlarında oldukça fazla görmekteyiz.

2.7.5.2. İntikam Alan Kardeş

Destanda, “İntikam” formuna rastlamaktayız. Han Mirgen, annesinin ve babasının intikamını almak için Hara Molat’ın ülkesine gider ve Hara Molat’ı öldürür. Bunun üzerine Hara Molat’ın kardeşi Hara Hushun ağabeyinin intikamını almak ve Han Mirgen’i öldürmek için gelir. Hara Hushun, Han Mirgen’e;

“Yiğit Hara Molat ağamı

Devirdim diye övünme,

Benim kahraman ağabeyimi

Yıktım diye sevinme,

Saf canına ulaşmaya geldim.

Baba yurdun sahipsiz kalıyor,

Oraya geri dönemezsin.

Ana yurdun sahipsiz kalıyor,

Ana yurduna ulaşamazsın.

Burada ölüp gideceksin!” (Aktaş 2011: 58)

diyerek Han Mirgen’e meydan okur. İki yiğidin savaşı sonucunda Han Mirgen, Hara Hushun’un da canını alır. Destanın devamında bu sefer Hara Hushun’un ve Hara

Molat'ın kız kardeşi, Han Mirgen'den intikam almak için gelir. Ancak kız kardeş Hara Marha, Han Mirgen'e;

*“Benim genç yaştaki eşim,
Kaderim bir olan,
Kandan kızıl doru atlı,
Han Mirgen sen olacaksın.
Benim kıymetli sözüme
Güzellikle razı olmadan,
Çok düşünüp karşı çıkarsan,
Saf canına ulaşacağım.
Güzellikle evlenirsek,
Bizden iyi insan yaşamaz,
Bizlere, korkmadan, yiğit gelmez,
Eğer sözümü dinlemezsen,
İki ağabeyimi nasıl öldürdüysen,
Ben de seni öyle öldüreceğim.”* (Aktaş 2011: 64)

der. Burada ilginç bir durumla karşılaşmaktayız. Hara Marha, ağabeylerinin intikamını almak ister ancak Han Mirgen evlenmeyi kabul etmezse. Han Mirgen, Hara Marha ile evlenmeyi reddeder ve savaşır.

Destanda, Hara Marha'nın evlilik istemesini intikamla yorumlamak yanlış olacaktır. Çünkü Hara Marha, Han Mirgen'e *“Yeryüzünün en güçlü yiğidi”* (Aktaş 2011: 65) diye seslenmektedir. Bu söz de ona olan hayranlığını açıkça ifade etmektedir. Eğer savaşmayı seçerse de Han Mirgen'i ölümle tehdit etmektedir. Bu durumda da ağabeylerinin değil, kendinin intikamını almak istemiştir. Çünkü reddedilmiştir.

Destanda ilk intikam sahibi, Hara Hushun'dur ve gerçekten de ağabeyinin intikamını alma isteğini göstermiş ancak başarısız olmuştur.

2.7.5.3.Fedakâr Kardeş

Destanda, Han Orba'nın ağabeyi için yaptığı fedakârlıklar dikkatimizi çekmektedir. Han Orba, birçok kez ağabeyini ölümden kurtarmış, ağabeyi ile birlikte savaşmıştır. Hatta ağabeyinin çocuklarına ad vermiştir.

Destanda, Han Orba kendisini ağabeyine öyle adamıştır ki, onun için evlenmemiştir. Destanı kardeşlik formları açısından ele aldığımızda Han Orba'yı fedakâr kardeş olarak nitelendirmemiz doğru olacaktır.

2.7.5.4.Küçük Kardeş

Türk destanlarının en önemli motiflerinden olan ve genellikle; ahlak, cesaret, fedakârlık gibi özellikleri bünyesinde barındıran “küçük kardeş” Kavramı’na bu destanda da rastlamaktayız.

Destanda bu özellikleri Han Mirgen’in kız kardeşi Han Orba göstermektedir. Türk destanlarında bu özellik genellikle erkek kardeşler tarafından ortaya konulmuştur. Ancak bu destanda, bu özellikler en küçük kardeş olan kız kardeşte hayat bulmuştur.

Han Orba, cesaretiyle ağabeyini ölümlerden kurtarmış, ahlakıyla yeğenlerine örnek olmuş, yiğitliğiyle halkına ve beylerine güven vermiştir. Ayrıca ağabeyi Han Mirgen’in ölümünden sonra halkına ve ailesine önderlik etmiştir. Bu bakımdan Han Orba, “küçük kardeş” Kavramı’nın bütün özelliklerini taşımaktadır.

2.7.6. Xara Xusxun /Kara Kuzgun Destanı

2.7.6.1.Abla

Destanda, ablasıyla yaşayan Kara Kuzgun’un yaptığı yiğitlikler konu edinilmektedir. Destanda, arasında değerlendirdiğimiz “Abla Kavramına” rastlamaktayız. Destanda, Kara Kuzgun’un anasını ve atasını bilmediği açıkça vurgulamaktadır. Ablası Altın Arığ, annelik ve babalık yapmaktadır.

Destanın başında abla Altın Arığ, Kara Kuzgun’a ad vermektedir. Bu durum destanda; “*Sevgili kardeşim, adını lakabını vereyim: Altın Arığ ablalı, Ay Kara athi Kara Kuzgun olacaksın.*” şeklinde ifade edilmiştir. Türk destanlarında ad verme işini daha çok, kahramanın babası, annesi veya halkın yaşça en büyük, en tecrübeli kişisi yapmaktadır. Ancak bu destanda ad vermeyi abla yapmıştır.

Destan bize, ablalığın annelik makamı kadar önemli olduğunu göstermektedir. Destanın devamında Altın Arığ, kardeşi Kara Kuzgun’a evleneceği kadını da bulmuştur.

Destandaki “Abla Kavramı” her açıdan “Anne Kavramı” ile özdeşleşmektedir. Abla, kardeşini anne gibi büyütme, ad vermekte ve ona alacağı kızı söylemektedir. Bu açıdan baktığımızda Ay Huucın Destanı’ndaki “Abla Kavramı” ile bu destandaki

“Abla Kavramı” neredeyse aynıdır. Bu durum bize Hakaslarda ablanın, anne görevi üstlendiğini, ailesini koruyup kolladığını hissettirmektedir.

2.7.7. Altın Arığ Destanı

2.7.7.1.Kardeşler Arası Dayanışma

Kardeşler arasındaki olmazsa olmaz olgulardan olan dayanışma olgusu bu destanda kendini göstermektedir. Bu bakımdan destanda karşımıza çıkan kardeşlik kavramı “kardeşler arası dayanışma” kavramıdır.

Destanda, Pıcen Arığ ile İcen Arığ adlı iki kız kardeşin yaptığı her şeyde bir dayanışma vardır. Kız kardeşler babalarından izin alırken dahi ağız birliğı içindedir. Yurtlarına misafir çağırırken de yine yaptıkları dayanışma dikkatimizi çekmiştir.

Destanda anlatılan kız kardeşler, halka kötü muamelede bulunmuşlardır. Ancak bizim çalışmamız için önemli olan halkına yaptıkları kötü muamele değildir. Kız kardeşler bu kötü muamele de bile dayanışma olgusunu bırakmayıp birbirlerine iyi konularda yardımcı oldukları gibi kötülük yaparken de dayanışma içinde olmuşlardır.

Yukarıda verdiğimiz örneklere dayanarak iki kardeşin birbirleriyle bu denli dayanışma içerisinde olması kardeşlik kavramlarından “kardeşler arası dayanışma” kavramıyla açıklanabilmesine imkân vermiştir.

2.8. Karaçay-Malkar Destanlarında Kardeşlik

Karaçay-Malkar folklorunun en önemli bölümlerinden birini, Kafkas halklarının mitolojisi olarak da adlandırabileceğimiz Nart destanları oluşturmaktadır (Tavkul 2004: 11).

Nart destanları, değişik dillerde konuşan ve farklı etnik kökenlerden gelen Kafkasya halkları arasında, onların kültürlerini birleştirici önemli bir unsur olarak ortaya çıkmaktadır. Karaçay-Malkar, Adige, Abhaz-Abaza, Oset ve Çeçen-İnguş halklarının folklorlarında Nart destanları eski Kafkasya kültürünün en belirgin temsilcisi olma özelliğini taşımaktadır (Tavkul 2004: 11).

Karaçay-Malkar destanlarında ele aldığımız kardeşlik kavramını incelediğimizde Kafkas kültürünün ve Türk kültürünün bir yansımasını görmekteyiz. Destanlar konu itibarıyla genel olarak bireysel mücadeleleri ele almaktadır. Ancak bunun yanında kardeşler arası mücadeleler ve kardeşlik olgusu da destanlarda kendine has bir özellik

taşımaktadır. Aşağıda Karaçay-Malkar destanlarında geçen kardeşlik kavramlarını vermeye çalıştık. Tezimizde incelediğimiz destanlar şunlardır: *Şırdan ile Cönger Destanı*, *Nart Süsümeğ Destanı*, *Debet Oğulları ile Dev Kadının Kızları*.

2.8.1. Şırdan ile Cönger Destanı

2.8.1.1.Süt kardeşi

İslâmiyet'in etkisiyle destanlarda daha da fazla görülmeye başlanan "süt kardeşi" kavramı bu destanda da karşımıza çıkmaktadır.

Destanda karşımıza Şırdan ve Cönger adını taşıyan iki kahraman çıkmaktadır. Şırdan, kurnaz ve menfaatine düşkün bir kahramandır. Bir gün Şırdan Nartlara gidip bir iddiaya girer. İddia olarak da Nartların iddia olarak da Nartların bütün malını mülkünü almayı hedefler. Şırdan, oğlunu yüksek bir tepeye çıkarır. Oğlunun önüne de bir heykel koyar. Nartlara, kim oğlumu vurursa buradan gider, bütün malımı da alır, der. Bütün halk ok atmaya başlar ancak kimse vuramaz. Cöngör, Şırdan'ın yaptığı hileyi anlar ve kendisi de bir ok atmak ister. Oku atar ve Şırdan'ın oğlunu vurur. Aradan yıllar geçer. Bir gün Cönger'in süt kardeşi Gilâstan bir at arar ve nehir kıyısında Şırdan'a rastlar. Şırdan ona, burada her sabah beyaz ata binen bir süvari geçer, onu vur atını al, der. Gilâstan, süvariye vurup atını alır. Ancak ertesi gün anlar ki o vurduğu kişi süt kardeşi Cönger'dir (Nartlar. Asetin Halk Destanı 1999: 234-240).

Yukarıda özetini verdiğimiz destanda, rastladığımız kardeşlik kavramı "süt kardeşi" kavramıdır. destanda Cönger ile Gilâstan için "aynı memeden süt içmiş süt kardeşiler" (Tavkul 2011: 201) ifadesi yer almaktadır. Bu bakımdan destanı kardeşlik kavramları açısından irdelediğimizde, bu ibare bize "süt kardeşi" kavramını açıkça ifade etmektedir.

2.8.2. Nart Süsümeğ Destanı

2.8.2.1.Küçük Kardeş

Tezimizde oldukça sık rastladığımız kardeşlik kavramlarından olan "küçük kardeş" kavramı, cesareti, doğruluğu, fedakârlığı bünyesinde barındıran, yaşça en küçük kardeşte ortaya çıkan bir kardeşlik kavramıdır. *Nart Süsümeğ Destanı*'nda da bu kavram kendine yer edinmiştir.

Destanda, Nart oğlu Debet'in on dokuz oğlu vardır. Debet ölmeden önce çocuklarına, “güneşin battığı tepeni ardına gitmeyin” diye nasihatte bulunur. Debet öldükten sonra ağabeyler, küçük kardeşleri Süsümek'i dışlarlar ve babalarının da sözünü ezip tepeye giderler. Ağabeyler tepeye gittikten sonra kendilerinden bir daha haber alınamaz. Bunun üzerine Süsümek, devletine ve halkına sahip çıkarak onları ortada bırakmayıp milletin başına hükümdar olarak geçer (Curtubaylanı 1995: 22-23).

Yukarıdaki özetle, Süsümek'in hem babasının sözünü dinlemesi hem de ağabeyleri öldükten sonra devletini ve milletini bir arada tutarak bir cesaret timsali göstermesi, Süsümek'i kardeşlik kavramlarından “küçük kardeş” kavramıyla değerlendirmemize imkân vermiştir.

2.8.3. Debet Oğulları ile Dev Kadının Kızları

2.8.3.1. Fedakâr Kardeş

Kardeşler arasında olmazsa olmaz olgulardan olan fedakârlık bazen destanın konusunu oluşturmaktadır. Destanda rastladığımız “fedakâr kardeş” kavramında da bu durum söz konusudur.

Destanda, Alavgan ve on sekiz kardeşi evlenecek yaşa gelmişlerdir. Babaları Debet onlara kız bulmak için yola çıkar. Yolculuk esnasında dev bir kadın ile karşılaşılır. Dev kadın, “on sekiz kızım var.” diyerek Debet ve oğullarını hileyle tutsak eder. Tutsak olmayan tek kardeş olarak Alavgan kalır. Bunun üzerine Alavgan, kardeşlerini ve babasını kurtarmak için yolda gördüğü bir cadıdan yardım ister. Cadı, Alavgan'a “kızım ile evlenirsen yardım ederim” der. Alavgan, cadının kızıyla evlenir ancak cadı Alavgan'ı sürekli oyalar. Alavgan bir süre sonra cadının kızını yani karısını öldürür ve cadının gırtlığına basarak babasını ve kardeşlerini kurtarmanın yolunu öğrenir ve ailesini dev kadının elinden kurtarır (Aliyeva 1994: 146-149).

Alavgan'ın ailesini kurtarmak uğruna sevmediği, beğenmediği bir kızla evlenmesi bir fedakârlık örneğidir. Alavgan ayrıca kardeşlerinin evlenebilmesi için kendi hakkından feragat edip küçük kardeşlerinin önünü açması da yine bir fedakârlık örneğidir. Destana kardeşlik kavramları açısından yaklaştığımızda Alavgan'ın bu davranışlarını kardeşlik kavramlarından “fedakâr kardeş” kavramıyla açıklamamız uygun olacaktır.

2.9. Karakalpak Destanlarında Kardeşlik

Karakalpak destanlarını ele aldığımız bu bölümde, mahiyet ve hacim açısından Karakalpakların en büyük destanı olan *Kırk Kız Destanı* üzerinde yoğunlaştık. Destan dört blümden oluşmaktadır. Bu sebepten dolayı biz de destanı bölümler halinde inceledik.

Kırk Kız Destanı, Karakalpak Türklerinin en önemli ve özgün destanlarından biridir. Diğer Türk dünyasındaki destanların çoğu hemen hemen ortak yaratıcılığın destanları halindeyken, *Kırk Kız Destanı*, yalnızca Karakalpak Türklerine mahsus bir destan özelliğindedir (Uygur 2007: 17).

2.9.1. Kırk Kız Destanı (1. Bölüm)

2.9.1.1. Yoldaş

Karakalpak Türklerinin destanlarını incelerken mahiyet açısından en geniş destan olan *Kırk Kız Destanı* 'nı tezimize aldık. Destanda, ilk olarak karşımıza “Yoldaş” kavramı çıkmaktadır.

Destanda, Gülay ve kırk kızın maceraları ve yiğitlikleri anlatılmaktadır. Destanda Gülay'ın yanında savaşan, ona her türlü durumda yardım eden kırk kızını “Yoldaş” kavramı içerisinde değerlendirdik. Buradaki yoldaşlık, kardeşlikle benzer ilişkiler göstermektedir. Çünkü destanda, kırk kız Gülay'ın yanından bir an olsun ayrılmaz. Ayrıca, tıpkı kardeşlik ilişkilerinde görülen fedakârlık gibi kavramlara da uygun davranışlar içerisinde bulunmaktadır. Destandaki kırk kızını “Yoldaş” kavramı içerisinde değerlendirmemizin başka bir sebebi ise kırk kızın Gülay ile herhangi bir kan bağı veya kardeşlik olgularından herhangi birine uygun olmamasındandır. Yani kırk kız, Gülay ile ne süt kardeşi ne de üvey kardeştir. Destanda, Gülay kırk kıza;

“Kırk yoldaşım yan yönüme geliniz,

Bu bed hali tez düşünüp biliniz.

Bugün değil yarın akşam olmadan

Sorduğuma tam bir cevap veriniz.” (Uygur 2007: 47)

der. Yukarıdaki konuşmadan da anlaşılacağı üzere Gülay kırk kıza “yoldaş” diyerek seslenir. Onlara akıl danışır. Ayrıca Gülay'ın, kırk kıza bu denli yakın olması onları

kardeş olarak gördüğünün açık bir kanıtıdır. Destanın devamında işleyeceğimiz “Abla” kavramı da bu durumu açıklar niteliktedir.

2.9.1.2.Abla

Destanda karşılaştığımız bir diğer kardeşlik kavramı “Abla” kavramıdır. Destanda, Gülay yanında bulunan ve “Yoldaş” kavramı içerisinde ele aldığımız kırk kıza ablalık yapmaktadır. Destanda, kırk kız konuşmalarda Gülay’a “*abla*” diye hitap etmektedir. Bu konuşmalar destanda şu şekilde geçmektedir:

*“Bahar vakti bağda güller dereyim,
Ölene dek ardınızdak gideyim,
Dün sorduğın sualine can abla
İyi kötü şu cevabı vereyim.”* (Uygur 2007: 49)

destanın başka bir kısmında ise;

*“Ağzına beş kilitli kulp taktırdın.
Haberim var her gücü hazırladın,
Altı ay oldu bedev atlar semirttin.
Yığıp durup silahlar can abla*

....

*Senin için tende canım kebaptır.
Acelesiz çok edeyim tavaf,
Altı yıldır Surşa gelip can abla,”* (Uygur 2007: 49-53)

“Abla” kavramı destanda sadece bir hitap değildir. Destanın ileriki bölümlerinde Gülay’ın kırk kıza iş öğretip onları koruduğu da anlatılmıştır. Bu durum destanda şu şekilde geçmektedir:

*“Kırk kıza iş öğretip,
Gün geçirdi Gülayım.”* (Uygur 2007: 87)

Bu mısralardan da anlaşılacağı üzere Gülay, kırk kıza iş öğrettiği, onları bilgilendirdiği aşikârdır. Bu bakımdan destanda işlediğimiz “Abla” kavramı içi dolu olarak işlenmiş havada kalmamıştır.

2.9.1.3.Kardeşler Arası Dayanışma

Destanda ele aldığımız kardeş kavramlarından biri de “kardeşler arası dayanışma” kavramıdır. Gülay ile kırk kızın arasında ne kan bağı ne de diğer kardeşlik olguları vardır. Ancak hem Gülay’ın hem de kırk kızın birbirine karşı davranışları kardeşlik mahiyetindedir. Bu bakımdan destanın bu bölümünde, Gülay düşmanla savaşmak için yola çıkar. Kırk kız ise Gülay’ın peşinden gelmek ister. Ancak Gülay, kırk kıza bir şey olmasından korkar ve onların gelmesine izin vermez (Uygur 2007: 108-109).

Kırk kızın ablalarının yanında savaşa katılmak istemeleri ve ablalarını yani Gülay’ı yalnız bırakmamaları kardeşler arası dayanışmaya örnektir. Bu bağlamda destanın bu bölümünü “Kardeşler arası dayanışma “ kavramıyla açıklamak doğru olacaktır.

2.9.2. Kırk Kız Destanı (2. Bölüm)

2.9.2.1. Küçük Kardeş

Kırk Kız Destanı’nin ikinci bölümüne geçtiğimizde karşımıza ilk olarak “küçük kardeş” kavramı çıkmaktadır.

Destanda, Arslan ve Altınay adlı iki yiğit kardeş anlatılmaktadır. Arslan ağabey, Altınay ise kız kardeş konumundadır. Altınay’ın güzelliği, yiğitliği, dürüstlüğü, cesurluğu destanın ilk başlarında destan anlatıcısı tarafından ifade edilmiştir. Bu ifadeler destanda şu şekilde geçmektedir:

*“Çocukluktan Altınay,
Abisine dost idi.
Hiçbir zaman Altınay,
Yalan söz söylemedi,
Sırasında karşı çıkıp,
Düşmandan çekinmedi.
Kötülerin sözüne,
Hiç aldırmış etmedi.
Nere gitse abisi,*

*Binip kendi atına,
Gitmemelik etmedi.” (Uygur 2007: 287)*

Anlatılan bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere tezimizde ele aldığımız “küçük kardeş” kavramıyla Altınay’ın bu özellikleri uyuşmaktadır. Ayrıca destanın devamında Altınay, kendisine atılan iftiraya karşı ağabeyini uyarması ve ağabeyinin yanlış bir şey yapmaması için onun karşısına çıkması da yine “küçük kardeş” kavramıyla açıklanması gereken bir durumdur. Destanın bu bölümünde geçen olaylar destana şu şekilde yansımıştır:

*“Hey can ağa, can ağa,
Araya düşman girmiştir,
Gelip durup can ağa,
Sırları öğrenmiştir,
Sırrı bilip sahtekârlar,
Kasten başın eğmiştir.
Akılsız ahmak Nadirşah,
Araya adam salmıştır.
Bilip bütün sırrını,
Haberini almıştır.
Kahırlanma ağacan,
Bu işin hepsi yalandır.
Bırak ağa öfkeyi,
Öfkelenince ağam,
Etmez işi edersin.” (Uygur 2007: 301-307)*

Destanda geçen bu konuşmalardan da anlaşılacağı üzere, Altınay ağabeyine hem akıl vermiş hem de onu yanlış bir şey yapmaktan alıkoymuştur.

Destanın bu bölümünde işlenen ve bizim de yukarıda anlattığımız bilgiler ışığında, Altınay’ı ve taşıdığı özellikleri “küçük kardeş” kavramıyla ilişkilendirebiliriz.

2.9.2.2.Kardeşler Arası Dayanışma

Destanın ikinci bölümünde rastladığımız bir diğer kardeşlik kavramını “kardeşler arası dayanışma” kavramı olarak ele alabiliriz.

Destanda, kendisine iftira atılan Altınay gördüğü kötü rüyayı ağabeyi Arslan'a anlatır. Arslan ise kardeşi Altınay'a,

*“Kurban olam Altınay,
Sen üzülme göz nurum,
Arttığında kaygı zâr,
“Düş, tilki boku” diye
Nasihat etmezler mi?
Önce yaşamış atalar,
Bu gördüğün düşünden,
Hiçbir şeycik olmaz,
Aradaki düşmanlar,
Bize el uzatamaz.
Harezmi ilinde canım,
Dertsiz ömür süreriz,
Gönle kaygı dolmaz.”* (Uygur 2007: 320-323)

diyerek Altınay'ı rahatlatmaya çalışır.

Destanda, Altınay hem ağabeyi için endişelenmekte hem de ağabey Altınay'ın endişesini gidermeye çalışmaktadır. Bu bakımdan buradaki kardeşler arası diyalogu “kardeşler arası dayanışma” kavramıyla değerlendirebiliriz.

2.9.2.3. İntikam Alan Kardeş

Destanın ikinci bölümünde rastladığımız bir diğer kardeşlik kavramını “kardeşler arası dayanışma” kavramı olarak ele alabiliriz.

Destanda, kendisine iftira atılan Altınay gördüğü kötü rüyayı ağabeyi Arslan'a anlatır. Arslan ise kardeşi Altınay'a,

*“Kurban olam Altınay,
Sen üzülme göz nurum,
Arttığında kaygı zâr,
“Düş, tilki boku” diye
Nasihat etmezler mi?*

*Önce yaşamış atalar,
Bu gördüğün düşünden,
Hiçbir şeycik olmaz,
Aradaki düşmanlar,
Bize el uzatamaz.
Harezmi ilinde canım,
Dertsiz ömür süreriz,
Gönle kaygı dolmaz.” (Uygur 2007: 320-323)*

diyerek Altınay’ı rahatlatmaya çalışır.

Destanda, Altınay hem ağabeyi için endişelenmekte hem de ağabey Altınay’ın endişesini gidermeye çalışmaktadır. Bu bakımdan buradaki kardeşler arası diyalogu “kardeşler arası dayanışma” kavramıyla değerlendirebiliriz.

2.10. Kazak Destanlarında Kardeşlik

Tezimizin en geniş bölümlerinden birini oluşturan Kazak destanlarındaki kardeşlik kavramı, Kazak kültürünü ve aile yapısını anlamamız için mühim bir yer teşkil etmektedir. Diğer destanlarda rastladığımız kardeşlik kavramlarına benzer bir yapıyı Kazak destanlarında da görmekteyiz.

Destanları incelerken en çok rastladığımız kardeşlik kavramı “kardeşsizlik” kavramı olarak dikkatimizi çekmiştir. Bu durumu kahramanın çilesi ve acısı olarak yorumlamaya çalıştık. Zira kardeşi olmayan kahramanın birçok zorlukla mücadele etmesine tanık olduk.

Kazak destanları başlığı altında incelediğimiz destanlar şunlardır: *Dotan Batır Destanı, Anşıbay Batır Destanı, Nuradin Destanı, Karasay-Kazı Destanı, Jubanış Destanı, Kadırbay Oğlu Kobılandı Destanı, Mırkı Batır Destanı, Mırka Batır Destanı, Nurgayşa Destanı, Alankay Batır Destanı, Alpamıs Batır Destanı, Kambar Batır Destanı, Dürligüv Destanı.*

2.10.1. Dotan Batır Destanı

2.10.1.1.Fedakâr Kardeş

Destanda ilk olarak karşımıza çıkan kardeşlik kavramı “fedakâr kardeş” kavramıdır. Destanda, Kubakan adlı bir beyin kırk kızı ve kırk oğlu vardır. Kubakan, oğulları ve kızlarıyla beraber onlara eş bulmak için yola çıkar. Bir göl kenarına geldikten sonra dinlenmeye çekilirler. Sudan çıkan bir cadı bütün kardeşleri yutar. Dotan’ı yutacağı sırada Dotan’ın atı Dotan’ı uyandırarak bu durumdan kurtarır. Cadı bu durum üzerine Dotan’ın yakışıklılığından etkilenerek, ondan âşık olduğu kızı getirmesi halinde kardeşlerini ve babasını serbest bırakacağını söyler. Dotan çaresizce cadının bu isteğini kabul eder ve cadının âşık olduğu kızı bulmak için yedi yıl boyunca yol alır (Arıkan 2007: 223-250).

Yukarıda özetini verdiğimiz bölümde Dotan’ın, kardeşlerini kurtarmak için yaptığı fedakârlık göze çarpmaktadır. Dotan, ailesini kurtarmak için kendi hayatından yedi yılını feda etmiştir. Dotan’ın kendi hayatından yedi yılını feda etmesini “fedakâr kardeş” kavramıyla değerlendirmemiz doğru olacaktır.

2.10.1.2.Yoldaş

Destanın devamında karşımıza çıkan bir başka kardeşlik kavramı ise kardeşlik kavramları içerisinde ele aldığımız “yoldaş” kavramıdır. Destanda, cadının âşık olduğu kızı bulmak için yola çıkan Dotan, yolu tek başına gitmek zorunda kalır. Ne ağabeyleri ne de kız kardeşleri Dotan’la gelmeyi kabul etmez. Dotan yolda giderken önce Tınavş’ya, daha sonra bir dedeye, Jelayık’a, Közbaylavş’ya, Tavsalmaktağan’a rastlar. Bu yiğitlerin hepsi birden Dotan’a yoldaş olurlar ve onunla birlikte cadının âşık olduğu kızı aramaya giderler (Arıkan 2007: 245-251).

Destanda asıl dikkatimizi çeken, bu yiğitlerin bir yol arkadaşından çok, Dotan için yaptığı fedakârlıklardır. Örneğin; Dotan kızı aldıktan sonra yanında bulunan yiğitlerin tavsiyesine uyarak kızı cadıya vermez ve yoldaşlarının tavsiyesiyle cadıyı öldürür (Arıkan 2007: 305-307).

Yoldaşlar, Dotan’ın iyiliğini düşünüp onu yukarıda anlattığımız gibi korumuş ve ona tavsiyeler vermişlerdir. Bu bakımdan Dotan’ın yanında bulunan bu beş yiğidi “yoldaş” kavramıyla değerlendirmek doğru olacaktır.

2.10.1.3.Küçük Kardeş

Dotan Batır Destanı'nın kurgulandığı temel kavramlardan biri olan “küçük kardeş” kavramı, destanın başından sonuna kadar etkisini hissettirmektedir.

Destanda, Dotan'ın ağabeylerini kurtarmak için yaptığı fedakârlıklar ve cadı tarafından yakışıklı bulunup öldürülmemesi Dotan'ı “küçük kardeş” kavramıyla değerlendirmemize neden olmuştur. Bu sebeplerin yanında Dotan'ın göstermiş olduğu cesaret ve azim yine “küçük kardeş” kavramının kendinde tezahür ettiği en belirgin özelliklerindedir. Ayrıca destanda geçen şu ifadeler de “küçük kardeş” kavramının kanıtlarını pekiştirmektedir:

“Ağabeylerime layık kızlar bulacağım” (Arıkan 2007: 315)

Bu ifadeden anlaşılacağı üzere Dotan, hem ağabeylerinin canını kurtarmış hem de onlara evlenmeleri için kız bulmaya çalışmıştır. Tüm bu verilerin ışığında Dotan'ı kardeş kavramlarından “küçük kardeş” kavramıyla değerlendirebiliriz.

2.10.1.4.Birleştirici, Bütünleştirici Kardeş

Destanda son olarak ele aldığımız kardeşlik kavramı “birleştirici, bütünleştirici kardeş” kavramıdır. Dotan'ın, ailesi için göstermiş olduğu fedakârlıklar, ailesini bir arada tutmak için harcadığı çaba ayrıca destanın son kısımlarında halkını Kalmuklulara karşı koruması Dotan'ın birleştirici, bütünleştirici özelliğinin bir ispatıdır.

Dotan'ın yukarıda anlattığımız çabalarının yanı sıra ağabeylerine kız bulup evlendirmesi ve tahta çıkarak milletini bir arada tutması kendisini “birleştirici, bütünleştirici kardeş” kavramıyla değerlendirmemize neden olmuştur.

2.10.2. Anşıbay Batır

2.10.2.1.Kardeşsizlik

Destan kahramanlarının yalnız olması, dayanacak, yardım edecek bir kardeşinin olmamasının önemli bir eksiklik olduğunu daha önce defaatle söylemiştik. Destanlarda destan kahramanları bu eksiklikten doğan acılarını fırsat buldukça dile getirmiştir.

Anşıbay Batır Destanı'nda karşımıza çıkan "kardeşsizlik" kavramı destanda şu şekilde geçmektedir:

Anşıbay göl kenarında otururken yanına bir kuğu gelir. Anşıbay kuğuyu vuracakken kuğu ona yalvarır ve Anşıbay kuğuyu vurmaktan vazgeçerek kuğuya derdini anlatır. Anşıbay kuğuya derdini anlatırken kardeşsizliğinden dem vurur. Bu cümleler destanda şu şekilde geçmektedir:

"Ağabey ya da kardeş yok bende. Bana kol kanat gelecek kimse yok. Nesini sorarsın benden. Böyle yaşayan bir garibanım ben." (Türkmen-Arıkan 2007: 23)

Destanın devamında Anşıbay'ın yanına bir kuğu daha gelir ve Anşıbay derdini bu kuğuya da anlatır. Kardeşsizliğinden ve yalnızlığından bir kez daha şikâyet eder. Bu konuşma destanda şu şekilde geçmektedir:

"Üç yaşında anamı kaybedip öksüz kalmışım ben. Dört yaşında babam ölüp, zavallı olmuşum ben. Bende ağabey kardeş yok. Hangi eve gidersem gideyim, bana kimse yemek vermedi. Çocuklar, peşime köpekleri salıp bozkıra kovdular." (Türkmen-Arıkan 2007: 25)

Anşıbay bu kuğuyla da sohbetini bitirdikten sonra kendisiyle evlenmek isteyen bir peri padişahının kızıyla karşılaşır. Anşıbay, peri padişahının kızına da kardeşsizliğinden dem vurur. Destanda bu diyalog şu şekildedir:

*"Bende helal hayvan yok,
Hayvan bulup verecek
Kardeş ile ağabey yok.
Size cevap vermeye,
Ben biçare de mecal yok."* (Türkmen-Arıkan 2007: 29)

Bu destandan anlaşılan kardeşsizliğin ne kadar kötü bir olgu olduğudur. Türk toplumunun yaşadığı bozkır hayatında kardeşi olmayanın bir yalnızlık duygusunun esiri olduğu, kendine güveninin olmadığını bu destan bize göstermektedir.

Anşıbay, karşısına çıkan herkese kardeşsizliğinden yakınmıştır. Bu durum, destanı kardeşlik kavramlarından “kardeşsizlik” kavramıyla değerlendirmemize neden olmuştur.

2.10.3. Nuradın Destanı

2.10.3.1.Kardeşsizlik

Tezimizde en çok işlediğimiz konulardan biri olan “kardeşsizlik” kavramı bu destanda da ortaya çıkmaktadır.

Destan kahramanı Nuradın, düşmanla savaşmak için yola çıkmadan önce halkına ve yiğitlerine yalnızlığından ve kardeşsizliğinden yakınır. Nuradın’ın bu cümleleri destanda şu şekilde geçmektedir:

*“Yardım et Cebbar Huda’m,
Senden başka sığınağım yok,
Kardeş ya da ağabeyim yok.”* (Türkmen-Arıkan 2007: 213)

Nuradın’ın bu şekilde yakınması, zor bir duruma düşen ya da savaş için yola çıkan bir kahramanın hayatında kardeşin, yoldaşın ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Bu bakımdan kardeş bozkır hayatının en önemli dayanaklarından biridir.

2.10.4. Karasay, Kazı Destanı

2.10.4.1.Fedakâr Kardeş

Kardeşler arasında en önemli olgulardan biri de fedakârlıktır. Kardeşlerden herhangi biri zor bir duruma düştüğünde bir an bile düşünmeden fedakârlık yapabilene kardeş denir. Bu bakımdan tezimizde ele aldığımız kardeşlik kavramları arasında “fedakâr kardeş” kavramı olmazsa olmazlardandır. *Karasay, Kazı Destanı* anlattığımız olgular ışığında fedakârlık kavramının bir emsalini oluşturmaktadır.

Destanda, Adilhan düşman tarafından esir edilir. Adilhan zindandayken kırılancın bir kanadına mektup sıkıştırır. Kırılanc doğruca Adilhan’ın kız kardeşine gider. Kız kardeş mektubu okur ve ağabeyi için yakınmaya başlar. Kız kardeşin yakınmaları destanda şu şekilde geçmektedir:

*“Biricik Adil ağabeyim,
Kafirler onu zindana atmış,
Eline ayağına zincir vurup.
Ağabeyimden bir mektup geldi,
İçinde yazılı Kazı ismi,
Ağabeyim bin selam yollamış.
Hayatta isen Hanzıyam,
Yedeğine atı alıp git demiş, ağabeyim.”* (Türkmen-Arıkan 2007: 315)

Adilhan'ın mektubu üzerine kız kardeş yanına bir ihtiyarı alarak ağabeyini kurtarmak için yol çıkar. Hanzıya en sonunda çeşitli tehlikelerden geçerek ağabeyini kurtarır (Türkmen-Arıkan 2007: 313-335).

Destanda fedakârlık gösteren kardeşin kız kardeş olması, ağabeyini düşmandan kurtarması çalışmamız için oldukça önemlidir. Daha önce işlediğimiz “fedakâr kardeş” kavramlarında fedakârlık yapan kardeş genellikle erkektir. Ancak bu destan bize fedakârlığın bir cinsiyet meselesi olmadığını, kardeşler arası bağda ve dayanışmada kız-erkek ayrımı gözetmeksizin ortaya konulabileceğini göstermiştir.

2.10.4.2.Kardeşler Arası Dayanışma

Destanda karşımıza çıkan bir diğer kardeşlik kavramı “kardeşler arası dayanışma” kavramıdır. Bu kavram hemen hemen bütün kardeşler arasında mevcut olan hatta olması gereken bir kavramdır.

Destanda, Karasay ile Kazı düşmanları Kalmuklarla karşılaşır ve onlara karşı iki kardeş ağız birliği yaparak şöyle derler:

*“Karasay ile Kazı, biz kardeşiz,
Orak Han'ın oğullarıyız.
Karşımızda duran sen,
Çabuk ver cevap
Cevabı çabuk vermezsen,
Götürürüz seni,
Koparırız başını,
Kısaltırız yaşını.”* (Türkmen-Arıkan 2007: 341)

İki kardeşin düşmanlarına karşı bu şekilde ağız birliği yaparak konuşması kardeşlik kavramlarından “kardeşler arası dayanışma” kavramıyla açıklanabilmesine imkân sağlamıştır.

2.10.5. Jubanış Destanı

2.10.5.1.Kardeşsizlik

Türk destanlarında kardeş ne kadar önemli bir olguysa, kardeşsizlik de o kadar önemli bir olgudur. Tezimizde ele aldığımız destanlarda kardeşsizlik oldukça büyük bir yer kaplamaktadır.

Jubanış Destanı, kardeşsizliğin ele alındığı destanlardan biri olarak dikkatimizi çekmiştir. Destanda, Jubanış babasının mezarına gelerek babasına kardeşsizliğinden yakınır. Bu yakınma destanda şu şekilde geçmektedir:

*“Üstün olarak doğmuşuz, babamız,
Niceleri görmüş bilgemiz,
Uzak yollu seferden,
Geldi bugün çocuğunuz,
Önümde ağabeyim yok,
Arkamda erkek kardeşim yok.”* (Türkmen-Arıkan 2007: 403)

Jubanış’ın babasına bu şekilde dert yanması kardeşsizliğinden doğan yalnızlık duygusudur.

Destanlarda, bir kahraman için kardeş demek, yoldaş, baba, arkadaş demektir. Kardeşi olmayan kahramanın ailesi yoktur. Kahramanların bu yalnızlıkları destanda her zaman kendini belli etmektedir. Bazen bir gölle, bazen bir ağaçla, bazen de atları ile konuşarak kardeşsizliklerinden doğan sıkıntıyı, acıyı ortaya dökerler. Bu bakımdan Türk destanlarında kardeş demek hayat demektir. Kardeşi olmayanların hayatı karanlıktır.

2.10.6. Kadırbay Oğlu Kobılandı Destanı

2.10.6.1.Kardeşsizlik

Destanda karşıımıza çıkan ve kardeşlik kavramları içerisinde değerlendirdiğimiz “kardeşsizlik” kavramı, işlediğimiz diğer destanlarda olduğu gibi bu destanda da bir eksiklikten doğan üzüntüyü kahramanın dilinden ortaya dökmüştür.

Destanda, Kobılandı yolun kenarında;

“Bende akraba, yakın yok,

Halime acıyacak bir insan yok.

Önümdede önce doğmuş bir ağabeyim yok,

Akraba, yakın desen o da yok.” (Türkmen-Arıkan 2007: 775)

diyerek yalnızlıktan doğan acısını kelimelere döker. Destanın devamında Kobılandı’nın karısı da Kobılandı’nın yaşadığı kardeş yoksunluğunun zor bir durum olduğunu şu cümlelerle anlatmıştır:

“Önümdede onun ağabeyi yok,

Arkasında onun erkek kardeşi yok,

Ona merhamet edecek bir insan yok.” (Türkmen-Arıkan 2007: 805)

Kobılandı ve karısının bu sözlerinden anlaşılacağı üzere kardeşsizliğin çok zor olduğu, kardeşi olmayanın bu dünyada yalnız olduğu hem bu destanda hem de diğer “kardeşsizlik” kavramını işlediğimiz diğer destanlarda altı çizilerek anlatılmıştır.

2.10.7. Mırkı Batır Destanı

2.10.7.1.Hasret Çeken Kardeş

Kardeşler arasındaki en önemli kavramlardan biri olan hasret kavramı, birbirinden ayrı kardeşler arasında sıkça işlenen konuların başında gelmektedir.

Mırkı Batır Destanı’nda ratladığımız hasret kavramı, yukarıda anlattığımız ayrılık konusuna istinaden bu destanda kendine yer bulmuştur.

Destanda, Mırkı Batır’ın kız kardeşi Biyşa Kalmuklar tarafından esir edilir. kalmuklar tarafından çeşitli işkencelere maruz kalır. Zindana atılan Biyşa, zindandan bir

ihthiyarın yardımıyla kurtulur ve köyüne dönmek için yola çıkar. Yolda ağabeyi Mırka'ya olan hasretini ve özlemini şu cümlelerle dile getirir:

*“Rahmetinle korumasan,
Artık dolaşmaktan ölüürüm.
Yaradan Sultan Allah'ım!
Boşan'dan doğan çocuklar
Tükenecek mi,
Hançer ile yaralanıp?
Ağabeyimi göreçeğim gün var mı,
Buradan da sağ çıkıp?*

*...
Ağabeyim evde yokken,
Bu işe düştüm ansızın.
Ben ölsem ağabeyim zar eyler.*

*...
Dalaşarak meme emdiğim,
Şımararak bilmemişim,
Ağabeyim senin kıymetini.*

*Yakın gibi ecelim,
Başa gelen musibetim.”* (Sakenov-Avespayeva 2009: 65)

Destanın devamında Mırka, kardeşini öldü zanneder. Ancak Biyşa, birkaç avcı tarafından bulunur ve köyüne götürölüp ağabeyine kavuşturulur (Sakenov-Avespayeva 2009: 45-139).

Hasret kavramı sadece kardeşler arasında görülen bir kavram değildir. Birbirlerini seven, birbirlerini arzulayan iki birey arasında görülen bir kavramdır. Destanda Biyşa ve Mırka adlı iki kardeş hayatlarında dayanak olarak birbirlerini görmüşlerdir. Biyşa esir düştükten sonra hiçbir dayanağının olmadığını, hayatta sadece ağabeyinin olduğunu anlamış ve bu sebeple ağabeyine olan hasretini yukarıdaki mısralarda dile getirmiştir. Biyşa'nın bu serzenişini kardeşlik kavramlarından “hasret çeken kardeş” kavramıyla değerlendirmeyi uygun gördük.

2.10.7.2.Kardeşsizlik

Destanda karşımıza çıkan bir diğer kardeşlik kavramı “kardeşsizlik”tir. Destanda, kardeşi Biyşa'nın öldüğünü düşünen düşünen Mırka, bu durumdan doğan acısını ve kardeşsizliğin de verdiği yalnızlıktan şikâyet eder. Mırka'nın bu şikâyeti destanda şu şekilde geçmektedir:

“Üç kardeşlik başlangıçta,

İkisi öldü tek başıma kaldım.

Çok üzüliyorum,

Döğüşeyim desem düşman yok.

İssiz bozkırlarda koşturarak,

Ayrıldım erlik gücümünden.” (Sakenov-Avespayeva 2009: 105-109)

Yukarıdaki dizelerden de anlaşılacağı üzere Mırka'nın kardeşsizliğinden doğan acısı ve yalnızlığı açıkça bellidir. Daha önce de işlediğimiz “kardeşsizlik” kavramlarında bu gibi durumlarla oldukça çok karşılaştık. Ancak bu destanda ortaya çıkan bir fark vardır. Destan kahramanı Mırka daha önce iki kardeşe sahipken bu kardeşlerini yitirmesi sonucu kardeşsiz kalmıştır. Diğer destanlarda ise kahraman, doğumundan itibaren yalnızdır. Bu bakımdan bu destanı diğer kardeşsizlik kavramlarından ayrı olarak değerlendirebiliriz.

2.10.8. Mırka Batır Destanı

2.10.8.1.Ant İçerek Kardeş Olma

Ant içme motifine daha önce işlediğimiz “ant içerek kardeş olma” kavramlarında oldukça sık değindik. Ant içmenin çeşitli ritüelleri bulunmaktadır. Bu ritüellere kardeşlik kavramlarını işlerken de rastlamaktayız.

Destanlarda kahramanların ant içip kardeş olacakları sırada ant ritüelleri gerçekleşmektedir. Bu ant ritüellerinden biri de *Mırka Batır Destanı*'nda karşımıza çıkmaktadır.

Destanda, Mırkı ile Bayınjigel adlı iki Kazak yiğidi ant içip kardeş olurlar ve düşmanları Kalmuklara karşı beraber sefer düzenlerler (Sakenov-Avespayeva 2009: 179-183). Destanda, iki yiğidin ant içmesi şu şekilde anlatılmaktadır:

*“Kalk ayağa dost olup kucaklaşalım,
Böyle şeyler için gönül koymayalım,
“Kini dostluk yok eder” diye bir söz vardır.
Bundan sonra düşman olmayalım.”* (Sakenov-Avespayeva 2009: 183)

Destanda, iki yiğidin kucaklaşıp dost olmasını, kardeş kavramları içerisinde “ant içip kardeş olma” kavramı ile değerlendirebiliriz.

Ant içme ritüelleri arasında kabul edilen “kucaklaşma” bir ant ritüelidir. Daha önce bahsettiğimiz kılıca, ekmeğe, suya ve diğer kutsal sayılan varlıklar ve eşyalar üzerine edilen antlar, burada kucaklaşarak ant içmeye dönüşmüştür. Bu bakımdan iki yiğidin bu davranışını “ant içerek kardeş olma” kavramıyla değerlendirebiliriz.

2.10.9. Nurgayşa Destanı

2.10.9.1. İhanet Eden Kardeş

İhanet kavramına kardeşler arasında, en az hasret, özlem, kıskançlık kadar rastlamaktayız.

İhanet, her şekilde karşımıza çıkabilir. Bazen savaş esnasında, bazen emanet karşı, bazen de aileye karşı olabilmektedir. *Nurgayşa Destanı*'nda rastladığımız ihanet kavramı biraz farklıdır. Destanda, Nurgayşa'nın ağabeyi Rahımjan, kız kardeşini mal-mülk karşılığında kız kardeşinin istemediği bir adamla evlenmeye mahkum eder (Sakenov-Avespayeva 2009: 281). Destanda Nurgayşa, ağabeyinin bu ihanetini annesine şu sözlerle anlatır:

*“Anne, benim için üzülmeysin.
Akrabam (ağabeyim) Rahımjan bana acısa,
Ağlatıp beni mala satar mıydı?
Gördün mü dünya malına olan hırsını!
Öz kardeşine acıyacak gibi değil.”* (Sakenov-Avespayeva 2009: 291)

Nurgayşa'nın ağabeyi Rahımjan'ın bu şekilde davranmasını ihanet kavramıyla değerlendirmek doğru olacaktır. Çünkü ağabey kendi çıkarları için kardeşinin mutsuzluğunu göze almış ve onu zor duruma düşürmüştür. Bu sebeplerden dolayı Rahımjan'ın bu davranışını kardeşlik kavramları açısından değerlendirdiğimizde "ihanet eden kardeş" kavramıyla açıklamamız uygun olacaktır.

2.10.10. Alankay Batır Destanı

2.10.10.1.Kardeşsizlik

Destanda ilk olarak karşımıza "kardeşsizlik" kavramı çıkmaktadır. "kardeşsizlik" kavramını çalışmamızda birçok kez ele aldık. "Kardeşsizlik" kavramını ele aldığımız destanlarda, kahramanın ne kız ne de erkek kardeşleri vardır. Ancak bu destandaki "kardeşsizlik" kavramında kahramanın bir kız kardeşi vardır. Ancak destan kahramanı Alankay'ın kız kardeşi olmasına rağmen destanda geçen şu sözler Alankay'ı kendini kardeşsiz olarak adlandırmamıza imkân vermiştir: "*Önümdede abim, arkamda kardeşim yok, babadan yalnızım.*" (Alpısbayeva-Sakenov, vd. 2010: 134)

Alankay'ın bu sözlerinden anlaşılan, erkek kardeş yoksunluğudur. Alankay destanda, kız kardeşini çok sevmekte fakat onu evinde bir misafir olarak görmektedir. Alankay'ın bu sözlerine göre destanın bu bölümündeki kardeşlik kavramını, kardeşlik kavramlarından "kardeşsizlik" kavramıyla değerlendirebiliriz.

2.10.10.2.Ant İçerek Kardeş Olma

Destanda rastladığımız bir diğer kardeşlik kavramı "ant içerek kardeş olma" kavramıdır.

Destanda, daha önce anlattığımız bölümde Alankay kardeşsizliğinden şikayet etmektedir. Alankay, erkek kardeşe olan hasretini Tumanzor adlı erle ant içip kardeş olarak gidermeye çalışmıştır. Destanda, Alankay'ın Tumanzor'a söylediği sözler şu şekildedir:

"Önümdede abim, arkamda kardeşim yok, babadan yalnızım. Abi olsan hepten iyi. Abisi olanın dayanağı vardır der eskiler. Düşman karşısında dayanağım olursun, ben arkandan gelen destek olurum." (Alpısbayeva-Sakenov, vd. 2010: 134)

Alankay ve Tumanzor bu sözler üzerine el verip abi kardeş olurlar (Alpısbayeva-Sakenov, vd. 2010: 134).

Yukarıdaki örnekten de anlaşılacağı üzere “el vermek” bir ant ritüeli olarak destanda kendine yer bulmuştur. Tumanzor’un ve Alankay’ın bu şekilde ant içip kardeş olması diğer ant içip kardeş olma kavramlarıyla hemen hemen aynıdır. Ant içip kardeş olan kahramanlar yalnızlıktan bunu yapmakta veya savaş sırasında birbirlerinin hayatını kurtaran iki yiğit ant içip kardeş olmaktadır.

Destanın devamında Alankay ve Tumanzor arasındaki ant uzun sürmez ve bozular.

2.10.10.3.İhanet Eden Kardeş

Destanda son olarak karşımıza çıkan kardeşlik kavramı “ihamet eden kardeş” kavramıdır.

Destanda daha önce ele aldığımız “ant içerek kardeş olma” kavramında Tumanzor, Alankay ile arasındaki andı bozarak onu uykusunda öldürmüştür. Tumanzor, andı bir hile olarak kullanmış, Alankay’ı uykusunda hançerlemiştir. Bu sebepten dolayı Tumanzor’u “ihamet eden kardeş” kavramıyla ele aldık. Tumanzor, Alankay’ı hançerledikten sonra Alankay, Tumanzor’a;

*“Çaresiz kaldım abi
Tumanzor gibi zalimi
Abi olup hileyle
Boş yere döktün kanımı .
Yalnız idim gençtim.
Acımadın canıma
Düşündüğünü öldürüp,
Maksadına ulaştın şimdi.
Abim diye inanıp sana,
Zamansız buldum ölümü.”*

der ve son nefesini verir (Alpısbayeva-Sakenov, vd. 2010: 134-135).

İhanet kavramıyla ele aldığımız bu bölüm hile olarak da görülebilir. Ancak bu durum ant içen kardeşler arasında olduğundan ve ölümle sonuçlanması nedeniyle ihanet kavramıyla değerlendirdik.

2.10.11. Alpamıs Batır

2.10.11.1.Kardeşsizlik

Destadaki kahramanların yalnızlığını anlatan “kardeşsizlik” kavramı bu destanda da karşımıza çıkmaktadır.

Destanda, Alpamıs’ın şehri Kalmuklar tarafından kuşatılır. Bunun üzerine Alpamıs dizlerinin üzerine çökerek Allah’a halinden şikâyetle bulunur. Bu şikâyetin içinde kardeşsizliğinden de yakınır (Türkmen-Arıkan 2011: 118-121). Destanda bu durum şu şekilde geçer:

*“Yâd ediyorum bir tek seni
Sadece sana, ben de yalnızım.
Tek başına kalan erlere desteksin
Sen de yalnız ben de yalnız
Vereceğim diyorsun hani, hani baht?
Ağabey, kardeş bende yok
Ölüp gitsem ardımda kimse yok.”* (Türkmen-Arıkan 2011: 121)

Yukarıdaki dizelerde de görüldüğü gibi Alpamıs hem yalnızlığından hem de kardeşsizliğinden şikâyet etmektedir. Alpamıs’ın “ağabey, kardeş bende yok” diye yakarması kardeşsizliğinden çektiği acıyı ve yalnızlığı bize özetlemiştir. Alpamıs’ın Allah’a olan bu şikâyetini kardeşlik kavramlarından “kardeşsizlik” kavramıyla değerlendirebiliriz.

2.10.12. Kambar Batır Destanı

2.10.12.1.Kardeşsizlik

Tezimizde en çok karşılaştığımız kardeşlik kavramları arasında gösterebileceğimiz kardeşlik kavramlarından biri de “kardeşsizlik” kavramıdır.

Kardeşi olmayan kahraman yalnızdır. Bu yalnızlığını da kimi zaman edindiği yoldaşlarla veya yiğitlerle kimi zaman da ant içip kardeş olarak gidermeye çalışmaktadır.

“Kardeşsizlik” kavramının konu edindiği *Kambar Batır Destanı*’nda, destan kahramanı kardeşsizliğini şu sözlerle anlatmaktadır:

“Önümdede ağabeyim, gerideyse
Dayanacak kardeşim yok,
Yapacak fazla bir şeyim yok,
Gayıp eren(ler), kırklar
Zor günlerde yardım edin!” (Türkmen-Arıkan 2011: 184)

Yukarıdaki yakarışlarda Kambar Batır, kimsesiz olduğunu ve yardım dilediği açıkça anlaşılmaktadır. Bu bakımdan *Kambar Batır Destanı*’ndaki bu durumu kardeşlik kavramları açısından değerlendirdiğimizde “kardeşsizlik” kavramına ulaşabiliriz.

Kardeşsizliğin konu edinildiği destanlarda destan kahramanları, yalnızlıklarını atlarıyla, yoldaşlarıyla, yiğitleriyle, ant içip kardeş oldukları kişilerle gidermeye çalışmışlardır. *Kambar Batır Destanı*’nda, Kambar yalnızlığını atıyla gidermeye çalışmıştır. Kambar’ın destanda atına karşı söylediği şu sözler haklılığını çıkarmaya yeterli olacaktır:

“Kanatlı doğan burağım,
Bana ağabey de kardeş de sendin.
Zor zamanda yoldaşım, canım.” (Türkmen-Arıkan 2011: 185)

Kambar’ın bu sözleri yalnızlığını atıyla giderdiğinin, hatta atını kardeşi olarak gördüğünün bir kanıtıdır.

2.10.13. Dürligüv Destanı

2.10.13.1.Kardeşsizlik

Yalnızlık, insan hayatı boyunca insanın en zor zamanlarını oluşturmuştur. Yalnızlığın konu edindiği destanlarda, destan kahramanları yalnızlıklarından bir başka deyişle kardeşsiz olmanın verdiği acıyı ve üzüntüyü çeşitli varlıklara anlatmışlardır.

Türk dünyası destanlarındaki kardeşlik kavramlarını işlerken karşımıza çıkan kardeşlik kavramlarından biri de “kardeşsizlik”tir. Kardeşsizlik, destan kahramanının en büyük düşmanıdır. Kardeşi olmayan kahramanın hayatı sıkıntılar içinde geçmektedir. Daha önce de üzerinde durduğumuz gibi Türklerin yaşadığı bozkır hayatı gereği kardeş önemli bir olgu haline gelmiştir. Kardeşi olmayan kahramanların bu sıkıntısı destanlara da yansımıştır.

Dürligiv Destanı’nda rastladığımız kardeşsizliğin verdiği sıkıntılar ve acılar yukarıda anlattığımız sebeplere dayanmaktadır. Destanda, Uzak kardeşsizliğinden şu şekilde yakınmaktadır:

*“Halimi bildiriyorum
Selam söyleyerek halkıma.
Bir babadan doğmuşum yalnızım,
Kardeşim de yok ardımda.
Zavallı babam günün nasıl olur,
Kaygıyla yattığında.
Tek başıma yürüyorum sık ormanın içinde.”* (Avespayeva-Elbekov 2013: 15)

Yukarıdaki mısralarda görüldüğü üzere destan kahramanlarından biri olan Uzak’ın kardeşsizliğinden yakınması dikkati çekmektedir. Kardeşi olmadığından babasının yalnız kalmasından da endişelenmektedir.

2.11. Kırgız Destanlarında Kardeşlik

Tezimizin en hacimli bölümlerinden birini oluşturan Kırgız destanlarındaki kardeşlik kavramlarını sıraladığımızda, diğer destanlarında genelinde de olduğu gibi başı “kardeşsizlik” kavramı çekmektedir.

Kırgız destanları, Kırgızların toplum ve aile hayatını anlatması bakımında oldukça önemlidir. Kırgız destanları altında ele aldığımız destanlar şunlardır: *Manas Destanı*, *Er Eşim Tögöl’ün Zenginliği Destanı*, *Kocacaş Destanı*, *Mendirman Destanı*, *Eşimkul ile Zuura Destanı*, *Boston Destanı*, *Er Soltonoy Destanı*, *Kurmanbek Destanı*, *Canış-Bayış Destanı*.

2.11.1. Manas Destanı

2.11.1.1.Yoldaş

Türk dünyası'nın en uzun destanlarından olan *Manas Destanı*'nda karşılaştığımız ve kardeşlik kavramları arasında değerlendirdiğimiz “Yoldaş” kavramı dikkatimizi çekmektedir.

Destanda; Cakıp Bay, Manas doğduktan sonra düzenlediği toyda Bakay adlı yiğide dönerek;

*“Bu Manas balama
Kazan asıp, ateş yakıp
Yanına yoldaş olsana, Bakay!
Görmediğini gösterip, Bakay!
Ardından beraber yürüsene, Bakay!
Bilmediğini öğretip, Bakay!
Beraber düşman ardına koşup sürsene, Bakay!
Adam Ata, Ooba Ana'nın
Doğduğu yerini bilici idin;
Sağ yanında Oysul Ata boğa yapmış Bakay,
Sol yanına Koca Kıdır dua etmiş Bakay,
Babedin başında, Bakay!
Koca Kıdır yanında, Bakay!
Büyüyüp adam olduğunda, Bakay!
At yelesini çekip bindiğinde, Bakay!
Göze görür adam olduğunda, Bakay!
Çenesinde sakal çıktığında, Bakay!
Binmesi için at bulsana, Bakay!
Giymesi için don bulsana, Bakay!
At başı gibi Kur'an'ı, Bakay!
Koyun başı gibi kitabı, Bakay!
Kiyamet yoluna duruşup, Bakay!
Yılki içinde boz olsana, Bakay!*

Manas ile kıyametlik dost olsana, Bakay!” (Yıldız 1995: 540-543)

diyerek Manas’a hem yol göstermesini hem de ona yoldaş olmasını Bakay’dan ister. Bu sözler üzerine Bakay, Cakıp Han’a;

“Makul olur, uygun olur, Cakıp,” (Yıldız 1995: 541)

diyerek Manas’a yoldaş olur (Yıldız 1995: 539-541).

Destanda, Cakıp Bay’ın Manas için kıyametlik dost olmasını istediği Bakay için, “Bey’in oğlu Bakay Han” denilmekte, Manas’ın her zaman yanında yer alan bu kahramanın asil bir kişi olduğu ifade edilmektedir (Yıldız 1995: 97).

Yoldaş kavramında kahramana yoldaş olan kişi onun her zaman yanında olup yol gösteren ve onu tehlikelerden koruyan kişidir. Bu özelliğinden dolayı “yoldaş” kavramını kardeşlik kavramları içerisinde değerlendirdik. Destanda, Bakay hem Manas’a yol göstermekte ki bu durum, yukarıda açık bir şekilde ifade edilmiştir, hem de onun yanında bulunarak onu tehlikelerden korumaktadır. Bu bakımdan Bakay’ı “Yoldaş” kavramı içerisinde değerlendirebiliriz.

2.11.1.2. Ant İçerek Kardeş Olma

“Ant” kelimesi Türklerde, “söz vermek” anlamında kullanılan bir kelimedir. İslâmiyet’in kabulüyle birlikte “ant” kelimesi “yemin etmek” manasında da kullanılmıştır.

Manas Destanı’nda yukarıda anlattığımız “ant içme” motifine rastlamaktayız. Tezimizde ele aldığımız kardeşlik kavramlarından “ant içerek kardeş olma” kavramı *Manas Destanı*’nda kendini göstermektedir. Destanda bu durum, Alman Bet ile Er Kökçe arasında görülmektedir.

Destanda, Alman Bet Müslüman olduktan sonra Er Kökçe ile çay içerler. Bu sırada Alman Bet;

*“Gögse can katayım,
Dile dil katayım,
Ay ışığı gibi boz olayım
Özün ile dost olayım,*

Ondan sonra içeyim.” (Yıldız 1995: 546)

der. Bunun üzerine Er Kökçe;

*“Gelen bir ayak benimki
Giden bir ayak seninki.”* (Yıldız 1995: 546)

der ve çaylarını içerler.

Abülkadir İnan, dostluk, arkadaşlık ve kardeşlik kurmak için ant sırasında çeşitli unsurların dostluk, arkadaşlık ve kardeşliğin sembolü olarak yer aldığını, bunların başında kan içme, silah üzerine ant, karşılıklı hediye alıp verme, bir nesneyi kertme, ayı kafası ve derisi üzerine yemin etme, tırnak yalama gibi pratiklerin geldiğini ifade eder (1987: 327-330). Bu bağlamda; *Manas Destanı*’ndan aldığımız yukarıdaki parçada, karşılıklı çay içmenin de dostluk, kardeşlik için antlaşma sırasında yer aldığını, bunun da Alman Bet ile Kökçö’nün canlarının, ağızlarının, mallarının bir olduğunu ve bu durumu sembolize ettiğini gösterir (Yıldız 1995: 259).

Destanın ilerleyen bölümlerinde Er Kökçe ile Alman Bet’in arasındaki andın bozulduğu görülmektedir.

2.11.1.3.Süt kardeşi

Destanda karşımıza çıkan bir diğer kardeşlik kavramı “süt kardeşi” kavramıdır. Destanda, Alman Bet ile Er Kökçe ant içip kardeş olduktan sonra aralarındaki ant bozulur. Daha sonra Alman Bet, Manas’ın yanına gelir ve onunla birlikte gezmeye başlar. Bir gün Manas ile Alman Bet süt kardeşi olurlar. Bu durum destanda şu şekilde geçmektedir:

*“Enekenin ak memesi
Akıp duruyor Manas Han,
Bir memesini sen em!
Bir memesini ben emeyim!
Belimi kan gibi bağlayayım!
Cakıp Bay’dan doğayım!
Seninle kardeş olayım!”* (Yıldız 1995: 596)

Karşımıza çıkan “süt kardeşi” kavramında kahramanların ikisi de erişkinlik çağındadır. Ancak bu durum yine de destanda süt kardeşi olmak için engel teşkil etmemektedir. Buradaki temel amaç, kahramanın yalnızlığını gidermesi ve ona yoldaş olacak kişiyle birlikteliğini bir kutsiyete dayandırması gerektiğinden böyle bir yola başvurduğu söylenebilir.

Destanın ileriki bölümlerinde “süt kardeşi” kavramı karşımıza tekrar çıkmaktadır. Burada Semetey, Acı Bay ile Alman Bet’in çocuklarıyla süt kardeşi olur. Bu durum destanda şu şekilde geçer:

*“Kanıkey’i yedeğe alıp
Memisini emdirdi,
Yeni doğan bu iki bala ile
Memedaş olayım deyip
İle toy çekti
Balaya ad koydurayım deyip
İli topladı.”* (Yıldız 1995: 854)

Destanın bu bölümündeki “süt kardeşi” kavramı, Alman Bet ile Manas’ın süt kardeşii olma ritüeline benzemektedir. Buradaki tek fark; Semetey’in erişkin olması, diğer süt kardeşilerin ise bebek olmasıdır. İlk bölümde anlattığımız yalnız kalma sendromundan doğan süt kardeşilik, burada Semetey için de geçerlidir. Destanın devamında, süt kardeşilerden biri Semetey’e ihanet edip düşmanla iş birliği yapmıştır. Bu durumu Dede Korkut’ta geçen bir sözle anlatmak doğru olacaktır:

“Yad oğulu saklamağ-ile oğul olmaz, böyüyende salur gider, gördüm dimez.”
(Ergin 2009: 73)

2.11.1.4.Kardeşsizlik

Destanda kardeşler arası ilişkilerle ilgili tespitlerimizi topladığımızda bir güç-destek arayışında olan kahramanların, bir erkek kardeş sahibi olamamaktan şikâyet ettikleri, çevrelerindeki çoraların veya süt kardeşilerin bu boşluğu her zaman dolduramadıkları, kız kardeşlerin mücadeleci hayat içinde bir destek olarak görülmedikleri ortaya çıkmaktadır (Yıldız 1995: 501). Bu bakımdan destanda, kardeş kavramları arasında sıkça işlediğimiz “kardeşsizlik” kavramına rastlamaktayız.

Destanda, Manas;

*“Önüimde ağam olsa,
Arslan Manas ne yaptı, deyip
Gelirdi yanıma,
Arkamda inim olsa,
Yalnız Manas kaldı deyip
Gelirdi dönüp.”* (Yıldız 1995: 631)

yakınarak dile getirdiği bu dizelerde kardeşe duyulan özlem kendini belli etmektedir. Kardeşsizlik bozkır hayatı için oldukça güç bir durumdur. İşlediğimiz destanlarda kardeşi olmayan kahramanlar bu özlemini süt kardeşlikle, kan kardeşlikle, yoldaşlıkla, ant içerek kardeş olmayla gidermeye çalışmışlardır. Nitekim bu örnekleri hem *Manas Destanı*'nda hem de işlediğimiz diğer destanlarda görmekteyiz.

Destanın devamında Manas'ın oğlu Semetey'de kardeşsizliğinden yakınmıştır. Bu durumu destana şu şekilde yansıtmıştır:

*“Atadan altı tane olmadı,
Her yalnızlık başımda,
Allah Taala Kudret
Yalnız ne yarattın başımı?
Anadan iki olmadım,
Her yalnızlık başımda,
Yalnız ne yarattın başımı?
Yalnızlığın yüzünden
Argımak yığdım, at yığdım,
Bir buudunca olmadı,
Yalnızlığın yüzünden,
Yiğit topladım, er topladım,
Bir kardeşçe olmadı.”* (Yıldız 1995: 854)

Manas'ın bu şekilde serzenişi kardeşsizliğinden dolayı çektiği acıdan, kırıklıktan, yalnızlıktandır. Serzenişte *“yiğit topladı, er topladım, bir kardeşçe olmadı.”* demesi yanında bulunanların, kardeş gibi olmadığını anlamaktadır.

Manas Destanı, bir nevi yalnızlığın destanıdır. Destanda kardeşizlik özlemi oldukça ağır basmaktadır. Destanda ele aldığımız “Süt kardeşi, Ant içerek kardeş olma” gibi kavramlar da yine kardeşe olan özlemden dolayı ortaya çıkan kardeşlik kavramlarıdır. Kardeşin bu denli önemli olması ise yaşanan bozkır hayatının verdiği zorluklardan dolayıdır.

2.11.2. Er Eşim Tögöldün Baylığı/Er Eşim Tögöl’ün Zenginliği

2.11.2.1. Ant İçerek Kardeş Olma

Manas’tan sonra işlediğimiz destan *Er Eşim Destanı*’dır. Bu destanda ilk olarak karşımıza “ant içerek kardeş olma” kavramı çıkmaktadır. Daha önce üzerinde durduğumuz “ant içme” motifi Türk destanlarının olmazsa olmazlarından. Ant içecek yiğitler kutsal gördükleri herhangi bir eşya üzerine ant içebilirler. Bunun yanında karşılıklı hediyeleşip de ant içilebilir. Eski Türklerde bu hediyeler genellikle silah aletleridir. Bazen de birbirlerinin silahlarını öperek ant içebilirler. Nitekim bu destanda da kahramanlar birbirlerinin silahlarını öperek ant içerler.

Destanda, Er Eşim’in yurdu saldırıya uğrar. Er Eşim intikamını almak için Kalmuklara savaş açar. Ancak yurdunu teslim edecek kimsesi yoktur. Bunun üzerine Kataganları yöneten Han Tursun’u çağırır. Han Tursun ile dost olup silahlarını karşılıklı öperler ve Er Eşim, Han Tursun ile kardeş olup halkını ve tahtını ona emanet eder. Er Eşim ant sırasında Han Tursun’a;

*“Ahrette yanma
Ant ederler dostunun ateşinde
Ben gidiyorum Kalmuklara doğru,
Şerefimi geri almak için.
Köyümü sana teslim ettim.
...
Geride kalan halkı yönet.
Halkım sana emanet
Koruyun düşmanlardan sağ salım.
...
Oradan geri gelene kadar*

*Kalmasın halkım başı boş.
Kanatlı hayvanlara çarptırma,
Düşmanlara yağmalatma,
Kadın, çocuk halsizleri
Köle, cariye olarak sattırma.
Korkunç düşman gelirse
Tutsak olmalarına engel olun.” (Akmataliyev-Mukasov, vd. 2007: 71-73)*

diyerek halkını ona emanet eder ve Kalmuklara gider.

Yukarıda görüldüğü Er Eşim, geleneksel ant içme ritüeliyle halkını ve tahtını ant içtiği kardeşine teslim eder. “ant içerek kardeş olma” kavramı önem arz etmektedir. Bu önemin sebebini ise içilen andın bozulması halinde andı bozan kişinin peşini uğursuzlukların ve kötü olayların bırakmayacak olması inancı, Türkler arasında ortaya çıkan andın kolayca bozulmasını engellemiştir.

Ant içerek kardeş olmanın bir diğer sebebi ise daha önce de bahsettiğimiz gibi yalnızlıktır. Eğer kahramanın kardeşi veya ağabeyi yoksa halkını, tahtını ve kendini emanet edecek kişiyi bulmak ister. Bu kişiyi bulan kahraman ona hemen güvenemez. Bu güvenci sağlamak için onunla ant içer. Nitekim bu destanda da görülen durum budur.

Destanın devamında ant içerek kardeş olan Han Tursun ve Er Eşim arasındaki andın bozulduğu görülmektedir. Han Tursun, andına sadık kalmaz ve andı bozar. Bu durum *Manas Destanı*'na kısmen benzemektedir. *Manas Destanı*'nda Alman Bet ile Er Kökçe arasındaki ant da bir süre sonra bozulmuştur. Ancak bozulan bu antlar andın Türkler arasında kutsal bir ibareye sahip olması gerçeğini değiştirmez.

2.11.3. Kocacaş Destanı

2.11.3.1. Kardeşsizlik

İncelediğimiz Türk dünyası destanlarında karşımıza en çok çıkan kardeşlik kavramlarından biri de “kardeşsizlik” kavramıdır. Kardeşsizlikten doğan yalnızlık duygusunun verdiği üzüntü, kahramanlarda kendini belli etmektedir.

Kocacaş Destanı'nda rastladığımız “kardeşsizlik” kavramı destanda şu şekilde geçmektedir:

Destanda, Kocacaş kardeşsizliğini annesine yakınlıkla şu şekilde anlatır:

*“Doğurmadın garip anacığım,
Ardımdan arayacak kardeşim yok.
Gözleri yaşlı gitmeyi düşünsem,
Yalnızlık senin yüzünden.”* (Akmataliyev-Kırbaşev 2007: 139)

Yukarıda da görüldüğü gibi Kocacaş yalnızlığının sebebi olarak annesini görmekte ve bu üzüntüsünü, derdini yine annesine anlatmaktadır.

Diğer Türk dünyası destanlarında da olduğu gibi kardeş bu destanda da oldukça önemlidir. Kardeş kimi zaman bir arkadaş, kimi zaman bir yoldaştır. Kardeşi olmayanlar ise yalnızlığın verdiği acıyla mücadele etmektedir. Nitekim bu destanda da kahramanın yalnızlıkla yaptığı mücadele göze çarpmaktadır.

2.11.4. Mendirman Destanı

2.11.4.1. Üvey Kardeş

Mendirman, Kırgızların destan geleneğinde kendine özgü bir yere sahiptir. Kırgız boylarının iç ve dış ilişkilerini, sosyal hayat ve tarzını içeren destansı bir şiir sayılır. Eser, destan geleneğine uygun olarak baş kahramanın ismiyle adlandırılmıştır (Akmataliyev- Caynakova 2009: 13).

Mendirman'da aile arası ilişkiler ve Kırgız boylarının kendi aralarındaki mücadeleler göze çarpmaktadır. Bu bakımdan destanda göze çarpan ilk kardeşlik kavramı “üvey kardeş” kavramıdır.

Destanda, Adik Han'ın bir hanımından dokuz oğlu, diğer hanımından ise bir oğlu vardır. Diğer hanımından olan küçük oğlunun adı Mendirman'dır. Bir anneden olan dokuz kardeşten en büyükleri hariç diğerleri Mendirman'a üvey kardeş muamelesi yapmakta ve onun başarısız olması için çabalamaktadırlar (Akmataliyev- Caynakova 2009: 18).

Yukarıda da bahsettiğimiz gibi destanın ilk başında Mendirman'a kardeşleri tarafından yapılan dışlama ve aşağılama bize "üvey kardeş" kavramını göstermektedir. Ayrıca destanda;

"Adik Han adlı han çıkmış

Heybetinden can çıkmış

Dokuz oğlu varmış

Dokuzu da yitmiş

...

Bir eşinden yalnızca

Mendirman adlı oğlu varmış." (Akmataliyev-Caynakova 2009: 18)

demesi bize, üvey kardeşliğin destanda açıkça gösterilmesini sağlamıştır.

2.11.4.2.Hileci Kardeş

Aileler ve kardeşler arası ilişkileri konu alan *Mendirman Destanı*'nda karşımıza çıkan bir diğer kardeşlik kavramı "hileci kardeş" kavramıdır.

Destanda, Mendirman'ın üvey kardeşleri Mendirman'ı öldürmek isterler. Bunun için dokuz kardeş kendi aralarında danışır ve hile ile Mendirman'ı öldürmeye karar verirler. Ancak dokuz kardeşten en büyük kardeş Asıl bu duruma katılmak istemez ve diğer kardeşlerinden ayrılır. Destanın devamında diğer sekiz kardeş, Mendirman'ı düzenledikleri toya davet ederler. Mendirman iyice sarhoş olduktan sonra sekiz kardeş Mendirman'ı öldürmek için niyetlenir. Ancak Mendirman'ın en büyük üvey kardeşi Asıl, durumu Mendirman'a anlatarak onu kurtarır ve oradan kaçar (Akmataliyev-Caynakova 2009: 18-21).

Hileci kardeş kavramında rastladığımız hile, diğer Türk destanlarında da hemen hemen aynıdır. Hile yapan kardeş veya kardeşler öldürmek istedikleri kardeşlerini sarhoş ederek öldürmek isterler. Bu destanda da bu durumla karşılaşmaktayız. İçki içirilerek kendinden geçen kardeşi öldürmek isteyen kardeşler, bu durumu bir plan dahilinde yaptıkları için destanın bu kısmında geçen durumu kardeşlik kavramlarından "hileci kardeş" kavramıyla açıklamak doğru olacaktır.

2.11.4.3.Süt kardeşi

Destanda rastladığımız bir diğer kardeşlik kavramı “süt kardeşi” kavramıdır. Destanda, Mendirman’ın annesinin erken yaşta öldüğü ve onu süt annesinin büyüttüğü vurgulanmıştır. Mendirman’ın süt annesinin oğullarıyla hem üvey kardeş hem de süt kardeşi durumundadır. Ancak kardeşlerinden biri haricinde diğer sekiz kardeşi onu öldürmek istemişlerdir.

Destanda, süt kardeşi kavramını ortaya koyan konuşma şu şekildedir:

“Bugün eziyeti gördün

Kardeşim nerede?

İki kolunu bağlanlı

Süt kardeşim nerede?” (Akmataliyev-Caynakova 2009: 21)

Yukarıda da görüldüğü gibi Asıl’ın, Mendirman’a “süt kardeşim” diye seslenmesi bunun yanında diğer kardeşlerinden ayrı olarak ona iyi davranması, onu koruması destandaki “süt kardeşi” kavramını ortaya koyan ifadeler olarak değerlendirebiliriz.

2.11.5. Eşimkul Menen Zuura/Eşimkul ile Zuura

2.11.5.1.Beddua Eden Kardeş

Türk dünyası destanlarında kardeşlik kavramını incelerken daha önce Altay destanlarından *Kan-Kıpçakay Destanı*’nda karşımıza çıkan “beddua eden kardeş” kavramı bu destanda da kendine yer bulmuştur.

Destanda, çocuğu olmayan Eşimkul, altı oğlu olan kardeşi Köçörbay’dan bir oğlunu ister. Köçörbay ağabeyi Eşimkul’u hor görür ve ona hakaretler ederek onun bu isteğini geri çevirir. Bunun üzerine Eşimkul kardeşine;

“Kalpsiz Köçörbay,

Dönüp versin başına,

İyileşmeyen hastalık gibi,

Ben düşündüm, halkımdan

Bala için terk edip gidecek kadar.

Üzdün beni Köçörbay,

*Malın kalsın kırdı
Sahipsiz, düşmana yağmalanıp,
Başın çeksin azabı
Çıkılmaz yere sıkışıp
Yabancı kişi gibi sövüyorsun
İhtiyar garip ağabeyine.” (Çelebi 2007: 61-63)*

diyerek kardeşi Köçörbay’a beddua eder. Daha sonra ağabey Eşimkul karısı Zuura ile yollara düşer. Aradan geçen yıllarda bir çocukları olur ve yurtlarına dönmeye karar verirler. Yurtlarına döndüklerinde Köçörbay evlatlarından beşini kaybettiğini, malının mülkünün tükendiğini, hayvanlarının ise öldüğünü görürler (Çelebi 2007: 19-160).

Yukarıda özetini verdiğimiz destandan da anlaşılacağı üzere ağabey Eşimkul, kardeşinin kendisini aşağılamasına ve isteğini yerine getirmemesine dayanamayarak kardeşine beddua eder. Destanda gördüğümüz bu beddua kardeşler arasında geçtiği için bu bölümü kardeşlik kavramlarından “beddua eden kardeş” kavramıyla açıklayabiliriz.

Altay destanlarından *Kan-Kıpçakay Destanı*’nda “beddua eden kardeş” kavramında, kardeşin bedduasının tuttuğuna dair bir belirtiyile karşılaşmamıştık. Ancak bu destanda ağabeyin bedduası tutmuş, küçük kardeş beş evladını ve malını mülkünü kaybetmiştir. Bu durumu ağabeyin ahı olarak veya bedduayı eden kişinin yaşça büyük olmasıyla açıklayabiliriz.

2.11.6. Boston Destanı

2.11.6.1. Aldatan Kardeş

“Boston” destanı, hacmi bakımından Kırgız Türklerinin son destanlarından olan “Er Töştük”, “Kurmanbek”, “Canışbayış”lardan aşağı kalmaz (Akmataliyev-Kadırmambetova 2009: 45).

Destanda kardeşlik kavramlarını incelerken karşımıza çıkan ilk kardeşlik kavramı “aldata kardeş” kavramıdır. Destanın başında bu kavram “aldata kardeş” kavramından ziyade “küçük kardeş” kavramı gibi gözükmektedir. Ancak destanın devamı bu durumu “aldata kardeş” kavramıyla açıklayabilmektedir.

Destanda, Han Buuba ile karısı Kanişa'nın uzun yıllar çocuğu olmaz. Halkının duası sonucu altmış yaşında iki çocuğu olur. Erkeğin adını Boston, kızın adını ise Karaçaç koyarlar. Boston, oldukça yiğit ve cesur bir er olur. Karaçaç ise akıllı bir kız olur. Boston, yaşlılarıyla oynarken onları üzer ve onları her türlü oyunda yener. Halkın yıkısına, malına zarar verir. Bunun üzerine halk Han Buuba'ya giderek durumu anlatır ve ülkeyi terk etmek isterler. Kız kardeş Karaçaç, ağabeyine ve babasına Cezbilek adında bir kızıdan bahseder. Bu kızın ağabeyine layık olduğunu anlatır. Daha sonra babasını ve ağabeyini ikna eder ve böylece halkını da gitmekten vazgeçirir (Akmataliyev-Kadırmambetova 2009: 22-45).

Destanın bu bölümüne ve yukarıdaki anlatılanlara baktığımızda kız kardeş Karaçaç'ın hem ağabeyine hem de halkına iyilik yaptığını düşünmekteyiz. Ancak destanın devamında Karaçaç'ın bu durumu planladığı, ağabeyini ve babasını göndermek için bu planı yaptığı görülecektir. Bu durum destanda Karaçaç'ın ağzından şu şekilde anlatılmaktadır:

*“Akılsız ağabeyimi
Gelmez yere gönderip,
Gelemez diye bildim.
Alp Kara Kuş düşmanını
Yenemez derdim.
Giden gelmez yere gönderip
Gelemez derdim.
Alp Kara Kuş'un yolundan
Geçemez derdim,
Alp Kara Kuş'un kendine
Yem olur derdim.”* (Akmataliyev-Kadırmambetova 2009: 233)

Yukarıdaki konuşmalardan da anlaşılacağı üzere küçük kardeş Karaçaç, ağabeyi Boston'u aldatarak kendi isteklerini uygulamıştır. Destanın devamında Karaçaç, ağabeyini ikinci kez aldatmıştır.

Boston, halkının ve babasının zor durumda olduğunu anlayıp yurduna döner. Halkına, bunu kimin yaptığını sorar. Halkından aldığı cevap, kardeşi Karaçaç'ın ismidir.

Bunun üzerine Karaçaç, ağabeyini tekrar aldatır. Ağabeyine, bu durumu Farsların yaptığını kendini esir ettiğini söyler. Ağabey bu duruma inanır ve kardeşini bu durumdan kurtarmak ister. Kardeşine tabiileri getirir. Ancak Karaçaç, şifanın tabipte olmadığını, ab-ı hayat suyundan şifa bulacağını söyler. Bu durum destanda şu şekilde geçer:

*“Benim canımı korusan,
Dileğimi yerine getirsen,
Canım benim Alp Boston
Söylediklerimi sen dinlersin,
Tabiilerin söylediği,
İlaçları bul.
Abı-ı hayat şifa derler,
Benimki gibi hastalığa,
İşte o iyi gelir derler.
Onu arayan kişiler
Uzak yere gider, derler,
Yüksek kayalıkların dibinde,
Damlayıp zor akar, derler.”* (Akmataliyev-Kadırmambetova 2009: 237-238)

Karaçaç’ın ağabeyini aldatıp göndermesinin tek amacı, saltanatına ve zulmüne devam etmek istemesidir. Nitekim bu durumda destanda açıkça görülmektedir (Akmataliyev-Kadırmambetova 2009: 177-230).

“aldatan kardeş” kavramında rastladığımız bu durum, diğer destanlarda rastladığımız “aldatan kardeş” kavramlarından farklıdır. Başkurt destanlarından *Ural Batır Destanı*’nda ilk olarak karşımıza çıkan aldatan kardeş, yasak olan bir içeceği içmek için kardeşini kandırmıştır. Ancak bu destanda kardeşin kardeşini kandırma amacı, ondan kurtulmak ve kendi saltanatını sürmektir. Bu bakımdan buradaki aldatma kıskançlık olarak da yorumlanabilir. Ancak destanda kıskançlık izlerine rastlamamaktayız. Destanda, Karaçaç’ın ağabeyini aldatmaktaki amacı, Fars hükümdarı Ayşakan’a âşık olması olarak gösterilmiştir.

2.11.6.2.İhanet Eden Kardeş

Destanda ilk olarak işlediğimiz “aldatan kardeş” kavramını ihanet eden kardeş kavramıyla ilişkilendirebiliriz.

Destanda Karaçaç, halkına ve anne-babasına zulüm edip düşman halk olan Farslarla işbirliği yapmıştır. Bununla da yetinmeyip babasının düşmanı Ayşakan ile evlenmiştir. Bu sebeplerden dolayı Karaçaç’ı “ihanet eden kardeş” kavramıyla bağdaştırabiliriz. Ayrıca Karaçaç, ağabeyi Boston’u aldatarak onu tehlikeli yollara yönlendirmiş, onun saflığından yararlanarak ona ihanet etmiştir.

Destanda, Karaçaç’ın düşmanla işbirliği yapıp halkına ve ailesine ihanet etmesi, daha önce karşılaştığımız “ihanet eden kardeş” kavramlarıyla benzeşmektedir.

2.11.7. Er Soltonoy Destanı

2.11.7.1.Küçük Kardeş

Tezimizdeki kardeşlik kavramları arasında en sık işlediğimiz kardeşlik kavramlarından biri olan “küçük kardeş” kavramını bu destanda da görmekteyiz.

Destanda rastladığımız “küçük kardeş” kavramı daha çok yaradılışla ilgilidir. Destanda, Colbors Han uzun süre çocuk sahibi olmamıştır. Aradan geçen uzun yıllar sonunda bir çocuğu olur. Bu çocuk çok heybetli ve beşinci ayında on sekiz yaşındaki bir çocuğun cüssesine sahip olmuştur. Çocuk dört yaşına geldiğinde annesi tekrar hamile kalır ve bir çocuk daha doğurur. Bu çocuk ise ağabeyi Temirkan’dan daha heybetli daha yeteneklidir (Akmataliyev-Kadırmambetova 2010: 17-23).

Yukarıda bahsettiğimiz özelliklerden dolayı küçük kardeş Bolotkan’ı hem gücü hem de ağabeyinden daha yetenekli olması, Bolotkan’ı “küçük kardeş” kavramıyla değerlendirmemize neden olmuştur.

2.11.7.2.Kardeşler Arası Dayanışma

Er Soltonoy Destanı’nın geneline baktığımızda kardeşlerin birbirine bağlılığı açıkça görülmektedir. Temirkan ile Bolotkan kardeşler her ne yapsa beraber yapmaktadırlar. Destanın başından sonuna kadar kardeşlerin dayanışması destanın ana örgüsü içinde ele alınmış, anlatıcının dinleyicilere ve okuyuculara vermek istediği

mesajlardan biri olmuştur. Destanda iki kardeşin dayanışmasına örnek verecek olursak destanda geçen şu cümleleri kardeşler arası dayanışmaya örnek gösterebiliriz:

“Günlerden bir gün Colborskan halk içinde oturmaktayken, iki kardeş gelir. Kopuzlarını ellerine alıp, düşmanın üzerine atlanıyoruz, at seçip ver diyerek babalarından izin isterler.” (Akmataliyev-Kadırmambetova 2010: 231)

Yukarıda da görüldüğü gibi iki kardeş babalarından izin almak için bir dayanışma örneği sergilemişlerdir. Destanın devamında kardeşler, hem savaşta hem de batırlarının yanında da dayanışma örnekleri sergilemişlerdir. Bu sebeplerden dolayı kardeşler arasındaki bu diyalogu kardeşlik kavramlarından “kardeşler arası dayanışma” kavramıyla açıklayabiliriz.

2.11.8. Kurmanbek Destanı

2.11.8.1. Ant İçerek Kardeş Olma

Türk halk edebiyatının önemli dallarından birisi de antlardır. Bu tür, kalıplaşmış olması, nesilden nesle aktarılması ve anonim olma gibi özellikleriyle bilinir (Alptekin 2009: 23).

Altıncı yüzyılda Avarlar ile Bizanslılar, sekizinci yüzyılda da Uygurlar ile Çinliler arasında çeşitli zamanlarda ant içme merasimlerinin yapıldığını çeşitli kaynaklardan öğrenmekteyiz (İnan 1991: 317-318). Bu da ant içmenin sadece bireyler arasında değil devletler arasında da olduğunu kanıtlıyor.

Ant içen insanlar arasında dostluk, kardeşlik bağları oluşmuştur. Nitekim tezimizde bu örneklere oldukça sık rastladık. Ant içen insanlar genellikle silah, kan veya karşılıklı hediyeleşerek bu antlarını gerçekleştirmişlerdir. *Kurmanbek Destanı*'nda da karşımıza çıkan ant motifi karşılıklı hediyeleşmeyle gerçekleşmiştir.

Destanda, Kurmanbek Kalmuklulara karşı ilk kazandığı başarıdan sonra Kaşgar'a gider. Burada Uygur hanı Akkan'a, Çinlilere ve Dunganlara karşı savaşında yardım eder. Bunun üzerine Akkan ve Kurmanbek sonsuza dek dost-kardeş olurlar (Mukasov 2013: 52-57).

Destanda, Akkan'ın söylediği şu sözler iki yiğidin ant içtiğinin bir kanıtıdır:

*“Tüm bedeninin saf altın,
Han Kurmanbek esen mi?
Kalmuk’a savaş açmış,
Diye haberini duymuştum.
Kucaklaşarak görüşüp,
Sarılıp gönlüm şad oldu,
Gönülleri birleştirmek isterim.*

...

*On gündür yol bekledim,
Sonunda bugün karşılaşp,
Yüzünü görüyorum
Han Kurmanbek kaplanın.
Kucaklaşıp dost olursam,
Savaşacak düşman olursa,
Sen olursun yoldaşım,
Düşmanım çok, ahbabım az.
Her tarafımda düşman.
Akrabadan daha yakınım.
Sen olursan can dostum.*

...

*Kahrına düşman dayanmaz,
Halk huzurunu koruyan.
Genç kaplan sen isen
Çekinmeden saldırırsan düşmana,
Can yoldaşın ben olursam,
Muradıma ererdim.
Dertlerimi sana döktüm.*

...

*Dost olmaya hazırım,
Bu amacıma ulaştırırsan,
Sana hanlığı veririm.*

Akkan bu dedikleriyle bütün sırlarını dökerek konuşmasını bitirdi. Kurmanbek bunlara sevinerek, Akkan ile kucaklaşıp dost oldu. Kara yağız yorgayı Akkan'a hediye etti. Akkan da Kurmanbek'e on iki batman yük taşıyan devesini, altı batman gümüş ve altı batman altın yükleyerek hediye etti.” (Mukasov 2013: 53-55)

Yukarıdaki mısralardan da anlaşılacağı üzere iki yiğit ant içerek kardeş olurlar. Destanın devamında yiğitler birbirine “birader” diye seslenir. “*Birader Akkan sözümü dinle*” (Mukasov 2013: 55), “*Can birader dostum*” (Mukasov 2013: 120). Bu örnekler dışında destanda Kurmanbek, Akkan'a; “*Kan dostum*” (Mukasov 2013: 122) demesi de Kurmanbek'in Akkan'ı aynı kandan doğan kardeş gibi gördüğünün bir kanıtıdır.

Kurmanbek'in Akkan'a “kan dostum” demesi, Türklerin ant içmeye verdiği önemin bir göstergesidir. Ant içerek kardeş olanlar antlarını kolay kolay bozamazlar. Anlarını bozanlar başlarına kötü bir olayın geleceğini, felakete uğrayacaklarını düşünürler.

Ant içerek kardeş olma aynı zamanda bir yalnızlığın göstergesi olarak karşımıza çıktığını daha önce bahsetmiştik bu destanda da bu durum söz konusudur. Destanda, ne Akkan'ın ne de Kurmanbek'in kardeşi vardır. Bu iki yiğit kardeş özlemlerini ant içip kardeş olmayla gidermeye çalışmışlardır. “ant içerek kardeş olma” kavramını işlediğimiz destanlarda bu durum umumiyetle göze çarpmaktadır.

2.11.8.2.Kardeşsizlik

Destanda dikkatimizi çeken bir diğer kardeşlik kavramı “kardeşsizlik” kavramıdır. Destandaki “kardeşsizlik” kavramında kardeşsizliğinden yakınan Kurmanbek sevdiği kadın Kanışay'dır. Kanışay destanda;

*“Kaygılara kapıldım,
İçimdeki sırrı anlatayım,
Seni buraya getirdim.
Niyetini bozup babam,
Gönderecek oldu uzaklara,
Ağabey de yok kardeş de yok,
Hal hatırımı gidip soracak.
Tek başıma kalmışım,*

*Hatır için kim gelir,
Nasıl gitsin Bakburhan,
Yaşlı bir ihtiyar oldu.
Hiç kardeşim olmadı,
Bu bahtsızlıktan mıdır?
Ailenin tek çocuğu olmak,
Kara bahtlı olmak mıdır?
Arka çıkacak kimsem yok,
Tanrı kol kanatsız yaratmış,
Ağalarım olmazsa da
Bacılarım olsaydı tek,
...
Doğuştan yalnız kız olup
Bahtı bağlı ben miyim?
Geçim sıkıntısı çekip,
Bazılarında on çocuk,
Sağı solu düşünüp,
Acısını çekiyorum,
Esen misin abla diye,
Hatır soracak kardeş nerede?” (Mukasov 2013: 84)*

diyerek kardeşsizliğini ve bundan duyduğu acısını yengesine anlatmaktadır. Yalnız olmak hele hele bir kadın için çok zor bir durumdur. Destanda Kanışay’ın yalnızlığı artık canına tak etmiş ve yengesine bu yalnızlığını anlatmıştır.

Kardeşi olmayan Kanışay “tanrı kol kanatsız yaratmış” diyerek kardeşin ne denli önemli olduğunu, kardeşi olmayanın aksak bir insandan farkı olmadığını anlatmaya çalışmıştır.

2.11.9. Canış-Bayış Destanı

2.11.9.1.Kardeşler Arası Dayanışma

Kırgızların önemli destanlarından olan *Canış-Bayış Destanı*’nda, tezimizde kardeşlik kavramları arasında yer verdiğimiz “kardeşler arası dayanışma” kavramına rastlamaktayız.

Bozkır hayatının en önemli olgularında olan kardeş, kahramanın kolu kanadı gibidir. Kardeşi olmayan kahraman birçok zorlukla yüzleşmek zorunda kalmıştır. Kardeşi olan kahraman ise bu zorlukları daha kolay atlatabilmiştir. Nitekim *Canış-Bayış Destanı*'nda bu durumu, destanın başından sonuna kadar görmekteyiz.

Destanda ilk olarak ele aldığımız “kardeşler arası dayanışma” kavramına göre; Canış ve Bayış, babalarından düşmanlarının üzerine sefer yapmak için babalarından izin almak isterler. Bu izin sırasında iki kardeş dayanışma halinde olup babalarına karşı ağız birliği yaparlar (Akmataliyev-Mukasov 2013: 32-35). Destanın devamında Canış ve Bayış, babalarından aldıkları izinle yiğitleriyle beraber savaşa giderler. Savaş sırasında Canış ve Bayış, yiğitlerine önce kendilerinin savaşmaları gerektiğine dair birkaç söz söylerler (Akmataliyev-Mukasov 2013:58). Yine destanın ilerleyen bölümlerinde Canış, Ayaz adlı yiğitle teke tek savaşmaya çıkar. Canış, Ayaz'ı yaralar. Bunun üzerine Ayaz öfkelenerek Canış'a saldırmak ister. Çalılıkların arasına gizlenen Bayış aniden çıkar ve Ayaz'ı öldürür (Akmataliyev-Mukasov 2013: 62).

Destanda geçen “kardeşler arası dayanışma” kavramlarının özetlerini yukarıda vermeye çalıştık. Bu özetlerden de anlaşılacağı üzere Canış ve Bayış adlı kardeşler, tam bir dayanışma örneği göstererek babalarına, yiğitlerine ve düşmanlarına karşı birlik olmuşlardır.

Dayanışmanın ve beraberliğin olduğu her yerde başarı mutla bir unsurdur. Bu duruma örnek gösterebileceğimiz durumlar gerek gerçek hayatta gerekse işlediğimiz destanlarda oldukça çoktur. Bu destan da dayanışmanın ve beraberliğin insanı daha kuvvetli yaptığını gözler önüne koyan bir mahsul olarak karşımıza çıkmıştır.

2.11.9.2.Ağabeyin Sözü Dinlemeyen Kardeş

Destanda karşımıza çıkan bir diğer kardeşlik kavramı da “ağabeyinin sözünü dinlemeyen kardeş” kavramıdır.

Ağabey gerek tecrübesi gerekse yaşı itibarıyla kardeşe yol gösteren veya ona örnek olacak davranışlarda bulunması gereken bir kişidir. Destanlarda, halk hikâyelerinde veya günlük hayatta ağabeyinin sözünü dinlemeyen kardeşler yaptıkları işlerin sonucunda hüsrana uğramışlardır.

Canış-Bayış Destanı'nda ele aldığımız ‘‘ağabeyinin sözünü dinlemeyen kardeş’’ kavramı bu konuya örnek olacak bir olayı anlatmaktadır. Destanda, Canış kardeşine dönerek;

‘‘Kurban olduğum arslanım

Alsak ne olur azıcık

Et pişimine dek dinlenip

Yemek yesek biz de

Dinlenip dinçleşmez mi

Atlar su içip ot yiyip

Kaplan gibi saldırıp

İsteddiğimiz gibi kurduk işte

Gayreti tükenip güçten düştü işte

Kuşatıp gelen kalabalık düşman

Arslanım Bayış sözümü dinle

Köprüünün yanında ordu

Ordu sayısız gibi

Ayırıp nöbete koyduğu

Hususi gücü o gibi

Baksan göze görünmez

Onu kumanda eden

Han Sıyadat güçlü gibi

Bu tarafa saldırmadan bırakalım

Dinlendirip atları

O tarafa savaşa başlayalım.’’ (Akmataliyev-Mukasov 2013: 68)

der. Ancak kardeşi ağabeyi Canış'ın sözünü dinlemez ve düşmana saldırır. Bayış bu olay sonucunda Han Sıyadat'a esir düşer. Han Sıyadat, Bayış'ın ellerini ve ayaklarını bağlayarak ona işkence eder (Akmataliyev-Mukasov 2013: 68-73).

Bayış, ağabeyinin sözünü dinlememiş ve bunun sonucu olarak düşmana esir düşmüştür. Bayış'ın bu davranışı yapmasındaki en büyük etken, ağabeyinin Han Sıyadat'tan korktuğunu düşünmesidir. Halbuki ağabey Canış, kardeşini tehlikeden

korumak için onu engellemeye çalışmıştır. Destandaki bu durum bize, ağabeye yani büyüğün tecrübesine sözüne güvenilmesi gerektiğini göstermektedir.

2.11.9.3.Fedakâr Kardeş

Ağabeyinin sözünü dinlemeyen Bayış, Han Sıyadat tarafından esir edilir. Ağabey Canış, bu olay üzerine kardeşini kurtarmak için yola çıkar. Canış karşısına çıkan herkesi bir bir öldürüp kardeşi Bayış'ı tutulduğu yerden kurtarır. Bayış tutsaklık sırasında gördüğü işkenceden dolayı vücudunda çeşitli yaralar oluşmuştur. Canış, kardeşine bir ilaç hazırlayıp onu Bayış'a içirir. Bayış iyileştikten sonra iki kardeş otağlarına dönmek için yola çıkar. Ancak Han Sıyadat'ın avcıları Bayış'ı tekrar kaçıır (Akmataliyev-Mukasov 2013:73-77).

Yukarıda özetini verdiğimiz bölümde ağabey Canış'ın kardeşi Bayış için yaptığı fedakârlık dikkat çekmektedir. Kendisinin sözünü dinlemeyen kardeşini yine de kurtarmış, onu kurtarıırken çeşitli tehlikeler atlatmıştır. Bu bakımdan ağabey Canış'ın bu davranışını, tezimizde ele aldığımız kardeşlik kavramlarına göre “fedakâr kardeş” kavramıyla değerlendirebiliriz. Destanın devamında Bayış tekrar tutsak edilse de Canış'ın yaptığı fedakârlıklar göz ardı edilemez.

2.11.9.4.Hasret Çeken Kardeş

Destanda son olarak ele aldığımız kardeşlik kavramı “hasret çeken kardeş” kavramıdır.

Destanda, ikinci kez tutsak edilen Bayış'ın ardından ağabeyi Canış tarafından söylenen şu cümleler bize “hasret çeken kardeş” kavramını göstermektedir:

“Daha dün kahkaha atıp gezen

Derdi tasayı düşünmeyen oğlan

Düçar dert-kaygı

Kaderin yazmış kalemi

...

Bir kardeşim senden kaygılıyım

Perişan olup ömrü biterse

...

Bir kardeşim Bayış, yüzünü

Bir sarılıp görür müyüm?

Görüreceğimiz gün var mıdır?

Kucaklayıp öpüp yanağından.” (Akmataliyev-Mukasov 2013: 80-81)

Yukarıdaki mısralar, Canış'ın Bayış için hasret çektiğinin bir kanıtıdır. Kardeşinden ayrı düşen Canış, kardeşi için gözyaşı dökmekte, onun için endişelenmektedir. Canış'ın bu davranışından ve yukarıdaki mısra da geçen sözlerinden yola çıkarak Canış'ı, “hasret çeken kardeş” kavramıyla değerlendirmemiz doğru olacaktır.

2.12. Nogay Destanlarında Kardeşlik

Nogay destanları, şekil yönünden manzum-mensur karışıktır. Nogay destanlarının bu şekilde olması çalışmamızı daha da kolalaştırmıştır. Destanlarda ele aldığımız kardeşlik kavramları arasında; süt kardeşi, hileci kardeş, küçük kardeş, kan kardeş gibi kardeşlik kavramlarını işlemeye çalıştık. Bulduğumuz kardeşlik kavramlarını destana göre gruplayarak destanların akışına göre vermeye çalıştık.

Tezimizde incelediğimiz Nogay destanları şunlardır: *Aysın oğlu Ahmet Destanı, Azavnur Destanı, Bozyiğit Destanı, Edige Destanı, İdil Sultan Destanı, Er Çoban Destanı, Koplanlı Batır Destanı, Mamay Destanı, Tölegen ile Kız-Yibek Destanı.*

2.12.1. Aysıldın Ulı Ahmet/Aysın Oğlu Ahmet (Aysıldın Ulı Ahmet) Destanı

2.12.1.1.Kan Kardeş

Bu destanda Yanbek Han kızını Ahmet'e vereceken karar değiştirip Temir'e verir. Bunun üzerine Ahmet'in kan kardeşi Kerey oğlu Kercanbay hanı eleştirmek ve kan kardeşine destek olmak için kadeh kaldırıp;

Yakışıyor canlar yakışıyor

Ere devlet yağdığında,

İki devlet geldiğinde,

Argımak'ın ayağını,

Altın ile nallayıp,

*Gümüş ile çivileyip,
Kendi ipi dururken
Ham ipek ile bağlar mı?
Han doğrusun söylemiyor
Han yoksulluğa dönmüyor
İlin başı biz diyerek
İki yüzlü Yanbek
Önceki sözünü unutup
Aysıl'ın yiğit Ahmet'e gelince,
Bugalı Bay'ın oğluna,
Kan kusturup zehir içiren
Bugasına bakan kuluna
Taş demir gibi namerde
Kızını vermek yakışır mı?(Doğan, Güllüdağ 2014: 41).*

Diyerek kan kardeşine destek olur ve Han'ı bu sözlerle yerden yere vurur. Burada kan kardeşlik kavramının illa savaşla, bilek gücüyle olmadığı sözlerle de pekiştirildiği görülmektedir.

Yine aynı destanda Ahmet'in sevgilisi, Şaarbek'in kardeşleri Ahmet ve Şaarbek'i ayırmaya gelirler ancak Ahmet bütün kardeşleri öldürür. Yine burada öz kardeşliğe ait kavramlara rastlamaktayız. Öz kardeşler ölüm uğruna kardeşlerini babalarının isteği üzerine almaya giderler ve sonucunda ölümle karşılaşır. Burada Ahmet ve Şaarbek birbirlerini sevmektedir. Ancak Şaarbek'in kardeşleri sırf babaları istedi diye Şaarbek'i almaya giderler Şaarbek'e göre bu kardeşler haindir ve ölümleri haktır. Ancak babalarına göre ise Şaarbek haindir ve kardeşleri de babalarıyla aynı fikirdedir ve bundan dolayı Şaarbek'in ölümü haktır.

2.12.2. Azavnur Destanı

2.12.2.1.Küçük Kardeş

Kalmırza Bey ülkesinde yaşayan erenleri kendi öz serbestliğine bırakmaz bu sebeple Azavnur'a gelir ve Azavnur'u kendisiyle yağma yapması için tehdit eder.

Azavnur'da annesi, babası ve kardeşinden müsaade ister. Kardeşiyle arasında geçen bu diyalogu öz kardeşli formu içerisinde işleyebiliriz. Bu diyalog şöyledir:

*Benimle bir kuşakta yaşayan,
Bir kadehte kaymak söküp yiyen,
Bir yerde tanyakulan gibi tepişen,
Bir memeden dalaşıp meme emen,
Dost içinde şaşırduğunda danışan,
Düğün içinde beraber oynayıp yürüyen,
Ülke içinde çok temaşa görüşen,
Kardeşim al sağlık ile kalk şimdi,
Mirzaların, öyle canım mirzası
İçinde it nesilli tazısı?
Kalmırza adlı kinini dikti diye,
Dediğini yapmazsam evi yıktı diye,
Dinmeyen öfkesi bizden çıktı diye,
Kardeşim, atlanırım ne söylersin?
Diye kardeşine danışır. Kardeşi de Azavnur'a;
Var, var, ağabeyim var, ağabeyim,
Vardığında bahtın senin açılsın,
Sen alırım dediğinde,
Düşman kalenin kapıları açılsın,
Sen atlan iyilerin yoluna,
İyi dön kardeşinin eline,
Beşiğinde senin için söyleyen,
Beş yaşında senin için gelişen,
On yaşında oraya varıp görüşen,
On beşimde otağıma getiren,
Ak örtüsünü kara yere sürüten,
Atımın özünü tutup eğiten,
Ak köşesine kara sinek konmayan,
Ak yürekten beddua edeni onmayan,
Kardeşim al sağlıklı kal şimdi*

Mirzaların, tümü canım mirzası (Doğan, Güllüdağ 2014: 59-60).

Diyerek kardeşinden iyi dilekler ve destur alması burada işlenmiştir. Ancak burada dikkati çeken unsur küçük kardeş kavramıdır. Küçük kardeşin yol göstericiliği ve akıl danışılan biri olması diğer Türk destanlarında olduğu gibi Nogay destanlarında da karşımıza çıkmaktadır. Küçük kardeş abisine doğru yoldan ayrılmaması için yol göstermektedir.

2.12.3. Bozyiğit Destanı

2.12.3.1.Süt kardeşi

Bu destanda Bozyiğit düşünde görüp âşık olduğu Savbavmal'ı arayıp bulur ve onunla evlenmek için planlar yapar ancak babası Savbavmal'ın Bozyiğit'le evlenmesine razı olmaz ve düşünde Bozyiğit'i öldürmeyi planlamaktadır. Süt kardeşi Kemal Bozyiğit'e bu durumu haber ederek Bozyiğit'i kurtarır. Bozyiği Savbavmal'ın babasından kaçmaya başlar. Bozyiğit'i gören yaşlı bir adam durumu Han'a bildirir. Han'ın adamları Bozyiğit'in bulunduğu yere varmak üzereyken Bozyiğit süt kardeşiine;

*Ey can dostum, yakın gel,
Sözümü san söyleyeyim,
Ecel geldi bu başa,
Allah, ömrünü söyleyeyim,
Senden başka dostum yok,
Sırrımı kime söyleyeyim,
Hey can dostum, can dostum*

.....
*Sen evine vardığında
Ata-ananı gördüğünde,
Bizden haber soran olursa*

....
Benden selam verirsin (Doğan, Güllüdağ 2014: 67-68).

Diyerek süt kardeşiyle anasına dostuna selam yollamaktadır. Burada süt kardeşiinin Bozyiğit'e açık bir yardımını görmemekteyiz ancak hem yukarıda hem de

aralarındaki yazışmada süt kardeşi Bozyiğit'i hem ölümden kurtarmakta onu uyararak hem de kendisi öldüğünde ailesine selam söylemesi için ona bir görev vermektedir. Buradan anlaşılan süt kardeşi formunun her zaman kahramana kılıçla, kalkanla yardım etmesi değil bazen de onu uyarması ve de annesine babasına selam iletmesi ile yardım ettiğini görmekteyiz.

Bozyiğit han tarafından asıldıktan sonra Kemal süt kardeşinin mezarının başına gelip oradan günlerce ayrılmaz. Bu bize kardeşliğin sadece kanla olmadığı süt kardeşi olanlarında öz kardeş gibi yakın olduğunu gösterir.

2.12.4. Edige Destanı

2.12.4.1.Süt kardeşi

Bu destanda Edige'nin babası Kutlı-Kaya oğlunu Toktamış Han'ın gazabından korumak için çocuğunu yilkıcının karısına bırakır. Ancak çok geçmeden Toktamış Han durumdan haberdar olur ve Edige'yi getirmesi için yilkıcıya haber salar. Yilkıcı diğer oğullarından birini Edige diye Toktamış Han'a götürür ve Toktamış Han oğlancığı oracıkta idam eder. Bu destanda anlattığımız bu durum süt kardeşilerin sadece yardım etmediği birbirleri için ölmesi kardeşliğin önemini bir kez daha vurgulamaktadır.

Bu destanda kardeşler küçük olduğundan onlar için kararı ebeveynler vermektedir. Nitekim Edige'nin yerine ölen süt kardeşi de ebeveynlerin kararı neticesinde olmuştur.

2.12.5. Edil Soltan/İdil Sultan Destanı

2.12.5.1.Kardeşler Arası Dayanışma

Bu destanda Kırım Han'ı İdil Sultanı öldürmek için yola çıkan iki kardeş Karasay ve Kazıy'ın üzerinde durduk. Karasay ve Kazıy babasının intikamını alamayan İdil Sultan'ı öldürmek isterler. Bunun üzerine iki kardeş oturup konuştuktan sonra yola koyulurlar.

Kardeşler arası dayanışma formu içinde ele aldığımız bu destanda Karasay ve Kazıy birbirlerini yalnız bırakmazlar ve birbirlerinin arkasını kollarlar. Birbirlerine yardımcı olan kardeşler destanın sonunda destanın başkahramanı İdil Sultan öldükten

sonra bile yaşamaya devam ederler. Buradan kardeşin çok önemli olduğunu birbirlerini kollayarak beraber hayatta kaldıklarını bize gösteriyor. Kardeşi olmayan İdil Sultan kendi yanlış kararları neticesinde hayatından oluyor.

2.12.6. Er Şoban/Er Çoban Destanı

2.12.6.1.Yoldaş

Destanlarda kardeşlik kavramının yanında “yoldaş” kavramına da değinmek gerekmektedir. Bundan dolayıdır ki, Er Çoban destanında, kardeşlik kavramından ziyade “yoldaş” kavramına rastlamaktayız. Er Çoban Kavtavlı Beygazi tarafından yilkısı çalınan Nogay’ın peşinden yedi yoldaşıyla gider. Yedi yoldaş Kavtavlı Beygazi’den yilkıları alırlar.

Burada işlememiz gereken form yoldaşlıktır. Bur formda yoldaşlar tıpkı kardeşler gibi birbirlerinin arkasını kollar, hatta birbirleri için ölümü bile göze alırlar.

2.12.7. Koplanlı Betir/Koplanlı Batır Destanı

2.12.7.1.Kardeşsizlik

Kardeş insanın hayatında genellikle yardımcı olmuş onu türlü sıkıntılardan kurtarmıştır. Kardeşsizlik kahramanın en büyü sorunlarından bir tanesidir. Kardeşi olmayan kahramanlar destanlarda bu durumu şikâyet eder. Nogay destanlarından olan Koplanlı Batır destanında da bu durum göze çarpmaktadır. Koplanlı Batır bu durumu şöyle şikâyet eder:

Yanımda er kardeşim yok gibi

Anadan yalnız doğan kahraman idik

Gel beriye deyip bizimle

Güç sınanan yerlere

Göğüsten geçmeyen dert idik

Onlara söz söylemeye kimsem yok

Çevrem bana bugün düşman oldu

Altımdaki küren atım gittikten sonra

Kahramanlık ile işim yok

Çevrem isterse düşman olsun
Kuvvetli iki elim sağ olsun
Kaburgası kalın küren at
Kötü günde ben seni nereden bulayım
Seni nerden tutup bineyim?
Bunaldığım gün kimin evine gireyim
Yazıda yalnız yürüyen bir başım
Tanrım olsun yoldaşım (Doğan, Güllüdağ 2014: 168).

Yukarıda da görüldüğü gibi kahraman kardeşsizliği, yoldaşsızlığı şikâyet etmektedir. Kardeşsiz olan kahraman kardeşi, yoldaşı gibi gördüğü atını kaybetmiş ve bu durumu tanrıya şikâyet etmektedir. Tanrım olsun yoldaşım diyerek bu dünyada tanrısından başka kimsesinin olmadığını anlatmaktadır. Buradan da anlaşılacağı üzere destanlarda kardeşsizlik veya yoldaşsızlık genellikle işlenen bir durum olmuştur. Bundan şikâyet eden kahramanlar destanın sonunda genellikle başarısız olmakta yahut ölmektedir. Nitekim bu destanın sonunda da kahraman yani Koplanlı Batır ölmüştür.

2.12.8. Mamay Destanı

2.12.8.1. Birleştirici, Bütünleştirici Kardeş

Bu destanda Musa adlı birinin iki karısından 12 oğlu olur. Bu çocukların geleceğini görmek için dostu Asan-Abız'ı çağırır. Asan-Abız Mamay'ın en zeki olacağını kardeşi Orak'ın ise deli-dolu olacağını söyler. Musa'nın ölümünden sonra Mamay kardeşlerine hem analık hem babalık yapar.

Burada Mamay birleştirici kardeş rolünü oynamaktadır. Destanda baştan sona kadar kardeşlerine sahip çıkan Mamay onları her türlü tehlikeden korumaya çalışır. Orak'ı gelişimini tamamlaması ve dizginlemesi için ihtiyar bir adamın yanına verir.

Destanda Nogay töresinin izleri açıkça belli olmaktadır. Örneğin; Mamay kardeşleriyle ava gider. Avda kardeşleri Mamay'ın sözünü dinlemezler. Avdan dönerken Mamay yolda su dolduran bir kadına durumu anlatır ve kadın töreyi anlatarak ağabeylerinin yani Mamay'ın sözünü dinlemeleri için kardeşleri uyarır.

2.12.8.2.Üvey Kardeş

Mamay'ın üvey kardeşleri ve Mamay'ın öz kardeşleri arasında her zaman bir çekişme ve kıskançlık olmaktadır. Burada üvey kardeşlik kavramını görmekteyiz. Bilindiği üzere üvey kardeşler arasında genellikle bir çekişme, kıskançlık olmaktadır. Aynı durum bu destanda da görülmektedir. Mamay'ın üvey kardeşleri ve Mamay'ın öz kardeşleri arasında çekişme destanın başından sonuna kadar sürmektedir.

2.12.8.3.Hileci Kardeş

Destanda göze çarpan bir diğer form ise “hileci kardeş” formudur. Destanda bu görevi üstlenen kardeş ise, en küçük kardeş İsmail'dir. İsmail hem üvey kardeşleriyle hem de öz kardeşleriyle araya fitne sokup onların birbirini öldürmesini istemektedir. Bunun sebebini ise şöyle yorumlamak doğru olacaktır; kendisi hem hanlığı hem de babasından kalan mala, mülke tek başına sahip olacaktır. Ancak Mamay ölene kadar bu amacına ulaşamamış, Mamay öldükten sonra başa geçen Orak'ı kardeşi Kelüv'e öldürtmüş, Kelüv'ü de kendisi öldürerek han olmuştur.

Bu destanda dikkati çeken en önemli unsur küçük kardeşin hileci ve fitneci olmasıdır. Çünkü diğer Türk destanlarına baktığımız zaman küçük kardeş genellikle en zeki ve ülkeyi, hanedanlığı tek başına yöneten olmuştur. Ama bu destanda büyük kardeş en zeki olurken, hileci kardeş en küçük kardeş olmuştur.

2.12.9. Tölegen Men Kız-Yibek/Tölegen İle Kız-Yibek Destanı

2.12.9.1.İntikam Alan Kardeş

Bu destanda, günümüzde daha çok Doğu Anadolu Bölgesi'nde görülen kardeş veya ağabey öldükten sonra kadının, kayınbiraderi ile evlenmesine rastlıyoruz.

Bazarbay adında bir adamın, Tölegen ve Sansızbay adında iki oğlu vardır. Tölegen evlilik çağına gelince uzak diyardan bir kız alır. Kızı aldıktan sonra Biykecan adında kızın başka bir sevdiği tarafından öldürülür. Ağabeyinin vasiyeti, karısının kardeşi Sansızbay ile evlenmesidir. Ancak Sansızbay ağabeyinin intikamını aldıktan sonra ağabeyinin karısı ile evlenir.

Bu destanda Dede Korkut hikâyelerinde de rastladığımız intikam alınmadan toy (düğün) olmaz anlayışına rastlıyoruz. Ağabeyi öldürülen Sansızbay ağabeyinin intikamını alır ve ağabeyinin vasiyeti üzerine yengesini ortada koymayarak onunla evlenir.

2.13. Özbek Destanlarında Kardeşlik

Bir milletin destanları, o milletin toplum yapısını, aile yapısını, kültürünü, gelenek ve göreneklerini gösteren edebî mahsullerdir. Bu bakımdan destanlardaki kardeşlik kavramları da kardeşler arası ilişkileri, mücadeleleri göstermektedir.

Özbek destanlarını konu aldığımız bu bölümde destanlardaki kardeşlik kavramlarını kardeşler arası ilişkilere göre tasnif etmeye çalıştık. Tezimizde incelediğimiz Özbek destanları şunlardır: *Erali ve Şirali Destanı*, *Huşkeldi Destanı*.

Özbek destanlarında geçen kardeşlik kavramlarını ağırlıklı olarak *Erali ve Şirali Destanı*'ndan derledik. Bu destanın en önemli özelliği Özbeklerin en hacimli destanı olmasıdır. Bu destandaki ve diğer Özbek destanlarındaki kardeşlik kavramlarını şu şekilde sıralayabiliriz:

2.13.1. Erali ve Şirali Destanı

2.13.1.1. Fedakâr Kardeş

Özbeklerin en hacimli destanlarından olan *Erali ve Şirali Destanı* iki kardeşin maceralarını, yiğitliklerini, fedakârlıklarını konu edinen bir destan olarak karşımıza çıkmaktadır.

Destanda karşımıza ilk olarak, kardeşlik kavramları arasında ele aldığımız “fedakâr kardeş” kavramı çıkmaktadır.

Destanda, üvey anneleri tarafından atılan iftiraya maruz kalan iki kardeşe babaları tarafından idam cezası verilir. Bunun üzerine iki kardeş dar ağacına götürülür. Cellatlar önce küçük kardeş Şirali'yi öldürmeye niyetlenir. Ancak ağabey Erali bu duruma itiraz ederek, kendisinin ilk olarak öldürülmesini cellatlardan ister. Cellatlar ağabeyin bu isteğini kabul ederler. Erali'nin bu isteği destanda şu şekilde anlatılmaktadır:

*“Ey, cellat, işit bu feryadımı,
Gelip kes önce benim başımı,
İnletmeyin benim tenimi leşimi,
Yanımda öldürmeyin kardeşimi.
Sizlere tesir eder mi bu sözüm,
Benden küçüktür o garip kuzun,
Hem ölmek önce bana lazım,
Akıttığınız kanı görmesin gözüüm.”* (Fedakâr 2009: 207)

Destanın devamında cellatlar masum iki kardeşi öldüremez ve babalarından habersiz olarak kardeşleri bırakırlar (Fedakâr 2009: 113-257).

Erali'nin önce ölmek istemesi, kardeşini biraz da olsa fazla yaşatmak istemesini kardeşler arasındaki fedakârlığa örnek olarak gösterebiliriz. Erali'nin kardeşi Şirali'ye bu denli düşkün olması, onu korumak istemesi ağabeylik vasfının bir gereğidir. Erali yaptığı bu davranışla kardeşlik kavramlarından “fedakâr kardeş” kavramıyla nitelendirilmeyi hak etmiştir.

2.13.1.2.Kardeşler Arası Dayanışma

Destanda karşımıza çıkan bir diğer kardeşlik kavramı “kardeşler arası dayanışma” kavramıdır.

Destanda, cellatların elinden kurtulan kardeşler Bağdat'a gitmek üzere yola çıkarlar. Yolda giderken kardeşlerin birbirine söylediği şu sözler kardeşler arası dayanışmaya güzel bir örnek teşkil eder:

*“Uzaklarda kaldı babamın kalesi,
Kime ulaşır bu gençlerin sesi,
Issız çöllerde olduk dilencilerin sefili,
Kan ağlarım ağabey senden ayrılmam.
Ayrıldım yârim ile dostumdan,
Garip oldum, anam çıkmaz akılımdan,
Hem ayrıldım iki tulpar atımdan,
Onlardan ayrıldım senden ayrılmam!”* (Fedakâr 2009: 265)

Küçük kardeş Şirali'nin bu sözleri ve kaygıları üzerine ağabey Erali şu sözleri söyleyerek kardeşini rahatlatmaya çalışmıştır:

*“Aziz başa düştü iftira belası,
Kötü oldu onun asılsız kavgası,
Yürümenin mutlak olur faydası,
Gül yüzünü sarartma kardeşim!
Bu meydanda yürürüz böyle ağlaşıp,
Gönlümü viran etme yanıp tutuşup,
Bir gün varırız Bağdat eline ulaşıp,
Sen bu kadar üzülme kardeşim.”* (Fedakâr 2009: 267)

Ağabey Erali'nin bu sözleri üzerine Şirali'nin yüreği bir nebze olsun soğur ve yollarına devam ederler (Fedakâr 2009: 263-269).

Yukarıdaki diyalogda ağabeyin kardeşini rahatlatmaya çalışması, kardeşin ise hem ağabeyi hem de kendisi için endişelenmesi kardeşler arası dayanışmaya bir örnek teşkil etmektedir. Bu bakımdan destanın bu bölümünü kardeşlik kavramlarından “kardeşler arası dayanışma” kavramıyla değerlendirebiliriz.

2.13.1.3.Hasret Çeken Kardeş

Destanda son olarak karşımıza çıkan kardeşlik kavramı “hasret çeken kardeş” kavramıdır.

Destanda, iki kardeş cellatlardan kurtulduktan sonra Bağdat'a gitmek üzere yola çıkarlar. Bir süre yürüdükten sonra iki kardeş dağda uykuya çekilirler. Kardeşler uykudayken kervancılar ağabey Erali'yi kaçırlar. Küçük kardeş Şirali uyandıktan sonra ağabeyini göremez. Erali kervanla beraber Bağdat'a gelir ve burada hükümdar olur. Hükümdar olduktan sonra yanında bulunan vezirlerinden birine şu sözleri söyleyerek kardeşine duyduğu özlemi dile getirir:

*“Acıdılar bize, kurtulduk beş yüz cellattan,
Bu başıma geldi uykudan, gafletten,
Namaz vakti gafil uykuya yatmıştım,
Ayrıldım kardeşimden güç, kuvvetimden.*

*İbret almak gerek Şirin Ferhat'tan,
Ümidim yok dünyadaki devletten,
Kardeşim vardır, üstün idi evlattan,
Beni koruyan kardeşimden ayrıldım.”* (Fedakâr 2009: 287-289)

Erali'nin vezirine bu şekilde dert yanması kardeşine olan hasretinin ve kavuşma arzusunun bir kanıtıdır. Destanın devamında Şirali'nin de hasretlik çektiği anlaşılmaktadır. Aradan yedi yıl geçer. Erali ve Şirali birbirlerini göremez. Bir gün Şirali pazarda balık satarken bir bakkala ağabeyine olan özlemini şu dizelerle anlatır:

*“Yırtuktur benim gömleği, çapanım,
Yedi yıldır zorlanır benim canım,
Ayrı düştü benden kardeşim,
Müşkül işler geldi başıma.
Yedi yıldır yürürüm, arayıp,
Gül yüzüm solup, bağrım yanıp,
Bulamadım ağabeyimi haber alıp,
Müşkül işler geldi başıma.”* (Fedakâr 2009: 293)

Yukarıdaki dizelerden de anlaşılacağı üzere iki kardeş birbirlerine karşı çok büyük bir özlem duymaktadır. Destanın bu bölümünde görülen kardeşler arası bu diyalogu, kardeşlik kavramlarında “hasret çeken kardeş” kavramıyla değerlendirebiliriz.

2.13.2. Huşkeldi Destanı

2.13.2.1. Kardeşsizlik

Gerek Orta Asya Türk toplumlarında gerekse Balkan ve Anadolu coğrafyasında oldukça fazla Köroğlu ve Köroğlu ile benzer anlatımlar mevcuttur. Bu anlatımlardan biri de Özbek Türklerine ait olan *Huşkeldi Destanı*'dir.

Destanı tezimiz açısından incelediğimizde, karşımıza kardeşlik kavramları içerisinde işlediğimiz “kardeşsizlik” kavramı çıkmaktadır. Buna göre; Köroğlu bir gece yarısı uyurken uykusu kaçır ve şu sözleri söyleyerek kardeşsizliğinden duyduğu sıkıntıyı dile getirir:

“Peyda olup iki cevher taneden,

*Kanat açıp uçup menzilhaneden,
Sadece kendim peyda olup anadan,
Böyle gelip gittim şu dünyadan.
Dirlik, “Diri esirde nefes yok”,
Ben erim, lakin dönecek yerim yok,
Ben ölsem yerimde yok nişanım,
Ağabeyim, kardeşlerim, ablam oğlum yok.” (Mirzayev-İşankul 2011: 243)*

Yukarıdaki dizelerden de anlaşılacağı üzere Köroğlu, hem kardeşsizliğinden hem de çocuksuzluğundan şikâyetçidir. Köroğlu'nun bu denli yalnızlık çekmesi hemen hemen Türk destanlarında, kardeşi, ağabeyi olmayan destan kahramanlarının genel özellikleri arasında gösterilebilir. Köroğlu'nun destanda, “ablam, ağabeyim, kardeşlerim yok” diye serzenişte bulunması, Köroğlu'nu kardeşlik kavramlarından “kardeşsizlik” kavramıyla değerlendirmemize imkân vermiştir.

2.14. Şor Destanlarında Kardeşlik

Bu bölümde, Şor destanlarında geçen kardeşlik kavramlarını ele almaya çalıştık. Şor destanlarında, kardeşlik kavramlarının yanı sıra karşımıza çıkan bir diğer olgu, “evlatsızlık” olgusudur. Evladı olmayanların evladı olması için tanrıya yalvarması ve bunun sonucunda tanrı tarafından verilen evladın yenilmez bir kahraman olması da dikkatimizi çekmiştir. Bu olgu, hemen hemen bütün Türk destanlarının en önemli konusudur.

Şor destanlarında, kan kardeş, kıskanç kardeş, intikam alan kardeş, kurtarıcı kardeş, abla gibi kardeşlik kavramlarıyla karşılaşmaktayız.

Tezimizde incelediğimiz Şor destanları şunlardır: *Ak Kağan Destanı, Ak Ölen ile Kır Ölen Destanı, Altın Sırık Destanı, Aran Taycı Destanı, Ay Mögö Destanı, Kağan Argo Ablalı Kağan Mergen Destanı, Kağan Pergen Destanı, Karattı Pergen Destanı, Delikanlı Destanı.*

2.14.1. Ak Kan/Ak Kağan Destanı

2.14.1.1.Abla

Bu destanda, “Abla” kavramına rastlamaktayız. Buna göre destanda; Ak Kağan av dönüşünde hanımı ve çocuklarıyla beraber yemeğini yerken Ak Kağan’ın kızı kardeşine şöyle seslenir:

“Hey, kardeşim atan yaşına dek, adını namını koydurtmadan ihtiyarlayacak mısın? Bugünkü günde ak bozkıra çıkıp adını koydurup, namını verir.” (Ergun 2006: 156) diyerek kardeşine yiğitlik yapıp ad koydurması gerektiğini söyler. Bu duruma biz Dede Korkut’ta çokça rastlıyoruz. Ak Kağan’ın kızı kardeşine yiğitlik yapıp ad koydurmasını istemesi, kardeşini daha üstün bir mertebede görmek istemesiyle yorumlayabilir.

Destanın diğer bölümlerinde iki kardeş arasında şöyle bir konuşma dikkatimizi çekmektedir: *“Hey, Altın Tayçı kardeşim bugünkü günde biz ikimiz iki ata binip altın kazığın dibinden birlikte ayrılalım. Ben alttaki yerin altından yedi defa dolaşım, mal kaçıtırırım. Sen üstteki ak dünyadan dokuz dolaşım mal kaçıtır. Dokuz gün sonra altın otağa dönüp gelelim.”* (Ergun 2006: 157-158). Bu konuşmada dikkatimizi çeken unsur; kız kardeşin yedi defa dolaşması, erkek kardeşin ise dokuz defa dolaşmasıdır. Kız kardeşin yaşça büyük olmasına rağmen kardeşinin erkek olmasından dolayı en büyük payı ona bırakmıştır. Ayrıca destanda kız kardeşin de erkek kardeşi gibi sefere çıkıp mal kaçırmaması Şorlarda kadın-erkek eşitliğine dayalı bir yapının varlığını bize göstermektedir.

Destanın başka bir bölümünde ise, Altın Tana kardeşi Altın Tayçı’ya, bir kız bulup evlenmesini söyleyerek ona hem annelik, hem de babalık yapmaktadır. Destanda kardeşler arasındaki dikkatimizi çeken bir diğer unsur da, kız kardeşin erkek kardeşine öğüt vermesi ve onu koruyup kollamasıdır. Diğer Türk destanlarında bu durum karşımıza nadir olarak çıksa da Türklerdeki abla-kardeş ilişkisinin, ağabey-kardeş ilişkisinden bir farkı olmadığını gösterir.

2.14.1.2.Kan Kardeş

Destanda, kan kardeşi formuna da rastlamaktayız. Bildiğimiz üzere kan kardeşi olmanın bazı ritüelleri vardır. Destanda bu ritüeller tam olarak Şor geleneğine göre uygulanmıştır. Buna göre; Altın Tayçı'nın oğlu Aba Kulak ile Eres Tayçı kan kardeşi olmaktadır. Kan kardeşi olma esnasında gerçekleşen ritüel ise; oklarını değiştirmek, baş parmaklarını kesip birbirlerinin emmek, olarak karşımıza çıkmaktadır. Destanda bu iki yiğit kan kardeşi olduktan sonra aralarında şöyle bir diyalog geçmektedir:

“Buradan iki yana bölünüp gitmek gerek. Çaş Köök rastlansa Aba Kulak’a tutup verilmeli.” (Ergun 2006: 186) diyerek birbirlerine söz verirler. Burada yiğitlerin aradığı sevgilileridir. Öz kardeş olmasa da kan kardeşler birbirlerine namuslarını emanet edecek kadar güvenmektedir. Bu da kan kardeşliğin öz kardeşten farksız olduğunu bize anlatmaktadır.

2.14.1.3.Kurtarıcı Kardeş

Destanın devamında, sevgililerini aramaya devam eden iki yiğitten Aba Kulak iki kız tarafından hile ile kandırılıp esir edilir. Bunu duyan kan kardeşi Eres Tayçı, Aba Kulak'ı bulunduğu yerden kurtarır. Bunun üzerine Eres Tayçı, Aba Kulak'a öğüt tarzında birkaç kelime söyler:

“Hey, Aba Kulak dost, yiğitler yiğidi yaratulandan sihir, büyü bilmedin! Sihir, büyü bilseydin büyük küçük iki kızı ben nasıl vurduysam, sende öyle fiskelerdin.” (Ergun 2006: 188). Bu cümlelerden anlaşılan kan kardeş kan kardeşini zor durumdan kurtarmış ve onu hem övmüş, hile bilmediği için, hem de hilelere karşı uyarmıştır. Ayrıca burada Eres Tayçı kan kardeşini kurtarıırken sihir ve büyü kullandığı da aşikârdır. Destanda sihir ve büyü ile anlatılan bu durum belki de bir hile de olabilir. Ancak bizim burada yapabileceğimiz en doğru yorum; Şor destanlarında sihir ve büyü önemli bir yer kaplamaktadır.

2.14.1.4.İntikam Alan Kardeş

Destanın bir diğer bölümünde, Aba Kulak'ın kan kardeşi Eres Tayçı, Çaş Salgın adlı yiğitle tutuşur. Bu mücadelenin sonunda Çaş Salgın, Eres Tayçı'yı öldürür. Bu durumu duyan Aba Kulak, kan kardeşinin intikamını almak için Çaş Salgın'la mücadeleye

eder. Mücadelenin sonunda Aba Kulak, kan kardeşinin intikamını alır, Çaç Salgın'ı öldürür. Bu durum bize kan kardeş bile olsalar, Aba Kulak ve Eres Tayçı, tam anlamıyla bir kardeşlik örneği sergilemektedir. Birbirlerinden başka bir dayanağı olmayan iki yiğit, ölene dek birbirlerine destek olmuştur.

2.14.2. Ak Ölen me Kır Ölen/Ak Ölen ile Kır Ölen Destanı

2.14.2.1.Kıskanç Kardeş

Bu destanda, iki kardeş arasındaki kıskançlık formuna rastlıyoruz. Ak Ölen ile Kır Ölen kardeşlerdir. Kır Ölen ağabeyi Ak Ölen'i kendinden daha üstün yaratıldığını düşünmektedir ve bu düşüncesini şu sözlerle dile getirir:

“Seni neden böyle tek yaratıcı yaratmış? Bu ak dünyanın hayvanı-kuşu, halkı neden seni izler? Seni üstün yaratıldığından izlerler ve bu durumdan canım sıkılır.” (Ergun 2006: 214) diyerek ağabeyini açıkça kıskandığını dile getirir. Destanda Kır Ölen ağabeyi Ak Ölen'i kıskanmasına rağmen, ağabeyi ağabey gibi davranarak kardeşini böyle olmadığına ikna etmeye çalışır ve onu teselli eder. Bu kıskançlık formu Türk destanlarının çoğunda umumiyetle yer almaktadır ve bu durum kardeşler arası ilişkide önemli bir olgudur.

2.14.3. Altın Sırık Destanı

2.14.3.1.Kardeşsizlik

Destan, Altın Sırık adlı kahramanın yiğitliklerini ele almaktadır. Ancak destanda Altın Sırık'ın babası Altın Kağan çocuksuzluğun yanı sıra kardeşsizlikten de dem vurduğunu şu sözlerle anlatmaktadır:

*“Bağrımızdan çıkan balamız yok,
Dışarıdan gelen kardeşimiz yok,
Uzaktan gelir yandaşımız yok,
Yakından gelir dayanağımız yok.”* (Ergun 2006: 235).

diyerek kardeşsizliğin acısını anlatmaktadır. Yorumumuza göre; buradaki asıl serzeniş evlatsızlıktır. Destanlarda evladı olmayan destan kahramanlarının, bu özlemi kardeşleriyle giderdiği görülmüştür. Ancak Altın Kağan'ın hiçbirine sahip olmaması bu özlemi perçinlemektedir.

2.14.4. Aran Taycı Destanı

2.14.4.1.Kız Kardeş İçin Savaşan Kardeş

Bu destanda, Aran Taycı evlenmek ister ve yedi ağabeyi olan Oçı Karakçın adlı kıza âşık olur. Sınanmak için Oçı Karakçı'nın diğer talibi ile dövüşür. Dövüşü kazanır ancak ağabeyleri kardeşlerinden ayrılmak istemezler. Bunun üzerine yedi ağabey ile Aran Taycı savaşır ve ağabeyleri öldürüp Oçı Karakçı'yı alır. Bu olayda dikkatimizi çeken unsur; ağabeylerin kız kardeşleri için ölümü göze almalarıdır. Ağabeyler, kız kardeşlerini Aran Taycı'ya vermemek için ölürler. Burada ağabeylerin Aran Taycı ile mücadelesinin asıl sebebini, ağabeylerin kız kardeşinden ayrılmak istememesi şeklinde yorumlamak daha doğru olacaktır.

2.14.5. Ay Mögö Destanı

2.14.5.1.Kan Kardeş

Destanda, Ak Molat ve Ay Mögö'nün kan kardeş oldukları vurgulanmaktadır. Kan kardeşler arasındaki bağlılığı, bu destanda da görmekteyiz.

Örneğin; Ay Mögö, düşmanla savaşmak için yola çıkar ancak, kan kardeşi Ak Molat'ı düşünerek; *“Onun zırhı yok, o ölüp kalır.”* (Ergun 2006: 324) diyerek kan kardeşi korkar. Ancak Ak Molat; *“Zırhım olmasa da gideceğim.”*(Ergun 2006: 324) diyerek kan kardeşi Ay Mögö'yü yalnız bırakmaz ve savaşır. Savaşın sonunda iki dost zaferle dönerler.

Kardeşler arası bağlılık, destanda kan kardeşler arasında görülmektedir. Vurgulanan o dur ki, ant içip kan kardeşi olan yiğitler, asla birbirlerini bırakmazlar. Ne yaşayacaklarsa beraber yaşarlar. Bu durumu da destanda aynen görmekteyiz.

2.14.6. Kan Argo Peçelig Kan Mergen/Kağan Argo Ablalı Kağan Mergen Destanı

2.14.6.1.Abla

Destan, adından da anlaşılacağı üzere abla-kardeş arasında geçen ve kardeşin yiğitliğini konu alan bir destandır.

Kağan Mergen otağından baktığı zaman dünyanın her tarafını görmektedir. Bir gün otağından dışarı bakarken, bir zalimin iki kardeşe zulüm ettiğini görür ve ablasından destur alarak o zalimle vuruşmaya gitmek ister. Ancak ablası ona izin

vermemesine rağmen, Kağan Mergen kılıcını kuşanıp yola çıkar. Abla-kardeş arasındaki diyalog şöyledir:

“Hey, bir tanecik kardeşim Kağan Mergen, bu ak dünyada iki kulak neyi duymaz, iki göz neyi görmez! Görüp gördüğünü, duyup duyduğunu izlersen, ata sakalın, düşünüyü kaplayıncaya kadar yürürsün de, ata yurduna dönüp gelemesin! Başkası için tutuşursan, özünün kesildiğini bilemezsin! Başkası için tutuşursan, başının koştüğünü bilemezsin. Yabancı tutuşursan, ırağa gidersin!” (Ergun 2006: 329). Bunun üzerine Kağan Mergen ablasına; *“Hey, Kağan Argo abla alp denen kişinin varacağı yolu, ayrı örgülü kadın kişi, sen mi engelleyeceksin!”* (Ergun 2006: 329) diye karşılık verir.

Bu diyalog bize, ablanın kardeşini korumak istemesini göstermektedir. Kardeşine, bilmediğin, tanımadığın insanlar için savaşırsan canından, malından olabilirsin, diyerek onu kararından vazgeçirmeye çalışmaktadır. Ancak kardeşi, vazgeçmeyi yiğitlikten de vazgeçme olarak gördüğünden ablasını dinlememiştir.

Destanda, kardeşler arası ilişkide ablanın anne görevi görerek, koruma içgüdüsüyle cevap verdiği aşikârdır. Destanın diğer bir bölümünde ise, haraç istemeye gelen Kara Mükü'nün elçisini gönderen Kağan Mergen, onun mülküne gitmeye karar verir ve bunun üzerine abla-kardeş arasında şöyle bir konuşma dikkat çekmektedir:

“Hey, Kağan Mergen kardeşim, Kara Mükü'nün yerine neden gideceksin? Eğer Kara Mükü'nün yerine gidersen, bahadırların çoğu Kara Mükü'nün yanını tutacaktır, sen yalnız kalacaksın. Eğer sırtüstü yatıp ölürsen, yüzüstü çevirecek kimse olmaz; yüzüstü yatarsan, sırtüstü çevirecek kimse olmaz. Kara Mükü'nün koluna düşsen, öleceğini kendin bile bilemezsin! Altmış büyü, yetmiş sihirli Kara Mükü'dür o. Kara Mükü'nün yerine niye gideceksin! Kara Mükü'ye gerçekten öyle haraç gerekse bizi yere kendisi gelir, burada oturup Kara Mükü'yü bekle!” (Ergun 2006: 336) diye kardeşini uyarır. Ancak Kağan Mergen elçiye söz verdiğini belirterek bu karardan vazgeçmez. Burada da diğer bölümde üzerinde durduğumuz ablanın kardeşini koruma içgüdüsü dikkatimizi çekmektedir. Buradaki bir diğer durum ise, ablanın, yani kadının, devlet işlerinde söz sahibi olmasıdır.

Destanın başka bir bölümünde ise, Kara Mükü'yü öldürmeye giden Kağan Mergen seferi sırasında ablası da başka bir sefere gider. Yurduna dönen Kağan Mergen ablasını bulamaz. Dünyayı dolaşır ancak yine de ablasını bulamaz. Sonunda yolda gördüğü bir yiğit, ablasının nerede olduğunu söyler ve iki kardeş buluşurlar. Kağan

Mergen'in ablası, tuttuğu yiğidi yenmiştir ve kendisi de kardeşi gibi yiğit olduğunu ispat etmiştir. Burada yapacağımız en doğru yorum; Şorlarda kadınların da kardeşlerinin yanında veya kardeşlerinden ayrı olarak yiğitlik göstermeleridir. Diğer bir sonuç da Kağan Mergen, kardeşi için tahtını, malını bırakıp onu aramaya çıkması, kardeşler arasındaki kardeşlik bağının her şeyden üstün olduğunu göstermiştir.

Destanın devamında, Kağan Mergen gönlünün düştüğü kızı almaya gider ve dönüşünde ablası kağan Argo ile arasında geçen şu konuşma dikkatimizi çekmektedir:

“Azıp kaldı diye sandığım arkası yok kardeşim dönüp geldi, ölüp kaldı diye sandığım biricik kardeşim dönüp geldi!” (Ergun 2006: 374). Buradaki konuşmada gördüğümüz, ablanın kardeşine olan sevgisi ve hasretidir. Kağan Mergen uzun yıllar ülkesine ve ablasına gelmemesine rağmen, ablası Kağan Mergen'e hiç kırılmadan karşılanmış ve hasretini gidermiştir.

Destanın sonuna doğru, Kağan Mergen'in ablası Kağan Argo'yu bir yiğit ister. Kağan Mergen'in burada yiğide verdiği cevap çok önemlidir. *“Kağan Argo küçüğüm olsaydı, sağ kolundan tutup verirdim! Ulu kişiyi benim vermem yakışmaz! Girip Kağan Argo ablamdan sorayıp göreyim. Varırım derse, aşını içerim! Varmam derse, o zaman içmem.”* (Ergun 2006: 383). Buradan çıkacak sonuç; kardeşler arasındaki hiyerarşidir. Kağan Mergen erkek kardeş olmasına rağmen, ablası Kağan Argo'yu istemeye gelen yiğide hemen vermez ve ablasının rızasını alır.

Bu destanda, öz kardeşlik formunun çok güzel örneklerine rast geldik. Sonuç olarak; ablanın, erkek kardeşini anne gibi koruyup, anne gibi üzerine titremesi bize kardeşler arasındaki bağın kuvvetini göstermiştir. Ayrıca Kağan Mergen, ülkesinin ve ailesinin lideri olmasına rağmen ablasını istemeye gelen yiğide ablasını rızasını almadan vermez ve ablasından “Ulu kişi” diye bahseder.

2.14.7. Kan Pergen/Kağan Pergen Destanı

2.14.7.1.Hileci Kardeş

Şimdiye kadar ele aldığımız destanlar arasında hileci kardeş formuyla oldukça çok karşılaştık. Ancak, karşılaştığımız destanlarda, hileci kardeşler erkekti. Bu destanda, hileci kardeş olarak kız kardeşle karşılaşıyoruz.

Destan kahramanı Kağan Pergen ava çıkar ve dokuz yıl avdan dönmez. Kız kardeşi ağabeyinin ava çıkmasını fırsat bilerek Kara Mos adlı bir yiğide varır. Kağan

Pergen avdan döndükten sonra kız kardeşinin evine konuk olur. Kız kardeşi onu sarhoş eder ve malını mülkünü kaçıır. Kağan Pergen kendine geldikten sonra kız kardeşiyle vuruşur ve onu öldürür.

Destanda gördüğümüz hileci/hırsız kardeş formunda, baş aktör olarak kız kardeşle karşılaşırız. Bir diğer durum ise, diğer destanlarda hile yapan kardeş ağabeyi veya kardeşi tarafından affedilmekteydi. Ancak, burada hile yapan kardeş ağabeyi tarafından öldürülmüştür.

Destanın bize verdiği sonuç; aldatan, çalan kardeş de olsa cezası ölümdür. Bu sonuç ağır olmasına rağmen, Türk geleneklerinde yer yer kendini göstermiştir.

2.14.8. Karattı Pergen Destanı

2.14.8.1. İhanet Eden Kardeş

Destanda Altın Kan, kan kardeşi, dostu Kuskun Alp'in ihanetine uğramıştır. Altın Kan'ın karısı, Altın Kan'ı şu şekilde uyarmıştır:

“Yaşlandın ihtiyarladın,

Otu göğün o yüzünden

Kuskun Alp dostun,

Gelip seni öldürüp,

Dirliğini alıp götürecektir.” (Ergun 2006: 439).

Karısının yapmış olduğu uyarılara rağmen Altın Kan, Kuskun Alp'le vuruşup ölür. Kuskun Alp, Altın Kan'ın malını, mülkünü alır. Burada ihtiyarlayan Altın Kan, kan kardeşi tarafından ihanete uğrar. İhanet motifini, Türk destanlarında oldukça çok görmekteyiz. Bu motifin sık sık işlenmesi, ihanete karşı okuyucuları uyarılmaktadır. İhanet edenler genellikle, kahramanın en yakınlarıdır. Bunun sebebini ise, “Düşman ihanet etmez, düşmanlığını zaten yapar. Önemli olan, içimizdeki gizli düşmanlara karşı dikkat etmektir.” Şeklinde yorumlamak doğru olacaktır.

2.14.9. Oğlak/Delikanlı Destanı

2.14.9.1. Fedakâr Kardeş

Destanda, kardeşin ağabeyi için yapmış olduğu fedakârlığa rastlıyoruz. Destan kahramanı olan Aymanıs babasını öldüren Çek Pergen adlı bir yiğitle vuruşur. Çek

Pergen ölmek üzereyken kız kardeşi ağabeyini Çek Pergen’i kurtarmak için Aymanis’a ve ağabeyi Çek Pergen’e şöyle der:

“*Siz durun ben Aymanis’a varırım.*” (Ergun 2006: 470) diyerek kendini ağabeyi için feda eder. Burada kardeşin, ağabeyinin canı için yaptığı fedakârlık söz konusudur. Karşıdaki düşmanda olsa ağabeyi için onunla evlenmiştir.

2.15. Tatar Destanlarında Kardeşlik

Tezimizde ele aldığımız destanların birçoğu Sibirya Tatarlarına ait destanlardır. Bu sebeple bu bölümde ele aldığımız destanların çoğunu İdil bölgesinde yaşayan Tatarlar bilmezler.

Bu bölümde Tatar destanlarında geçen kardeşlik kavramlarını ele aldık. Sekiz destanda kaydettiğimiz kardeşlik kavramları arasında; kıskanç kardeş, ihanet eden kardeş, üvey kardeş, küçük kardeş, fedakâr kardeş, hileci kardeş, yalancı kardeş, birleştirici-bütünleştirici kardeş, süt kardeşi gibi kardeşlik kavramlarına rastladık.

Tezimizde incelediğimi Tatar destanları; *Alıpmemşen Destanı*, *Alpamşa Destanı*, *Büz Yiğit Destanı*, *Hurluga ve Hemra Destanı*, *Kadış Mergen Destanı*, *Yirtöşlik Destanı*, *Yusuf Kitabı*, *Zayatülek ile Susulu Destanı*.

2.15.1. Alıpmemşen Destanı

2.15.1.1. Küçük Kardeş

Destanda, “küçük kardeş” formuyla karşılaşmaktayız. Destanda, savaşa giden Alıpmemşen uzun yıllar ülkesine dönmemiş. Yıllar sonra bir kardeşi olmuş. Kardeşi bir gün yaşlılarıyla yarı yaparken oradakilerden biri; “*Alıpmemşen’e benzemiş, kimin oğlusun?*” (Urmançı, 2007a: 217) diye sorar. Bunun üzerine küçük kardeş eve gider ve annesine, babasına; “*Benim bir yerde Alıpmemşen isimli ağabeyim var mı?*” (Urmançı, 2007a: 217) diye sorar. Annesi ve babası oğullarına olup biteni anlatır. Bunun üzerine küçük kardeş ağabeyini kurtarmak için yola çıkar ve kurtarır.

Yukarıda da görüldüğü üzere Türk destanlarının genelinde gördüğümüz “küçük kardeş” formuyla örtüşen, kardeşe rastlamaktayız. Kardeş ağabeyini düşman elinden kurtarıp tekrar vatanına kavuşmasını sağlamıştır. Destanda dikkatimizi çeken başka bir

durum ise, küçük kardeşin isminin olmayışıdır. Küçük kardeş destanda önemli bir işe imza atmasına rağmen destan anlatıcısı veya destan derleyicisi tarafından ismi belirtilmemiştir.

2.15.2. Alpamşa Destanı

2.15.2.1.Küçük Kardeş

Destanda, kardeşlik formlarından “küçük kardeş” formuna rastlamaktayız. Destanda, bir padişahın oğlu varmış. Bu padişahın en büyük oğlu rüyasında gördüğü güzeli almak için babasını dünür olarak gönderir. Ancak kızın babası, kızını vermemiş. Bunun üzerine Alpamşa'nın iki ağabeyi kızını zorla almak için yola çıkmışlar. Alpamşa da ağabeyleri ile gitmek istemiş. Ancak ağabeyler, Alpamşa'yı götürmek istememişler, Alpamşa çok ısrar edince götürmek zorunda kalmışlar. Ağabeyler kızını alırken savaşta can vermişler. Alpamşa, ağabeylerinin yapamadığını yaparak kızını kendi almış. Kızla evlendikten bir süre sonra ülkesine dönmeye karar vermiş. Yolda annesine koyun, keçi güderken, babasına da at güderken rastlamış. Annesi ve babası Kıltaç atlı oğulları, yani Alpamşa'nın diğer ağabeyi tarafından yurtlarından kovulmuş. Alpamşa, bu olay üzerine ağabeyini yenmek, yurtlarını tekrar almak için savaşa başlamış ve ağabeyini yenip yurtlarını geri almış.

Destanda, “küçük kardeş” formunun bütün özelliklerini görmekteyiz. Alpamış önce, ağabeylerinin alamadığı kızını almış, daha sonra da yurdunu kurtarmıştır. “küçük kardeş” formunun genel özelliklerinden olan; yiğitlik, fedakârlık, vefakârlık Alpamşa'da ortaya çıkmaktadır. Bu bakımdan Alpamşa Destanı, “küçük kardeş” formunun bir yansıması olarak görülebilir.

2.15.3. Büz Yiğit Destanı

2.15.3.1.Süt kardeşi

Türk destanlarında, İslâmiyet'ten sonra süt kardeşilere ve “süt kardeşi” kavramına oldukça sık rastlamaktayız. Bu kavram, Tatar Destanları'ndan olan Büz Yiğit Destanı'nda da işlenmiştir.

Daha önce Başkurt Destanları'ndan, El Kıssa Bozyiğit Destanı'nda karşılaştığımız ve mahiyet olarak da birbirine benzeyen “süt kardeşi” kavramına Büz Yiğit Destanı'nda da rastlamaktayız.

Destan; konu, içerik ve şekil yönünden de El Kıssa Bozyiğit Destanı ile benzer özellikler göstermektedir. Destanda rastladığımız “süt kardeşi” kavramı şu şekilde geçmektedir: Büz Yiğit düşmana esir düşer ve öleceğini anlar. Bunun üzerine süt kardeşiine; annesine ve babasına haber etmesini, durumunu anlatmasını ve haklarını helal etmesini söyler. Süt kardeşi Büz Yiğit'e;

*“Ayrılacağını anladım,
Korka korka gittim,
Allah emrine çare yok
Boyun eğip duracağım.
Ana sütünü emziren
Sonsuza kadar
Ayrılmayalım diyen
Candan tatlı can dostum
Canımı kurban etsem de
Şu kalabalığın önünde
Sizin için ölsem de...
Düşmanların içinden
Kurtulmayacak gün geldi,
Başa düşen işimiz
Unutulmaz gibi oldu.” (Urmanç, 2007b: 395)*

der ve Büz Yiğit'le vedalaşıp gider.

Destanda, süt kardeşiler birbirine “dost” diye hitap etmektedir. Aynı durum El Kıssa Bozyiğit destanında da görülmektedir. Bu durumu, süt kardeşiliğın öz kardeşlik gibi olmayıp süt kardeşilerin, birbirini daha çok yakın arkadaş, yoldaş gibi gören iki dost şeklinde yorumlamak daha doğru olacaktır.

2.15.4. Hurluga Hem Hemra/Hurluga ve Hemra Destanı

2.15.4.1.Küçük Kardeş

Destanda, “küçük kardeş” kavramına rastlamaktayız. Yıllardır çocukları olmayan bir padişahın duası sonucu Allah ona dört çocuk verir. Çocuklarından ikisi küçük karısından, ikisi de büyük karısından. Küçük karısından olan çocuğunun adını Hemra koyar. Hemra, çok zeki ve akıllı bir çocuk olur. Hemra, halkını doyurur ve onlara yardım eder. Padişah, bir gün rüyasında gördüğü güzeli araması için büyük çocuklarını yola gönderir. Ancak onlara Hemra da katılmak ister. Yolda giderken üç kardeş, üç yolla karşılaşırlar. Bu yollardan ilk ikisinde, gidersen geri dönersin, üçüncüsünde ise, gidersen dönemezsin yazısıyla karşılaşırlar. Bunun üzerine Hemra, ağabeylerini ilk iki yoldan gönderir, kendisi de üçüncü yoldan gider. Destanın devamında Hemra, ağabeylerine kız bulup onları evlendirir.

Destanın bu bölümünde anlatılanlar “küçük kardeş” kavramıyla örtüşmektedir. Yukarıda, Hemra halkı tarafından sevilen, cesaret gösteren, ağabeylerine kız bulup onları evlendiren bir kahraman olarak karşımıza çıkmaktadır. Destandaki bu olguların yanı sıra Hemra'nın yaşça da en küçük kardeş olması, Türk destanlarında sıkça rastladığımız “küçük kardeş” kavramının bir tezahürü olarak karşımıza çıkmaktadır.

2.15.4.2.Üvey Kardeş

Destanda, “üvey kardeş” kavramına rastlamaktayız. Destanın başında, çocuğu olmayan padişahın Allah'a yalvarması sonucu dört evladı olur. Ancak destanda, bu çocukları ikisi büyük hanımında, diğer ikisinin ise küçük hanımından olduğu vurgusu yapılır. Ayrıca destanın sonlarına doğru üvey kardeşler arasında sıkça rastladığımız kıskançlıklar da göze çarpmaktadır. Bu bakımdan destanda “üvey kardeş” kavramıyla karşılaşmaktayız.

2.15.4.3.Kıskanç Kardeş

Kardeşler arasında sıkça görülen kıskançlık bu destanda da kendini göstermektedir. Destanda; başarılı, yiğit ve akıllı olan Hemra, ağabeyleri tarafından kıskanılmaktadır. Destanda, ağabeylerin Hemra'ya kin güttüğü, hatta onu öldürmek istedikleri belirtilmektedir. Ağabeylerin bu şekilde davranması Hemra'yı

kıskanmalarındandır. Bu bakımdan destanın bu kısmını “kıskanç kardeş” kavramıyla değerlendirebiliriz.

2.15.4.4.Hileci Kardeş

Destanda, “hileci kardeş” kavramıyla karşılaşmaktayız. Destanda kardeşlerini ağabeyler, Hemra’yı öldürmek isterler ve bunu hileye başvurarak yaparlar. Ağabeyler, bir bozkırda ava çıkıp Hemra’nın el ve ayaklarını hileyle bağlarlar ve gözlerini çıkarıp bir kuyuya atarlar.

Destanda, ağabeylerin nasıl bir hile yaptıkları ifade edilmemiştir. Ancak kardeşleri Hemra’yı kuyuya atmalarını ve gözlerini çıkarmalarını hileyle yaptıkları aşikârdır. Bu sebeple destanın bu kısmını “hileci kardeş” kavramıyla açıklayabiliriz.

2.15.4.5.Yalancı Kardeş

Destanın son bölümlerinde karşımıza “yalancı kardeş” formu çıkmaktadır. Destanda, kardeşlerini kuyuya atan ağabeyler, babalarında korktukları için Hemra’yı yanlarına neden göndermediğini sorarlar. Bu durum destanda şu şekilde ifade edilmiştir: “*Bizi eziyete gönderdiğin yetmedi mi, onu da mı gönderdin?*” (Urmançı, 2007b: 73) Ağabeyler, bu şekilde babalarına yalan söyleyerek Hemra’nın öldüğünü ifade ederler.

Bu destanda işlediğimiz kardeşlik kavramları, Yusuf Kıssası’ndaki kardeşlik kavramlarına benzemektedir. Ağabeylerin üvey kardeşlerini kıskanması, yine ağabeylerin onu derin bir kuyuya atması, babalarına kardeşlerinin öldüğü yalanını söylemeleri Yusuf Kıssası’ndaki kardeşlik kavramlarına benzemektedir.

2.15.5. Kadış Mergen Destanı

2.15.5.1.Küçük Kardeş

Türk destanlarında oldukça çok rastladığımız “küçük kardeş” formu bu destanda da karşımıza çıkmaktadır.

Destanda, bir ihtiyarın üç oğlu varmış. En küçük oğlunun adı Kadış Mergen’miş. Bir gün bir ejderha gelip bütün kardeşlerin malını çalar. Bunun üzerine üç kardeş mallarını bulmak ve ejderhaları öldürmek için yola çıkarlar. Yolun yarısında kardeşlerin

yiyecekleri biter. Kadış Mergen ağabeylerine, burada beklemelerini söyleyip malları bulmaya gider. Bir süre sonra Kadış Mergen, malları bulup ejderhaları öldürüp ağabeylerinin yanına ejderhaların karılarıyla döner. Her kadını bir ağabeyine evlenmesi için verir. Daha sonra üç kardeş yurtlarına dönüp anne ve babalarına ev yapar ve zengin olup yaşarlar.

Destanın buraya kadar olan bölümünde, Kadış Mergen'in yaptığı yiğitlikler göze çarpmaktadır. Kadış Mergen, kardeşleri arasında hem cesur hem de ailesine ve yurduna sahip çıkan bir yiğit özelliği göstermektedir. Kadış Mergen, bu özelliklerinden dolayı ve kardeşleri arasında yaş itibarıyla en küçük olması sebebiyle “küçük kardeş” formunun bütün özelliklerini bünyesinde barındırmaktadır.

2.15.5.2.Kıskanç Kardeş

Destanda, karşımıza çıkan bir diğer form ise “kıskanç kardeş” formudur. Ağabeyler, Kadış Mergen'i yaptığı yiğitliklerden dolayı kıskanmaktadır. Hatta kıskançlıkları ihanet derecesine kadar yükselir ve onu öldürmek isterler.

Destanın bu bölümünde karşımıza çıkan bu olayları “kıskanç kardeş” formuyla değerlendirmek doğru olacaktır.

2.15.5.3.Hileci Kardeş

Destanda, ağabeyler kıskandıkları kardeşini öldürmek isterler. Ancak Kadış Mergen'i savaşıarak öldüremeyeceklerini anlarlar. Bunun üzerine Kadış Mergen'i yemeğe çağırıp sarhoş ederler. Kadış Mergen sarhoş olduktan sonra ağabeyler Kadış Mergen'i öldüremeyip sadece ayağını kesebildiler.

Destanda ağabeyler savaşıarak yenemedikleri Kadış Mergen'i, sarhoş ederek yenmeye çalışmaktadırlar. Destanın bu bölümünde geçen bu olayı “hileci kardeş” formuyla değerlendirmek gerekmektedir.

Destanlarda karşımıza çıkan hileci kardeşler genellikle savaşıarak yenemedikleri kardeşlerini sarhoş ederek, yalan söyleyerek, tuzak kurarak yenmeye çalışmaktadırlar. Kadış Mergen Destanı'nda da bu durumlarla karşılaşmaktayız.

2.15.6. Yirtöşlik Destanı

2.15.6.1.Küçük Kardeş

Destanda, “küçük kardeş” formuyla karşılamaktayız. Buna göre destanda; bir hanın yedi oğlu varmış. Hanın oğulları evlenecek yaşa gelmişler. Bunun üzerine en küçük kardeşleri; *“Hey ağalar, ben bir fikir düşündüm, siz ne diyorsunuz? Benim fikrim şu: Biz büyük küçük yedi oğul bir babadanız. Babamız Allah’a şükür, han, biz han çocuklarıyız. Bizim evlenme zamanımız geldi. Babam büyük oğlu da evlendirmemiş, en küçüğümüz ben de evlenme çağındayım. Babamız bizi evlendirirse, kimimize han kızı alır, kimimize bey kızı alır, kimimize vezir kızı alır. Yedimize yedi hanın kızını alamayız. Bizim babamız yedi kızlı kişiyi ararsa, bizim yaşımız böyle olurdu. Han olsa da, vezir olsa da, bey olsa da, kötü kişi olsa da, eskisi gibi olmazdı.”* (Urmançı, 2007a: 135) diyerek çağrıda bulundu. Bunun üzerine babaları yedi hanlı kızı aramaya gitti.

Destanın bu bölümünde, küçük kardeş ağabeyleri arasında zekâsıyla sivrilmiştir. Bu durumu da kardeşlik formları arasında en çok işlediğimiz “küçük kardeş” formuyla açıklamak uygun olacaktır. Destanın devamında baba kızları bulup döner, oğullarını alıp düğüne gitmek ister. Ancak arkasında bir evladını han olarak bırakmak gerekir ki yurduna sahip çıksın. Hiçbir evladı buna yanaşmaz. Ancak en küçük kardeş Yirtöşlik, babasının yerine han olarak kalmayı kabul eder. Destanda bu durum şu şekilde ifade edilmektedir: *“Ey oğlum Yirtöşlik, ben düğün yapmaya gitmesem, onu halledecek hiç kimse olmaz, hepimiz gitsek yurdu bekleyecek kimse yok. Benim yerime yurdu bekleyip, ben gelene kadar han olup kal!”* (Urmançı, 2007a: 139) Bu sözler karşısında Yirtöşlik babasına; *“İyi, baba, hanlığa başkasını yabancı birini bırakmak iyi olmaz, ben kalayım benim nişanlımı alıp gelirsin.”* (Urmançı, 2007a: 139) diyerek yurdunun başında kalır.

Destanın bu bölümünü de yine “küçük kardeş” formuyla açıklayabiliriz. Çünkü hiçbir kardeşin kabul etmediği hanlığı, Yirtöşlik itiraz etmeden kabul etmiştir. Burada Yirtöşlik’in babasına, halkına ve yurduna sahip çıkması “küçük kardeş” formunun kendisinde cereyan eden özelliklerindedir.

2.15.6.2.Fedakâr Kardeş

Destanda, “fedakâr kardeş” formuyla da karşılaşmaktayız. Destanda, baba ve oğulları düğünden dönerken önleri bir yılan tarafından kesilir. Yılan, Yirtöşlik’i ister, bunun karşılığında ise onları serbest bırakacağını söyler. Baba ve ağabeyler bu durumu çaresizce kabul etmek zorunda kalır. Yurtlarına döndükten sonra Yirtöştik’e durumu anlatılır. Yirtöşlik, itiraz etmeden hemen kabul eder.

Destanın bu bölümünde anlatılan olaylarda, Yirtöşlik’in, ağabeyleri, yengeleri, karısı ve babası için yaptığı fedakârlıklar göze çarpmaktadır. Bu fedakârlığı ve cesareti göstermesi onun “küçük kardeş” formuyla da açıklanabilir.

2.15.7. Yosif Kitabı/Yusuf Kitabı

2.15.7.1.Kıskanç Kardeş

İslâm dünyasının en önemli kıssalarından olan Yusuf Kıssası Tatarlar arasında da destana dönüşerek anlatılmıştır.

Destanda, Hz. Yusuf uykusunda gördüğü düşü babasına anlatır. Babası bu düşü kimseye söylememesini tembihler. Ancak kardeşlerinden biri bunu duyar ve diğer kardeşlere anlatır. Kardeşler, Yusuf’un rüyasını işitince onu kıskanırlar ve ondan kurtulmak isterler.

Destanın bu kısmında ağabeylerin, Yusuf’u gördüğü rüyadan dolayı kıskandıkları belirtilmiştir. Bu bakımdan destanın bu bölümünü “kıskanç kardeş” kavramıyla açıklayabiliriz.

2.15.7.2.Üvey Kardeş

Destanda, “üvey kardeş” kavramına rastlamaktayız. Destanın başında, Hz. Yakup’un iki karısı olduğu ve Yusuf’un onun ikinci karısından olduğu belirtilmiştir. Ayrıca Yusuf’un ağabeyleri tarafından sürekli dışlanması ona yapılan üvey kardeş muamelesi olarak dikkatimizi çekmiştir.

2.15.7.3.İhanet Eden Kardeş

Destanda, dikkatimizi çeken bir diğer form “İhanet” formudur. Ağabeyler tarafından kışkanılan Yusuf, ağabeyleri tarafından ava götürülür. Avda ağabeyler, Yusuf’u dövmeye başlarlar. Daha sonra Yusuf’u kuyuya atarak onu ölüme terk ederler.

Destanın bu kısmını ağabeylerin kardeşine yaptığı ihanet olarak açıklayabiliriz. Ağabeyler kardeşlerini kışkanmış, kışkanlıkları daha da tehlikeli bir boyut alarak ihanetle sonuçlanmıştır.

2.15.7.4.Yalancı Kardeş

Destanın devamında, ağabeyler Yusuf’u kuyuya atıp evlerine dönerler. Ancak babalarına ne diyeceklerini bilemezler. Kardeşlerden biri; *“Uçan bir kargayı öldürelim ve onun kanını Yusuf’un gömleğine boyayalım. Dönünce babamıza Yusuf’u kurt yedi, biz ava gitmiştik, yırtıcı hayvanlar gelip yemişler, deriz.”* (Urmançı, 2007b: 83) diyerek babalarına yalan söylemeye karar verirler.

Ağabeylerin babalarına söyledikleri yalanı, “yalancı kardeş” formu içerisinde değerlendirebiliriz.

2.15.7.5.Birleştirici, Bütünleştirici Kardeş

Destanın sonunda Yusuf, ailesine kavuşur. Yusuf’un ailesine kavuşması esnasında kurduğu şu cümle dikkat çekicidir: *“Siz, kardeşlerim, bana iyilik etmediniz. Oysa ben size kötülükle cevap vermedim. Çünkü siz benim kan kardeşlerimsiniz.”* (Urmançı, 2007b: 99). Yusuf, bu sözlerden de anlaşılacağı üzere ağabeylerini affeder ve onları eskisi gibi sevmeye devam eder. Ayrıca destanda Yusuf, halkını ve ailesini kıtlıktan kurtararak onlara faydalı olur. Destanın bu kısmında geçen anlatıları “birleştirici, bütünleştirici kardeş” kavramıyla açıklamak doğru olacaktır.

2.15.7.6.Küçük Kardeş

Destanda, kardeş kavramları arasında yaygın olarak görülen ve çalışmamızda en çok karşımıza çıkan “küçük kardeş” kavramına da rastlamaktayız. Yusuf’un akıllı, cesur, affedici, kurtarıcı gibi özelliklerinden dolayı ayrıca kardeşler arasında da yaşça en küçük olması hasebiyle Yusuf’u, “küçük kardeş” kavramıyla ilişkilendirebiliriz.

2.15.8. Zayatülek Birle Susulu/Zayatülek ile Susulu Destanı

2.15.8.1.Kıskanç Kardeş

Destanın hem mahiyeti hem de destanda rastladığımız kardeşlik formları, Başkurt Destanları'ndan olan Zayatülek ile Hıvhlıv destanıyla nerdeyse aynı özellikleri içermektedir.

Destanda, kardeşlik formları arasında işlediğimiz “kıskanç kardeş” formuna rastlamaktayız. Buna göre; Morkas adlı bir hanın genç ve güzel karısından Zayatülek adlı bir çocuk doğar. Zayatülek kısa zamanda halk içinde, yiğitliği ve yakışıklılığıyla ünlenir. Bir zaman sonra han çocukları ile at yarışırma, ok atma, kuş avlama yarışmaları yapar. Yarışmada Zayatülek, ağabeylerinden daha iyi hüner gösterir. Bunun üzerine ağabeyler, Zayatülek'i dışlamaya ve sıkıştırmaya başlarlar.

Yukarıda kısa özetini anlattığımız kardeşler arası kıskançlık hemen hemen bütün Türk destanlarında aynı şekilde işlenmiştir. Destanın devamında ağabeyler bu kıskançlığı ihanet boyutuna kadar sürüklemişlerdir.

2.15.8.2.İhanet Eden Kardeş

Destanda karşılaştığımız kıskançlık formunun devamında ağabeyler, kardeşlerine olan kıskançlığı daha ileri bir boyuta götürerek ona ihanet etmişlerdir.

Destanda bu durum şu şekilde anlatılmaktadır: Zayatülek ile ağabeyleri beraber ava çıkarlar. Avda, Zayatülek ağabeylerine göre daha fazla kuş avlamaktadır. Avdan sonra avladığı kuşları babasının önüne koyar. Bu durumda babası ona ağabeylerinden daha fazla altın verir. Bunun üzerine ağabeyler Zayatülek'i öldürmek isterler. Ağabeyler aralarında; “*Bunu nasıl öldürmeli, bundan kurtulmadan olmaz!*” (Urmanç, 2007a: 115) diyerek kardeşlerine hain bir plan hazırlarlar. Plana göre; Zayatülek'in atının ayağına çivi çakarlar. Ancak Zayatülek rüyasında, bir kişi tarafından uyarılarak bu durumdan kurtulur. Bunu gören ağabeyler; “*Bunun atı nasıl yürüyebilir? Buna hücum edip öldürmeden olmaz, babamız hanlığı Zayatülek'e verip, bırakarı.*” (Urmanç, 2007a: 115) diyerek kardeşlerine saldırmak isterler. Ancak Zayatülek'in atı onu bu durumdan kurtarır.

Yukarıda da görüldüğü üzere, kardeşler kıskandıkları kardeşlerine ihanet ederek onu öldürmek isterler. Ancak bunu başaramazlar. İhanetin temel sebebi ise, yine yukarıda bahsettiğimiz gibi taht sevdasıdır. Zayatülek'e karşı bu denli şiddetli olmasının temel sebebi ise, Zayatülek'in üvey kardeş olmasıyla yorumlanabilir.

2.15.8.3.Üvey Kardeş

Destanda, “üvey kardeş” kavramına da rastlamaktayız. Destanın başında; *“Morkas Han'ın genç hanımından Zayatülek adlı bir erkek çocuk dünyaya geldi.”* (Urmançı, 2007a: 113) diyerek Zayatülek'in üvey kardeş olduğu ortaya konulmuştur.

Destanın devamında ağabeyler Zayatülek'i üvey olduğu için dışlamışlar ve ona kendilerinin beğenmediği, istemediği atı vermişlerdir. Buna ek olarak ise babaları Morkas Han'ın emri üzerine ava gitmişler ve yine ağabeyler Zayatülek'i dışlayıp ona baykuş yavrusu gibi bir kuş vermişlerdir.

Destanın bu bölümünde ağabeyler Zayatülek'e üvey kardeş muamelesi yapmaktadırlar. Ona bu aileden olmadığını hissettirmeye çalışmışlardır. Nitekim yaptıkları bu muamelelerde onun her alanda başarılı olması da ayrı bir etkidir.

2.15.8.4.Küçük Kardeş

Destanda, “küçük kardeş” formuna rastlamaktayız. Destanda Zayatülek anlatılırken; ok atma, kılıç tutma, mızrak tutma, güreşme, av gibi hünerlerde üstün olduğu vurgulanmış aynı zamanda babasının gözünde her zaman diğer kardeşlerinden üstün olmuştur. Ayrıca yaşça da en küçük kardeş olması sebebiyle kardeşlik formları arasında en çok işlediğimiz “küçük kardeş” formunun bütün özelliklerini bünyesinde var etmiştir.

2.16. Tıva Destanlarında Kardeşlik

Tıva destanlarındaki kardeşlik kavramını ele aldığımız bu bölümde, birçok kardeşlik kavramına rastladık. Diğer Türk topluluklarının çoğunda olduğu gibi Tıva Türklerinin destan ve destancılık gelenekleri 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren araştırılmaya başlanmıştır (Ergun-Aça 2004: 11).

Tezimizde Tıva destanları üzerine çalışırken daha çok kardeşlik kavramı bulduğumuz, kahramanlık destanlarına ağırlık verdik. Bu bakımdan aşağıda incelediğimiz destanlar Tıva kahramanlık destanlarıdır.

Tıva kahramanlık destanları, Tıva Türklerinin inanç, düşünce, sosyal ve politik hayatını yansıtan destanlardır. Bunların yanında kardeş ve kardeşlik kavramları da bu destanların içerisinde oldukça sık işlenmiştir.

Tezimizde incelediğimiz Tıva destanları şunlardır: *Alday-Buuçu Destanı, Boktu-Kiriş, Bora-Şeeley Destanı, Aldın-Çaagay Destanı, Erelzey-Mergen, Horagalzey Mergen Alışkılar, Han-Şilgi Attig Han-Hülük, Arzılan Kara Attig Çeçen Kara Möge.*

2.16.1. Alday-Buuçu Destanı

2.16.1.1. Kardeşsizlik

Türk destanlarının en önemli motiflerinden olan “kardeşsizlik, evlatsızlık” motifi bu destanda da göze çarpmaktadır.

Tezimizde ele aldığımız kardeşlik kavramlarına göre; bizim için bu destanda önemli olan kardeşlik kavramlarından biri “kardeşsizlik”tir. Destanda, Alday-Buuçu kardeşsizliğinden doğan üzüntüsünü şu sözlerle ortaya koymuştur:

*“Önceden doğan ağabeyim yok,
Sonradan dğan kardeşim yok.”* (Ergun-Aça 2004: 212-213)

Bu sözlerden de anlaşılacağı üzere Alday-Buuçu, Türk destanlarının genelinde de görülen bir özlemi, yalnızlıktan duyulan üzüntüyü dile getirmiştir.

2.16.1.2. Süt kardeşi

Destanın devamında karşımıza çıkan kardeşlik kavramlarından biri de “süt kardeşi” kavramıdır. Bu kavram destanda şu şekilde ifade edilmektedir:

Alay Buuçu'nun oğlu Han-Buuday, sevdiği kızı aramak için yola çıkar. Yolda bir kadınla karşılaşır. Kadın;

“Hey oğlum, benim üç oğlum var,” (Ergun-Aça 2004: 240)

der. Ancak Han-Buuday bu sözlere aldırılmaz. Kocakarı tekrardan Han-Buuday'a dönüp;

*“Benim oğullarımdan
Haberin var mı oğlum?”* (Ergun-Aça 2004: 241)

der. Bunun üzerine Han-Buuday;

*“Senin oğulların kavgacı olduğu için
Gelirken öldürüverdim.”* (Ergun-Aça 2004: 241)

der. Kocakarı Han-Buuday’a;

*“Az önce yediğin iki yuvarlak sarı şey
Benim göğsümün sütüdür, oğlum.
Siz artık oğullarımla birlikte
Bir ananın sütünü içen
Kardeşlersiniz.
Kardeşlerini diriltip saliver, oğlum!”* (Ergun-Aça 2004: 241)

diyerek süt kardeşi olduklarını Han-Buuday’a söyler. Han-Buuday da kardeşlerini dirilteceğini söyleyip oradan ayrılır.

Destanın bu kısmında gördüğümüz “süt kardeşi” kavramı diğer destanlarda işlediğimiz “süt kardeşi” kavramından farklıdır. Bunun sebebi olarak; Han-Buuday’ın kocakarının elinden yediği sarı şeyi, karnının acıkmasından dolayı ve buna ilaveten yirmili yaşlarda olmasından dolayı bu destandaki “süt kardeşi” kavramı diğer destanlara göre farklıdır. Diğer destanlardaki “süt kardeşi” kavramı doğumdan itibaren gerçekleşmektedir. Ancak bu destanda kahramanın yirmili yaşlarda olması aradaki farkı ortaya koymaktadır.

2.16.1.3. Ant İçerek Kardeş Olma

Destanda rastladığımız kardeşlik kavramlarından biri de “ant içerek kardeş olma” kavramıdır. Buna göre; Alday-Buuçu’nun oğlu Han Buuday yeraltına inip savaştığı Kara-Bula’nın iki boynuzundan birini kopartır. Bunun üzerine Kara Bula, Han-Buuday’a arkasından seslenir;

*“Seninle birlikte
Aynı anadan doğan kardeşler gibi*

Yaşarım.
Senin yurduna gideceğim
Uzun-Sarıg kağanın obasında
Yerine-yurduna dönüp gittiğinde
Bana haber ver
Birlikte gidelim” (Ergun-Aça 2004: 264-265)

diyerek birbirlerine söz verip ant içerler. Destanın bu kısmında karşılıklı savaşıyan iki yiğit savaş sonucunda ant içerek kardeş olmuşlardır. Bu duruma bazı Türk destanlarında da rastlamaktayız.

2.16.2. Boktu-Kiriş, Bora-Şeeley

2.16.2.1.Küçük Kardeş

Destan, “küçük kardeş” kavramına rastlamaktayız. “küçük kardeş”, Türk destanlarının hemen hemen hepsinde karşımıza çıkmaktadır. Bu destanda karşılaştığımız “küçük kardeş”, kurnazlığı ile kardeşlerini zor durumdan kurtarmıştır. bu durum destanda şu şekilde ifade edilmektedir:

Bir ihtiyar ve karısı yetmiş yaşına yaklaşmış. Bu ihtiyarın ve karısının üç kız çocuğu varmış. Bir gün köylerine bir er kişi gelmiş. Bu kişinin alnının ortasında tek gözü varmış. Üç kız kardeş ormanda çilek toplarken Tepegöz, anne ve babalarını yemiş. Bu olaydan sonra kız kardeşleri her gün ormana çilek toplamaya göndermiş. Bir süre sonra en küçük kız kardeş diğer kardeşlerine;

“Şimdi bizim yemiş, çilek toplayacağımız
Yerimiz iraklaştı
En az beş kez geceleyp
En çok altı kez geceleyp
Kalalım.” (Ergun-Aça 2004: 291)

diye söylemiş. Kardeşler altı gün boyuna gelmemişler. Daha sonra Tepegöz, kardeşlere çok öfkelenmiş ve onları aramaya çıkmış. Tepegöz kız kardeşleri bulup peşlerinden koşmaya başlamış. Bunun üzerine en küçük kız kardeş belinden annesinin bıçağını çıkarıp;

*“Kara yerle bir,
Gökyüzüne denk,
Yılan geçmez kokulu
Sık orman olsun!”* (Ergun-Aça 2004: 291)

diyerek bıçağı havaya fırlatmış ve her yer orman olmuş. Tepegöz bu ormandan kurtulup kardeşlerin peşine tekrardan düşmüş. Küçük kardeş tekrar beddualar etmiş. Ancak Tepegöz hepsinden bir bir kurtulup kardeşlerin peşine düşmüş. Kardeşler en sonunda bir denizin kenarına gelmişler. Kardeşler burada da küçük kardeşlerinin zekasıyla karşıya geçmişler ve Tepegöz’den kurtulmuşlar.

Destanın bu bölümünde işlediğimiz “küçük kardeş” kavramı diğer Türk destanlarıyla hemen hemen aynıdır. Küçük kardeş zekasıyla kardeşlerini Tepegöz’ün gazabından kurtarmıştır.

2.16.2.2.Kıskanç Kardeş

Destanda rastladığımız bir diğer kardeşlik kavramı “kıskanç kardeş” kavramıdır. Bu kavram destanda şu şekilde geçmektedir:

Üç kız kardeş Tepegöz’den kurtulduktan sonra yolda üç erkek kardeşle karşılaşır ve bunlarla evlenirler. Kocaları bir gün ava gider. Ava gitmeden önce karılarından, her birinin bir şey yapacağına dair söz alırlar. Bu sözler içerisinde en küçük kardeş altın göğüslü oğlan ve gümüş göğüslü kız doğuracağı sözünü verir. Ablalar bu söz üzerine bir telaşa kapılırlar. Ablaların telaşı destanda geçen şu konuşmada görülmektedir:

*“Biz, bir yurttan
Böyle azıp-şasıp gelmiştik.
Ulu kağanın yurduna gelip
Buraya gelip yurt tuttuk biz
Bu kez altın göğüslü oğlan,
Gümüş göğüslü kız
Doğuracağım diye kağanın oğullarına
Söz vermiş.
Eğer aynen böyle olup*

*Gerçekleşirse,
Kağana biz ikimiz
Kötü göz oluruz.
Bize böyle kem talih
Nasıl da yakıştır.” (Ergun-Aça 2004: 302)*

Diyerek kardeşlerini kıskanırlar. Bu kıskançlığı, kardeşlik kavramlarını işlediğimiz Türk destanlarının neredeyse tamamında görmekteyiz. Burada ablaların kardeşlerini kıskanmalarının sebebini, küçük kardeşin kayınbabalarının gözüne girecek olmasıyla açıklamak mümkündür. Destanın devamında ablalar bu kıskançlığı ihanet boyutuna sürüklemişlerdir.

2.16.2.3. İhanet Eden Kardeş

Destanda ablalar kıskandıkları kardeşlerine ihanet etmişlerdir. Bu durum destanda şu şekilde geçmektedir:

*Ablalar kız kardeşleri doğum yapacağı sırada onun yanına giderek;
“Sen yad ele gelip de
Çocuk doğurma, kişiden çocuk ayırma denilen şeyin
Kolay olduğunu mu düşünüyorsun?
Kişi ilk doğurduğunda
İki gözünü iyice kapatıp
Havlu ile iyice bağlayıp
Doğurmalıdır.”*

diyerek kardeşlerini aldatmaya çalışmışlardır. Bu söz üzerine küçük kardeş ablalarına inanarak;

*“Çaresini-yolunu buluverin
Öyle ablalarım.” (Ergun-Aça 2004: 302)*

der. Küçük kardeş, altın göğüslü oğlan ve gümüş göğüslü kız doğurur. Ablalar kimseye göstermeden iki çocuğu almışlar ve denize atmışlar. Daha sonra obadan iki köpek eniği olarak kardeşlerinin yanına bırakmışlar. Kız kardeş kendine geldiğinde ablalar;

“Senin gibi kötü yaratılışlı

*Kötü kaderli birisini görmedik biz.
Yad ele geldikten sonra
Altın göğüslü oğlan,
Gümüş göğüslü kız
Doğurmak için söz verip
İt eniği doğuruverdin ancak.” (Ergun-Aça 2004: 303)*

diyerek kardeşlerini aşağılamışlardır.

Yukarıda anlattığımız gibi destanın bu bölümünde ablalar kıskançlıklarını abartarak en küçük kardeşlerine ihanet etmişlerdir. Bu ihanetin sebebi diğer Türk destanlarında da hemen hemen aynıdır. Kardeşlerinin başarısını kaldıramayan ağabeyler veya ablalar onların başarısız olması için veya onların annelerinin ve babalarının gözünde küçük düşmesi için her şeyi yapmışlardır. Bu ihanetler o kadar büyük bir boyut almış ki kendi kanlarından olan birini öldürmeye kadar gidebilir. Nitekim bu destanda da ablalar yeğenlerine kıymışlardır.

2.16.2.4. İntikam Alan Kardeş

Destanın devamında karşımıza “intikam alan kardeş” kavramı çıkmaktadır. Destanda ablaların denize attıkları yeğenleri ölmeyip annelerini bulurlar. Bir gün erkek kardeş Boktu-Kiriş ava gider. Kız kardeş Bora-Şeeley evde kalır. Bora-Şeeley ağabeyine av dönüşü bir şeyler ikram etmeliyim diye düşünür. Ancak ocağında ateş yoktur. Bunun üzerine Bora Şeeley kara vadinin başında bir duman görür ve oraya gider. İhtiyar bir adamdan ateş alıp gelir. İhtiyar adam, Bora Şeeley’i takip eder ve onu çadırında öldürür. Boktu-Kiriş av dönüşü kardeşinin cansız bedeniyle karşılaşır. Bunun üzerine Boktu-Kiriş, kardeşinin intikamını almak için yola çıkar ve kardeşinin intikamını alır.

Türk destanlarında intikam alan kardeş genellikle küçük kardeş iken burada intikam alan kardeş büyük kardeştir. Destanda, ağabey avdayken kardeşi öldürülür. Ağabey kardeşinin hem intikamını alır hem de onu, destanın devamında, hayata döndürür.

2.16.2.5.Fedakâr Kardeş

Destanda dikkatimizi çeken bir diğer durum ağabeyin kardeşini tekrardan hayata döndürmek için yaptığı fedakârlıktır. Boktu-Kiriş, kardeşini tekrar hayata döndürmek için her yola başvurmuştur. Ağabey kardeşini dirilttikten sonra onun başında doksan gün kalmış ve onun güçlenmesi için her şeyi yapmıştır.

Fedakârlık, kardeşler arasında çok önemli bir kavramdır. Bu destanda ağabey, annesini ve babasını kaybettikten sonra tek varlığı olan kardeşini kaybetmeyi göze alamayarak onun için fedakârlıklar yapmıştır. Ağabeyin yapmış olduğu bu fedakârlıkları “fedakâr kardeş” kavramıyla değerlendirebiliriz.

2.16.3. Aldın-Çaagay

2.16.3.1.Abla

Türk destanlarında kardeşler arası ilişkilerde büyüğe saygı önemli bir olgudur. Ağabey-erkek kardeş, ağabey-kız kardeş, abla-erkek kardeş, abla-kız kardeş arasındaki ilişkilerde saygı ve sevgi çok önemli olup büyüğün sözü annenin veya babanın sözü gibi dinlenmektedir.

Destanda, “Abla” kavramıyla ilgili olarak yukarıda altını çizdiğimiz saygı kavramının ilişkisini görmekteyiz. Destanda abla, kardeşlerine yardımcı olmuş ve onlara yol göstererek onların daha iyi yerlere gelmesini sağlamıştır. Kardeşler ise ablalarının sözüyle harekete geçip onun isteklerini yerine getirmişlerdir. Destanın bir bölümünde abla, kardeşlerinden samur yakalamalarını ister. Bunun üzerine kardeşlerden biri ablasına;

“Peki, güzel ablam Avaa-Çeçen,

Senin isteğın üzere,

Kızıl göğüslü kara samuru tutup getirdim.” (Ergun-Aça 2004: 525)

diyerek ablasının sözünü yerde koymaz. Yukarıda da anlattığımız gibi kardeşler, ablalarının her türlü sözünü sorgusuz sualsiz yerine getirmiştir.

Burada işlediğimiz kardeşin ablaya saygısını Türk kültüründeki hiyerarşik yapıya ve Türk töresine bağlamak doğru olacaktır. Nitekim Türkler devletlerini, topraklarını paylaşırken bile büyük kardeşlerinin sözünü dinlemişlerdir. Bu durum

Osmanlı Devleti'ne “Ekber ve Erşed” olarak yansımıştır. Yani büyük ve akıllı olan kardeş babasından kalan tahta geçmiştir.

Abla veya ağabey her zaman kardeşlerinin menfaatlerini kendi menfaatlerinden üstün tutmak zorundadırlar. Bu destanda da bu durumu görmekteyiz.

2.16.4. Erelzey-Mergen, Horagalzey Mergen Alışkılar

2.16.4.1. Merhametsiz Kardeş

Türk destanlarında, ihanet eden kardeş, kıskanç kardeş, cimri kardeş gibi mefhumlarla karşılaşmaktayız. Çalışmamızı ele alırken bu gibi mefhumları sıklıkla inceledik.

Destanda, “merhametsiz kardeş” kavramıyla karşılaşmaktayız. Bu kavram destanda açık bir şekilde işlenmiştir ve destan kahramanı Erelzey Mergen konuşmasında da bu durumu ifade etmiştir. Erelzey-Mergen;

“Benim ağabeyim Haralgazay-Mergen

Kötü huylu, merhametsiz, zor kişidir.” (Ergun-Aça 2004: 581)

diyerek ağabeyinin acımasız olduğunu ifade etmiştir. Biz de kahramanın bu konuşmasını dikkate alarak tezimizde bu kavramı ele aldık.

2.16.5. Han-Şilgi Attıg Han-Hülük

2.16.5.1. Kardeşler Arası Dayanışma

Geçmişte de ve günümüzde de kardeşler arası dayanışma ve yardımlaşma her kardeş arasında olmazsa olmazlardandır. Türk kültüründe ve Türk aile yapısında kardeşlerin kendi aralarında dayanışmasını ve yardımlaşmasını gerek Türk devlet yapısında gerekse aile işlerinde sıklıkla görmekteyiz.

Destanda yukarıda anlattığımız duruma binaen “kardeşler arası dayanışma” kavramı bulunmaktadır. Buna göre destanda; Şogjaan Mergen, düşmanı Demir Möge’yi öldürmek ister. Ancak ağabeyi Demir Möge’nin çok güçlü olduğunu söyler. Bu durum destanda şu şekilde anlatılmaktadır:

“Bu kadar çalışırken bile,

*İnsanı azarlayan söven biridir.
Demir Möge kadar güçlü bahadır
Kimse yok,
Sen onunla ölçüşemezsin,
Nasıl bir hileyle
Çökertip yensek olur ki?” (Ergun-Aça 2005: 162)*

der. Daha sonra ağabey kardeşine tekrar şunları söyler:

*“Haydi kardeşim bana
Destek olacak, yardımcı olacak kimse var mı?
Say Kuu kadın ile siz ikiniz,
Destek olup yardım edersiniz,
Bu bilekliği yengene
Götürüp ver.” (Ergun-Aça 2005: 162)*

der ve düşmanlarını iki kardeş, birlikte yenerler.

Yukarıda kısa özetini ve kardeşlerin konuşmalarını verdiğimiz bölümde, kardeşlerin düşmanlarını alt etmek için kendi aralarında yaptıkları dayanışmayı görmekteyiz. Eğer küçük kardeş ağabeyinin sözünü dinlemeseydi başarısız olabilirdi.

Türk kültüründe ve Türk aile hayatında gerek kardeşler arası dayanışma gerekse arkadaş, akraba arası dayanışmalar oldukça fazladır. Nitekim bu durum atasözlerine de yansımıştır. “Bir elin nesi var, iki elin sesi var.” atasözü dayanışmanın ve beraberliğin önemini vurgulamıştır.

2.16.5.2.İntikam Alan Kardeş

Destanın devamında Demir Möge'nin kardeşi ağabeyinin intikamını almak için Han-Hülük'e gelir ve ona savaş açar. Ancak iki yiğit savaşırken Han-Hülük, Demir Möge'nin kardeşi Kögeldey Mergen'i de yener. Böylece kardeş, ağabeyinin intikamını alamamış olur.

Tezimizde, diğer destanları işlerken bu durumla çok az karşılaştık. İşlediğimiz destanlarda kardeşler veya ağabeyler mutlaka kardeşlerinin intikamını almışlardır.

Ancak burada kardeş Kögeldey Mergen, ağabeyinin intikamını alamamıştır. Destanın devamında Kögeldey Mergen, ağabeyinin düşmanı ile dost da olmuştur.

2.16.5.3. Ant İçerek Kardeş Olma

Destanda, ağabeyinin intikamını almak isteyen Kögeldey Mergen, Han-Hülük ile savaşır. Ancak Kögeldey Mergen savaşta yenilir ve Han-Hülük'e;

*“Öldürmeyip affet!
Otağına bakıp kazanını yakıp,
Malının çobanı olup,
Kardeş-dost olalım!”* (Ergun-Aça 2005: 176)

diyerek kendisini öldürmemesini ister. Bunun üzerine Han-Hülük;

*“Bir zaman bir şey düşünüp,
Tekrar benimle tartışmaya,
Kalkışmaz mısın?”* (Ergun-Aça 2005: 176)

diye sorar. Kögeldey Mergen ise böyle bir şey yapmayacağını dokuz andını içer ve sözünü verir. Daha sonra Han-Hülük , Kögeldey Mergen'e;

*“Peki dostum, benimle aynı olanı
Erler erini çoban, hizmetçi yapmam ben,
Kardeş-dost olup,
Birbirimize göz kulak olalım.”* (Ergun-Aça 2005: 177)

diyerek kardeş olduklarını beyan eder.

Destanın bu kısmında ilginç olan düşman kardeşlerin ant içerek kardeş olmalarıdır. Daha önce işlediğimiz destanlarda “ant içerek kardeş olma” kavramına rastladık. Bu destanlarda ant içerek kardeş olan kişiler ya beraber gezen iki yiğit ya da savaş esnasında birbirine yardımcı olan bahadırlardır. Ancak bu destanda ant içerek kardeş olanlar, aralarında düşmanlık olan kişilerdir. Bu düşmanlık ant içerek kardeş olmayla sona ermiştir.

Destanın bu kısmına farklı bir bakış açısıyla bakarsak, Kögeldey Mergen'in ağabeyine ihanet etmiş olan bir kardeş olarak da sayabilmemiz mümkün olacaktır. Zira

Kögeldey Mergen, ağabeyinin intikamını almamış, üstüne bir de düşmanıyla kardeş olmuştur. Ancak buradaki bakış açımız yüzeysel olacaktır. Çünkü burada ant içme ve kardeş olma motifleri vurgulanmıştır.

2.16.5.4.Fedakâr Kardeş

Destanın devamında Han-Hülük'ün kardeşi rahatsızlanır ve Han-Hülük kardeşinin yanına aceleyle gider. Kardeşinin yanında bulunan Say Kuu kadın Şogjaan Mergen'in iyileşmesi için;

*“Üst âlemde dümdüz kuzeydeki
Gölün gök boğası var.
Onun ciğerini, yüreğini alıp getirirsen
İyileşir elbet.”* (Ergun-Aça 2005: 180)

der. Bunun üzerine Han-Hülük yola çıkar ve gök boğanın ciğerini alır.

Destanın bu bölümünde ağabeyin kardeşi için yaptığı fedakârlık göze çarpmaktadır. Ağabey, çok tehlikeli olan yolu kardeşi için hiç çekinmeden gider ve kardeşinin hayatını kurtarır. Ağabeyin yaptığı bu davranışı “fedakâr kardeş” kavramıyla değerlendirebiliriz.

2.16.6. Arzılan Kara Attığı Çeçen Kara Möge

2.16.6.1.Ant İçerek Kardeş Olma

Destanda, “ant içerek kardeş olma” kavramına rastlamaktayız. Buna göre destanda; düşman olan iki yiğit savaşa tutuşurlar. Savaşın sonucunda Çeçen Kara savaşı kazanır ve Hüler Möge savaşı kaybeder. Bunun üzerine Hüler Möge;

*“Beni öldürme ne olur,
Atını tutup, odununu yapıp,
Durayım.
Kardeş, ini,
Dost, eş olalım.”* (Ergun-Aça 2005: 336)

diyerek Çeçen Kara'ya yalvarır. Çeçen Kara, Hüler Möge'ye;

“Gün gelir bir şey düşünüp,

*Benimle tekrar,
Tutuşmaz mısın?” (Ergun-Aça 2005: 336)*

der. Hüler Möge ise;

*“Hiç öyle şey yapma.
Arzılan Kara'nın demir polat toynağını,
Yalayayım.
Demir polat okuna yalvarayım.
Katı karan ediğinin tabanını da,
Yalayayım.” (Ergun-Aça 2005: 336)*

der ve dokuz andını içer. Bunu üzerine iki yiğit kardeş olurlar. Çeçen Kara;

*“Kısrığın iki göğsü gibi,
Atın iki ayrı kulağı gibi,
İki kardeş olalım.” (Ergun-Aça 2005: 336-337)*

der. İki yiğit bundan sonra birlikte savaşır birlikte yer içerler.

Destanda gördüğümüz “ant içerek kardeş olma” kavramı *Han-Şilgi Attıg Han-Hülük* destanındaki “ant içerek kardeş olma” kavramına benzemektedir. O destanda da düşman olan iki yiğit savaş sonucu ant içmişler ve kardeş olmuşlardır. Bu destanda da aynı durum görülmektedir.

Destandaki ant içerek kardeş olan yiğitlerden Hüler Möge, ant içmeyi ve Çeçen Kara'ya bağlı olmayı, ölümden bir kurtuluş olarak görmüş olabilir. Biz çalışmamızda, buradaki kardeşlik kavramını sebebine bakmaksızın aldık. Ancak hem burada hem de *Han-Şilgi Attıg Han-Hülük* destanındaki “ant içerek kardeş olma” kavramları savaşta yenilen kahadrların ölümden kurtuluş yolu olmuştur.

2.17. Türkmen Destanlarında Kardeşlik

Muhteva özellikleri açısından zengin bir yapıya sahip olan Türkmen destanları, büyük oranda kahramanlık ve aşk konuları etrafında şekillenmiştir (Şahin 2010:104). İncelediğimiz destanlar da bu konular etrafında şekillenmiştir.

Türkmen destanlarındaki kardeşlik kavramı, incelediğimiz diğer destanlarla benzer özellikler taşımaktadır. İncelediğimiz destanlarda kahramanların daha çok bireysel mücadeleleri ele alınmıştır. Bu bakımdan Türkmen destanlarındaki kardeşlik kavramı incelediğimiz diğer destanlara göre daha azdır. Tezimizde inceleyip kardeşlik kavramına rastladığımız destanlar; *Tulum Hoca Destanı* ile *Ali Bey-Balı Bey Destanı* 'dır.

2.17.1. Tulum Hoca Destanı

2.17.1.1. İntikam Alan Kardeş

Tezimizde en çok karşılaştığımız kardeş kavramlarından biri olan “intikam alan kardeş” kavramı *Tulum Hoca Destanı* 'nda da karşımıza çıkmaktadır.

Yıllardır çocuğu olmayan Tulum Hoca, bir ağaç tepesinde bir çocuk bulur. Bulduğu çocuk aradan geçen yıllarda yakışıklı ve yiğit bir er olur. Padişah diğer vezirlerin tavsiyesine uyarak Tulum Hoca'nın oğlu Aytgeldi'yi evlatlık olarak alır. Vezirler bu oğlanın yiğitliğini kıskanırlar ve ondan kurtulmak isterler. Bunun için onu başka bir şehirdeki padişaktan haraç almaya gönderirler. Aytgeldi hiç vakit kaybetmeden yola koyulur. Yolda giderken karşısına çıkan Ak Dev'i öldürür. Aytgeldi gideceği şehre vardığında Ak Dev'in kardeşi Kara Dev ile karşılaşır. Kara Dev kardeşi Ak Dev'in Aytgeldi tarafından öldürüldüğünü anlar ve intikamını almak ister. Kara Dev intikam almak istediği Aytgeldi'ye şu dörtlüğü okur:

*“Ey toy yiğit, kulak ver sözüme,
Zalim oğlan kardeşimi neden öldürdün?
Aydınlık dünya zindan oldu.
Neden benim kardeşimi öldürdün? (Şahin 2011: 486)*

Bunun üzerine Aytgeldi;

*“Kardeşin olduğunu bilmiyordum,
Ağam ben garip bir oğlanım,
Ağabeyinin kanına susayıp gelmedim.
Yetim garip bir oğlanım ben.” (Şahin 2011: 487)*

diyerek Kara Dev'i aldatmaya çalışır. Kara Dev, Aytgeldi'ye kanar ve onun isteklerini yerine getirir. Daha sonra Aytgeldi Kara Dev'i de öldürür ve haracını alarak ülkesine geri döner (Şahin 2011: 446-501).

Yukarıda özetini verdiğimiz “intikam alan kardeş” kavramında Kara Dev, kardeşi Ak Dev'in intikamını almak ister. Ancak bu arzusunda başarıya ulaşamaz.

Türk destanlarında görülen devler genellikle akıllı kıt, ahmak yaradılışlı varlıklardır. Bu bakımdan karşılarındaki insanoğlu tarafından daima kandırılmış ve yenilgiye uğratılmıştır. *Tulum Hoca Destanı*'nda da bu durumla karşılaşmaktayız. Aytgeldi kurnazlığıyla Kara Dev'i aldatarak hem ondan kurtulur hem de haracını alır.

2.17.2. Ali Bey-Balı Bey Destanı

2.17.2.1.Yoldaş

Kardeşlik kavramları arasında değerlendirdiğimiz “yoldaş” kavramı bu destan da karşımıza çıkmaktadır.

Tezimizde “yoldaş” kavramını ele alırken bazı kriterler belirledik. Yoldaşlar, destan kahramanının kardeşi kadar yakınındadır ve onu kardeşi gibi koruyup kollamaktadır. Onun yanından bir an olsun ayrılmaz. Bu bağlamda incelediğimiz *Ali Bey-Balı Bey Destanı*'nda “yoldaş” kavramına rastlamaktayız.

Destanda, dost olan iki padişahın bir yıl arayla erkek evlatları olur. Bu çocuklar doğumlarından itibaren aynı mektebe gider, hiçbir zaman birbirlerinden ayrılmazlar. Avları bir, düğünleri bir olur. Balı Bey'in babası Ahmet Bey, çocuğuna isim koymasına için çocuğu Balı Bey'i Şihşerep Hoca'nın kucağına verir. Şihşerep Hoca;

“*Ey insanlar, büyüğünüz küçüğünüz hepimiz buradasınız. Bu oğlan Ali Bey'e yoldaş olsun.*” (Şahin 2011: 533) diyerek iki çocuğu birbirine yoldaş kılar.

Yukarıda geçen konuşmalarda iki yiğit doğumlarından itibaren tıpkı kardeşler gibi beraber büyürler. Biz de tezimizde destanda geçen bu durumu “yoldaş” kavramıyla açıklamaya çalıştık.

2.18. Uyur Destanlarında Kardeşlik

Uyur destanlarındaki kardeşlik kavramlarını incelerken, Uyur Halk Destanları üzerinde durduk. Uyur Halk Destanları'nda geçen kardeşlik kavramlarını tezimize aldık. Çalışmamızda göze çarpan unsur; Uyur Halk Destanları'nın konusu çoğunlukla aşk temalıdır. Aşkın yanında, kahramanlık destanları da önemli bir yer kaplar.

Uyur Halk Destanları'nda, kardeşlik kavramına yedi destanda rastlamaktayız. Bu destanlar şunlardır: *Boz Körpeş Kara Göz Ayim Destanı*, *Çın Tömür Batur Destanı*, *Emir Göroğlı Destanı*, *Garip ile Senem Destanı*, *Hurlika-Hemrecan Destanı*, *Nozugum Destanı*, *Seyit Noçi Destanı*.

2.18.1. Boz Körpeş Kara Göz Ayim Destanı

2.18.1.1. Üvey Kardeş

Destanda anlatılan kardeşlik kavramları içerisinde dikkatimizi çeken üvey kardeşliktir. Ancak bundan da önemlisi iki üvey kardeşin birbirine âşık olması ve muratlarına eremeden ölmesidir. Günümüz toplumunda üvey kardeş bile olsa kardeşlerin evlenmeleri kesinlikle yasaklanmıştır. Destanda bu iki aşğın kavuşamamasının sebebini çalışmamızda böyle yorumladık.

2.18.1.2. Hileci Kardeş

Destanda diğeri bir kardeşlik kavramı olarak ele aldığımız form hileci kardeş formudur. Bu forma göre Boz Körpeş'in üvey kardeşi Bayağıl tarafından kandırılarak ava götürülen Boz Körpeş hile ile üvey ağabeyi tarafından kasığından vurularak öldürülmüştür. Burada dikkati çeken bir unsur, üvey kardeş Boz Körpeş'in hem zeka hem de güç bakımından üvey ağabeyinden üstün oluşudur. Bunu yediremeyen üvey ağabey Boz Körpeş'i kandırarak öldürmüştür. Yukarıda anlattığımız formları aşağıda destanın kısa özetinde görebiliriz.

“Boz Körpeş anasını babasını kaybettikten sonra kendi memleketinden uzaklara gider. Gittiği ülkede oranın zenginlerinden biri ona babalık yapmaya başlar. Boz Körpeş'in bu vesileyle iki üvey kardeşi olur. Üvey kardeşlerinden biriyle aralarında aşk başlar ancak Boz Körpeş'in yengesi de Boz Körpeş'e âşık olması sonucu Boz Körpeş'le Kara Göz'ün arasını fitneyle açar. Bunun üzerine diğeri üvey kardeşi Boz Körpeş'i ava

götürme bahanesiyle kandırarak avda zehirli okla onu yaralar ve öldürür. Bunu duyan Kara Göz kahrından ölür ve iki aşığı halk aynı mezara gömer.”

2.18.2. Çin Tömür Batur/Çin Tömür Batur Destanı

2.18.2.1.Kardeşler Arası Dayanışma

Destanın tamamı kardeşlik sevgisi üzerine kurulmuştur. Bu destanda iki kardeşin birbiri için her şeyden vazgeçişini anlatılmaktadır. Destandaki kardeşlik formunu özetleyecek olursak:

“Ağabeyinin sözünü dinlemeyen Mahtumsula abisi avdayken “yalmavuz” adlı canavar tarafından her gün kanı emilmekteydi. Ağabeyi avdan dönünce Mahtumsula’nın zayıfladığını güçten düştüğünü fark etti. Bunun üzerine Mahtumsula ağabeyine olanı biteni anlattı ve ağabeyi Yalmavuz’u öldürmek için yola koyuldu. Çin Tömür Batur yine bir gün ava gitmek için evden çıkar kardeşine evden çıkmaması için uyarılarda bulunur ancak kardeşi ağabeyini dinlemeyerek dere kenarında saçlarını tarar. Mahtumsula’nın saçları şehzadenin havuzuna gider, saçları gören şehzade saçın sahibinin bulunması için emir verir. Mahtumsula’yı gören şehzade oracıkta ona aşık olur ve zorla nikahına alır. Avdan dönen Çin Tömür Batur kardeşini arar bulamaz. Kardeşinin acısıyla gözlerini kaybeder. Bu arada Mahtumsula şehzadeden iki oğlan dünyaya getirir. Ancak onun da yüreğinde kardeşinin acısı halen yanmaktadır. Ağabeyini bulmak için evlatlarından vazgeçer ve yollara düşer sonunda ağabeyini bulur ve ağabeyinin kör olan gözleri oracıkta açılıverir.”

Bu destanda ağabey sözünün kıymetinin ne kadar önemli olduğu bize vurgulanmaktadır. Kardeş, kardeşin yüreğinde her zaman farklı bir yerdedir. Kendine ait bir yuva bile kursa, yuvasından vazgeçerek kardeşinin yanına seçen Mahtumsula kardeş sevgisini bize göstermektedir.

Destanda dikkati çeken başka bir unsur ise Yusuf Kıssası’na vurgu yapılmasıdır. Herkesin bildiği üzere Hz. Yakub oğlu Yusuf’u kaybettikten sonra gözleri kör olmuş, ve Yusuf’u tekrar bulunca gözleri açılmıştır. Destanda ise bu durum Çin Tömür Batur kardeşi Mahtumsula’yı kaybetmesiyle beraber gözlerini kaybetmiş ve yıllar boyunca gözleri olmadan yaşamıştır. Kardeşine kavuşmasıyla beraber ise gözlerine tekrar kavuşmuştur.

Destan bize kardeşliğin gücünü vurgulamaktadır. Bazı Türk destanlarında kardeşlik genellikle bilek gücüyle yani savaşlardaki desteğiyle ölçülürken bu destanda tamamen kardeşlik sevgisiyle ölçülmektedir.

2.18.3. Emir Göroğli Destanı

2.18.3.1.Hileci Kardeş

Köroğlü destanının çeşitli varyantları bulunmaktadır. Bunlardan biri Uygur varyantıdır. Göroğli bu destanda bir mezarda doğar Uygur Türkçesine göre “gör” kelimesi mezar anlamına gelmektedir. Kahraman mezarın içinde doğmasından dolayı “Göroğli” ismini almıştır.

Bu destanda kardeşlik formu içerisinde değerlendireceğimiz konu; öz kardeşin kardeşine yapmış olduğu hainliktir. Destana göre; Emir Göroğli sefere çıkar, sefere çıkarken ağabeyini ülkesini idare etmesi için tahta bırakır. Ancak ağabeyi kardeşine ihanet ederek ülkede kendi padişahlığını ilan eder. Bununla da kalmayarak yeğenlerini ve yengelerini sürgüne gönderir. Sefer bitip Göroğli ülkesine geldiğinde durumu eski haline getirir ve ağabeyini karşısına çıkar ve ağabeyine şu sözleri söyler:

“Ey sakalı ağarıp, gönlü ağarmayan nankör adam, sen ağabeyim olmana rağmen nasıl yapabildin bu kötülükleri? Hanımlara, çocuklara hiç acımadın mı? Ben ölseydim yaptıkların anlaşılırdı, ölmeden gelirim yüzüme nasıl bakacağını, sözüme nasıl cevap vereceğini hiç düşünmedin mi?” Diye sorguladı.

“Ey şehzadeler, pehlivanlar, bahadırlar, emirler, cemaat! Ağabeyim Ahmed Han’ın cezası ne olmalı?” Diye sordu?

Hepsi birden:

“Ey Emir Göroğli! Ahmed Han senin hanımına, gelin ve torunlarına ne yaptıysa, o da cezasını çekmelidir.”, dediler.

Göroğli ağabeyi Ahmed Han’a; *“hanımını ve çocuklarını yanına a ülkemden git.”* der (Mehmet 2011: 157).

Yukarıdaki satırlarda da görüldüğü gibi kardeşine ihanet eden ağabey yine kardeşinin affına mazhar olmuş, sadece şehirden sürgün edilmiştir. Destanda göze çarpan başka bir özellik ağabeyin kardeşi kıskanmasıdır. Diğer Türk destanlarında ve yukarıda anlattığımız Uygur destanlarında da bu özellik göze çarpmaktadır. Örneğin;

Hurlika-Hemrecan Destanı ve Boz Körpeş Kara Göz Ayım Destanı da kardeşler arası kıskançlık formunu işlemiştir.

Destanda ayrıca, kardeşlik kavramının işlendiği çoğu Türk destanlarında görülen küçük kardeş formu da dikkatimizi çekmektedir. Klasik olarak destanlarımıza yerleşen küçük kardeş zekâsı ve yiğitliğiyle ağabeylerine örnek olmuştur. Bu anlayış destanlarımızın büyük bir kısmında mevcuttur.

2.18.4. Gerip-Senem/Garip ile Senem Destanı

2.18.4.1.Kardeşler Arası Dayanışma

Bu destanda öz kardeşlik formuna rastlıyoruz. Destana göre; sevdiğinden ayrılan Garip tekrar sevdiğinin yanına dönerken yolda kardeşiyle karşılaşır ve kardeşi Garip' şu mısraları okur:

*Arada hiç söz geçmeden,
Can kardeşim nereye gidiyorsun?
Benim gülüm açmadan
Can kardeşim nereye gidiyorsun?*

*Anneme hizmet etmeden,
Kefen sorgusunda bulunmadan,
Kendi elinle toprağa vermeden,
Can kardeşim nereye gidiyorsun?*

*Bize dünya cehennem oldu,
Giydiğimiz kefen oldu,
İçtiğimiz zehir oldu,
Can kardeşim nereye gidiyorsun?*

*Bizleri eyleyip bîçare,
Derdimize bulmadan çare,
Yüreğime açıp yara,
Can kardeşim nereye gidiyorsun?*

*Yad yurtlarda bizi bırakıp,
Gözümüzü kanla yaşlatıp,
Bitmez dertlere bırakıp,
Can kardeşim nereye gidiyorsun? (İnayet 2004: 216).*

Yukarıdaki dizelerden de anlaşılacağı üzere Garip'in kardeşi kendilerini bıraktığı için Garip'e öfke duymaktadır. Öfke duymasının sebebi kendilerini bırakıp gitmesi, üzülmemesinin sebebinin ise ağabeyinin sevdiğinden ayrı düşmesidir. Bu destanda kardeşin kardeşine bir desteğini görmesek de kardeşin kardeşe olan sevgisini, sitemini görmemiz bizim için önemlidir. Çalışmamızda bunun gibi sevgi, saygı bağıyla kurulan ancak desteği sadece konuşmaktan, dertleşmekten öte olmayan kardeşlik bağlarını da görmekteyiz.

2.18.5. Hurilika-Hemrecan/Hurlika-Hemrecan Destanı

2.18.5.1. Birleştirici, Bütünleştirici Kardeş

Kardeşler her zaman birbirine destek olmayabilir. Bazen kıskançlıktan dolayı birbirlerinin kuyusunu kazar, bazen de sevdikleri için birbirini öldürür. İşte bu destan bu formları ele almaktadır. Destanın kısa bir özetini vererek bu formları ele alalım.

“Rüyasında bülbül gören bir baba bu bülbülü bulması için üç oğlunu görevlendirir. Babanın en çok sevdiği oğlu küçük oğlu Hemrecan'dır. Hemrecan hem zeki hem de cesur bir çocuktur. Ağabeyleri Hemrecan'ı çok kıskanmaktadır, bu yüzden onu aldatarak çıkmaz bir yola gönderirler. Bu yolda Hemrecan, karşılaştığı bir periye aşık olur. Perinin adı Hurlika'dır. Hemrecan ve Hurlika birlikte yaşamaya başlarlar. Ancak bu mutluluk uzun sürmez çünkü perinin diğer kız kardeşi de Hemrecan'a aşık olmuştur. Hurlika ve kardeşi birlikte bir savaşa tutuşurlar, savaşın sonunda Hurlika kazanır ve kardeşini öldürür. Bunun sonucunda Hemrecan ve Hurlika birlikte yaşamaya devam ederler.

Hemrecan çok geçmeden babasının verdiği görevi hatırlar ve Hurlika'dan yardım ister Hurlika hemen bülbülü bularak Hemrecan'a getirir. Hemrecan bülbülü babasına götürmek için yola koyulur. Yolda kardeşlerini hatırlar ve onları da bulur. Bütün kardeşler ülkelerine dönerken yolda bir kuyu başında dinlenirler. İki ağabey uyumaz ve bülbülü babalarına kendileri götürmek isterler bu sebeple Hemrecan'ın gözlerini oyup bir kuyuya atarlar. Bülbülü babalarına götüren ağabeyler Hemrecan'ın

yolda öldüğünü babalarına söylerler ancak bu yalanı bülbül şakıyarak ortaya çıkarır ve Hemrecan'ı bulunduğu yerden çıkarır. Daha sonra peri kızı da Hemrecan'ın yanına gelerek Hemrecan'ın tekrar görmesini sağlar. Babaları diğer kardeşlerini öldürmeye karar vermesine rağmen Hemrecan'ın hatırı üzerine bağışlar. Bu durum Hemrecan'ın sonsuza dek mutlu olarak yaşamasına neden olur.”

Bu destanda Türk destanlarında olan klasik küçük kardeş anlayışı vücut bulmuştur. Diğer Türk destanlarının çoğunda olduğu gibi bu destanda küçük kardeş birleştirici, bütünleştirici kardeş görevini görmekte, halkına ve milletine en hayırlı olan kardeş durumundadır. Destanın sonunda ağabeylerini bağışlaması bize küçük kardeşin birleştirici, bütünleştirici özelliğini göstermektedir.

Destandaki bir diğer durum; iki kız kardeş olan periler, Hemrecan için birbirlerini öldürmüştür. Buradan anlaşılacağı üzere sevdiği için kardeşler birbirini hiçe saymış ve öldürmüşlerdir.

Hemrecan ağabeyleri tarafından kıskanılmaktadır. Bu kıskançlık, hem Türk destanlarına konu olmuş, hem de kardeşlik formuyla ilgili olan Türk destanlarının temel yapı taşını oluşturmuştur. Kardeşler arası kıskançlık formunu Habil-Kabil hikâyesine ve de Yusuf Kıssası'na dayandırabiliriz. Benzer şekilde olaylar bu kıssalarda da geçmektedir.

2.18.6. Nuzugum/Nozugum Destanı

2.18.6.1.Kardeşler Arası Dayanışma

Bu destanda Mançular tarafından esir edilen iki kardeş Nozugum ve Abdullah'ın destanda dertleşmesi kardeşlik formu içerisinde ele alacağımız bir konudur. Bu atışma;

Nozugum:

*Kargalar konmuş,
Bülbüllerin göçtüğü bahçeye,
Sana gelen külfetler,
Düştü Nozugum'un başına*

Abdullah:

Demir kafesin derdini,

*Kendim çeksem olmaz mı?
Seni bu halde görürken,
Kalbim dertle dolmaz mı?*

Nozugum:

*Biz de insanız, ne için,
Yoktur hiç kadrimiz.
Vahşi kavan Duvan'a,
Taşar gazap kahrımız.*

Abdullah:

*Yağmurlar çok yağarsa,
Buzlu yokuş alçalır.
Sen kendine dikkat et,
Duvan bize kasteder.*

Nozugum:

*Ayağımdaki zinciri,
Gel kardeşim kıralım.
Düşmanı yerle bir edip,
Kanlarını saçalım (İnayet 2004: 17).*

Yukarıdaki mısralardan da anlaşılacağı üzere iki kardeş birbirlerine destek olmaktadır. Hapiste olmalarına rağmen kardeşler desteklerini birbirinden esirgememiş ve bu dayanışmanın sonunda buradan kurtulmaktadırlar.

Kardeş desteği sadece er meydanında değil konuşmayla, dertleşmeyle de kahramana yardımcı olmaktadır. Bu destanda kahramana sözleriyle kuvvet veren kardeşidir.

2.18.7. Seyit Noçi Destanı

2.18.7.1. Hasret Çeken Kardeş

Bu destanda Seyit Noçi ailesinden uzak kalmasından dolayı annesine, babasına ve kardeşine özlemini dile getirmesi kardeşlik formu içerisinde alacağımız bir konudur.

Anne-babaya olan özlem her zaman ayrıdır. Ancak kardeşe olan özlem farklıdır. Bunun sebebini ise kahraman kardeşini; dertleşeceği, konuşacağı, sırtını yaslayacağı bir birey olarak görmesidir. İşte bundan dolayıdır ki, Seyit Noçi özlemini şu şekilde dile getirmiştir:

Özledim adı Mehmet

Kardeşimi, derttaşımı (İnayet 2004: 55).

Bu dizelerden de anlaşılacağı üzere kardeş kader ortağıdır. Bu özleme, sevgiye diğer Türk destanlarında da rastlamaktayız.

2.19. Yakut Destanlarında Kardeşlik

Yakut sözlü geleneği içerisinde destanların çok özel bir yeri vardır. Yakutlarca “olonho” diye adlandırılan destanlarda, diğer Türk boylarının geleneklerinde de olduğu üzere, mitolojik tasavvurların yanı sıra, eski olağanüstü kutsal bahadırların kahramanlıkları ve hayat hikâyeleri anlatılmaktadır. Yakutların; tanrı, yaratılış, evren, ilk insan, düzen vs. hakkındaki arkaik inanç ve düşüncelerini yansıtan mitolojik destanlarının yanı sıra, Yakutların bugün yaşadıkları vatanlarına gelişlerini, medeniyet tesis edişlerini ve burada yaptıkları savaşları anlatan destanları da vardır. Bu destanlar uygarlaştırıcı ilk ataları anlatmakla birlikte, güneyden kuzeye doğru göçün izlerini de günümüze kadar taşımaktadır (Ergun 2013: 17).

Yukarıda bahsettiğimiz destanlardan biri olan *Er Sogotoh Destanı* bu özellikleri taşımakla birlikte, Yakutların aile hayatlarından da kesitler veren bir destandır. Tezimizde yararlandığımız bu destanda tek bir kardeşlik kavramına rastlamaktayız. Destanda genel olarak, Er Sogotoh’un bireysel mücadelesi işlenmiştir.

2.19.1. Er Sogotoh Destanı

2.19.1.1. Ant İçerek Kardeş Olma

Destanı incelediğimizde genel olarak kardeşlik kavramına rastlamamaktayız. *Er Sogotoh Destanı* genellikle bireysel kahramanlık üzerine kurulu, alt dünya ile orta dünya arasındaki varlıkların birbiri ile olan mücadelelerini ele alan bir destan olarak karşımıza çıkmaktadır.

Destanı kardeşlik kavramları açısından değerlendirdiğimizde, destanda karşımıza “ant içerek kardeş olma” kavramı çıkmaktadır. Ancak bu kavramda, iki

kahraman arasında kardeş olmaktan ziyade geçici bir kardeşlik yani bir barış söz konusudur. Buna göre destanda; Er Sogotoh'un oğlu Hariacılaan Bergen ile alt dünya iyelerinden olan Taas Kudustay arasında bitmek bilmeyen bir mücadele vardır. İki kahraman birbirleriyle uğraşmaktan çok yorulur ve bunun üzerine aralarında üç yıl boyunca savaşmayacaklarına dair ant içerler (Ergun 2013: 750-781). Destanda bu durum şu şekilde geçmektedir:

*“Taas Kudustay Bahadır,
Canım dostum.
Bizzat sana,
Denizin derinliğince,
Şükranlarımı sunuyorum.
Benim gibi adamın,
Düzgün melez ağaç gibi,
Güçlü kaslarını ısıtıp
Parmağındaki kanı yürüttüğün için,
Haydi!
Tam üç yıl sonra,
Yeniden karşılaşmamız,
Nasıl olurdu,
Haydi yiğit,
Açık söz veriyorum;
Tam üç yıl içinde
Sözümü tutmayıp,
Sana vurursam,
İki elimi,
“İtik ölüü” bulup yesin.
Sana kem gözle bakarsam,
İki gözümü,
“Çeekey ölüü” bulup akıtsın.
Seksen
Koruyan meleğim,*

Üzölüp sırtını çevirsin” deyip ant içer. Bu andın üzerine Taas Kudustay da aynı andı içer ve üç yıl boyunca savaşmayıp kardeş olurlar (Ergun 2013: 779-781).

Bu diyaloglardan anladığımız kadarıyla, iki yiğit yenişemeyip de ant içmişlerdir. Daha önce bahsettiğimiz ant ritüellerinde bu durumu anlattık. Bu bakımdan burada tam bir kardeşlik kavramı gözükme de iki yiğidin birbirine “canım dostum” diye hitap etmesi, bu ritüeli kardeşlik kavramıyla değerlendirmemize yeterli olmuştur.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRK DESTANLARINDA GÖRÜLEN KARDEŞ TIPLERİ VE TASNİF DENEMESİ

Bu bölümde, destanlarda karşımıza çıkan kardeşlik kavramlarının özelliklerini ve bu kavramlara ait bir tasnif denemesi yapmaya çalıştık. Kardeşlik tiplerinin özelliklerini verirken karşılaştığımız tipleri sıklık sırasına göre verdik. Özelliklerini verdiğimiz bazı kardeşlik kavramlarında tek tip özelliklere rastladık. Tek tip özelliklere rastladığımız kardeşlik kavramları hakkında birtakım hükümlerde bulduk. Ayrıca bu bölümde destanlardaki kardeşlik tiplerinin hangi destanlarda geçtiğini de görmekteyiz.

3.1. TÜRK DESTANLARINDA GÖRÜLEN KARDEŞ TIPLERİ

3.1.1. Küçük Kardeş

Türk destanlarında karşılaştığımız “küçük kardeş” tipi hem özellikleri bakımından hem de destandaki vasfıyla, okuyucuya ve diğer destan kahramanlarına örnek teşkil eden bir tiptir. İncelediğimiz destanlarda karşımıza çıkan “küçük kardeş” tipinin özelliklerini şu şekilde sıralayabiliriz.

- Küçük kardeş, cesurdur. (*Altay*, Oçı-Bala Destanı; *Başkurt*, İlevkey, Keylele ve Yayık Batırlar; *Hakas*, Han Orba Destanı; *Tatar*, Alıpmemşen Destanı; *Tatar*, Alpamşa Destanı; *Tatar*, Hurluga ve Hemra Destanı; *Tatar*, Kadış Mergen Destanı)
- Küçük kardeş, kahramandır. (*Altay*, Oçı-Bala Destanı; *Altay*, Katan-Kökşin ile Katan-Mergen Destanı)
- Küçük kardeş, halkı için fedakârdır. (*Altay*, Katan-Kökşin ile Katan-Mergen Destanı; *Kazak*, Dotan Batır Destanı; *Tatar*, Alıpmemşen Destanı; *Tatar*, Alpamşa Destanı)
- Küçük kardeş, halkını rahata ulaştırır. (*Altay*, Üç Kulaktu Ay Kara At Destanı)
- Küçük kardeş, itaatkârdır. (*K. Azerbaycan*, Şikâri Destanı)
- Küçük kardeş, dürüsttür. (*K. Azerbaycan*, Şikâri Destanı)

- Küçük kardeş, affedicidir. (*K. Azerbaycan*, Şikâri Destanı; *Tatar*, Yusuf Kitabı)
- Küçük kardeş, yiğittir. (*Başkurt*, İlevkey, Keleyle ve Yayık Batırlar)
- Küçük kardeş, devletini idare eder. (*Başkurt*, İdige ile Muradım Destanı)
- Küçük kardeş, intikam alır. (*Başkurt*, İdige ile Muradım Destanı)
- Küçük kardeş, ahlaklıdır. (*Başkurt*, Kıssa-yı Yusuf; *Hakas*, Han Orba Destanı)
- Küçük kardeş, zekidir. (*Başkurt*, Kıssa-yı Yusuf; *Tatar*, Hurluga ve Hemra Destanı; *Tatar*, Yusuf Kitabı; *Tatar*, Yirtöşlik Destanı; *Tıva*, Boktu-Kiriş, Bora-Şeeley Destanı; *Altay*, Katan-Kökşin ile Katan-Mergen Destanı; *Altay*, Üç Kulaktu Ay Kara At Destanı; *Hakas*, Altın Taycı Destanı; *Nogay*, Avaznur Destanı; *Tatar*, Alpamşa Destanı)
- Küçük kardeş, kurtarıcıdır. (*Başkurt*, Kıssa-yı Yusuf; *Tatar*, Yusuf Kitabı; *Tıva*, Boktu-Kiriş, Bora-Şeeley Destanı)
- Küçük kardeş, ailesine sadıktır. (*Başkurt*, Kıssa-yı Yusuf)
- Küçük kardeş, halkı tarafından sevilir. (*Başkurt*, Cengizname)
- Küçük kardeş, vefakârdır. (*Başkurt*, Cengizname; *Kazak*, Dotan Batır Destanı; *Tatar*, Hurluga ve Hemra Destanı)
- Küçük kardeş, ülkesi için çalışır. (*Başkurt*, Ural Batır Destanı)
- Küçük kardeş, ailesine ve halkına sadıktır. (*Başkurt*, Ural Batır Destanı)
- Küçük kardeş, devletinin devamını sağlar. (*Başkurt*, Zayatülek ile Hıvhılıv Destanı)
- Küçük kardeş, iradelidir. (*Hakas*, Altın Taycı Destanı)
- Küçük kardeş, liderdir. (*Hakas*, Han Orba Destanı; *Karaçay-Malkar*, Nart Süsümek Destanı; *Tatar*, Yirtöşlik Destanı)

- Küçük kardeş, babasının sözünü dinler. (*Karaçay-Malkar*, Nart Süsümeğ Destanı)
- Küçük kardeş, bilgilidir. (*Karakalpak*, Kırk Kız Destanı)
- Küçük kardeş, sakindir. (*Karakalpak*, Kırk Kız Destanı)
- Küçük kardeş, heybetlidir. (*Kırgız*, Er Soltonoy Destanı)
- Küçük kardeş, yeteneklidir. (*Kırgız*, Er Soltonoy Destanı; *Tatar*, Zayatülek ile Susulu Destanı)
- Küçük kardeş, güçlüdür. (*Kırgız*, Er Soltonoy Destanı)
- Küçük kardeş, yol göstericidir. (*Nogay*, Avaznur Destanı)
- Küçük kardeş, kurnazdır. (*Tıva*, Boktu-Kiriş, Bora-Şeeley Destanı)

3.1.2. Kardeşsizlik

Yalnızlık insanoğlu için her zaman zor olmuştur. Yalnız kalan insan kaybetmeye, acı çekmeye mahkûm kalmıştır. Bu durum gerçek hayatta karşımıza çıktığı gibi destanlarda da kendini açık bir şekilde göstermektedir.

Türklerin yaşadığı bozkır hayatında kardeş daima kahramana kol kanat olmuştur. Kardeşi olmayan kahraman; acıya, yalnızlığa ortak olmuştur. Aşağıda özelliklerini verdiğimiz kardeşsizlik tipleri bu durumu ortaya koymaktadır.

- Kardeşsizlik, yalnızlıktır. (*Altay*, Ay Sologoy ile Kün Kologoy Destanı; *Hakas*, Altın Çüs Destanı; *Kırgız*, Kurmanbek Destanı; *Tıva*, Alday-Buuçu Destanı; *Özbek*, Huşkeldi Destanı; *Şor*, Altın Sırık Destanı; *Nogay*, Koplanlı Batır Destanı)
- Kardeşsizlik, yoldaşsızlıktır. (*Altay*, Ay Sologoy ile Kün Kologoy Destanı)
- Kardeşsizlik, kadersizliktir (*Uygur*, Dede Korkut Kitabı/Kam Pürenin Oğlu Bamsı Beyrek; *Kırgız*, Kurmanbek Destanı)
- Kardeşsizlik, eksiklidir. (*Kazak*, Anşıbay Batır Destanı)

- Kardeşsizlik, dertleşecek kimsenin olmayışıdır. (**Kazak**, Anşıbay Batır Destanı)
- Kardeşsizlik, sığınacak kimsenin olmayışıdır. (**Kazak**, Nuradın Destanı)
- Kardeşsizlik, zor duruma düşmektir. (**Kazak**, Nuradın Destanı)
- Kardeşsizlik, acı çekmektir. (**Kazak**, Jubanış Destanı; **Kırgız**, Kocacaş Destanı; **Hakas**, Altın Çüs Destanı)
- Kardeşsizlik, lidersizliktir. (**Kazak**, Jubanış Destanı)
- Kardeşsizlik, arkadaşsızlıktır. (**Kazak**, Kadırbay Oğlu Kobılandı Destanı)
- Kardeşsizlik, güçsüzlüktür. (**Kazak**, Mırkı Batır Destanı)
- Kardeşsizlik, ıssızlıktır. (**Kazak**, Mırkı Batır Destanı; **Kırgız**, Manas)
- Kardeşsizlik, dayanacak bir dalının olmamasıdır. (**Kazak**, Alankay Batır Destanı; **Kazak**, Kambar Batır Destanı; **Kırgız**, Manas Destanı)
- Kardeşsizlik, düşman sahibi olmaktır. (**Kazak**, Dürliğüv Destanı)

3.1.3. Kardeşler Arası Dayanışma

Dayanışma, kardeşler arasındaki en önemli unsurdur. Birbirine destek olan kardeşler, ailelerine, düşmanlarına ve dostlarına karşı daha güçlü olmakta ve her türlü zorluğun üstesinden kolaylıkla gelmektedir. İncelediğimiz destanlarda bu durumu net bir şekilde görmekteyiz.

- Kardeşler arası dayanışma, hilede düşmana karşı iş birliği yapmaktır. (**Altay**, Üç Kulaktu Ay Kara Destanı; **Tıva**, Han-Şilgi Attıg Han-Hülük Destanı)
- Kardeşler arası dayanışma, düşmana karşı iş birliği yapmaktır. (**Uygur**, Dede Korkut Kitabı/Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy; **Kazak**, Karasay, Kazı Destanı; **Nogay**, İdil Sultan Destanı)
- Kardeşler arası dayanışma, aile fertlerine karşı yardımcı olmaktır. (**Çuvaş**, Çuvaş Alp Hikâyeleri)

- Kardeşler arası dayanışma, aile fertlerine karşı ağız birliği yapmaktır. (*Hakas*, Altın Arığ Destanı; *Kırgız*, Er Soltonoy Destanı; *Kırgız*, Canış-Bayış Destanı)
- Kardeşler arası dayanışma, kardeşlerin birbirinin sıkıntısını gidermeye çalışmasıdır. (Karakapak, Kırk Kız Destanı; *Özbek*, Erali ve Şirali Destanı; *Uygur*, Garip Senem Destanı; *Uygur*, Nozugum Destanı)
- Kardeşler arası dayanışma, fedakârlıktır. (*Uygur*, Çın Tömür Batur Destanı)

3.1.4. İntikam Alan Kardeş

İntikam kavramı, kin, öfke gibi olguların bir araya gelmesiyle ortaya çıkan bir kavramdır. Bu kavram Türk destanlarında kardeşler arasında da oldukça sık görülmektedir. Kardeşler bazen birbirlerinden intikam alırken, bazen de kardeşlerine karşı yapılan ve sonu yaralamayla, hırsızlıkla veya ölümlü sonuçlanan olaylar karşısında düşman gördükleri kişiye zarar vererek ya da onu öldürerek intikam almışlardır. Bu durumları çalışmamızda “intikam alan kardeş” kavramı altında değerlendirdik. Çalışmamızda rastladığımız “intikam alan kardeş” kavramlarının geçtiği destanlar ve destanların hangi millete ait olduğunu aşağıda verdik.

- *Altay*, Kögüdey-Kökşin ile Boodoy Koo Destanı.
- *Altay*, Katan-Kökşin ile Katan-Mergen Destanı.
- *Anadolu*, Dede Korkut Kitabı/Salur Kazan’ın Evi Yağmalandığı Boy.
- *Anadolu*, Dede Korkut Kitabı/Basat’ın Depegöz’ü Öldürdüğü Boy.
- *Başkurt*, İdige ile Muradım Destanı.
- *Başkurt*, Karagülumbet ile Akkülumbet Destanı.
- *Gagavuz*, Tepegöz Destanı.
- *Hakas*, Han Orba Destanı.
- *Karakalpak*, Kırk Kız Destanı.
- *Nogay*, Tölegen ile Kız-Yibek Destanı.
- *Şor*, Ak Kağan Destanı.

- *Tıva*, Boktu-Kiriş, Bora-Şeeley Destanı.
- *Tıva*, Han-Şilgi Attıg Han-Hülük Destanı.
- *Türkmen*, Tulum Hoca Destanı.

3.1.5. Fedakâr Kardeş

Birbirine seven, birbirine değer veren insanların kendilerinden, zamanlarından ödün vererek karşıdaki insana yardım etmeyi fedakârlık olarak tanımlayabiliriz. Bu tanıma göre kardeşler arasındaki fedakârlık en önemli olgudur. Kardeşler birbirlerine karşı; canlarından, mallarından hatta kadınlarından bile vazgeçmişlerdir. Destanlardaki bu durumu ve fedakâr kardeş tipinin özelliklerini şu şekilde sıralayabiliriz:

- Fedakâr kardeş, kardeşini hayata tekrar döndürmek için her şeyi yapar. (*Altay*, Kögüdey-Kökşin ile Boodoy Koo Destanı; *Tıva*, Boktu-Kiriş, Bora-Şeeley Destanı)
- Fedakâr kardeş, kardeşi için karısından ve ailesinden vazgeçer. (*Uygur*, Dede Korkut Kitabı/Uşun Kova Oğlu Segrek'in Boyu)
- Fedakâr kardeş, kardeşi için canını veren/verebilen kardeştir. (*Başkurt*, Maktımhılıv Destanı; *Tatar*, Yirtöşlik Destanı)
- Fedakâr kardeş, kardeşi için aile kurmaktan vazgeçen kardeştir. (*Hakas*, Han Orba Destanı)
- Fedakâr kardeş, kardeşlerini kurtarmak uğruna sevmediği kızla/erkeklerle evlenebilen kardeştir. (*Karaçay-Malkar*, Debet Oğulları ile Dev Kadının Kızları; *Şor*, Delikanlı Destanı)
- Fedakâr kardeş, kardeşleri için yıllarını feda eden kardeştir. (*Kazak*, Dotan Batır Destanı)
- Fedakâr kardeş, kardeşini tutsaklıktan kurtarmak için hayatını riske atan kardeştir. (*Kazak*, Karasay, Kazı Destanı; *Kırgız*, Canış-Bayış Destanı; *Özbek*, Erali ve Şirali Destanı)
- Fedakâr kardeş, hasta kardeşini iyileştirmek için elinden gelen her şeyi yapabilen kardeştir. (*Tıva*, Han-Şilgi Attıg Han-Hülük Destanı)

3.1.6. İhanet Eden Kardeş

İhanet kavramı, içerisinde birkaç özelliği barındıran bir kavramdır. Bu özellikler ya kıskançlık ya da menfaat sağlayacak bir durumun ortaya çıkmasıyla, karşıdaki kişiye aldırmaksızın onu ortada bırakmaktır. İhanet kavramı, Türk destanlarında da işlenmiştir. Kardeşler arasında işlenen ihaneti tezimizde, “ihamet eden kardeş” kavramıyla ele aldık. Bu kavramın geçtiği destanları ve destanların hangi millete ait olduklarını şu şekilde gösterebiliriz:

- **Azerbaycan**, Şikâri Destanı.
- **Başkurt**, Karagülümbet ile Akgülümbet Destanı.
- **Başkurt**, Kıssa-yı Yusuf.
- **Başkurt**, Ural Batır Destanı.
- **Başkurt**, Zaytülek ile Hıvhılıv Destanı.
- **Kazak**, Nurgayşa Destanı.
- **Kazak**, Alankay Batır Destanı.
- **Kırgız**, Boston Destanı.
- **Şor**, Karattı Pergen Destanı.
- **Tatar**, Yusuf Kitabı.
- **Şor**, Zayatülek ile Susılu Destanı.
- **Tıva**, Boktu-Kiriş, Bora-Şeeley Destanı.

3.1.7. Ant İçerek Kardeş Olma

Çalışmamızda, incelediğimiz destanlarda karşımıza çıkan “ant içerek kardeş olma” kavramı genellikle şu iki sebepten dolayı ortaya çıkmıştır: Kahramanlar yenişemedikleri düşmanlarıyla ant içip kardeş olurlar veya yalnızlıklarını yani kardeşsizliklerini gidermek için de kardeş olurlar. Bu iki sebep ant içip kardeş olma

kavramanın temelini teşkil etmektedir. Türk dünyası destanlarında rastladığımız bu kardeşlik kavramının geçtiği destanlar ve destanların ait olduğu milletler şu şekildedir.

- *Altay*, Temene-Koo Destanı.
- *Hakas*, Altın Çüs Destanı.
- *Kazak*, Mırka Batır Destanı.
- *Kazak*, Alankay Batır Destanı.
- *Kırgız*, Manas Destanı.
- *Kırgız*, Er Eşim Tögöl'ün Zenginliği Destanı.
- *Kırgız*, Kurmanbek Destanı.
- *Tıva*, Alday-Buuçu Destanı.
- *Tıva*, Han-Şilgi Attıg Han-Hülük Destanı.
- *Tıva*, Arzılan Kara Attıg Çeçen Kara Möge Destanı.
- *Yakut*, Er Sogotoh Destanı.

3.1.8. Kıskanç Kardeş

- Saltanat kıskançlığı. (Azerbaycan, Şikâri Destanı)
- Babaları tarafından çok fazla sevilen kardeşin diğer kardeşler tarafından kıskanılması. (*Başkurt*, Kıssa-yı Yusuf; *Tatar*, Yusuf Kitabı)
- Halkı tarafından çok sevilen kardeşin diğer kardeşler tarafından kıskanılması. (*Başkurt*, Cengizname)
- Yiğitliği, kahramanlığı ve yakışıklılığı/güzelliği dillere destan olan kardeşin diğer kardeş tarafından kıskanılması. (*Başkurt*, Ural Batır Destanı; *Başkurt*, Zaytulek ile Hıvhlıv Destanı; *Tatar*, Hurluga ile Hemra Destanı; *Tatar*, Kadış Mergen Destanı; *Tatar*, Zayatulek ile Susulu Destanı)

- Kardeşinin kendinden üstün yaratıldığını düşenen kardeşin kıskançlığı. (*Şor*, Ak Ölen ile Kır Ölen Destanı)
- Yiğit, yakışıklı/güzel bir çocuk doğuran kardeşin, ablaları tarafından kıskanılması. (*Tıva*, Boktu-Kiriş, Bora-Şeeley Destanı)

3.1.9. Birleştirici, Bütünleştirici Kardeş

Bu kardeşlik kavramının özelliğini açıklayacak olursak; destanlarda bu vasfa sahip olan kahramanlar, ailelerini, halkını, kardeşlerini bir arada tutup onların can ve mal güvenliğini sağlayan kardeşlerdir. Bu özelliğe sahip olan kardeşler, işlediğimiz destanlarda genellikle en küçük kardeş olma özelliğini de bünyesinde barındırmaktadır. Ele aldığımız destanlarda geçen “birleştirici, bütünleştirici kardeş” kavramları ve destaların ait oldukları milletler şunlardır:

- *Altay*, Katay Kökşin ile Katan Mergen Destanı.
- *G. Azerbaycan*, Şikâri Destanı.
- *Başkurt*, Kıssa-yı Yusuf.
- *Hakas*, Altın Taycı Destanı.
- *Hakas*, Ay Huucın Destanı.
- *Kazak*, Dotan Batır Destanı.
- *Nogay*, Mamay Destanı.
- *Tatar*, Yusuf Kitabı.
- *Uygur*, Hurlıka ile Hemrecan Destanı.

3.1.10. Süt kardeşi

Destanlarda karşılaştığımız “süt kardeşi” kavramı İslâmiyet’in kabulüyle birlikte arttığı aşikârdır. Destanlardaki süt kardeşiler genellikle, ya annelerini küçük yaşta kaybedip mecburiyetten süt kardeşi olmakta ya da iki yiğit arasındaki bağın kutsal bir temele dayanmasını vesile olmak için süt kardeşi olmaktadır. “süt kardeşi” kavramını işlediğimiz destanlar ve ait oldukları milletler şunlardır:

- **Başkurt**, El Kıssa Bozyiğit Destanı.
- **Başkurt**, Seyf-ül-Mülük Destanı.
- **Karaçay-Malkar**, Şirdan ile Cönger Destanı.
- **Kırgız**, Manas Destanı.
- **Kırgız**, Mendirman Destanı.
- **Nogay**, Bozyiğit Destanı.
- **Nogay**, Edige Destanı.
- **Tatar**, Büz Yiğit Destanı.
- **Tıva**, Alday-Buuçu Destanı.

3.1.11. Üvey Kardeş

Destanlarda karşılatığımız “üvey kardeş” kavramlarında kahramanlar genellikle kardeşleri tarafından kötü muameleyle uğramaktadır. Nadir de olsa iyi muamele gören kahramanlara da rastladık. “üvey kardeş” kavramında kahraman ağabeyleri veya kardeşleri tarafından kıskanılmakta, ihanete uğramakta hatta öldürülmeye çalışılmaktadır. Bu bakımdan “üvey kardeş” kavramını değerlendirirken kahraman genellikle kardeşleri tarafından yalnız bırakılmıştır. Çalışmamızda işlediğimi “üvey kardeş” kavramları ve ait oldukları milletler şunlardır:

- **Başkurt**, Kıssa-yı Yusuf.
- **Başkurt**, Zaytülek ile Hıvhlıv Destanı.
- **Kırgız**, Mendirman Destanı.
- **Nogay**, Mamay Destanı.
- **Tatar**, Hurluga ve Hemra Destanı.
- **Tatar**, Yusuf Kitabı.
- **Tatar**, Zayatülek ile Sısılu Destanı.
- **Uygur**, Boz Körpeş Kara Göz Ayim Destanı.

3.1.12. Hileci Kardeş

Destanlarda karşılaştığımız hileci kardeşler, kendi menfaatleri için kardeşlerine hileyle zarar vermektedirler. Kardeşlerinin iyi niyetinden faydalanarak onları kimi zaman aldatır. Kimi zaman da yalan söyleyerek onları farklı durumlara yönlendirirler. Çalışmamızda işlediğimiz “hileci kardeş” kavramları ve ait oldukları milletler şunlardır:

- **Başkurt**, İlevkey, Keyle ve Yayık Batırlar
- **Kırgız**, Mendirman Destanı.
- **Nogay**, Mamay Destanı.
- **Şor**, Kağan Pergen Destanı.
- **Tatar**, Hurluga ve Hemra Destanı.
- **Tatar**, Kadış Mergen Destanı.
- **Uygur**, Boz Körpeş Kara Göz Ayim Destanı.
- **Uygur**, Emir Göroğlı Destanı.

3.1.13. Abla

Kardeşler arası hiyerarşide saygı önemli bir kavramdır. Kardeşlerden büyük olan her daim diğer kardeşleri tarafından saygı görmüştür. Saygı göstermeyen kardeş dışlanmış hatta yaptığı saygısızlık kimi zaman hayatına sebep olmuştur.

Destanlarda karşımıza çıkan “abla” kavramı bu saygının bir tezahürüdür. Abla, kimi zaman anne olmuş kimi zaman baba olmuştur. Aşağıda bu kavramın özelliklerini görmemiz mümkündür.

- Abla, yol gösterir. (**Hakas**, Ay Huucin Destanı; Karakalpak, Kırk Kız Destanı)
- Abla, fedakârdır. (**Hakas**, Kara Kuzgun Destanı)
- Abla, kardeşini hayatta tutumak için her şeyi yapandır. (**Hakas**, Kara Kuzgun Destanı)
- Abla, anne-babalık yapan kişidir. (**Şor**, Ak Kağan Destanı)

- Abla, kardeşinin koruyup kollayan kişidir. (**Şor**, Ak Kağan Destanı; **Tıva**, Aldın-Çaagay Destanı)
- Abla, yiğittir. (**Şor**, Kağan Argo Ablalı Kağan Mergen Destanı)
- Abla, cesurdur. (**Şor**, Kağan Argo Ablalı Kağan Mergen Destanı)
- Abla, ulu kişidir. (**Şor**, Kağan Argo Ablalı Kağan Mergen Destanı)
- Abla, kardeşlerinin menfaatini kendi menfaatinden üstün tutan kişidir. (**Tıva**, Aldın-Çaagay Destanı)

3.1.14. Vefakâr Kardeş

Türk kültüründe ve özellikle Türk aile yapısında “vefa” kavramının çok mühim bir yeri bulunmaktadır. Bu durum destanlara da yansımıştır. Kardeşler arasındaki “vefa” kavramı çalışmamız açısından büyük bir önem arz etmektedir. İncelediğimiz destanlarda karşımıza çıkan “vefakâr kardeş” tipinin özellikleri şunlardır:

- Vefakâr kardeş, kardeşini ölümden kurtarır. (**Altay**, Katan-Kökşin ile Katan Mergen Destanı; **Çuvaş**, Çuvaş Alp Hikâyeleri)
- Vefakâr kardeş, kardeşinin kardeşinin hayatını bağışlar. (**Uygur**, Köroğlu Destanı)
- Vefakâr kardeş, ailesine ve akrabalarına sahip çıkar. (**Başkurt**, Cengizname; **Hakas**, Han Orba Destanı)
- Vefakâr kardeş, kardeşinin mutluluğu için her şeyden vazgeçer. (**Hakas**, Altın Taycı Destanı)

3.1.15. Din Değiştirerek Kardeş Olma

İslâmiyet’in yayılması Türk destanlarında da büyük bir etki yaratmış ve destanlara İslâmî özellikler girmeye başlamıştır. Bu özelliklerden biri de kardeşlik kavramları açısından ele aldığımız “din değiştirerek kardeş olma” kavramdır. Bu kavramda, iki yiğit farklı dinlere mensup olup mücadeleleri sırasında yenişemezler ve yiğitliklerini, güçlerini din değiştirip kardeş olarak düşmanlarına karşı kullanmak isterler veya birbirleriyle arkadaşlık, dostluk ilişkisi kurmak isterler ancak aradaki din

engeli yiğitleri durdurmaktadır. Bu bakımdan iki yiğitten biri dinini değiştirip Müslüman olarak arkadaş veya dost olurlar.

Özelliklerini verdiğimiz bu kardeşlik kavramının geçtiği destanlar ve destanların ait oldukları milletler şunlardır:

- *Anadolu*, Battal Gazi Destanı.
- *Anadolu*, Danişmend Gazi Destanı.
- *Anadolu*, Saltık Gazi Destanı.
- *Azerbaycan*, Şikâri Destanı.

3.1.16. Kan Kardeş

“kan kardeş” kavramı Türk destanlarında İslâmiyet’in kabulüyle beraber önemi gittikçe azalmış bir kardeşlik kavramıdır. Bu kavrama göre kardeş olan yiğitler arasında kardeşliğin kan bağı gibi veya ant içerek kardeş olma gibi kardeşliğin temelini bir kutsiyete dayandırmak söz konusudur. Kan kardeş olan yiğitler genellikle kan kardeş olmadan önce bir ritüel uygulamaktadırlar. Bu ritüeller genellikle içeceklerine kendi kanlarını damlatıp kadehleri değiştirerek içmektir. Bunun sonucunda yiğitler birbirlerini öz kardeşlerinden ayırt etmezler. Bu kardeşlik kavramına rastladığımız destanlar ve ait oldukları milletler şunlardır:

- *Başkurt*, Zöhre ile Aldar Destanı.
- *Nogay*, Aysın Oğlu Ahmet Destanı.
- *Şor*, Ak Kağan Destanı.
- *Şor*, Ay Mөгö Destanı.

3.1.17. Yalancı Kardeş

Yalancı kardeş, özelliği gösteren kardeşler destanlarda, kendi çıkarlarını, kendilerine fayda sağlayacak bir durumdan dolayı veya kıskançlıktan dolayı kardeşlerine, ailelerine yalan söylemektedirler. “yalancı kardeş” kavramının geçtiği destanlar ve destanların ait olduğu milletler şunlardır:

- *G. Azerbaycan*, Şikâri Destanı.
- *Başkurt*, Kıssa-yı Yusuf.
- *Tatar*, Hurluga ve Hemra Destanı.
- *Tatar*, Yusuf Kitabı.

3.1.18. Kız Kardeşi İçin Savaşan Kardeş

Türk dünyası destanlarında karşımıza çıkan bir diğer kardeşlik kavramı da “kız kardeşi için savaşan kardeş” kavramıdır. bu kavramın özelliği; kardeş veya ağabey, kız kardeşini isteyen yiğide vermeyip kız kardeşi uğruna yiğitle savaşır veya kız kardeşini kaçırmak isteyen, ona zarar vermek isteyen kahramana karşı kız kardeşi için savaşır. Bu kardeşlik kavramına üç destanda rastlamaktayız.

- *Uygur*, Battal Gazi Destanı.
- *Gagavuz*, Şah İsmail Destanı.
- *Şor*, Aran Taycı Destanı.

3.1.19. Aldatan Kardeş

İnsanlar arasında aldatmaya her zaman kötü bir anlam yüklenmiştir. Bu durum destanlarda da kendini göstermektedir. Kardeşleri tarafından aldatılan destan kahramanları, incelediğimiz destanlarda genellikle saflığın sembolü durumundadır.

- Aldatan kardeş, merakına yenik düşerek kardeşini aldatmak ister. (*Başkurt*, Ural Batır Destanı)
- Aldatan kardeş, saf ağabeyini aldatır. (*Kırgız*, Boston Destanı)

3.1.20. Beddua Eden Kardeş

Bedduayı, bir başka insan veya varlık tarafından kötü bir olaya maruz kalındığında, karşı tarafa kötü dilekte bulunmak olarak açıklayabiliriz. İslâmiyet’ten önce bedduanın yerini “kargışlama” almaktaydı. İslâmiyet’le birlikte bu kavram yerini bedduaya bırakmıştır.

Beddua, kardeşler arasında da görülmektedir. İncelediğimiz destanlarda karşımıza çıkan “beddua eden kardeş” tipinin özelliklerini şu şekilde sıralayabiliriz:

- Ağabeyi tarafından isteği yapılmayan kardeş beddua eder. (*Altay*, Kan-Kapçıkay Destanı)
- Kardeşinden çocuk isteyen ağabey reddedilince beddua eder. (*Kırgız*, Eşimkul ile Zuura Destanı)

3.1.21. Açgözlü Kardeş

İncelediğimiz destanlarda “açgözlü kardeş” tipine tek bir destanda rastladık.

- Açgözlü kardeş, babasının sözünü dinlemez ve hayvanları için çevresindeki otlarla yetinmeyip yasak ormana gider. (*Gagavuz*, Tepegöz Destanı)

3.1.22. Cimri Kardeş

Malını, mülkünü sakınan sadece kendisi için harcayan, çevresindeki insanlara yardım etmeyen insanlar “cimri” sıfatıyla addedilir. İncelediğimiz destanlarda “cimri kardeş” tipi sadece bir destanda görülmektedir.

- Cimri kardeş, çok zengin olmasına rağmen parasını sakınarak ailesine yardım etmez. (*Başkurt*, Bikiyen Batır Destanı)

3.1.23. Kurtarıcı Kardeş

Kardeşliğin en önemli vasıflarından biri de kardeşini zor durumdan kurtarmaktır. İncelediğimiz destanlarda karşımıza çıkan “kurtarıcı kardeş” tipinin özelliği, kardeşin kardeşini esaretten kurtarması olarak görülmektedir.

- Kurtarıcı kardeş, kardeşini esaretten kurtarır. (*Sor*, Ak Kağan Destanı)

3.1.24. Merhametsiz Kardeş

Merhamet duygusu tanrı tarafından her canlıya verilmiştir. Ancak insanlar bazen davranışlarıyla bu duygunun varlığına gölge düşürmektedirler.

Tarihte gerek insanlar arasında gerekse aile içinde merhamet duygusu bazen kaybolmuştur. Bu duruma gerçek hayatta rastladığımız gibi destanlarda da rastlamaktayız. Tıva destanlarında bu durumun bir örneği görülmektedir.

- Merhametsiz kardeş, acımasızdır. (**Tıva**, Erelzey-Mergen, Horagalzey Mergen Alışkılar)

Yukarıda kardeş tiplerini, bu tiplerin özelliklerini, geçtiği destanları ve bu destanların hangi milletlere ait olduklarını vermeye çalıştık. Buradan çıkaracağımız sonuç; kardeşlik kavramları ve kardeşlik tipleri hemen hemen bütün milletlerde ortaktır. Bu kavramlar toplumların sosyal ve psikolojik özellikleri hakkında birtakım bilgiler vermektedir.

3.2. KARDEŞ TİPLERİNİN TASNİFİ

3.2.1. Güney-Batı (Oğuz) Grubu Türk Destanlarındaki Kardeş Tipleri

	Azerbaycan Destanları	Gagavuz Destanları	Anadolu Sahası Destanları	Türkmen Destanları
Abla				
Açgözlü kardeş		×		
Aldatan kardeş				
Ant içerek kardeş olma				
Beddua eden kardeş				
Birleştirici, bütünleştirici kardeş	×			
Cimri kardeş				
Din değiştirerek kardeş olma	×		×	
Fedakâr kardeş			×	
Hileci kardeş				
İhanet eden kardeş	×			
İntikam alan kardeş		×	×	×
Kan kardeş				
Kardeşler arası dayanışma			×	
Kardeşsizlik			×	
Kıskanç kardeş	×			
Kız kardeşi için savaşan kardeş		×	×	
Kurtarıcı kardeş				
Küçük kardeş	×			
Merhametsiz kardeş				
Süt kardeşi				
Üvey kardeş				
Vefakâr kardeş			×	
Yalancı kardeş	×			
Yoldaş		×	×	×

3.2.2. Güney Doğu (Karluk-Uygur) Grubu Türk Destanlarındaki Kardeş Tipleri

	Özbek Destanları	Uygur Destanları
Abla		
Açgözlü kardeş		
Aldatan kardeş		
Ant içerek kardeş olma		
Beddua eden kardeş		
Birleştirici, bütünleştirici kardeş		×
Cimri kardeş		
Din değiştirerek kardeş olma		
Fedakâr kardeş	×	
Hileci kardeş		×
İhanet eden kardeş		
İntikam alan kardeş		
Kan kardeş		
Kardeşler arası dayanışma	×	×
Kardeşsizlik	×	
Kıskanç kardeş		
Kız kardeşi için savaşan kardeş		
Kurtarıcı kardeş		
Küçük kardeş		
Merhametsiz kardeş		
Süt kardeşi		
Üvey kardeş		×
Vefakâr kardeş		
Yalancı kardeş		
Yoldaş		

3.2.3.

3.2.4. Kuzey-Batı (Kıpçak) Grubu Türk Destanlarındaki Kardeş Tipleri

	Başkurt Destanları	Karaçay- Malkar Destanları	Karakalpak Destanları	Kazak Destanları	Kırgız Destanları	Tatar Destanları	Nogay Destanları
Abla			×				
Açgözlü kardeş							
Aldatan kardeş	×				×		
Ant içerek kardeş olma				×	×		
Beddua eden kardeş					×		
Birleştirici, bütünleştirici kardeş	×			×		×	×
Cimri kardeş	×						
Din değiştirerek kardeş olma							
Fedakâr kardeş	×	×		×	×	×	
Hileci kardeş	×				×	×	×
İhanet eden kardeş	×			×	×	×	
İntikam alan kardeş	×		×				×
Kan kardeş	×						×
Kardeşler arası dayanışma			×	×	×		×
Kardeşsizlik				×	×		×
Kıskanç kardeş	×					×	
Kız kardeş için savaşan kardeş							
Kurtarıcı kardeş							
Küçük kardeş	×	×	×	×	×	×	×
Merhametsiz kardeş							
Süt kardeşi	×	×			×	×	×
Üvey kardeş	×				×	×	×
Vefakâr kardeş	×						
Yalancı kardeş	×					×	
Yoldaş	×		×	×	×		×

3.2.5. Kuzey-Doğu (Sibirya) Grubu Türk Destanlarındaki Kardeş Tipleri

	Altay Destanları	Çuvaş Destanları	Hakas Destanları	Şor Destanları	Tıva Destanları	Yakut Destanları
Abla			×	×	×	
Açgözlü kardeş						
Aldatan kardeş						
Ant içerek kardeş olma	×		×		×	×
Beddua eden kardeş	×					
Birleştirici, bütünleştirici kardeş	×		×			
Cimri kardeş						
Din değiştirerek kardeş olma						
Fedakâr kardeş	×		×	×	×	
Hileci kardeş				×		
İhanet eden kardeş				×	×	
İntikam alan kardeş	×		×	×	×	
Kan kardeş				×		
Kardeşler arası dayanışma	×	×	×		×	
Kardeşsizlik	×		×	×	×	
Kıskanç kardeş				×	×	
Kız kardeşi için savaşan kardeş				×		
Kurtarıcı kardeş				×		
Küçük kardeş	×		×		×	
Merhametsiz kardeş					×	
Süt kardeşi					×	
Üvey kardeş						
Vefakâr kardeş	×	×	×			
Yalancı kardeş						
Yoldaş						

SONUÇ

Türk dünyası destanlarından kardeşlik kavramlarını incelediğimiz bu çalışmamızda görülmektedir ki, destanın olduğu millet içerisinde, o milletin sahip olduğu ahlaki ve hukuki değerler destanlara ve dolayısıyla kardeşlik anlayışlarına yansımıştır. Milletlerin destanları farklı farklı olsalar da, kardeşlik anlayışları ve kardeşe verilen değer temelde aynıdır.

Altay destanlarındaki kardeşlik kavramları umumiyetle iyilik üzerine oturtulmuştur. Yani Altay destanlarında, kardeşin kardeşe ihaneti, aldatmacası gibi kardeşlik kavramları mevcut değildir. Bu bakımdan Altay destanlarındaki kardeşlik; iyiliği, doğruluğu, yardımlaşmayı öğütleyen destanlar olarak karşımıza çıkmıştır.

Anadolu sahası Türk destanlarında ele aldığımız, *Battal Gazi Destanı*, *Dânişmend Gazi Destanı*, *Saltık Gazi Destanı*, *Köroğlu Destanı* ve *Dede Korkut Kitabı*'nda karşımıza çıkan kardeşlik kavramları *Dede Korkut Kitabı* hariç genellikle din ile alakası olan kardeşlik kavramlarıdır. Bunun sebebini ise Anadolu'nun yeni yeni Türk yerleşimine açılması buna ek olarak da İslâm'ın Anadolu'ya yayılmaya başlamasını gösterebiliriz. *Battal Gazi*, *Dânişmend Gazi*, *Saltık Gazi* destanlarında rastladığımız kardeşlik kavramı; kahraman, karşısındaki kahramanın dinini seçerek Müslüman olmuş ve bunun neticesinde iki kahraman, kardeş olmuşlardır. Buradaki temel amaç İslâm'a karşı okuyuculara bir sempati kazandırmak ve İslâm'ı daha hızlı yayılmasını sağlamaktır. Ayrıca burada görülen kardeşlik, İslâmiyet'ten önce veya Orta Asya Türk toplumlarında halen görmekte olduğumuz “ant içerek kardeş olma” kavramının bir benzerini oluşturmaktadır. Zira “din değiştirerek kardeş olma” kavramında kardeşliğin temeli bir kutsiyete dayandırılmaktadır. “ant içerek kardeş olma” kavramında da kardeşliğin temeli bir anda yani kutsiyete dayandırılmıştır. Bu bakımdan iki kardeşlik anlayışı da temelde aynı ancak isimleri ve ritüelleri farklıdır.

Başkurt destanlarında, kardeşlik anlayışı ve kardeşlik kavramları hem iyi temeller üzerine oturtulmuş hem de kötülük üzerine kurulmuştur. Destanlarda, yalancı, hileci, ihanet eden, aldatan, kıskanan kardeşler mevcut olduğu gibi fedakâr, vefakâr birleştiren ve bütünleştiren kardeşler de bulunmaktadır. Başkurt destanlarında, kardeşlik anlayışının her türlü boyutuyla karşılaşmaktayız. İslâmiyet'in etkisinin çok az hissedildiği destanlarda kardeşlerin kendi aralarında verdiği mücadeleler ve kardeşlik

anlayışları, Başkurtların toplum yapısıyla, ahlaki değerlerini yansıtmaktadır. Bu bakımdan Başkurt destanlarındaki kardeşlik kavramlarına sosyolojik ve psikolojik açıdan yaklaşmak daha doğru olacaktır.

Çuvaş toplumundaki kardeşlik anlayışını destanlardan değil de hikâyelerden ele aldık. Çünkü Çuvaşlarda bulunan destanlar destanî özelliklerini kaybetmiştir. *Çuvaş Alp Hikâyeleri* adı altında incelediğimiz kardeşlik kavramlarında, kardeşliğin temeli tamamıyla iyilik üzerinedir. Kardeşler arası herhangi bir çatışma veya mücadele görülmemektedir.

Gagavuz destanları olarak ele aldığımız destanlar destanî özelliğini tıpkı Çuvaş destanları gibi yitirmiştir. Bu bakımdan buradaki destanları halk hikâyesi olarak değerlendirmek daha doğru olacaktır. Gagavuzlardaki kardeşlik anlayışında, iyi kavramlar ve kötü kavramlar bulunmaktadır. Bu kardeşlik kavramlarına yüklenen anlam ile Gagavuzların kardeşe karşı bakış açısını da görmek mümkündür. Gagavuzlara göre iyi kardeş ve kötü kardeş vardır. İyi kardeş her zaman ailesini müdafaa eder, kötü kardeş ise ailesine daima bilerek ve bilmeyerek zarar verir. Bu kardeşlik anlayışlarını incelediğimiz üç destanda da görmek mümkündür.

Kardeşler arasındaki birliğin, beraberliğin, vefakârlığın konu edinildiği Hakas destanlarında karşımıza, kardeşliğe iyi sıfatlar yükleyen kardeşler çıkmaktadır. İncelememiz neticesinde Hakas destanlarındaki kardeşler birbirlerine köstek olmamış, her daim destek olmuşlardır.

Tamamıyla kahramanlıkların konu edinildiği Karaçay-Malkar destanlarında kardeşler her zaman vefakâr ve fedakârdır. Bu bakımdan Karaçay-Malkar destanlarındaki kardeşlik anlayışı iyi temeller üzerine kurulmuştur, diyebiliriz.

Karakalpakların en hacimli destanı olan *Kırk Kız Destanı*, tamamıyla kız kardeş anlayışı üzerine kurulmuştur. Destanda, destan kahramanı olarak karşımıza çıkan kahraman Gülay adlı bir kadındır. Bu kadına yüklenen “abla” kavramı kendisinde hem maddi hem de manevi olarak tezahür etmiştir. Gülay, hem kardeşlerini korumakta hem de onları bir arada tutan, onlara yol gösteren bir abladır. Bu durum bize, Karakalpakların kadına ve kız kardeşe verdiği değeri göstermektedir.

Çalışmamızın en uzun bölümlerinden birini oluşturan Kazak destanlarındaki kardeşlik anlayışında daha çok kardeş yoksunluğu görülmektedir. Bu bölümde ele aldığımız destanların hemen hemen hepsinde, kahramanlar kardeşsizliklerinden dem vurmaktadır. Bu durum bize Kazakların kardeşe verdiği değeri ve kardeş yoksunluğunun ne kadar zor olduğunu anlatmaktadır.

Türk dünyasının en uzun destanını da içerisinde barındırdığı Kırgız destanlarında karşımıza çıkan kardeşlik kavramlarında hem İslâmiyet öncesi etkiler görülmekte hem de İslâmî etki görülmektedir. Bu bakımdan “süt kardeşi” kavramında göze çarpan İslâmî etkiler ve peygamber efendimize atıflar yapılması bu durumun en güzel örneklerinden biridir. Destanlarda İslâmiyet öncesi etkilere ise “ant içerek kardeş olma” kavramında rastlamaktayız. Burada kahramanlar kardeşliğin temellerini din gibi kutsal arz edilen anda bağlamışlardır.

Özbek ve Nogay destanlarında karşılaştığımız kardeşlik kavramları birbirlerini tamamlayıcı niteliktedir. Destanlarda karşımıza çıkan kardeşlik kavramları ortak olmakla birlikte genellikle kardeşlere ve kardeşliğe yüklenen olumlu sıfatlar dikkatimizi çekmiştir.

Nogay destanlarında rastladığımız “kan kardeş” kavramı İslâmiyet öncesi bir özellik göstermektedir. İslâmiyet’in kabulüyle kahramanların “kan kardeş” olması gittikçe azalmıştır. “kan kardeş” ritüelleri sırasında kahramanların birbirinin kanını içmesi bu durumun sebebi olarak gösterilebilir. Bu duruma rağmen eski bir Türk ritüeli olan “kan kardeş” ritüeli Nogay destanlarında karşımıza çıkmaktadır. Bu durum bize, Türk geleneklerinin ve göreneklerinin destanlara ve kardeşliğe yansıdığını kanıtlamaktadır.

Şor destanlarında rastladığımız kardeşlik kavramlarında iyi kardeş ve kötü kardeş kavramları destanlara eşit bir şekilde dağılmıştır. Bu durum, Şorlardaki toplum yapısının dengeli olduğunu göstermektedir. Zira ihanet ve fedakârlık destanlarda iç içe işlenen kavramlardır. Destanlarda rastladığımız bir diğer özellik ise İslâmiyet öncesi inançların Şorların destanlarında ve kardeşlik anlayışlarında kendine oldukça fazla yer bulmasıdır.

Çalışmamızda; Kırım, Kazan, Sibiryaya Tatarlarının destanlarını tek bir başlık altında ele aldık. Bu durumun gerekçesi olarak, destanlardaki kardeşlik kavramlarını ve destanların içeriğinin birbirine oldukça benzemesi olarak gösterebiliriz. Destanlarda karşılaştığımız kardeşlik kavramlarındaki özellikler dengeli olarak dağılmıştır. Yani hem iyi kardeş hem de kötü kardeş kavramı bir destanda birlikte tezahür etmektedir. Bunun en güzel örneğini Hz. Yusuf'un hayatını konu edinen *Yusuf Kitabı*'dır. Destanda; kıskançlık, ihanet, yalancılık, fedakârlık aynı anda tezahür etmektedir. Bu durum, Tatarların toplum yapısında iyi ve kötü kavramların aynı anda bulunduğunu ve aynı anda ortaya çıkabileceğini göstermiştir.

İslâmî etkilerle İslâmiyet öncesi etkileri birlikte barındıran Tıva destanlarındaki kardeşlik anlayışı daha çok kötü kavramlara sahip olan kardeşler üzerine kurulmuştur. Destanlardaki kardeşlerin genel özellikleri; merhametsiz, ihanet eden, kıskanç kardeşler olarak göze çarpmaktadır. Bu durum bize kardeşlerin birbirlerine karşı kötü olabileceğini de göstermiştir.

Türkmen destanlarında rastladığımız kardeşlik kavramları çalışmamızın en dar bölümünü oluşturmaktadır. Destanlarda karşımıza çıkan kardeşlik kavramı “intikam alan kardeş” ve kardeşlik kavramları arasında ele aldığımız “yoldaş” kavramıdır. Türkmen destanlarındaki kardeşlik kavramının az olması Türkmenlerin kardeşliğe verdiği önemin az olduğunu göstermez. Destanlar daha çok, kahramanların bireysel mücadeleleriyle alakalı olmasındandır

Uygur destanlarındaki kardeşlik anlayışında bir destan hariç iyilik üzerine kurulmuş bir kardeşlik anlayışı mevcuttur. *Boz Körpeş Karagöz Ayim Destanı*'nda rastladığımız “hileci kardeş” kavramı kötülük barındıran tek kardeşlik kavramıdır. Diğer destanlardaki kardeşlik kavramları ise dayanışmaya, birlikteliğe verilen önemi göstermektedir.

Yakut destanı olarak ele aldığımız *Er Sogotoh Destanı*, kahramanın bireysel mücadelesini ele alan bir destandır. Destanda karşımıza çıkan kardeşlik kavramı “ant içerek kardeş olma” kavramıdır. Bu kavramda, İslâmiyet öncesi özellikler göze çarpmaktadır. Kahraman karşılaştığı yiğitle kardeş olmak ister ve bu kardeşliğini kutsal bir zemine oturtmak için ant içip kardeş olur.

Sonuç olarak tezimizde incelediğimiz on dokuz boy üzerinden yüz dokuz destanda kardeş ve kardeşlik anlayışları birbirine benzer niteliktedir. İncelediğimiz destanlarda kötülük yapan kardeşler cezalandırılmış, iyilik yapan kardeşler ise ödüllendirilmiştir. Bu durum bize iyiliğin de kötülüğün de karşılıksız kalmayacağını göstermektedir. İncelediğimiz destanlarda milletlerin kültürü, gelenek ve görenekleri hakkında bilgi sahibi olduğumuz gibi aile yapısı ve akrabalık ilişkileri hakkında da birtakım bilgilere ulaşabiliriz.

DESTAN ADLARI DİZİNİ

A

Ak Çibek Arıĝ	141, 148
Ak Kaĝan.....	95, 209, 210, 256, 262, 263, 264, 266
Ak Ölen ile Kır Ölen.....	209, 212, 260
Alankay Batır.....	63, 160, 171, 255, 258, 259
Alday-Buuçu.....	228, 229, 254, 259, 261
Aldın-Çaagay.....	90, 228, 234, 263
Alıpmemşen.....	69, 217, 252
Ali Bey-Balı Bey	240, 241
Alpamis Batır.....	63, 160, 173
Alpamşa.....	69, 217, 218, 252, 253
Altın Arıĝ	30, 55, 141, 142, 144, 151, 152, 256, 291
Altın Çüs	55, 141, 142, 143, 254, 255, 259
Altın Sırık	85, 209, 212, 254
Altın Taycı.....	30, 55, 141, 143, 144, 145, 253, 260, 263, 293
Anşıbay Batır	63, 160, 162, 163, 254, 255
Aran Taycı.....	85, 140, 209, 213, 265
Arzılan Kara Attıĝ Çeçen Kara Möge.....	90, 228, 238, 259
Aşıĝ Gerib	121
Ay Huucin	55, 141, 145, 146, 147, 148, 151, 260, 262
Ay Mögö	85, 209, 213, 264
Ay Sologoy ile Kün Kologoy.....	93, 95, 254
Aysın Oĝlu Ahmet	197, 264
Azavnur	78, 197, 198, 199

B

Basat'ın Depegöz'ü Öldürdüğü Boy.....	116, 139, 256
Battal Gazi.....	25, 28, 44, 104, 106, 109, 111, 113, 264, 265, 272, 286, 289
Bıkyen Mergen	50, 122, 123
Boktu-Kiriş, Bora-Şeeley	90, 228, 230, 253, 254, 257, 258, 260
Boston	74, 175, 186, 187, 188, 189, 258, 265
Boz Körpeş Kara Göz Ayım.....	242, 245, 261, 262
Bozyiğit	77, 81, 123, 124, 197, 200, 201, 261
Büz Yiğit	69, 217, 218, 219, 261

C

Canış-Bayış.....74, 175, 193, 194, 195, 256, 257
Cengizname 123, 131, 253, 259, 263

Ç

Çın Tömür Batur.....242, 243, 256

D

Dânişmend Gazi..... 44, 104, 109, 110, 272
Debet Oğulları ile Dev Kadının Kızları153, 154, 257
Dede Korkut 6, 27, 28, 42, 44, 91, 104, 111, 113, 139, 140, 141, 179, 205, 210, 254,
255, 256, 257, 272, 287, 290
Delikanlı209, 216, 257
Dotan Batır 64, 160, 161, 162, 252, 253, 257, 260
Dürligüv30, 64, 160, 174, 175, 255, 285

E

Edige53, 59, 64, 76, 78, 197, 201, 261
El Kıssa Bozyiğit 122, 123, 219, 261
Emir Göroğlı..... 92, 242, 244, 262
Er Çoban..... 197, 202
Er Eşim Tögöl'ün Zenginliğı.....175, 181, 259
Er Sogotoh.....33, 83, 249, 250, 259, 275, 287
Er Soltonoy..... 32, 74, 175, 189, 254, 256, 283, 285
Erali ve şirali.....32, 205, 208, 256, 257, 287
Erelzey-Mergen, Horagalzey Mergen Alışkılar228, 235, 267
Eşimkul ile Zuura.....175, 185, 266

G

Garip ile Senem 242, 245

H

Han Orba55, 141, 149, 150, 151, 252, 253, 256, 257, 263
Han-şilgi Attıg Han-Hülük90, 228, 235, 239, 255, 257, 259
Hurlika-Hemrecan242, 245, 246
Hurluga ve Hemra.....217, 220, 252, 253, 261, 262, 265
Huşkeldi 33, 81, 205, 208, 254, 290

İ

İdige ile Muradım 122, 124, 253, 256

İdil Sultan	197, 201, 255
İlevkey, Keleyle ve Yayık Batırlar	122, 124, 252, 253, 262

J

Jubanış.....	65, 160, 166, 255
--------------	-------------------

K

Kadırbay Oğlu Kobılandı.....	160, 167, 255
Kadış Mergen	217, 221, 222, 252, 259, 262
Kağan Argo Ablalı Kağan Mergen.....	209, 213, 263
Kağan Pergen.....	209, 215, 262
Kam Pürenin Oğlu Bamsı Beyrek	115, 254
Kambar Batır	31, 62, 65, 160, 173, 174, 255, 292
Kan-Kapçıkay.....	93, 95, 266
Kara Kuzgun.....	30, 141, 151, 262, 288
Karagülumbet ile Akkülümet	126
Karasay, Kazı.....	164, 255, 257
Karattı Pergen.....	85, 209, 216, 258
Katan-Kökşin ile Katan-Mergen.....	93, 99, 100, 252, 253, 256
Kırk Kız.....	30, 59, 155, 157, 254, 256, 262, 273, 293
Kıssa-yı Yusuf	122, 127, 253, 258, 259, 260, 261, 265
Kocacaş	31, 74, 175, 182, 183, 255, 283
Konur Boğa	122, 129
Koplanlı Batır	197, 202, 203, 254
Kögüdey-Kökşin ile Boodoy Koo	93, 98, 256, 257
Köroğlu	24, 25, 28, 30, 44, 47, 48, 53, 59, 79, 86, 104, 106, 107, 108, 109, 138, 139, 208, 209, 244, 263, 272, 284, 285
Kurmanbek	32, 59, 74, 175, 186, 190, 191, 192, 254, 259, 290

M

Maktımhılıv Destanı	123, 129, 257
Mamay.....	50, 66, 69, 72, 76, 78, 197, 203, 204, 260, 261, 262
Manas . 7, 24, 26, 27, 32, 34, 59, 67, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 136, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 255, 259, 261, 288, 290, 293	
Mendirman	31, 74, 175, 183, 184, 185, 261, 262, 283
Mırka Batır	160, 169, 259
Mırkı Batır	66, 160, 167, 255

N

Nart Süsümek 153, 253, 254
Nozugum 91, 92, 242, 247, 248, 256
Nuradın Destanı 160, 164, 255
Nurgayşa..... 66, 160, 170, 171, 258

O

Oçı-Bala93, 94, 252

S

Saltık Gazi44, 104, 111, 112, 264, 272
Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy..... 113, 255, 256
Seyf-ül-Mülûk 123, 130, 261
Seyit Noçi..... 91, 92, 242, 248

Ş

Şah İsmail 48, 53, 76, 138, 140, 265
Şikâri Destanı29, 117, 118, 120, 121, 252, 253, 258, 259, 260, 264, 265, 289
Şirdan ile Cönger 153, 261

T

Temene-Koo43, 93, 97, 259
Tepegöz 53, 116, 138, 139, 140, 230, 231, 256, 266
Tölegen İle Kız-Yibek 204
Tulum Hoca 86, 88, 240, 241, 257

U

Ural Batır..... 51, 123, 132, 188, 253, 258, 259, 265
Uşun Koca Oğlu Segrek'in Boyu 117

Ü

Üç Kulaktu Ay Kara At..... 102, 252, 253

Y

Yirtöşlik.....67, 217, 223, 224, 253, 257
Yusuf Kitabı217, 224, 253, 258, 259, 260, 261, 265, 275

Z

Zayatülek ile Hıvhlıv 123, 134, 226, 253
Zayatülek ile Susılu..... 217, 226, 254, 258, 259
Zöhre ile Aldar..... 123, 136, 264

BOY ADLARI DİZİNİ

A	
Altay.....	93
Anadolu.....	104
Azerbaycan.....	117
B	
Başkurt.....	122
Ç	
Çuvaş.....	136
G	
Gagavuz.....	138
H	
Hakas.....	140
K	
Karaçay-Malkar.....	152
Karakalpak.....	155
Kazak.....	160
Kırgız.....	175
N	
Nogay.....	197
Ö	
Özbek.....	205
Ş	
Şor.....	209
T	
Tatar.....	217
Tıva.....	227
Türkmen.....	239
U	
Uygur.....	242
Y	
Yakut.....	249

KAYNAKÇA

- ABDULDAYEV, E., D.**, İsayev, (1969), *Kırgız Tilinin Tüşündörmö Sözdüğü*. Frunze.
- AÇA, Mehmet** (2002). *Kazak Türklerinin Destanları ve Destancılık Geleneği*, Konya: Kömen Yayınları.
- AHUNDOV, Ehliman** (1978). *Azerbaycan Halk Yazını Örnekleri*, (Çev. S. Tezcan) Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- AKALIN, Şükrü Halûk** (1988). *Saltuk-nâme II*, İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- AKALIN, Şükrü Halûk** (1990). *Saltuk-Nâme III*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- AKMATALİEV, Abdıldacan ve Murat Mukasov** (2013). *Kırgız Destanları 13 Canış Bayış*, (Çev. M. Aça,) Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- AKMATALİYEV, Abdıldacan ve Aynek Caynakova** (2009). *Kırgız Destanları 4 Mendirman*, (Çev. A. Ö. Öztürk) Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- AKMATALİYEV, Abdıldacan ve Aynura Kadırmambetova** (2009). *Kırgız Destanları 7*, (Çev. N. Yıldız) Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- AKMATALİYEV, Abdıldacan ve Keneş Kırbışev** (2007). *Kırgız Destanları 3 Kocacaş Destanı*, (Çev. F. Türkmen, G. Uzun ve B. B. Hança) Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- AKMATALİYEV, Abdıldacan, Aynura Kadırmambetova ve S. Zakirov** (2010). *Kırgız Destanları 9 Er Soltonoy*, (Çev. İ. T. Kallimci) Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- AKMATALİYEV, Abdıldacan, Murat Mukasov ve G. Orozova** (2007). *Kırgız Destanları 2*, (Çev. C. Turgunbayer) Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- AKSOY, Ömer Asım vd.** (1996). *Tarama Sözlüğü IV*, İstanbul: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- AKTAŞ**, Erhan (2011). *Hakas Destanları 3 Altın Orba*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- AKTAŞ**, Erhan (2013). "Türklerde ve Macarlarda Ant İçme ve Kan Kardeşliği", *Acta Turcica* (2), 1-5.
- ALPISBAYEVA**, Karasaş, Seyilbek Sakenov ve J. Düysengül (2010). *Kazak Destanları 7*, (Çev. B. Bayram) Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ALPTEKİN**, Ali Berat (2010). "Osmaniye Örneğinden Hareketle Batı Türkleri (Azerbaycan-Türkiye) Destan ve Hikâyelerinde Ant(Yemin) lar", *Milli Folklor* (84), 23-33.
- ALPTEKİN**, Ali Berat (2012). *Efsane ve Motifleri Üzerine*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- ALPTEKİN**, Ali Berat (2013). "Saltuknâme'de Yer Alan Efsanelerin Günümüz Sözlü Kültürüne Yansıması", *Milli Folklor* (98), 5-18.
- ALPTEKİN**, Ali Berat (2014). "Saltuknâme'nin Geçiş Dönemleri Açısından Değerlendirilmesi", *Milli Folklor* (101), 51-59.
- ARDEL**, Ahmet vd. (1992). "Türk Ülkelerinin Tabii Coğrafyası" *Türk Dünyası El Kitabı* (Cilt I), Ankara Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- ARIKAN**, Metin (2007). *Kazak Destanları 1 Köroğlu'nun Kazak Anlatmaları*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ARIKAN**, Metin (2007). *Kazak Destanları 2*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ARIKOĞLU**, Ekrem (2007). *Hakas Destanları 1*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ARIKOĞLU**, Ekrem ve Buyan Borbaanay (2007). *Tuva Destanları*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ASANOV**, U., A., Akmataliyev, (2004), *Kırgız Adabiyatı*, Bişkek.
- ATALAY**, Besim (Çev.) (2013). *Dîvânü Lûgati't Türk I, II, III Kaşgarlı Mahmud*, Ankara Türk Dil Kurumu Yayınları.

- AYDIN**, İbrahim Hakkı ve Eyüp Bekiryazıcı (2011). *İslâm Ahlak Esasları ve Felsefesi*, İstanbul: Yenda Yayıncılık.
- AVESPAYEVA**, Pakizat ve Toktar Elbekov (2013). *Kazak Destanları 9 Dürliğüv, Karasaş Kız, Makpal-Segiz Destanı*, (Çev. H. E. Şirin) Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- BANARLI**, Nihad Sâmi (2001). *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi I-II*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- BAŞGÖZ**, İlhan (1970). “İran Azerbaycanı’nda Hikâye Anlatma Geleneği”, *Journal of America, Folklor* (83) 391-402.
- BAŞKURT HALIK İCADI III**. Öfö: 1988.
- BAYDEMİR**, Hüseyin (2006). “Hadi Zarifov ve Folklor Faaliyetleri”, *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* (30) 125-132.
- BERDİBAYEV**, Rahmankul (1982). *Kazak Eposı*, Almatı.
- BERDİBAYEV**, Rahmankul (2002). *Destan Halk Hazinesi*, Ankara: Yeni Avrasya Yayınları.
- BORATAV**, Pertev Naili (2016). *Köroğlu Destanı*, Ankara: Bilgesu Yayınları.
- BOURNEUF**, R. Quillet, R. (1989). *Roman Dünyası ve İncelemesi*, (Çev. Hüseyin Gümüş) Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- BUHARİ** (1987). *Sahih*, (Müt. Mehmed Sofuoğlu) İstanbul: Ötüken Yayınları.
- CUSUPOV**, K., K. İmanaliyev (2004). *Kırgızdar II*, Tom: Bişkek.
- ÇELEBİ**, Fatma (2007). *Kırgız Destanları 5 Eşimkul Menen Zuura*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ÇERİBAŞ**, Mehmet (2012). *Kırgız Türklerinin Destancılık Geleneği ve Er Soltonoy Destanı*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- ÇİMPOEŞ**, Lübov Stepanovna (1997). *Dastanny Epos Gagauzow*, Kişinev.

- ÇİMPOEŞ**, Lübov Stepanovna (1998). “Gagavuz Dastannarın Geografyası”, *IV. Uluslararası Gagavuz Kültürü Sempozyumu*, Kasım 17-18.
- ÇOBANOĞLU**, Özkul (2011). *Türk Dünyası Epik Destan Geleneği*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- DAVLETOV**, Timur B. (2008). *Han Mirgen Hakas Türklerinin Alplık Destanı*, Ankara: Türksoy Yayını.
- DAVUDOĞLU**, Ahmet (1979). *Sahih-i Müslim Tercemesi ve Şerhi*, İstanbul: Sönmez Neşriyat.
- DEMİR**, Necati (2005). *Danişmend Gazi Destanı*, Niksar: Niksar Belediyesi Yayınları.
- DEMİR**, Necati ve Mehmet Dursun Erdem (2006). *Battal Gazi Destanı*, Ankara: Hece Yayınları.
- DİLEK**, İbrahim (2007a). *Altay Destanları 1*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- DİLEK**, İbrahim (2007b). *Altay Destanları 2*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- DİLEK**, İbrahim (2007c). *Altay Destanları 3*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- DOĞAN**, İsmail, ve Nesrin Güllüdağ (2014). *Nogay Destanları*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- DURMUŞ**, İlhami (2009). "Türk Kültür Çerçevesinde Ant", *Milli Folklor* (84), 97-106.
- DURMUŞ**, İlhami (2011). "Türklerde Kan Kardeşliği ve Antla İlgili Unsurlar", *Milli Folklor* (89), 100-108.
- EBERT**, Max (1929). “Südrussland, Skytho-Sarmatische Periode”, *Reallexion der Vorgeschichte* (13), 52-114.
- EGİMBAEVA**, Saule (2012). *Kırgız Destanları 10 Güldana, Askazan Baatır*, (Çev. Z. Karadavut) Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- EKİCİ**, Metin (2002). “Destan Araştırmaları ve İncelemelerinde Kullanılan Bazı Terimler Hakkında 1” , *Milli Folklor Dergisi* (54).

- ELÇİN**, Şükrü (1988). *Halk Edebiyatı Araştırmaları* (1. Cilt), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- ERCİLASUN**, Ahmet B. (2008). *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- ERDOĞAN**, Mehmet (2005). *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü* (2. Basım), İstanbul: Ensar Neşriyat.
- ERGİN**, Muharrem (1980). *Orhun Abideleri*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- ERGİN**, Muharrem (2007). *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul: Bayrak Basım.
- ERGİN**, Muharrem (2008). *Dede Korkut Kitabı*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- ERGİN**, Muharrem (2009). *Dede Korkut Kitabı 1*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ERGUN**, Metin (2006). *Şor Kahramanlık Destanları*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- ERGUN**, Metin (2013). *Yakut Destan Geleneği ve Er Sogotoh*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ERGUN**, Metin ve Mehmet Aça (2004). *Tiva Kahramanlık Destaları 1*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- ERGUN**, Metin ve Mehmet Aça (2005). *Tiva Kahramanlık Destanları*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- ERSOY**, Feyzi (2009). *Çuvaş Alp Hikâyeleri*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- FEDAKÂR**, Selami (2009). *Özbek Destanları 1 Erali ve Şirali*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- FEDAKÂR**, Selami (2016). *Özbek Destanları 5 Rüstem Han Destanı*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- GENÇ**, İlhan, Atabey Kılıç ve İ. Hakkı Aksoyak (2014). *Dede Korkut Kitabı Han'ım Hey*, Ankara: Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği Yayınları.

GÖMEÇ, Saadettin (2001). “Divanü Lûgat-it-Türk’te Akrabalık Bildiren Terimler”, *Türk Kültürü* (464), 714-724.

GÜRSOY, Emine (1995). *Bozkırdan Bağımsızlığa Manas*, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları.

HACIYEV, Abdülhakim M. (2002). *Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi*, (Çev. Kalsın Kadirhaciyev, Çetin Pekacar ve Hakan Akca) Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

HARMAN, Ömer Faruk (1998). “Evrensel Dinlerin İnsan Haklarına Bakışı”, *Diyanet İlmî Dergi* (3), 3-16.

HERODOTOS (1991). *Herodot Tarihi*. (Çev. Müntekim Ökmen) İstanbul: Remzi Kitabevi.

ILGIN, Ali (2008). *Hakas Destanları 2 Kara Kuzgun*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

İLHAN, Nadir (2011). "Öksüz Öğüt Üvey Kardeş Mi? Bir Etimoloji Denemesi", *Turkish Studies*, 467-475.

İNAN, Abdülkadir (1987). *Eski Türklerde ve Folklorunda “Ant”, Makaleler ve İncelemeler*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

İNAYET, Alimcan (2004). *Uygur Halk Destanları 1*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

İNAYET, Alimcan (2013). *Uygur Halk Destanları 2*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

KAFESOĞLU, İbrahim (1992). “Ortadoğuda Kurulmuş Türk Beylikleri, Atabeylikler”, *Türk Dünyası El Kitabı* (Cilt I), Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.

KALÇAKAYEV, Kubançbek vd. (2006). *Folklor-Körkôm Söz Önürü*, Calalabad: Calalabad Mamlekettik Üniversitesi.

- KARACA**, Oktay Selim (2007). *Kazak Destaları 3*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KARAMAN**, Fikret, İsmail Karagöz vd. (2006). *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- KARASOY**, Yakup (1991). “Destan Kavramı” , *Milli Folklor* (10), 37-42.
- KARSLI**, İbrahim H. (2013). “Hz. Peygamber ve Kardeşlik Hukuku”, *Kur’an’da Kardeşlik*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- KASIMLI**, Meherrem, İsrail Abbaslı, Nikpur Cabbarlı, Behlul Abdulla, Azad Nebiyev ve Kazanfer Paşayev (2004). *Azerbaycan Edebiyatı Tarihi*, Bakü: Elm Neşriyatı.
- KASKABASOV**, Seyit (2004). *Babalar Sözi I*, Astana: Medeni Mura Basımı.
- KENDİRBAYEVA**, Gülnar (1994). “Folklore and Folklorism in Kazakistan”, (Çev. Seçil Öraz) *Asian Folklore Studies* (53/1) 97-123.
- KIDIRBAYEVA**, Raisa (1984). *Skazitelnoe Masterstvo Manasçı*, Bişkek.
- KİLLİ**, Gülsüm (2009). “Hakas Destancılık Geleneği I: Araştırma Tarihi ve Kaynaklar”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi* (6/1) 16-29.
- KOBOTARIAN**, Nabi (2013). *Şikâri Destanı*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KORGONBEKOV**, Bolat (2010). *Kazak Destanları 5 Şora Batır*, (Çev. İ. T. Kallımcı) Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KÖKSAL**, Hasan (2014). *Battal Gazi Destanı*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- KÖPRÜLÜ**, M. Fuad (1981). *Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- KUR’AN-I KERİM.**
- LUCIANOS** (1944). *Seçme Yazılar II*, (Çev. Nurullah Ataç) İstanbul: Maarif Vekaleti.
- MARGULAN**, Alkey (1946). *O Haraktere i İstoriçeskoy Obuslovlennosti Kazahskogo Eposa*, İzvestiya Kazahskogo Filiala AH SSR.

- MEHMET**, Abdülhakim (2011). *Uygur Halk Destanları 3*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- MERÇİL**, Erdoğan (1992). “Ortadoğuda Kurumuş Türk Beylikleri, Anadolu Beylikleri” , *Türk Dünyası El Kitabı* (Cilt I), Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- MİRZAYEV**, Töre (1979). *Halk Bahşılarining Epik Repertuari*, Taşkent: Fen Neşriyat.
- MİRZAYEV**, Töre ve Bahadır Sarımsakov (1981). “Dastan, Uning Türleri ve Tarihiy Tarakkiyatı”, *Özbek Folklorining Epik Janları*, Taşkent: Okıtuvçı Neşriyatı.
- MİRZAYEV**, Töre ve Cabbar İşankul (2011). *Özbek Destanları 4 Huşkeldi ve Belagerdan*, (Çev. R. Öztürk) Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- MUKASOV**, Murat (2013). *Kırgız Destanları 11 Kurmanbek*, (Çev. U. Alimov) Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- MUKASOV**, Murat (2013). *Kırgız Destanları 12 Seyitbek*, (Çev. U. Alimov) Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- MUSLİM**, 4/2034.
- OBOZKANOV**, Abdısalam (2006). *Tokmoloktun Başatı, Kalıptanuu Etaptarı cana Sinkretnuu Tabiyatı*, Bişkek: şam Basması.
- OCAK**, Ahmet Yaşar (2002). *Sarı Saltık Popüler İşlam'ın Balkanlar'daki Destanı Öncüsü*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- OĞUZ**, Öcal (1998). "Manas Destanı ve Dede Korkut Kitabı'nda Kardeşler Arası İlişkiler", *Milli Folklor* (31-32), 37-41.
- OĞUZ**, Öcal (2004). “Destan Tanımı ve Eski Türk Destanları”, *Milli Folklor Dergisi* (62).
- OĞUZ**, Öcal, Metin Ekici vd. (2013). *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı*, Ankara: Grafiker Yayınları.

- OROZOVA**, Gülbara ve Abdıldacan Akmatalliev (2010). *Kırgız Destanları 8 Kız Darıyka*, (Çev. F. Türker) Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ÖGEL**, Bahaeddin (2010). *Türk Mitolojisi I-II*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- ÖZCAN**, Derya (2013). "Türk Destanlarında Kardeşlik Üzerine Bir Değerlendirme: Şakir-Şakirat ve Segrek-Eğrek Örneği", *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 123-130.
- ÖZKAN**, Fatma (1997). *Altın Arığ*, Ankara: Bilig Yayınları.
- ÖZKAN**, Nevzat (2007). *Gagavuz Destanları*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ÖZTELLİ**, Cahit (1959). "Türklerde And-Yemin", *Türk Folklor Araştırmaları* (120), 1938-1940.
- RADY**, Martin (2009). "The Gesta Hungarorum of Anonymus, The Anonymus Notary of King Béla: A Translation" , *South and East European Review* (87-4), 681-727.
- REİCHL**, Karl (2002). *Türk Boylarının Destanları*, (Çev. Metin Ekici) Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- REİCHL**, Karl J. (2008). "Karakalpak Destanları: Gelenek, Destancılar ve Destan Anlatımı", *Türkbilig* 15, 64-77.
- ROLLE**, Renate (1980). *Die Welt der Skythe, Frankfurt, Verlag C.J Bucher*.
- SAKAOĞLU**, Saim ve Ali Duymaz (2003). *İslamiyet Öncesi Türk Destanları*, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- SAKENOV**, Seyilbek ve Pakizat Avespayeva (2009). *Kazak Destanları 6*, (Çev. O. S. Karaca) Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- SENGİRBAYEV**, Murın Jırav (2007). *Kazak Destanları 4 Kırım'ın Kırk Batırı*, (Çev. F. Türkmen, ve M. Arıkan) Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- SOLMAZ**, Ayşe (2007). *Özbek Destanları 3 Ayçınar Destanı*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- SULEYMANOV**, Ahmet, Gaynislam İbrahimov ve Metin Ergun (2014). *Başkurt Destanları 4 Kahramanlar Hakkında Destanlar, Ozanlar*, (Çev. M. Ergun , G. İbrahimov, F. Aetbaeva, ve M. Y. Kaya) Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- SULEYMANOV**, Ahmet, Gaynislam İbrahimov ve Metin Ergun (2014). *Başkurt Destanları 1 Mitolojik Destanlar*, (Çev. M. Ergun , G. İbrahimov, F. Aetbaeva, ve M. Y. Kaya) Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- SULEYMANOV**, Ahmet, Gaynislam İbrahimov ve Metin Ergun (2014). *Başkurt Destanları 2 Sosyal Hayatı Anlatan Destanlar*, (Çev. M. Ergun, G. İbrahimov, F. Aetbaeva, ve M. Y. Kaya) Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- SULEYMANOV**, Ahmet, Gaynislam İbrahimov ve Metin Ergun (2014). *Başkurt Destanları 3 Beyler Hanlar Zamanını Anlatan Destanlar*, (Çev. M. Ergun , G. İbrahimov, F. Aetbaeva, ve M. Y. Kaya) Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- SURAZAKOV**, Sazon Saymoviç (1975). *Altay Folklor*, Gorno-Altay.
- ŞAHİN**, Halil İbrahim (2011). *Türkmen Destanları ve Destancılık Geleneği*, Konya: Kömen Yayınları.
- ŞERİYEV**, C., A. Muratov, (2003). *Adabiyat Terimlerinden Tüshündürmө Sözdügü*, Bişkek.
- TAVKUL**, Ufuk (2004). *Karaçay-Malkar Destanları*, Ankara Türk Dil Kurumu Yayınları.
- TAVKUL**, Ufuk (2011). *Nartlar Karaçay-Malkar Destan Kahramanları*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- TÜRK DİL KURUMU** (2011). *Türkçe Sözlük*, (10. bs.) Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- TÜRKMEN**, Fikret ve Metin Arıkan (2011). *Kazak Destanları 8 Alpamis ve Kambar Batır*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- UNGVİTSKAYA**, Mariya Andreevna, V.E. Maynogaşeva (1972). *Hakasskoe narodnoe poetičeskogo Tvorčestvo*, Abakan.

- URMANCI**, Fatih (2007). *Tatar Destanları 1*, (Çev. V. Kartalcık, ve C. Kerimoğlu)
Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- URMANCI**, Fatih (2007). *Tatar Destanları 2*, (Çev. V. Kartalcık, ve C. Kerimoğlu)
Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- UYANIK**, Melüt (2012). “Kardeşlik Kavramının Dini ve Felsefi Boyutu”, *Kırgızistan Oş Üniversitesi İlahiyat Fakültesi* (16-17), 59-66.
- UYGUR**, Ceyhun Vedat (2007). *Karakalpak Destanları Kırk Kız Destanı*, Ankara:
Türk Dil Kurumu Yayınları.
- YAZIR**, Elmalılı Muhammed Hamdi (1979). *Hak Dini Kur’ân Dili I-IX*, İstanbul: Eser
Neşriyat ve Dağıtım.
- YEŞİLYURT**, Muhammet (2012). *Yahudilikte ve Hıristiyanlıkta Kardeşlik Anlayışı*,
Erzurum (Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış
Yüksek Lisans Tezi).
- YILDIRIM**, Dursun (1998). *Türk Bitiği*, Ankara: Akçağ Yayınevi.
- YILDIRIM**, Dursun (2000). “Ergenekon=Erkin Kün Mü?”, *Türk Dili Araştırmaları
Yıllığı Belleten 1997*, 61-149.
- YILDIZ**, Naciye (1995). *Manas Destanı (W.Radloff) ve Kırgız Kültürü ile İlgili Tespit
ve Tahliller*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- YILDIZ**, Naciye Ata (2015). *Türk Dünyası Destancılık Geleneği ve Destanlar*, Ankara:
Akçağ Yayınları.
- YILMAZ**, Gülsüm Killi (2013). *Hakas Destanları 4 Altın Taycı*, Ankara: Türk Dil
Kurumu Yayınları.
- YÜCEL**, Dilek (2007). *Özbek Destanları 2 Melike Ayyar Destanı*, Ankara: Türk Dil
Kurumu Yayınları.
- YÜKSEL**, Zühâl (2005). *Kırım Türk Tatarları Destanları*, Ankara: Semih Eğitim
Kültür Yayınları.
- ZUNUN**, Mehmet ve Abdulkerim Rahman (1982). *Uygur Halk Ağız Edebiyatının
Esasları*, Urumçi: Sincan Halk Neşriyatı.

 KONYA	<p style="text-align: center;">T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü</p>	 SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
--	---	---

ÖZ GEÇMİŞ

25/02/1991 tarihinde Ankara’da dünyaya geldi. İlkokulu ve Ortaokulu Yeşilevler Mahallesi Yeşilevler İlköğretim Okulunda okudu. Orta öğrenimini Mimar Sinan Lisesi’nde tamamladı. 2013 yılında Selçuk Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü’nden mezun oldu. 2014 yılının Nisan ayından Haziran ayına kadar Dr. Ali Rıza Bahadır İmam-Hatip Lisesi’nde Türk Dili ve Edebiyatı öğretmeni olarak görev yaptı. Daha sonra 2014 yılının Ekim ayından itibaren Selçuk Üniversitesi Türkçe Öğretimi Uygulama ve Araştırma Merkezinde (TÖMER) Türk Dili Okutmanı olarak göreve başladı. Hâlen Selçuk Üniversitesi Türkçe Öğretimi Uygulama ve Araştırma Merkezinde Türk Dili Okutmanı olarak görev yapmaktadır.